DR. JANE GOODALL

In the Shadow of Man

İnsanın Gölgesinde

Vahşi doğa ve insana dair büyüleyici bir keşif yolculuğu...

Çevirmen: **Tuğçe Ezgi Yüksel**

BM Barış Elçisi, Primatolog ve Antropolog

DR. JANE GOODALL

İNSAN DAVRANIŞININ TEMELLERİNİ ANLAMAK İÇİN EŞSİZ BİR KLASİK.

Dünyaca ünlü primatolog ve hayvan koruma uzmanı Dr. Jane Goodall'ın serüveni vahşi doğadaki şempanzeleri izlemek için Tanzanya'nın ücra köşesi Gombe'ye gitmesiyle başladı.

Aylar boyu süren umutsuz bekleyişten sonra o ilk temas kuruldu ve Goodall alet kullanımından alet yapımına kadar daha önce keşfedilmemiş primat davranışlarını kaydetmeyi başardı. Batı dünyasının en büyük bilimsel başarılarından biri sayılan çalışmalarının sonunda şaşırtıcı bir şekilde her biri tıpkı bir birey gibi davranan şempanzelerin sosyal hiyerarşisini çözdü. İnsanlarla şempanzeler arasındaki derin bağa dair anlayışımızı sonsuza dek değiştirecek birçok olağanüstü keşfe imza attı.

Jane Goodall'ın Gombe'nin derinliklerinde vahşi şempanzeler arasındaki yaşamını anlattığı *İnsanın Gölgesinde*, hayvan davranışları konusunda şimdiye kadar yazılmış en büyüleyici öykülerden biri ve her nesilden okuyucu için canlı bir keşif yolculuğu. Sadece vahşi doğaya değil insana dair soluk kesici bir anlatı...

BEYAZ BAYKUŞ
www.beyazbaykus.com
www.destekyayinlari.com
facebook.com/beyazbaykusyayinlari
twitter.com/beyazbaykusy
instagram.com/beyazbaykusyayinlari
www.destekdukkan.com

DESTEK DÜKKÂN

ISBN: 978-625-441-949-2
9 786254 419492

KDV'den muaftır.

Yazar Hakkında

Jane Goodall, 1934 yılında Londra'da doğdu. 1960'ta Tanzanya'daki Gombe Ulusal Parkı'ndaki vahşi şempanzeler üzerine öncü bir saha çalışmasına başladı ve bu proje o zamana dek kayıtlara geçen en uzun ve kesintisiz saha projesi oldu. 1965'te etoloji konusunda doktorasını alarak Cambridge Üniversitesi'nden mezun oldu ve ilerleyen zamanlarda Gombe'deki çalışmalarının ilk destekçilerinden National Geographic Vakfı tarafından yayınlanan televizyon belgeselleriyle ünlendi. Şu anda, enerjisinin büyük bir kısmını, şempanzelerin korunmasını teşvik etmek ve esaret altındaki hayvanların koşullarını iyileştirmek için harcıyor. Jane Goodall Yaban Hayatı Araştırma, Eğitim ve Koruma Enstitüsü'nün Tanzanya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Almanya ve Büyük Britanya'da şubeleri vardır. Aldığı birçok onursal derece ve ödüller arasında Hollanda Altın Ark Nişanı, Dünya Yaban Hayatı Fonu'ndan 1. Paul Getty Yaban Hayatı Koruma Ödülü, Temel Bilim Kategorisi Kyoto Ödülü ve National Geographic Hubbard Ödülü yer alıyor. Goodall'ın Şempanzeler hakkındaki kitapları arasında, *Through a Window* (Bir Pencereden) ve çokça övülen *Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior* (Gombe Şempanzeleri: Davranış Modelleri) sayılabilir. Tanzanya'da yaşayan ve bir oğlu olan Jane Goodall'ın ayrıca üç çocuk kitabı da bulunuyor. Yazar, 1995'te şempanzeler ve koruma eğitimindeki çalışmaları nedeniyle Britanya İmparatorluk Nişanı'na layık görüldü.

BEYAZ BAYKUŞ

DESTEK MEDYA GRUBU

BEYAZ BAYKUŞ: 89
BİLİM: 2

İNSANIN GÖLGESİNDE / JANE GOODALL
Orijinal adı: In The Shadow of Man

First published by Weidenfeld & Nicolson, London

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Ajans AnatoliaLit aracılığıyla alınmıştır.

Her hakkı saklıdır. Bu eserin aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

İmtiyaz Sahibi: Destek Yapım Prodüksiyon Dış Tic. A.Ş.
Genel Yayın Yönetmeni: Özlem Küskü
Yayın Koordinatörü: Kaan Cumalıoğlu
Üretim Koordinatörü: Semran Karaçayır
Çevirmen: Tuğçe Ezgi Yüksel
Editör: Gamze Büyükkaya
Son Okuma: Zuhal Doğan
Kapak Fotoğrafı: Hugo van Lawick
Kapak Tasarım: Sedat Gösterikli
Sayfa Düzeni: Melike Doğan
Sosyal Medya-Grafik: Mesud Topal-Nursefa Üzüm Kalender-Samet Ersöz
Reklam ve Tanıtım: Işıl Ilgıt Şimşek-Selen Çavuşovalı
Beyaz Baykuş: Temmuz 2023
Yayıncı Sertifika No. 43196

ISBN: 978-625-441-949-2

Destek Dukkan

© Beyaz Baykuş

Abdi İpekçi Caddesi No. 31/5 Nişantaşı/İstanbul
Tel. (0) 212 252 22 42 - Faks: (0) 212 252 22 43
www.beyazbaykus.com
facebook.com/ beyazbaykusyayinlari
twitter.com/beyazbaykusy
instagram.com/beyazbaykusyayinlari

Deniz Ofset – Çetin Koçak
Sertifika No. 48625
Maltepe Mahallesi
Hastane Yolu Sokak No. 1/6
Zeytinburnu / İstanbul

Beyaz Baykuş Yayınları, Destek Yayınları'nın tescilli markasıdır.

DESTEK yayınları
KARAKARGA
BEYAZ BAYKUŞ
genç DESTEK
ATHICA

DR. JANE GOODALL

In the Shadow of Man

İnsanın Gölgesinde

Vahşi doğa ve insana dair büyüleyici bir keşif yolculuğu...

Çevirmen: **Tuğçe Ezgi Yüksel**

BEYAZ BAYKUŞ

İÇİNDEKİLER

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ BASKIYA GİRİŞ / 7

ÖNSÖZ / 11

TEŞEKKÜR / 15

HARİTA

1. BAŞLANGIÇLAR / 23
2. ERKEN GÜNLER / 35
3. İLK GÖZLEMLER /46
4. KAMP HAYATI / 75
5. YAĞMURLAR / 89
6. ŞEMPANZELER KAMPA GELİYOR / 101
7. FLO'NUN CİNSEL HAYATI / 133
8. BESLEME İSTASTONU / 143
9. FLO ve AİLESİ / 155
10. HİYERARŞİ / 167
11. ARAŞTIRMA MERKEZİNİN GELİŞİMİ / 185
12. BEBEK / 201
13. ÇOCUK / 215
14. ERGEN / 227
15. YETİŞKİN İLİŞKİLERİ / 239
16. BABUNLAR VE YAŞLANMA / 253
17. ÖLÜM / 285
18. ANNE ve ÇOCUK / 297
19. İNSANIN GÖLGESİNDE / 311

20. İNSANIN ACIMASIZLIĞI / 325
21. AİLEYE SONSÖZ / 331

EKLER

A. GELİŞİM AŞAMALARI / 359
B. YÜZ İFADELERİ ve SESLENİŞLER / 363
C. SİLAH ve ALET KULLANIMI / 369
D. DİYET / 375

ADRES LİSTESİ / 379
BİBLİYOGRAFYA / 381
DİZİN / 387

GÖZDEN GEÇİRİLMİŞ BASKIYA GİRİŞ

Stephen Jay Gould

Jane Goodall'ın çalışmaları uzun zamandır kültürümüzün efsaneleri içinde yerini almış olsa da bilimin doğasıyla ilgili hatalı bir tektipleştirme dolayısıyla hâlâ 21. yüzyılın en büyük başarılarından biri olarak takdir görmüyor.

Bilimi, yalnızca düğmeli beyaz önlükler giymiş adamlar tarafından laboratuvarlarda yapılan deneyler ve birtakım matematiksel formüller olarak hayal ediyoruz. Şempanzelere komik isimler verip onları çalılıklarda takip eden, her hareketlerini ve jestlerini kaydeden bir araştırmacı tanıdığımızda, onun işlerini şampiyonlar ligine kabul etmek konusunda gönülsüz davranıyoruz. Jane Goodall'ı takdir edip ona özeniyor olabiliriz ama onun gerçek bilimi mi yoksa eski dünyanın maceracılığını mı temsil ettiği konusunda kararsızız. Müsaadenizle bu kısa giriş bölümünde bu önyargının ne kadar yersiz olduğunu ve Jane Goodal'un çalışmalarının neden Batı dünyasının en büyük bilimsel başarılarından biri olduğunu açıklayacağım.

Tarih bilimleri –tarih dahil olmak üzere jeoloji, evrimsel biyoloji, kozmoloji, arkeoloji ve daha nicesi–, üzerinde çalıştıkları konuları, evrenimizin döngüsü boyunca gerçekleşmiş eşsiz, karmaşık, çok yönlü ve tekrar edilemez olaylar olarak ele alırlar. Tek tipleştiren ve sayısallaştıran laboratuvar teknikleri gerçek

tarihin zenginliğini ortaya çıkarma konusunda oldukça başarısızdır.

Doğa, bağlamdan ve organizmaların doğal ortamlarında etkileşimlerinden ibarettir. Şempanzelerin bireyselliği önemlidir ve bir tür olarak tarihlerindeki olayların akışını belirler. Dolayısıyla her hayvanın özel bir ismi olmalıdır. Steril bir laboratuvar ortamında, şempanzelerin hayatını tanımlayan sosyal ve ekolojik bağlamı değiştirmeden kontrollü bir gözlem sağlayamazsınız. Gözlem, doğal ortamda yapılmalıdır. Arada bir bakıp geçmemeli, her yerde ve her zaman dakika dakika izlemelisiniz ki bir türün tarihini belirleyen o ilginç ve çoğu zaman kısacık anları ve davranışları kaçırmayasınız.

Böylece bir alfa erkeğinin her zaman en büyük ya da en güçlü olmadığını ve yerini gizemli bir zekâyla (boş gazyağı kutularını birbirine vurarak blöf yapan Mike) ya da kurnaz ittifaklarla kazanabileceğini öğreniyoruz (şimdiki lider Goblin, yani ortalamadan küçük olmasına karşın, emperyalizmin o en eski oyunu "böl ve yönet"i nasıl oynayacağını bilen görevli). Veya Gombe şempanzelerinin yirmi beş yıllık tarihinin ana hatlarının genel şempanze ilkeleri tarafından değil, belirli tarihsel olaylar ve bireysel özellikler tarafından belirlendiğini keşfederiz. Buna benzer üç olay Gombe'nin tarihine damgasını vurdu. Biri, bu kitapta anlatılan çocuk felci salgını, diğer iki olay, kitabın 1971'deki ilk baskısından sonra meydana gelen; topluluğun ikiye bölünmesiyle küçük alt gruptaki erkeklerin daha büyük olanlar tarafından öldürülmesi ve yeni doğanlardan sadece birini hayatta bırakan, adı ironik bir şekilde "Tutku" olan dişinin yamyamlık davranışı.

Gerçek tarihin karmaşıklığını kavramak istiyorsak, yöntemimiz titiz ve göze batmayan bir gözlem metodu olmalıdır. Goodall'ın bu çalışması fayans kaplı laboratuvar klişesine uymu-

yor ancak tarih bilimi içinde büyük ve önde gelen araştırmaları temsil ediyor.

Doğadaki tüm türleri bu kadar sevgi dolu bir şefkatle takip etmiyoruz. Yarım milyon böcek türünden hiçbiri böylesine yakın bir ilgi görmüyor ve tamamen kendi türümüze olan ilgimizle alakalı olarak şempanzelere yakinen odaklanıyoruz. Evrim, birbiriyle bağlantılı organizmalar arasında karşılaştırmaya dayanan bir bilimdir. Tüm organizmalar çeşitli yakınlık derecelerinde soy bağıyla birbirine bağlıdır ve bu tarihsel bağ, evrimsel ilişkinin doğasını tanımladığı için bizimle ortak ataları en çok paylaşan yaratıklara özel –ve anlaşılabilir– bir ilgi gösteriyoruz.

Pek çok insan, şempanzelerin bu açıdan ne kadar değerli ve benzersiz bir şekilde öne çıktığının farkında değil. En tutarlı biyokimyasal verilerimiz, insan ve şempanze soylarının ortak atalarından ayrılma sürelerinin altı ila sekiz milyon yıllık bir zaman olduğunu öne sürüyor (ki bizimle bu derecede evrimsel yakınlığa yalnızca goriller yaklaşıyor. Fakat en güncel kanıtlar gösteriyor ki uzun süredir devam eden varsayımların aksine, şempanzeler soya dayalı köken açısından insanlara gorillerden daha yakın.). İnsan ve şempanzenin genel genetik benzerliği, yüzde 95'ten fazladır ve insanın biyolojik özü de dahil olmak üzere, türlerimiz arasındaki şaşırtıcı farklılıklar sadece birkaç yüzdelik puan farktan kaynaklanmaktadır.

Bilim, muazzam gücünü gözlemlerin devamlı tekrar edilmesiyle kazansa da *Homo sapiens* tek bir türdür ve davranışlarımızla zihinsel kapasitemizin önemli yönlerinin atalardan kalma bir evrimsel mirası (benzersiz biçimde evrimleşmiş zekâmız ve onun sosyal bağlantıları) ya da evrimleşen ya da sosyal olarak edinilen yeni özellikler yalnızca bizim soyumuzdan oluşur. Şempanzeler, bu ana soruya cevap verebilmek için sahip olabileceğimiz mükemmel bir doğal deneydir çünkü on-

lar bizim en yakın soy kuzenlerimizdir. Dolayısıyla diğer türlerden farklı olarak, evrimsel mirasımızın büyük bir kısmına sahiptirler. Şempanzeler, insanlığın gölgesi oldukları kadar, aynı zamanda zamanın sisleri tarafından biraz bulanıklaşmış aynasıdır. Bu türü yok edersek, hatta doğal yaşam alanlarını bile yok edersek, hayatta kalanları hayvanat bahçelerine, süslü vahşi yaşam parklarına gönderirsek, biyolojik zemin için mevcut en iyi ve tek doğal deneyi sürdürme olasılığını kalıcı olarak kaybedeceğimizi eklememe dahi gerek yok.

Jane Goodall'ın bu kitabın ilk versiyonunu yazmasının üzerinden yaklaşık yirmi yıl geçti. O zamandan beri hem yazarın yorumunda hem de Gombe şempanzelerinin yaşamında çok şey değişti. Önceki görüşleri daha iyimserdi, şempanzeleri sevecen ve özverili, insanlar olarak kendimizde değer verdiğimiz erdemlerin sahipleri olarak tasvir ediyordu. Bunu takip eden gözlemler çalışmaya daha kasvetli tonlar ekledi (bkz. soykırım ve yamyamlık üzerine daha önceki yorumlarım.) ve Goodall'ın son çalışmaları savaş benzeri ilişkilenmelerden ve Hobbes'un insanlık durumunu kötü, vahşi ve kısa olarak tanımladığı teorisine daha yakın bir yaşamdan bahsediyor ama bazı sorumsuz gazetecilerin yaptığı gibi, insan doğasının karanlık ve kötü olduğu sonucuna kesin olarak varıldığını ve bu yoldaki ışığın geçici bir durak olduğunu söylemek yanlış olur. Aksine, Goodall görüşünü şempanzelerin insanın kırılgan yanlarından azade olduğuna dair küçük umudun ötesine taşıdı. Onların dünyasını daha geniş ve zengin bir bağlamda anlayabilmek, insan türünün iyilik ve kötülükle bezenmiş kapasitesinin sınırlarını da anlamamızı sağladı. Ayrıca şempanzelerin öykünmemiz veya kurtulmamız gereken özellikleri olduğunu düşündüren küçük umudu yok etti. Şempanzeler sadece şempanzedir, basit evrimsel varoluşlarına karşı duyduğumuz saygıyı ve o eşsiz akrabalığımızdan kaynaklanan primitif sempatiyi hak ediyorlar.

ÖNSÖZ

Dr. David A. Hamburg
Stanford Üniversitesi Tıp Fakültesi

Her nesilde bir defa, insanın kendine bakış açısını değiştiren bir araştırma ortaya çıkar. Bu kitabın okuru bu deneyimi paylaşma ayrıcalığına sahiptir.

Yeryüzündeki geniş canlı skalasındaki hiçbir canlı, insana şempanze kadar benzemez. Hatta biyoloji alanındaki son araştırmalar bu benzerliklerin daha önce tahmin ettiğimizden bile daha fazla olduğunu gösteriyor. Bağışıklık tepkilerinin doğası, kan proteinlerinin yapısı ve hatta kalıtsal materyalin (DNA) yapısı incelenirse şempanze, insana diğer türlerden çok daha yakındır. Ayrıca beyin devreleri insanınkine oldukça benzer ve Yerkes ve Kohler gibi öncülerin laboratuvar araştırmaları, şempanzelerin fevkalade davranış kapasitelerine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu nedenle insan davranışı araştırmacıları uzun zamandır şempanzelerin doğal ortamlarında, laboratuvar veya hayvanat bahçesi kısıtlamaları olmaksızın neler yapabildiklerini öğrenmekle ilgileniyorlar. Bu konuda güvenilir bir bilgi olmadan on yıllar birbirini takip ederken, doğadaki şempanze davranışının gizeminin, şempanzelerin kendilerinin insanın amansız baskısı altında yok olmadan önce çözülüp çözülemeyeceği giderek daha fazla şüpheli hale geldi ki bu baskı daha

önce dünyada birçok türün yok olmasına sebep olmuştu. Bu gizemi çözmek oldukça zordu. Birçok uzman imkânsız olduğunu düşündü. Şempanzeler sık ormanlarda yaşar, bu alanlara erişim zordur ve birçok açıdan tehlikelidir. Yakın mesafeden gözlem yapılmasına izin vereceklerini düşünmek oldukça güçtür. Bir insanın güvenilir gözlemler yapmak için yeterli davranışı görebileceğinden şüphe etmek için pek çok neden vardı ve gözlemcinin uzun bir süre boyunca bu çabayı sürdürüp sürdüremeyeceği de şüpheliydi. Bu yüzden bu konuya sürekli ilgi duyan bizler, bunun açıklığa kavuşturulabileceği konusunda sık sık umutsuzluğa kapıldık.

Ardından 1960'ların başlarında, Tanganika'dan, Goodall adında genç bir kadının kararlılıkla cesur bir çaba gösterdiğine dair haberler gelmeye başladı ama şempanzeler işbirlikçi değildi. Ondan uzak durdular, onu çok uzakta tuttular –genellikle yaklaşık beş yüz metre–. Sıtmadan ve çeşitli zorluklardan muzdaripti. Sadece yakın mesafeli gözlemlerin saçılmasıyla iki yıl ve gerçekten bol miktarda gözlemin mümkün olması için dört yıl geçti. Yine de zamanımızın dikkate değer öykülerinden birini kendi içinde sürdürdü ve sonunda, insanın doğadaki en yakın akrabasının gizemi, bilimsel incelemeye boyun eğmeye başladı.

Bugün, şempanze davranışının birçok yönünü sistematik olarak izleyen mükemmel bir ekiple yapılan bu araştırma on birinci yılında. Bu çalışma, şempanzelerin doğadaki özel yeri nedeniyle, hayvan davranışı araştırmaları tarihinde benzersizdir; hayvanlar tek tek tüm bireysellikleri içinde tanındığı ve incelendiği, zengin, yakın mesafeli gözlemler doğru bir şekilde kaydedildiği ve Hugo van Lawick tarafından yapılmış mükemmel bir fotoğraf kaydı olduğu için. Çünkü yaşam döngüsündeki değişiklikler, uzun yıllar boyunca dikkatle takip edilmiştir. Aynı zamanda bireysel hayvanlar kendi toplulukları bağlamında in-

celendi çünkü habitatları bozulmadı ve çalışma her bakımdan büyük bir özen ve bütünlükle yürütüldü.

Ortaya çıkan şempanze yaşamının resmi büyüleyici. İşte son derece zeki, sosyal bir yaratık, yakın ve kalıcı ilişkilere sahi ancak hiçbir şey insan sevgisine pek benzemiyor. Jestler, duruşlar, yüz ifadeleri ve sesler aracılığıyla zengin iletişim kurabiliyor fakat insan diline tam olarak benzemiyor. Bu, aletleri etkili kullanmakla kalmayıp aynı zamanda ileri görüşlü aletler yapan bir yaratıktır; insandan çok daha az olsa da az miktarda yiyecek paylaşan bir yaratık. Blöf ve yıldırma sanatlarında yetenekli, son derece heyecan verici ve saldırgan, silah kullanabilen ama insan savaşıyla karşılaştırılabilecek hiçbir faaliyette bulunmayan bir yaratık; diğer türlerin küçük hayvanlarını organize eden, işbirlikçi bir şekilde sık sık avlayan ve öldüren. Avlanma, öldürme ve avını yeme sürecinden zevk alıyor gibi görünen; saldırganlık, saygı, güven ve selamlama eylemlerinden oluşan dağarcığı benzer durumlardaki insan eylemleriyle esrarengiz benzerlikler taşıyan bir yaratık.

Şempanzenin insana olağanüstü ilgi gösterdiği açıktır ve bu çalışma, şempanzenin doğadaki yerini açıklama konusunda diğer tüm araştırmaları geride bırakıyor.

Benim için bu harika kitabı okumak, insanın bakış açısını yenilemesine yardımcı oluyor. Bu kitap, diğer canlı organizmalara önemli ölçüde daha yakın, ortak bir davranışsal eğilimler mirasını paylaşıyor ancak aynı zamanda önemli yönlerden farklı. Bu çağın herhangi bir kitabından daha çok, şu anki çıkmazlarımıza kadar kat ettiğimiz çok uzun yolu ve insanın doğadaki yerini –alçakgönüllü ve yine de yüksek bir takdirle– görmeye yardımcı oluyor.

TEŞEKKÜR

Pek çok insanın yardımı ve teşviki olmadan şempanzeler hakkında çalışamaz ya da bu kitabı yazamazdım. Her zaman yetersiz kalacak olsa da hepsine en derin teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Öncelikle, Dr. LSB Leakey'e minnettarım. Şempanzeleri incelememi öneren, ilk saha çalışmasını finanse etmek için para bulan ve sonuçlarımı Cambridge Üniversitesi'ndeki doktora tezim için kullanmamı sağlayan oydu. Son olarak Hugo'nun şempanzeleri fotoğraflamaya gelmesi de Louis'in tavsiyesi sayesinde oldu.

Tanzanya hükümetine, Devlet Başkanı Mwalimu Julius Nyerere ve isimlerini sayamadığım birçok hükümet yetkilisine Gombe Çayı bölgesinde araştırma yapmamıza izin verdikleri ve her zaman yardıma hazır oldukları için minnettarım. Tanzanya Av Departmanı Başkanı ve diğer yetkilileri ilk etapta bana çok yardımcı oldu. Ayrıca kampı kurduğumuzda Gombe hâlâ bir av sahasıyken burada çalışan David Anstey'e ve Afrika Av İzcileri Adolf, Saulo David ve Marcel'e minnettarım. Sonrasında, Gombe bir milli park haline geldiğinden beri, Tanzanya Ulusal Parkları eski direktörü Dr. John Owen ve yeni direktör Dr. S. ole Saibul'a yardımları ve işbirliği için teşekkür etmeliyim. Ayrıca ulusal parklardaki diğer çalışanlara, özellikle güney milli parkları direktörü J. Stevenon'a ve Afrika Av Koruculları çalışanlarına da teşekkürü borç bilirim.

Kigoma'daki hükümet yetkililerine ve arkadaşlarımıza, buradaki zamanımız boyunca ihtiyaç duyduğumuzda yardımlarını esirgemedikleri için teşekkür ederim.

1960 yılındaki saha çalışmam için başvuruda bulunmamı ve gerekli fonları sağlayan, daha yakın zamanda çalışmalarımıza ise bir bağış daha yapan Leighton Wilkie'ye çok şey borçluyum. National Geographic Derneği'ne gönülden minnettarım. Dernek, 1961'de araştırmamın finansmanını üstlendi. 1968'e kadar Gombe'deki bütün projeleri destekledi ve bugün büyük bir yıllık katkı sağlamaya devam ediyor. Özellikle, 1957'den 1967'ye kadar başkan ve ditör olan Dr. Melville Bell Grosvenor'a, ondan sonra başkanlığı devralan Dr. Melvin M. Payne'e ve Araştırma Komitesi Başkanı Dr. Leonard Carmichael'a uzun süren destek ve teşvikleri için en derin teşekkürlerimi sunmak isterim. Derneğin diğer üyelerine ve çalışanlarına ama özellikle bize yardım etmek için zaman zaman görev tanımlarını bile esneten Robert Gilka, Joanne Hess, Mary Griswold ve Dave Boyer'e teşekkür ederim.

1969'da Büyük Britanya Bilim Araştırma Konseyi'nden büyük bir hibe aldık, daha yakın zamanda ise Wenner-Gren Antropolojik Araştırma Vakfı, Dünya Yaban Hayatı Fonu, Doğu Afrika Yaban Hayatı Derneği ve LSB Leakey Vakfı'ndan da mali destek aldık. Bu kurumlara ve zaman zaman araştırmamızı desteklemek için ellerinden geleni yapan insanlara kalpten teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, bu kitap baskıya girerken bize önümüzdeki üç yıl boyunca araştırmamızın geleceğini planlamamızı sağlayacak şekilde, çok cömert bir meblağ sağlayan New York Grant Foundation'a en içten takdirlerimi ve teşekkürlerimi sunmak isterim.

Doktora derecem için analizlerimi ve sonuçlarımı denetlemekle kalmayıp, aynı zamanda araştırmam için fon almamda

aracı olan ve bize yardım etmek için her zaman çaba harcayan Cambridge Üniversitesi Hayvan Davranışları Bölümü'nden Profesör Robert Hinde'ye teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Stanford Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden Profesör David Hamburg'a yardımları için müteşekkirim. Onun çabaları sayesinde araştırma merkezimiz artık Stanford Üniversitesi'ne bağlı ve gelecekte birçok proje üzerinde işbirliği yapmayı planlıyoruz. Kendisi, araştırmamız için önemli hibeler almamızda da etkili oldu. Hem Robert Hinde hem de Dave Hamburg, araştırma programımızın bilimsel danışmanları olmayı kabul ettiler. Ayrıca Darüsselam Üniversitesi Fen Fakültesi Dekanı Profesör A. S. Msangi'ye çalışmalarımıza gösterdiği yoğun ilgi ve teşvikleri için de çok minnettarım.

Hugo'ya hem araştırma hem de benim için yaptıklarının hakkını vererek teşekkür edebilmek için doğru kelimeleri bulmak çok zor. Muhteşem bir fotoğraf koleksiyonu oluşturdu ve şempanze davranışı hakkında eşi olmayan bir belgesel film çekti. Ayrıca Gombe Çayı Araştırma Merkezi'nin kurulması ve gelişmesi büyük ölçüde onun yardımı, idari yeteneği ve sebatı sayesindedir. Eminim ki böyle bir projeye asla kendi başıma girişemezdim. Hugo'nun hem şempanzelere hem de kendi eşine karşı sabrı ve anlayışı inanılmazdır. Bütün bu zaman boyunca benim için yaptığı her şey, özellikle de benimle zorlu yaşam koşullarını paylaştığımız ilk aylardaki cesareti ve neşesi için anneme de müteşekkirim.

Araştırmamıza doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan veya kişisel olarak bize yardımcı olan çok fazla kişi var ama tek tek hepsinin ismini anmak burada mümkün olmayacak. Yine de beni ilk defa Gombe Çayı'na götüren, sonrasında yenilebilir bitkileri tanımlayan Kew Botanik Bahçeleri'nden Dr. Bernard Verdcourt'a, bitki örneklerini tanımlayan Doğu Afrika Herbaryumu'ndan Dr. Gillet'e teşekkür etmeyi atlamak istemi-

yorum. Gombe Çayı'ndaki korkunç salgın sırasında bize çocuk felci aşısı sağlayan Pfizer Laboratuvarları'na da teşekkür ederim. Şempanze Gilka'nın sakinleştirilmesine ve operasyonuna yardım eden Profesör Douglas Roy, Dr. Anthony, Sue Harthoom ve Dr. Bradley Nelson'a minnettarım. Nairobi'deki yönetimde bize yardımcı olan M. J. Richmond ve Dan'e ve birçok vesileyle bize değerli yardım ve tavsiyelerde bulunan George Dove'a minnettarım.

Ayrıca bütün bu yıllar boyunca işimizi kolaylaştırmak ve hayatımızı daha keyifli hale getirmek için çok çaba gösteren tüm Afrikalı personele ve yardımcılara en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Özellikle ilk yıllarda ormandaki tek yoldaşlarım olan Hassan ve Dominic'e, Rashidi, Soko, Wilbert ve Short'a teşekkür ederim. Sadiki, Ramadthani, Juma, Mpofu, Hilali, Jumanne, Kasım Ramadhani, Kasım Selemani, Yahaya, Aporual, Habibu, Alfonse ve Adreano, sizlere de teşekkür ederim. Iddi Matata ve Mbrisho'ya bize her zaman gösterdikleri nezaket ve ülkelerinde hoş karşılanmamızı sağladıkları için minnettarız. Ben çalışırken oğluma bakan Mucharia ve Moro'ya da burada teşekkür etmeliyim.

Kampın ilk günlerinde bizimle ilgilenen Kris Pirozynski'ye teşekkür ederim. Kız kardeşim Judy'ye de şempanzelerin vahşi doğada ilk fotoğraflarını çektiği için minnettarım. Merkezde bir yıl boyunca yönetici olarak çalışan Nicholas ve Margaret Pickford'a ve üç ay boyunca bu görevi üstlenen Baron ve Barones Godert ve Bobbie van Lawick-de Marchant et d'Ansembourg'a da minnettarım.

Dr. Peter Marler ve Dr. Michael Simpson'ın çalışmalarını da anmak isterim. Her ikisi de kendi çalışmaları kapsamında Gombe Çayı'nda çalıştı: Dr. Marler iki ay boyunca şempanze seslerini kaydetti ve Dr. Simpson on sekiz ay boyunca sosyal

bakımı gözlemleyerek geçirdi. Onların bu çalışmalarının sonuçları, ileride şempanze davranışını anlamamız için oldukça değerli. Goombe'deki babun sürüleriyle ilgili gözlemleri, şempanzelerin babunlar üzerindeki yırtıcı saldırıları ve diğer şempanze-babun etkileşimleri hakkında daha fazla bilgi edinmemizi sağlayan Tim ve Bonnie Ransom, Leanne Taylor ve Nicholas Owens'a da teşekkür ederim. 1968'de besleme sistemini değiştirdiğimizde de Tim ve Bonnie'nin çok yardımı dokundu. Böcek davranışı üzerinde çalışan ama şempanzelere de uzun zamanlar ayıran John McKinnon'a da teşekkür etmem gerekir.

Son olarak, şempanze davranışını çok daha iyi anlamamıza büyük katkılar sağlayan araştırma görevlilerimize minnetimi ifade etmek istiyorum. Sıkı çalışmalarının, adanmışlıklarının ve dikkatlerinin her durumda, çok uzun zaman boyunca aldıkları kayıtların bilgiyi biriktirmemizdeki ve bu kitabın yazımındaki katkısını kısa bir şekilde ifade etmem çok zor. Bu öğrenciler olmadan bu tür boylamsal bir çalışma yapılamazdı ve bu kitap asla yazılamazdı. İşimizin nadiren gece on veya on birden önce bittiği ilk günlerdeki sıkı çalışmaları için özellikle Edna Koning ve Sonia Ivey'e teşekkür ederim.

Sue Chaytor, Sally Avery, Pamela Carson, Patti Moehlman, Nicoletta Maraschin, June Cree, Janet Brooks, Sanno Keeler, Sally Puleston, Ben Gray, and Neville Washington bizimle sadece kısa bir süre geçirmelerine rağmen çalışmaya katkılarını sundular. Caroline Coleman, Cathleen Clarke, Carole Gale, Dawn Starin, Ann Simpson bir tam yıl boyunca araştırma görevlisi olarak benimle çalıştılar ve uzun süreli veri toplama çalışmaları konusunda son derece yardımcı oldular.

Yine diğer öğrenciler, bir yıl çalıştıktan sonra şempanze davranışının farklı alanlarında kendi araştırma projelerini başlatmak için kaldılar. Alice Sorem Ford bebek etkileşimleri

üzerinde çalıştı; özellikle her şempanzeye çocuk felci aşısı yaptığımız zor zamanlardaki sıkı çalışması dolayısıyla kendisine minnettarım. Geza Teleki şu anda şempanzelerin et yeme davranışları üzerine bir rapor yazıyor. Lori Baldwin saldırganlık ve hâkimiyet ekseninde yetişkin dişi şempanze ilişkileri, David Bygott ise yetişkin erkek ilişkileri üzerine çalışmalar yürütüyorlar. Hem Lori hem de David, Cambridge Üniversitesi tarafından doktora programına kabul edildi. David'e bu kitabın ekleri için yaptığı muhteşem şempanze çizimleri için gerçekten minnettarım.

Şu anda Gombe'de çalışmakta olan Harold Bauer, Ellen Drake, Margaretha Hankey, Ann Pusey, Gerald Rilling, Richard Wrangham ikinci bir yıl için daha kalmayı planlıyor. See Shehan ise eşiyle birlikte turizme de katkı sunacak ikinci bir gözlem açma planı yapıyor. Hepsine sıkı çalışmaları, coşkuları ve işbirlikleri için teşekkür ederim. Son zamanlarda araştırma ekibimize kıdemli araştırmacı olarak katılan Dr. Helmut Albrecht'e de minnettarlığımı ifade etmek isterim, Gombe'de geçireceği iki yılın herkes için harika olacağından eminim. Şu anda Cambridge Üniversitesi'nde üreme davranışı üzerine doktora tezini bitirmek üzere olan Patrick McGinnis'e özel olarak teşekkür etmek istiyorum. Pat, Gombe Çayı'nda yaklaşık dört yıl çalıştı ve birçok kez sadece araştırmadan sorumlu olmakla kalmadı, diğer öğrenciler uzaktayken veya hastalandıklarında neredeyse tek başına bütün sistemi işler durumda tuttu. O gittiğinde Gombe Çayı eskisi gibi olmayacak.

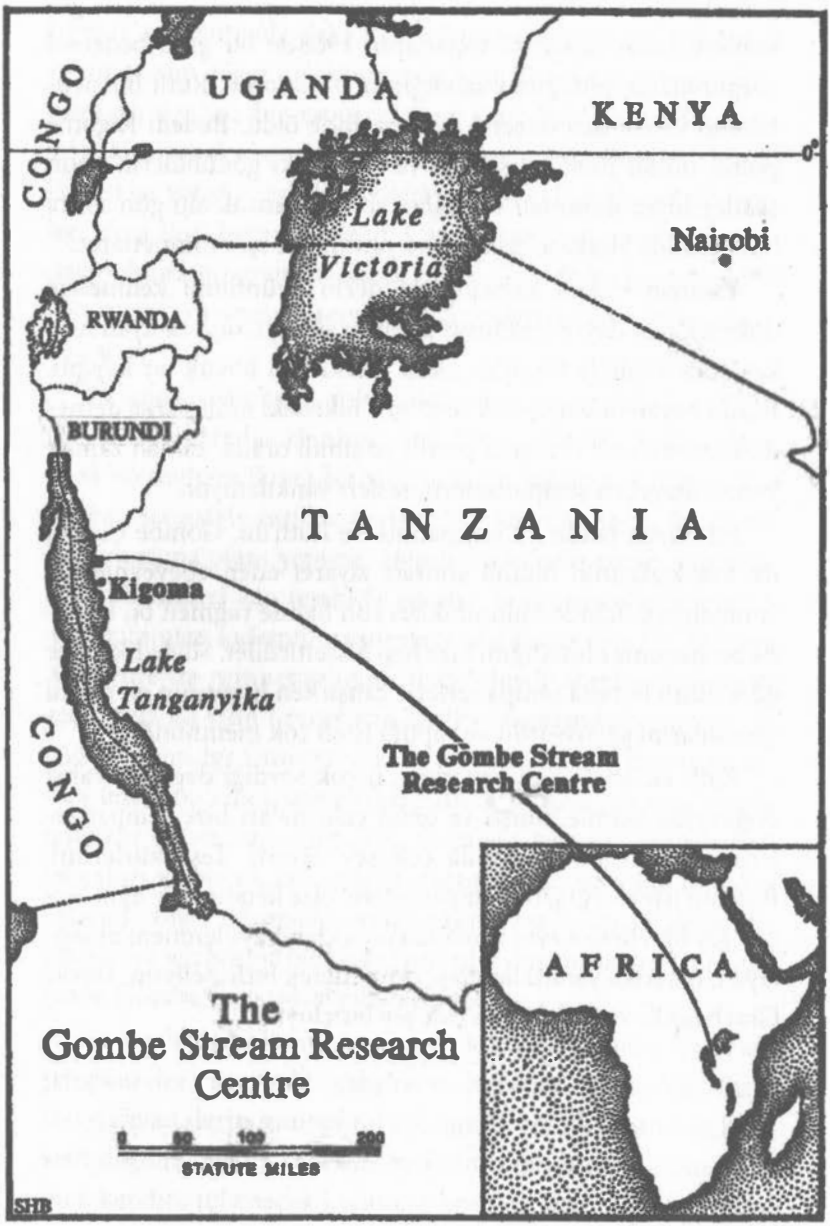
Bu teşekkür bölümünün en zor kısmına, Gombe Çayı'nda şempanzeler üzerinde çalışırken hayatını kaybeden Ruth Davis'e olan derin minnetimi anlatmaya geldik. Ruth çok kuvvetli değildi ama en çalışkan üyelerimizden biriydi, zaman zaman kendini tükenecek kadar çok yorardı. Ruth, yetişkin erkek şempanzelerin karakterlerini incelemeyi seçmişti, uzun yorucu

saatler boyunca dağlarda şempanzeleri izler ve akşamları geç saatlere kadar notlarını toparlardı. 1968'de bir gün, bedensel yorgunluktan olduğunu sandığımız bir şekilde, Ruth bir uçurumun kıyısından düşerek olay yerinde öldü. Bedeni Kigoma polisi, ulusal park çalışanları ve çevredeki gönüllülerin uzun saatler süren hummalı aramaları sonucu, ancak altı gün sonra bulunabildi. Herkese çabaları ve yardımları için minnettarız.

Yaşanan trajedi karşısındaki derin üzüntümü kelimelere dökmek neredeyse imkânsız. Ruth'un ölümü, onu tanıyan herkes ama özellikle nişanlısı Geza Teleki için büyük bir kayıptı. Bütün hayatı boyunca çok sevdiği o ülkedeki milli parka defnedildi; mezarı bir ormanla çevrili ve şimdi orada, zaman zaman yanından geçen şempanzelerin sesleri yankılanıyor.

En büyük takdir ve sempatimi ise Ruth'un, Gombe Çayı'nı ilk kez kızlarının ölümü sonrası ziyaret eden ebeveynlerine sunmalıyım. İçinde bulundukları ruh haline rağmen bu konuda bir hatamız olmadığını bize hep hissettirdiler. Söylediklerine göre, Ruth burada şempanzelerle çalışırken hayatının en mutlu zamanlarını geçiriyordu ve yaptığı işten çok memnundu.

Ruth en sevdiği işi yaparken, o çok sevdiği dağların vahşi doğasında ölümle tanıştı ve onun çalışmaları bize şempanzelerin davranışları hakkında çok şey öğretti. Teşekkürlerimi, Ruth'un isteyeceği gibi, şempanzelere, bize kendimizle ilgili birçok şey öğretirken aynı zamanda onlardan büyülenmemizi sağlayan, o harika yaratıklara teşekkür ederek bitirmeliyim. David Graybeard'a ve Flo'ya. Size çok şey borçluyuz.

UGANDA
KENYA
CONGO
Lake
Victoria
Nairobi
RWANDA
BURUNDI
TANZANIA
Kigoma
Lake
Tanganyika
CONGO
The Gombe Stream
Research Centre
AFRICA
The
Gombe Stream Research
Centre
0 50 100 200
STATUTE MILES
SHB

1

BAŞLANGIÇLAR

Gün doğumundan beri dağın dik yamaçlarında bir aşağı bir yukarı yürüyor, vadinin sık ormanında ilerlemeye çalışıyordum. Etrafı dinlemek ya da dürbünümle izlemek için defalarca durmama rağmen tek bir şempanze bile görmeyi ya da duymayı başaramamıştım ve saat sabah beş olmuştu bile. İki saat içinde Gombe Çayı Şempanze Koruma Alanı'nın sarp arazisine karanlık çökecekti. Paydos etmeden önce, gece için yuvasını hazırlayan bir şempanze görme umuduyla favori gözlem noktam olan Zirve'ye yerleştim.

Aşağıdaki ormanlık vadide bir maymun sürüsünü izliyordum ki aniden genç bir şempanzenin çığlığını duydum. Ağaçları dürbünle hızlıca taradım ama tam yerini tespit edemeden ses kesildi ve dört şempanzeyi görmeden önce birkaç dakika daha bakınmam gerekti. Aralarındaki küçük sürtüşme bitmişti ve dördü de eriğe benzeyen sarı meyvelerle huzur içinde besleniyorlardı.

Aramızdaki mesafe, ayrıntılı inceleme yapmak için fazla olduğundan yaklaşmaya karar verdim. Şempanze grubunun yakınındaki ağaçları inceledim: Onları korkutmadan o büyük incir ağacına varabilirsem harika bir görüntü elde edeceğimi

düşündüm. Oraya varmam yaklaşık on dakikamı aldı. İncir ağacının kalın ve budaklı gövdesinin etrafında ses çıkarmadan dolaşırken şempanzelerin gittiğini fark ettim; meyve ağacının dalları boştu. O tanıdık depresyon duygusu kaplandı içimi. Bir kez daha, şempanzeler beni gördüler ve sessizce kaçtılar. Kalbim aniden, birkaç saniyeliğine durdu sanki.

Yaklaşık yirmi metre ileride iki erkek şempanze yere oturmuş, dikkatlice bana bakıyordu. Nefesimi neredeyse tutarak, şempanzelerin yakın temas anındaki o sessiz ve ani kaçışını bekledim ama bu sefer öyle olmadı. İki büyük şempanze bana bakmaya devam etti. Yavaşça oturdum ve birkaç dakika sonra sakince birbirlerini tımar etmeye başladılar.

Gözlerime inanamaz halde onları izlerken küçük bir orman açıklığının diğer tarafından çimenlerin üzerinden bana bakan iki şempanze kafası daha gördüm: bir dişi ve bir genç. Kafamı o tarafa çevirdiğimde aşağı indiler, çok geçmeden kırk metre kadar uzaktaki bir ağacın dallarında yeniden belirdiler. Orada oturdular ve neredeyse hareketsiz bir şekilde beni izlemeye başladılar.

Yarım yıldan fazla bir süredir şempanzelerin doğuştan benden korktuklarını düşünüyor, ne zaman yaklaşsam çalılıkların içinde kaybolmalarına neden olan korkularını yenmeye çalışıyordum. İlk başta, ben beş yüz metre kadar uzaktayken ve bir vadinin diğer tarafındayken bile kaçmışlardı. Şimdi iki erkek o kadar yakın oturuyorlardı ki neredeyse nefeslerini duyabiliyordum.

Hiç şüphesiz ki bu, tecrübe ettiğim en gurur verici andı. Tam önümde birbirini tımar eden iki muhteşem yaratık tarafından kabul edilmiştim. İkisini de tanıyordum – biri benden her zaman en az korkan David Graybeard, diğeriyse isminin aksine aşırı büyük olmayan fakat inanılmaz fiziğiyle bütün erkeklerin lideri olan Goliath. Kürkleri akşam güneşinde simsiyah parlıyordu.

On dakikadan uzun bir süre David Graybeard ve Goliath birbirlerini taradılar ve güneş arkamdaki ufuk çizgisinden kaybolmadan önce, David ayağa kalkarak bana bakmaya başladı. Öyle bir yerde duruyordu ki akşamla uzayan gölgem arkasına düşüyordu. Vahşi bir şempanzeyle ilk yakın temasım olan bu an ve gözlerimin içine bakan David'in üzerine düşen gölgem, tam anlamıyla hafızama kazındı. Daha sonra bu an neredeyse sembolik bir anlam kazandı çünkü bugün tüm canlılar arasında sadece insan, üstün beyni ve üstün zekâsıyla şempanzeyi gölgede bırakıyor. Sadece insan; silahlar, geniş yerleşimler ve tarımla ormanlardaki şempanzenin özgürlüğüne kıyametin gölgesini düşürür ama o anda bu aklıma gelmedi. Ben sadece David ve Goliath'a hayran kaldım.

Önceki aylarda sık sık ziyaretime gelen depresyon ve umutsuzluk, grup nihayet uzaklaştığında karanlığa gömülmeye başlayan dağın yamacından Tanganika Gölü kıyısındaki çadırıma inerken hissettiğim sevincin yanında hiçbir şeydi.

Her şey üç yıl önce Nairobi'de ünlü antropolog ve paleontolog Dr. L. S. B. Leakey'le tanıştığımda başlamıştı ya da belki de çocukluğumda başlamıştı. Bir yaşımı biraz geçtiğimde annem bana Londra hayvanat bahçesinde doğan ilk şempanze yavrusunun doğumunu kutlayan büyük, tüylü bir pelüş oyuncak verdi. Annemin arkadaşları dehşete düştüler ve bu korkunç yaratığın küçük bir çocuğu kâbuslara sürükleyeceğini düşündüler ama Jübile (aynı zamanda hayvanat bahçesinde doğan ünlü bebeğe verilen isim) en sevdiğim varlığımdı ve çocukluğumun tüm yolculuklarında bana eşlik etti. Bu eski oyuncağı bugün hâlâ saklıyorum.

Jübile dışında, emeklemeyi ilk öğrendiğim andan itibaren beni büyüleyen beş hayvan daha oldu. En eski anılarımdan biri,

bir tavuğun nasıl yumurtladığını görmek için küçük, havasız bir kümeste saklandığım gündü. Yaklaşık beş saat sonra ortaya çıktım. Bütün ev halkı saatlerce beni bulmaya çalışmıştı ve annem kaybolduğumu bildirmek için polisi bile aramıştı.

Büyüdüğümde Afrika'ya gidip hayvanlarla yaşamaya, bu olaydan yaklaşık dört yıl sonra, sekiz yaşındayken karar verdim. On sekiz yaşındayken okuldan ayrılıp bir sekreterlik kursuna gitmeme ve iki ayrı işte çalışmama rağmen Afrika özlemi hâlâ içimdeydi. Öyle ki okul arkadaşımdan Kenya'daki çiftliklerine gitmek için davet aldığım gün, Londra'daki bir belgesel stüdyosundaki işimden istifa ettim. Para biriktirmem gerekiyordu ve Londra'da bu imkânsızdı. Ailemin yaşadığı Bournemouth'da garsonluk yapmaya ve Afrika için gereken parayı biriktirmeye karar verdim.

Afrika'ya varışımdan bir ay sonra biri bana, "Hayvanlara ilgin varsa Doktor Leakey'le tanışmalısın!" dedi. Arkadaşımın çiftliğindeki misafirliğimi uzatmak istemediğim için çoktan sıkıcı bir masa başı işte çalışmaya başlamıştım. Şu anda Nairobi Ulusal Doğa Tarihi Müzesi olarak bilinen yere, küratör Louis Leakey'le görüşmeye gittim. Leakey, hayvanlara olan ilgimin geçici bir heves olmadığını, daha derinlere uzandığını anlamış olacak ki beni hemen yardımcı sekreter pozisyonunda işe aldı.

Müzede çalışırken çok şey öğrendim. Personelin hepsi hevesli doğabilimcileriydi ve engin bilgilerinin bazılarını benimle paylaşmaktan memnunlardı. Üstelik, bana başka bir kızla birlikte Dr. Leakey ve karısı Mary'ye Serengeti ovalarındaki Olduvai Boğazı'na yıllık paleontolojik keşiflerinden birinde eşlik etme şansı verildi. O günlerde, Serengeti'nin turistlere açılmasından, *Zinjanthropus* (Fındıkkıran adam) ve *Homo habilis*'in Olduvai'deki keşiflerinden önce, bölge tamamen tenhaydı: Bugün oradan geçen yollar, turist otobüsleri ve küçük uçaklar o zamanlar kimsenin aklından bile geçmezdi.

Kazı büyüleyiciydi. Milyonlarca yıl önce yaşamış yaratıkların kalıntılarını çıkarmak için Olduvai fayının antik kilini veya kayasını saatlerce toplamak monoton bir işti ama zaman zaman, bulduğum bir kemiğin görüntüsü ya da elimdeki hissiyle aniden hayranlıkla doluyordum. Elimde tuttuğum bu kemik bir zamanlar nefes alan, yürüyen, uyuyan bir hayvanın parçasıydı ve türünün çoğalmasını sağlamıştı. Gerçekte nasıl görünüyordu? Tüyleri ne renkti, nasıl kokuyordu?

Ama bu birkaç ayı benim için büyülü hale getiren, akşamlardı. Saat altı civarı yorucu iş günü sona erdiğinde, o zamanlar asistanım olan Gillian ve ben sonunda özgürdük. Birlikte, bütün gün ter attığımız vadinin üzerindeki güneşten kavrulmuş kurak ovaların karşısındaki kampa dönerdik. Olduvai kurak mevsimde neredeyse bir çöle dönüşür ama makideki çalıların yanından geçerken sık sık dikdikler görürdük; yani tavşandan biraz daha büyük zarif minyatür antiloplar. Bazen küçük bir ceylan ya da zürafa sürüsü de olurdu. Bir keresinde genç bir erkek aslanla yüz yüze geldik; hırıltısını duyduğumuzda ve onu küçük bir çalının diğer tarafında görmek için etrafa baktığımızda on beş metreden daha yakınımızdaydı. Bitki örtüsünün kısmen yoğun olduğu vadinin dibindeydik; kuyruğunu sallayarak bizi izlemeye başladığında yavaşça geri çekildik. Geçidin üzerinden diğer taraftaki açık, ağaçsız ovalara doğru bilinçli olarak yürürken sanırım meraktan bizi takip etti. Tırmanmaya başladığımızda bitki örtüsünün içinde gözden kayboldu ve onu bir daha görmedik.

Olduvai'deki günlerimizin sonuna doğru Louis Leakey benimle Tanganika Gölü kıyılarında yaşayan bir grup şempanze hakkında konuşmaya başladı. Şempanzeler yalnızca, batı kıyısından Tanganyika Gölü'nün hemen doğusundaki bir noktaya kadar ekvator orman kuşağı boyunca uzandığı Afrika'da bulunur. Louis'in bahsettiği grup, Doğu Şempanzeleri ya da takso-

nomistler (sınıflandırma uzmanları) tarafından adlandırıldığı gibi, uzun tüylü tür, *Pan troglodytes schweinfurthi* olarak biliniyordu. Louis, yaşam alanlarını dağlık, engebeli ve medeniyetten tamamen kopuk olarak tanımladı. Uzunca bir süre onlar üzerinde çalışmak isteyen bir insandan beklenen adanmışlık ve sabırdan bahsetti.

Louis'in bahsettiğine göre, sadece bir adam şempanzeleri doğal ortamlarında incelemeye teşebbüs etmişti ve bu alandaki çalışması çığır açan Profesör Henry W. Nissen sahada, Fransız Ginesi'nde sadece iki buçuk ay kalabilmişti. Bu kadar kısa sürede, en az iki yıl gerektiren böyle bir işi başarmayı kimse bekleyemezdi. İlk konuşmamız sırasında Louis birçok şeyden daha bahsetti. Özellikle bir gölün kıyısında yaşayan şempanzelerin davranışlarını anlamak istiyordu çünkü bu göl, tarih öncesi insan kalıntılarının bulunduğu bir bölgeydi ve buradaki şempanzeleri anlamak taş devrinde yaşamış atalarımızın davranışlarına da ışık tutabilirdi.

Bir an durakladıktan sonra bana bu işi üstlenip üstlenemeyeceğimi sorduğunda kulaklarıma inanamadım. Yapmayı en çok istediğim iş olmasına rağmen hayvan davranışları üzerine bilimsel bir çalışma yapmaya yetkin değildim. Ne var ki, Louis ne yaptığını biliyor gibiydi. Üniversite eğitiminin gereksiz olmakla kalmayıp bazı yönlerden dezavantajlı olabileceğinin de farkındaydı. Teorilerle karmakarışık olmamış tarafsız bir zihne sahip ve bu çalışmayı sadece gerçek bilgiye olan arzusu nedeniyle gerçekleştirebilecek bir hayvansever istiyordu.

İşi üstlenmeyi büyük bir coşkuyla kabul ettiğimde, Louis gereken fonu bulmak gibi zor bir göreve başladı. Birilerini bu çalışmanın gerekli ve ayrıca genç ve vasıfsız bir kızın bunu denemek için doğru kişi olduğuna ikna etmesi gerekiyordu. Sonunda, Illinois Des Plaines'teki Wilkie Vakfı, gerekli malzeme giderlerini

küçük bir tekne, çadır, uçak biletleri ve nakit olarak sahada ilk altı ay için yeterli bir miktar katkıda bulunmayı kabul etti. Louis'in seçimine güvenerek bana kendimi kanıtlama şansını veren Mr. Leighton Wilkie'ye her zaman minnettar olacağım.

Bu arada İngiltere'ye dönmüştüm ama iyi haberleri alınca hemen Afrika'ya dönmek üzere hazırlıklara başladım. Sınırları içinde çalışacağım Kigoma hükümet yetkilileri, çalışmamın taslağını kabul etmişlerdi ama İngiliz bir genç kızın doğada tek başına, Avrupalı bir eşlikçi olmadan yaşaması fikrine sıcak bakmıyorlardı. Böylece daha önce Afrika'da birkaç ay kalan annem Vanne Goodall, yeni maceramda bana eşlik etmek için gönüllü oldu.

1960 yılında Nairobi'ye vardığımızda ilk etapta her şey yolunda gitti. Şempanze grubumun yaşadığı Gombe Çayı Şempanze Parkı (şimdiki adıyla Gombe Ulusal Parkı), Tanganyika Av Müdürlüğü'nün yetki alanına giriyordu ve buradaki Avcılık Müdürü sahada çalışmak için ihtiyacım olan gerekli izinleri alma konusunda çok yardımcı oldu. Aynı zamanda bana sahadaki yükseklik, hava sıcaklığı, arazi şartları, bitki örtüsü ve karşılaşabileceğim hayvanlarla ilgili oldukça detaylı bilgiler gönderdi. Louis'in aldığı küçük alüminyum botun da Kigoma'ya ulaştığını duyduk. Doğu Afrika Herbaryumu direktörü Dr. Bernard Verdcourt, beni ve Vanne'yi arabasıyla Kigoma'ya götürmeye gönüllü oldu. Böylece kendisi de yol boyunca bitki örnekleri toplayabilecekti.

Tam yola çıkmaya hazırken ilk sorunla karşılaştık. Kigoma Bölge Komiseri haber yollayıp şempanzelerin yaşadığı sahildeki Afrikalı balıkçılar arasında kavgalar yaşandığını söyledi. Bölgenin av müdürü olayı çözmek için gitmişti ama bu arada benim çalışmaya başlamam mümkün olmayacaktı.

Neyse ki Louis, Victoria Gölü'ndeki bir adadaki vervet maymunları üzerinde kısa bir deneme çalışması yapmamı önerdi.

Bir hafta içinde Vanne ve ben, gölün sığ ve çamurlu sularında, üzerinde insan yaşamayan Lolui Adası'na doğru tembel tembel sürüklenen motordaydık. İkisi de Afrikalı Kakamega kabilesinden olan kaptan Hassan ve yardımcısı bizimle birlikteydi. Daha sonra şempanze koruma alanında bana katılan Hassan mükemmel bir insandı. Her zaman sakindir, acil durumlarda harika davranır, espri anlayışı ve zekâsıyla iyi bir arkadaştı. Hassan, biz tanıştığımızda otuz yıla yakın süredir Louis için çalışıyordu.

Bizi Nairobi'ye geri çağıran bir radyo mesajı almamız üç hafta sürdü. O üç hafta gerçekten büyüleyiciydi. Geceleri, adanın açıklarında demirlemiş teknede uyurken gölün yumuşak dalgaları bize ninni gibi geliyordu. Sabahları güneş doğmadan önce Hassan beni sandalla karaya götürüyordu ve akşama kadar, hatta bazen ayın parlak ışığı altında maymunları izliyordum. Sonra kıyıda Hassan'la buluşuyorduk ve beni tekneye geri götürüyordu. Kuru fasulye, yumurta ya da konserve sosis yediğimiz mütevazı akşam yemeğinde Vanne'yle günün gelişmelerini paylaşıyorduk.

Buradaki maymun sürüsüyle ilgili kısa çalışma bana sahadayken not alma, uygun giysi türleri, vahşi bir maymunun insan gözlemcide tolere edebileceği ve edemeyeceği hareketler hakkında çok şey öğretti. Şempanzeler birçok yönden oldukça farklı tepkilere sahip olsalar da Lolui'de öğrendiklerim Gombe Çayı'nda çalışmaya başladığımda çok yardımcı oldu.

Bir akşamüzeri beklenen mesaj geldiğinde biraz üzüldüm çünkü bu, tam vervetlerin davranışlarını öğrenmeye başladığım, sürüdeki bireylerin karakterlerini çözmeye başladığım anda onlardan ayrılmak anlamına geliyordu. Bir işi yarım bırakmak hiç kolay değildir ama yine de Nairobi'ye vardığımızda, Kigoma'ya –ve şempanzelere– doğru yapacağımız sekiz yüz millik yolculuğun heyecanından başka bir şey düşünemedim.

Lolui'ye gitmeden önce neredeyse her şey hazırdı; yani Bernard Verdcourt'la Kigoma'ya doğru yola çıkmamıza sadece birkaç gün kalmıştı.

Yolculuk, birkaç araç arızası ve hızlı gittiğimizde Land Rover'ın üzerindeki malzemelerin yüküyle sallanması hariç olaysız geçti ancak üç gün süren bu tozlu yolculuktan sonra Kigoma'ya vardığımızda şehri bir kaos hali içinde bulduk. Nairobi'den ayrıldığımızdan beri, Kongo'da şiddetli çatışmalar çıkmıştı. Çatışmalar Kigoma'nın yalnızca yirmi beş mil batısındaydı ve gölün öteki yakası Belçikalı sığınmacılarla doluydu. Kigoma'nın mango ağaçlarıyla dolu anacaddelerinden birine vardığımızda günlerden pazardı ve her yer kapalıydı. Bize yardımcı olacak hiçbir resmi görevli bulamadık.

Sonunda, Bölge Komiseri'ni arayıp bulduk. Üzgün ama kararlı bir biçimde şempanze koruma alanına gitmemin imkânsız olduğunu anlattı. Kigoma'daki Afrikalı yerlilerin Kongo'daki isyanlara nasıl tepki vereceğini görmemiz gerekiyordu. Darbe almıştık ama üzülmek için zamanımız yoktu.

Şehirdeki iki otelden birinde birer oda tuttuk. Bu rahatlık çok uzun sürmedi çünkü bir tekne dolusu sığınmacı daha geldi ve mümkün olan her küçük alana ihtiyaçları vardı. Vanne ve ben, odanın Land Rover'daki malzemelerden kalan kısmına sığıştık. Bernard odasını evsiz iki Belçikalıyla paylaşıyordu. Hatta üç kamp yatağımızı çıkardık ve otel sahibine ödünç verdik. Bütün odalar tıkış tıkıştı ama daha önce geçici olarak kaldıkları kargo deposuyla karşılaştırıldığında burası sığınmacılar için yine de bir cennetti. Orada, yerde ya da yan yana atılmış şiltelerin üzerinde yatıyor ve Kigoma'nın onlara verebildiği kötü yemekler için yüzlercesi kuyrukta bekliyorlardı.

Çok geçmeden Vanne, Bernard ve ben Kigoma'nın yerel halkından insanlarla tanıştık. Yemek dağıtımında yardım edebi-

leceğimizi söylediğimizde sevinerek kabul ettiler. Kigoma'daki ikinci akşamımızda üçümüz ve birkaç kişi daha iki bin sandviç hazırladık. Hazırladığımız sandviçler, ıslak kumaşlara sarılarak metal konserve kutuları içinde depolara doğru yola çıktı. Sonra bunların çorba, biraz meyve, çikolata, sigara ve içeceklerle birlikte sığınmacılara dağıtılmasında da yardım ettik. O günden beri sandviç görmeye dayanamam.

İki akşam sonra sığınmacıların büyük kısmı ekstra trenlerle Tanganyika'nın başkenti Dar es Salaam'a gönderildi. Telaş bitmişti ama hâlâ şempanze koruma alanına doğru yola çıkmamıza izin verilmiyordu. Hepimizin morali yerlerdeydi. Elimdeki burs Vanne ve benim otelde kalmamıza yetmiyordu, biz de bir yerlere kamp kurmaya karar verdik. Kampı nereye kurabileceğimizi sorduğumuzda Kigoma hapishanesinin arazisini gösterdiler. Kulağa kötü gelse de aslında gayet güzeldi çünkü arazi, göl kıyısındaydı ve o mevsimde meyvelerinin ağırlığıyla etrafa harika kokular saçan portakal ve limon ağaçlarıyla gayet iyi korunmuştu; her ne kadar akşamları ortaya çıkan sivrisinekler korkunç olsa da.

Zorunlu işsizliğimiz sırasında küçük Kigoma şehrini tamamen öğrendik. Burası büyüklük olarak Avrupa ya da Amerika standartlarında bir kasabaydı. Her şeyin merkezi, doğal limanıyla Burundi, Zambiya, Malavi ve batıda Kongo'ya giden teknelerin demirlemesine olanak sağlayan göl kıyısıydı. Hükümet binaları, polis karakolu, tren istasyonu ve postane de gölün yakınındaydı.

Afrika'daki herhangi bir küçük şehrin en harika yanlarından biri, her şeyin küçük miktarlarda önceden tartılarak satıldığı sebze-meyve pazarıdır. Kigoma pazarında, durumu iyi olan zengin satıcılar taş tentelerin altında satış yaparken diğerlerinin mallarını toprak zeminde sergiliyorlardı. Tezgâhlarda bol

bol muz, yeşil ve sarı portakallar, koyu mor tutku meyvesinin yanı sıra yemek pişirmek için şişeler dolusu palm meyvesi yağı satılıyordu.

Kigoma'da yönetim binasının olduğu yerden başlayıp devam eden sadece bir anacadde vardı. Caddenin iki tarafı da kocaman mango ağaçları ve Doğu Afrika'nın her yerinde bulunan *duka* isimli küçük dükkânlarla doluydu. Kigoma'da yürürken aynı malları satan bu kadar dükkânın nasıl ayakta kalabildiğine şaşırıyorduk. Her dükkânda çanak çömlek, spor ayakkabı, gömlek, el feneri ve alarmlı saat yığınları vardı. Çoğu mağaza, Afrikalı kadınlara çiftler halinde satılan ve *kangas* olarak bilinen parlak renkli malzemeden büyük karelerle rengârenkti. Bir kare kolların altına sarılır ve dizlerin hemen altına sarkar, diğeri kafaya sarılırdı. Dukaların bazılarının dışında terziler, ayakla çalışan dikiş makinesinde çalışırdı. Bazen de yaşlı bir Kızılderili, küçük ayakkabı dükkânının dışındaki tozun içinde oturur ve ayakkabıları dikip birbirine yapıştırırken, deriyi tutabilmek için ayaklarını da el gibi kullanırdı. O kadar yetenekliydi ki onu izlemek bir zevkti.

Bu günlerde birçok Kigoma sakiniyle daha yakından tanıştık. Bunların çoğu hükümet yetkilileri ve eşleriydi ve oldukça dost canlısı ve misafirperver olduklarını gördük. Bir akşam Vanne, yeni arkadaşlarımızı kırmak istemediği için iki farklı sıcak banyo teklifini kabul etti. İkimizin de biraz deli olduğuna kanaat getiren Bernard, annemi bir evden diğerine sakince taşıdı ve bir yere takılıp kalmadan randevularını kaçırmamasını sağladı.

Kigoma'da bir haftadan biraz fazla kaldıktan sonra, Gombe Çayı Koruma alanı ve balıkçılar arasındaki sorunları çözmekle görevli David Anstey, Kigoma'ya geri döndü. Bölge komiseriyle uzun görüşmelerinin sonunda Gombe Çayı'na gitmek için gereken resmi izni aldım. O güne dek, herhangi bir şempan-

ze görme umudumu neredeyse yitirmiştim, kendimi her an Nairobi'ye geri dönme emrinin gelebileceğine ikna etmiştim. Kendimi on iki metrelik kayığımız dahil bütün eşyalarımızı taşımak için tahsis ettiği teknede bulduğumda, bu keşif yolculuğu neredeyse bir rüyaya dönüştü. Motor canlanıp demir alındığında Bernard'a el sallayarak veda ettik ve Kigoma Limanı'ndan çıkıp gölün doğu kıyıları boyunca kuzeye doğru ilerlemeye başladık. Cam gibi berrak suya bakarken, *ya tekne alabora olacak ya da suya düşüp bir timsaha yem olacağım*, diye düşündüğümü hatırlıyorum ama şans bizden yanaydı.

2

İLK GÜNLER

Kigoma'dan Gombe Çayı Şempanze Koruma Alanı'ndaki kamp alanımıza 12 millik yolculuğumuz boyunca bir rüyanın içindeymiş gibi hissettim. Kurak mevsimin ortasıydı ve Kongo kıyısı, sadece yirmi beş mil uzakta olmasına rağmen, uzun ve dar Tanganyika Gölü'nün batısında zar zor seçilebiliyordu. Serin esinti ve küçük dalgalarla benek benek olmuş suyun derin mavisi denizde olduğumuzu hissettiriyordu.

Doğu kıyısına doğru şöyle bir baktım. Kigoma ile şempanze barınağının başlangıcı arasında yükselen vadi yarığındaki dik yamaçların birçok bölgesi tamamen çıplaktı ve yıllarca kesilen ağaçlardan aşınmış durumdaydı. Bazı yerlerde küçük orman parçaları, coşkun dağ derelerinin göle döküldüğü bölgelerde büyümüştü. Kıyı şeridi kayalıklarla ayrılmış bir dizi koydan oluşuyordu. Dümdüz bir rotada ilerlerken balıkçı kanolarının bütün kıyı şeridini doldurduğunu gördük. Bizi yerlilerle tanıştırmak için yanımızda olan David Anstey gölün zaman zaman aniden hırçınlaştığını, şiddetli rüzgârların vadilerden eserek suyu dalgalandırdığını söyledi.

Kıyı şeridi boyunca dağların eteklerinde ve vadi ağızlarında balıkçı kasabaları uzanıyordu. Yapıların birçoğu kil ve çimen-

den yapılmış barakalardan oluşuyordu ama o zamanlarda bile Afrika'nın doğasına hayran olan gözleri rahatsız eden parlak ve modern çatılı birkaç yapı vardı.

Yedi mil kadar gittikten sonra David, şempanze koruma alanının güney sınırını belirleyen büyük kayalığı gösterdi. Kayalığı geçtikten sonra bölgenin aniden değiştiğini fark ettik; burada dağlar ağaçlarla kaplıydı ve tropik orman örtüsünü destekleyen vadilerle kesişiyordu. Bu kısımda bile beyaz kumsallarda sıralanmış birkaç balıkçı kulübesi gördük ama David bunların geçici yapılar olduğunu söyledi. Yerlilerin, kurak mevsimde balık tutma ve tuttukları balıkları koruma alanına ait sahilde kurutma izinleri vardı. Yağmurlar bittiğinde koruma alanının dışındaki köylerine döndüler. Son günlerde, iki farklı köyün sakinleri arasında sahilin hangi alanını kullanabileceklerine dair bir tartışma çıktı.

Çok yakında karış karış dolaşacağım bu vahşi ülkeye bakarken tam olarak ne hissettiğimi o günden beri zaman zaman düşünüyorum. Vanne ilk görüşte, dik yamaçlardan ve vadideki ormanın aşılmaz görüntüsünden korktuğunu kabul etti ve David Anstey, birkaç ay sonra bana söyleyeceği gibi, altı ay geçmeden pılımı pırtımı toplayıp buradan gideceğimi düşünmüştü. Bense korku ya da heyecan değil, sadece ufak bir yabancılaşma duygusuna kapıldığımı hatırlıyorum. Kot pantolonuyla hükümet lansmanında duran o kızla, bu dağlarda vahşi şempanzelerin peşine düşen kızın ne ilgisi vardı? Ama o gece uyumaya gittiğimde bu değişimi çoktan geçirmiştim.

İki saatlik bir yolculuktan sonra tekne Av İzcileri'nin merkezinin bulunduğu Kasekela adlı noktaya demirlemişti. David Anstey, bölgeye alışana kadar burada kamp kurmamızı önerdi. Botumuz beyaz kumsala yaklaşırken iki izci, izcilerin yalnız kalmaması için koruma alanında yaşamasına izin verilen

yerlilerden ve civardaki balıkçılardan oluşan epey kalabalık bir grup, varışımızı izlemek için sahilde toplanmıştı. Pırıl pırıl dalgalara basarak karaya çıktık ve önce izciler, sonra Kasekela köyünün muhtarı yaşlı Iddi Matata tarafından büyük bir törenle karşılandık. Muhtar kırmızı sarığı, beyaz sakalı, dökümlü beyaz cübbesinin üzerine giydiği kırmızı Avrupai paltosu ve tahta ayakkabılarıyla renkli bir tipti. Swahili dilinde uzun bir karşılama konuşması yaptı, biz de David'in tavsiyesiyle aldığımız hediyelerimizi sunduk.

Formaliteler nihayet bittiğinde Vanne'yle birlikte sık ormanın içinden bir açıklığa doğru giden dar patikada David'i takip ettik. Afrikalı izciler ve David'in yardımıyla kısa süre içinde Vanne'le paylaşacağımız çadır hazırdı. Çadırın tam arkasından küçük bir dere geçiyordu, ön taraf ise uzun palmiye ağaçlarının gölgesinde kalıyordu. Harika bir kamp alanıydı burası. Elli metre kadar ileride, sahildeki ağaçların altına Kigoma'da işe aldığımız aşçımız Dominic için küçük bir çadır daha kurduk.

Kamp düzenlendiği an etrafı keşfetmek için sıvıştım. Aşağıdaki dağın yamaçlarındaki uzun otlar yakınlardaki bir yangında yok olmuştu, zemin kömürle kaplı olduğu için oldukça kaygandı. Üzerinde durduğum simsiyah dağın aksine yeşil ve canlı olan ormana, durgun göle ve geniş vadiye bakmak için dağın tepesine tırmandığımda terlemiştim ve saat akşamüzeri dört olmasına rağmen güneş hâlâ yakıyordu.

Güneşin ısıttığı büyük bir kayanın tepesine oturdum. Çok geçmeden, altmış babundan oluşan bir sürü geldi, sıcaktan kavrulmuş böcek ölülerini aramaya başladılar. Beni görür görmez ağaçlara tırmanıp dalları tehditkâr hareketlerle salladılar ve en büyük iki erkek babun yüksek sesle bağırmaya başladı ama sürünün tamamı varlığımdan çok da rahatsız görünmüyordu. Birkaç dakika sonra kendi hallerinde, yollarına yavaşça devam

ettiler. Sonra, bir keçiden biraz büyükçe spiral boynuzlu, kestane renkli zarif bir alaca antilop gördüm. Hiç kımıldamadan gözlerini bana dikti, ardından ani bir hareketle döndü ve köpek gibi havlayarak beyaz kuyruğunu göstererek kaçtı.

Dağda sadece kırk beş dakika kalmama rağmen, yuvarlandığım tepeler gibi kömür karasına bulanmış şekilde kampa döndüğümde artık bir yabancı gibi hissetmiyordum. O gece yatağımı dışarı çıkardım, yıldızların altında palmiyenin hışırtılarını dinleyerek uyudum.

Ertesi sabah hemen dışarı çıkıp şempanzeleri aramaya hevesli olsam da burada kendi kendimin patronu olamayacağımı anladım. David, Vanne ve bana yerlilerle bir buluşma ayarlamıştı. İngiltere'den genç bir kızın sadece maymunlara bakmak için buraya geldiğine inanmıyorlardı, dahası bir casus olduğum söylentisi bölgede kısa sürede yayılmıştı. David'in geç olmadan işleri yoluna koymaya çalışmasına minnettardım ama gerçek planlarını duyunca kalbim sıkıştı.

Öncelikle, şempanze koruma alanının kuzeyindeki büyük balıkçı köyü Mwamgongo'nun şefinin oğlunun bana eşlik etmesi kararlaştırıldı. Görevi, bir şempanze gördüğümde defterime on ya da yirmi şempanze gördüğümü yazmadığıma emin olmaktı. Sonra öğrendim ki bunun amacı, köylülerin koruma alanının elli kilometrekaresini kendileri için istemeleriydi. Daha fazla maymunun bölgede yaşadığı öğrenilirse hükümet bu alanı onlardan almak için dava açabilir ve koruma alanını genişletmek isteyebilirdi. Ayrıca David çantamı taşıyacak bir yerliyi işe almamın beni daha saygın göstereceğini düşünüyordu.

Bu utangaç hayvanlarla iletişime geçmenin tek yolunun yalnız hareket etmek olduğunu düşünüyordum, yanımda iki kişiyle hareket etme fikri moralimi bozmaya yetmişti. Son bomba da o anda patladı: Bir av gözcüsünün de bizimle birlikte olması

gerekiyordu. O gece uyumaya gittiğimde tamamen yıkılmış durumdaydım.

Yine de ertesi sabah uyandığımda her şey yeniden heyecan vericiydi, akşamki kasvet hemen yok olmuştu. Şefin oğluyla kuzey sınırına yakın bir vadide buluşma ayarlamıştım çünkü av gözcüsü Adolf bir gün önce orada devriye gezerken şempanzeleri gördüğünü söylemişti. David'in Mwamgongo köyünde işi vardı; bu yüzden beni, Adolf ve Rashidi'yi, "taşıyıcımla" birlikte teknesine aldı ve belirlenen bölgeye götürdü.

Şefin oğlu bize doğru gelirken arkasında beş-altı köylü daha vardı ve bir an hepsinin bizimle gelmekte ısrar edeceğinden korktuysam da öyle olmadı. Genç adam, nereye gitmeyi düşündüğümü sordu. Elimle vadinin dik ve sık ormanlık eteklerine işaret ettim. Epey şaşırmış gibiydi, yanındaki arkadaşlarıyla yerel dilde ciddi ciddi bir şeyler tartışmaya başladı. Birkaç dakika sonra yanıma gelerek kendini iyi hissetmediğini, bugün benimle gelemeyeceğini söyledi. Daha sonra öğrendim ki, sadece botla gölde gezip gördüğüm şempanzeleri sayacağımı sanmışlardı, dağlarda gezerek şempanze arama fikri şefin oğluna hiç çekici gelmemişti. O günden sonra onu bir daha görmedim.

Tam gitmeye hazırlanırken iki balıkçı koşarak yanımıza geldi ve onları takip etmemizi istedi. Balıkçı çadırının arkasında, yüzlerce parçaya ayrılmış bir ağacı gösteriyorlardı, ağacın kabuğu paramparça olmuştu. Önceki gece, balıkçılardan biri bir boğa bufalosu tarafından kovalanmıştı. Adam, kaçıp kurtulmayı başarmıştı ama bufalo ağaca epey zarar vermişti. Balıkçılar yanımdaki Av Gözcüsü'ne rapor mu veriyorlardı yoksa köylerinin nasıl da vahşi ve tehlikeli olduğunu mu anlatmaya çalışıyorlardı bilmiyorum ama o parçalanmış ağacın görüntüsü sonraki haftalar boyunca dağlarda gezerken aklımdan hiç çıkmadı.

Sonra Mitumba Vadisi'ne doğru yola çıktık ve kendimi hep hayalini kurduğum Afrika ormanlarında yürürken buldum. Sarmaşıklarla kaplı dev payandalı ağaçlar vardı. Koyu yeşil ormanın içinde kırmızı ve beyaz küçük çiçekler parlıyordu. Küçük fakat çok hızlı akan sığ bir derenin yanından yürürken su durulduğunda bazen karşıya geçerek yürüdük. Ara sıra yanımızdan bir yalıçapkını ya da başka bir küçük orman kuşu geçiyordu. Parlak bakır rengi kuyruklarıyla bir kızıl maymun sürüsünün geçişini de gördük. Yüz metreyi aşan ağaçlarla orman örtüsü, güneşi tamamen kesiyordu ve zeminde neredeyse hiç bitki yoktu.

Yirmi dakika yürüdükten sonra Adolf dere kenarından ayrılarak bizi vadinin diğer tarafına doğru yönlendirdi. Bir anda, yürümek çok zorlaşmıştı. Alçak ağaçlar, sık çalılar ve sarmaşıklar arasında sık sık emeklemek zorunda kalıyorduk. Adolf devasa bir ağacın altında durdu ve kafamı kaldırıp baktığımda ağacın kırmızı ve turuncu küçük meyvelerle kaplı olduğunu gördüm. Yerde de kırık dallar, yarısı yenmiş meyveler vardı. Bu, şempanzelerin bir gün önce beslenmeye geldiği *msulula* ağacıydı. Ağaca çıkmak gibi bir niyetim yoktu, şempanzeleri rahatsız etmediğimizi umarak hemen vadinin diğer tarafına geçip gözleme başlamak istediğimi söyledim.

On dakika sonra, tam karşıda küçük, çimenli bir açıklığa yerleştik. Burası msulula ağacıyla hemen hemen aynı yükseklikteydi. Burası, gerçekten ağacı izleyebileceğiniz en iyi yerdi ve benim aksime, Rashidi'nin tecrübeli gözleri bunu hemen fark etmişti. Derenin sesinden uzak, sessiz, huzurlu bir yerdi. Sadece bazen ağustosböceklerinin sesi, kuş cıvıltıları ve bir babun çığlığı duyuluyordu.

Bir anda, aşağıdaki vadiden şempanzelerin çığlıklarını duydum. Daha önce hayvanat bahçesinde şempanzelerin sesini duymuştum ama burada, bu Afrika ormanında onları duymak

bambaşkaydı. Önce, bir şempanzenin düşük rezonanslı, derin nefes alış verişinin sesleriyle dolu *bağrışması* duyuldu. Ses, şempanze en sonunda çığlıklar atmaya başlayana kadar kademeli olarak yükseldi. Sonra, bütün şempanzeler birer birer aynı sesleri çıkararak festivale katıldılar. Dr. Nissen'in raporunda ağaç tepelerinde davul çalan şempanzelerle ilgili bölümü okumuştum fakat bu sefer bütün bunları kulaklarımla duyuyordum.

Grup şimdi msulula ağacına çok yakındı. Bütün dikkatimle karşıdaki ormanı izlemeye başladım ama yine de bir şempanzenin hurma ağacının gövdesinden dev msulalanın dallarına atlamasını ilk gören Rashidi oldu. Onu iki şempanze daha izledi, sonunda hepsi uygun adım bir düzenle ağaca tırmandı. Bazıları büyük, bazıları çok daha küçük olmak üzere toplam on altı şempanze saydım. Biri, karnına yapışmış küçük bebeğiyle, bir anneydi.

Heyecanlı olmama rağmen hayal kırıklığına uğramaktan da kendimi alamadım çünkü şempanzeler ağaçta iki saat kaldıkları halde ara sıra dalların arasından dışarı doğru uzanan ve meyve salkımlarını çekiştiren siyah bir kol dışında çok az şey gördüm. Sonra, art arda ve sessizlik içinde tüm grup palmiye ağaçlarını merdiven olarak kullanarak aşağı indi ve ormanın karanlığında kayboldu. Tek bir ağacın üzerinde on altı şempanze vardı ve tek duyabildiğimiz, gelişlerini haber veren çığlıklar olmuştu.

Son şempanze gittikten birkaç dakika sonra, grubu başka bir ağaçta görme umuduyla hâlâ dürbünümle vadiyi gözetlerken Adolf ve Rashidi'nin dönmemiz gerektiğini söylediğini duyunca sinirlendim ama yemek yeme zamanlarıydı. Kendi kendime söylendim. Buradaki yerimi sağlamlaştırana kadar onların söylediklerinin aksine davranmaya ya da herhangi bir şey söylemeye cesaretim yoktu. Burada benimle kalmalarını isteyemezdim. David'in yalnız kalmamam konusundaki kararına karşı çıkmaya da hiç hazır değildim ama orman yolundan dönerken ileride işlerin değişeceğini hissediyordum.

Msulula ağacı on gün boyunca verimliydi, Rashidi ve Adolf öğle yemeklerini yanlarına alarak bana nöbetleşe eşlik ettiler. Hatta üç gece orada uyuduk; Rashidi ve Adolf kamp ateşinin aydınlattığı alanda birbirlerine sokularak, ben de biraz ötede battaniyeme sarılarak.

O on gün boyunca, bir sürü şempanze gördüm. Bazen büyük gruplar tırmanıp msulula meyveleriyle besleniyor, bazen de bir grupta sadece iki ya da üç kişi oluyordu. İki kez, bir saatten uzun süre kendi başına beslenen, tamamen yalnız bir erkek gördüm. Kısa süre sonra grupların istikrarlı olmadığını fark ettim: Örneğin, bir keresinde on dört şempanze bir araya geldi ama iki farklı grup halinde ayrıldı, ikinci grup ilkinden tam yarım saat sonra aşağı indi ve arkalarından duyulan seslere bakılırsa, farklı yönlere gittiler. Başka bir olayda, iki küçük grubun ağacın tepesinde buluştuğunu, çığlıklar atarak ve dalların arasından koşarak geçtiğini gördüm. Sonra sessizleştiler, birlikte sakince beslendiler ve anladığım kadarıyla birlikte geri döndüler. Bazı grupların yalnızca yetişkin erkeklerden, bazılarınınsa yalnızca kadınlardan ve gençlerden oluştuğunu da öğrendim.

Ancak hiç tatmin olmamıştım. Şempanzeler arasında birebir etkileşime neredeyse hiç şahit olmadım, msululanın yaprakları çok kalındı ve yaklaşmaya çalıştığımda resmen çuvalladım: Şempanzeler beni ağaca giderken görüp kaçtılar. İkinci sefer, neredeyse tam üst tarafımda bir saat boyunca beslenen dört şempanzeyi gördüğüm tek an yukarı tırmandıkları ve palmiye ağaçlarından aşağı indikleri sırada attıkları kısacık birer bakıştı.

Msulula ağacının meyve mevsiminde ne kadar şanslı olduğumu sonradan anladım. Muhtemelen o on gün boyunca, takip eden sekiz durgun haftada öğrendiğimden çok daha fazla şey öğrendim. Aramamıza rağmen başka bir meyve ağacı ya da meyve ağaç çeşidi bulamadık. Koruma alanındaki on iki vadinin çoğuna tırmandık ancak çalılar çok kalındı ve derelerin

sesi bütün gürültülerle birlikte şempanzelerin yerini gösterebilecek sesleri de kamufle ediyordu. Görebildiğimiz birkaç tanesine fark etmeden o kadar yaklaşmıştık ki, karşılaştığımız anda kaçtılar. Defalarca bizi gördüklerini ve biz onların varlığından haberdar bile olmadan sessizce ortadan kaybolduklarını şimdi çok daha iyi tahmin edebiliyorum.

Vadilerin iç kısmındaki sırtlara tırmanırken biraz daha şanslıydık ama beş yüz metre uzaktayken bile bizi görür görmez kaçtılar, kaçmadıklarında ise ne yaptıklarını detaylı olarak görmenin imkânsız olduğu bir uzaklıktaydık. Onların bu kadar korkmuş görünmesinin kalabalık olmamızdan kaynaklandığını düşünsem de yanımdaki iki arkadaşımı yüksek bir tepede bırakıp şempanzelere yaklaşmaya çalıştığımda da tepkileri değişmedi. Kaçtılar.

Gözlem yapamadığımız ya da şempanzeleri çok uzaktan gördüğümüz bu umutsuz günler en kötü günlerimiz değildi. Hiç şempanze görmediğimiz günler de vardı. Başarmam gereken görevi düşündükçe daha fazla umutsuzluğa kapılıyordum. Yine de etrafta dolaştığım o haftalar, arazinin engebesine alışmamı sağladı. Cildim vadide büyüyen sert otlara dayanıklı hale geldi ve çeçe sineğinin ısırıklarına bağışıklık kazandım. Öyle ki artık her ısırıktan sonra şişmiyordum. Bitki örtüsüne bağlı olmaksızın her zaman kaygan olan bayırlarda daha emin adımlarla yürüyordum ve ayaklarım yere daha sağlam basıyordu. Yavaş yavaş, en çok çalışacağım beş vadideki tüm hayvanların ayak izlerini tanımaya başlamıştım.

Günlük gezintilerimiz sırasında dağların diğer pek çok sakiniyle karşılaştım: gümüş rengi desenleriyle devasa çalı domuzları; böcekleri aramak için yapraklar arasında gezinen bantlı firavunfareleri, sincaplar ve sık ormanların çizgili ve benekli filfareleri. Gombe Çayı bölgesinde yaşayan maymun türlerini de giderek ayırt edebilmeye başladım. Birçok kez babun gruplarıyla karşılaştık; bazen o ilk öğleden sonra tanıştığım grup

gibi sakince varlığımızı kabul ettiler ama bazı gruplar biz ya da onlar gözden kaybolana kadar ısrarla ve çok yüksek sesle bağırdılar. Vadilerin her birinde iki veya üç küçük kırmızı kuyruklu maymun grubu ve birkaç mavi maymun vardı. Birkaç vadiye dağılmış altmıştan fazla bireyden oluşan kırmızı kolobus maymunu grupları vardı. Bazen de suratı beyaz bir saç bandıyla sarılmış gibi görünen bir gümüş maymuna rastlıyorduk. Göl kıyısında Lolui Adası'ndaki günlerimi hatırlatan birkaç vervet maymunu bile vardı.

Özellikle kırmızı kolobusları izlemeyi severdim. Bunlar kocaman maymunlardı; hem bu yüzden hem de ışık altında sırtlarındaki simsiyah saçları, hem de ağaçta dimdik otururken kafalarının üzerindeki dalı tuttukları için onları bazen şempanze sanıyordum. Maymundan çok insansı maymuna[1] benziyorlardı ama uzun ve kısa kuyrukları hemen gerçek kimliklerini ortaya çıkardı. Onlara yaklaştığımda ve dallardan bana baktıklarında, yüzleri bana kırmızı peruklu yaşlı teyzeleri hatırlattı.

Rashidi'den çalılıklarla ve neredeyse geçilmez görünen ormanda yolumu bulmakla ilgili çok şey öğrenmiştim. Yalnız dolaşamayacağımı öğrenmek canımı sıksa da özellikle ilk günlerde onun yardımı için minnettardım. Köyünde zaman geçirmek için bir süre sonra dönmesi gerekti. Adolf'un ormanda uzun saatler aç kalamayacağını anladığım için önümüzdeki aylarda bana eşlik edecek üç yerli arkadaş ayarladım: İsmi yerel dilde şempanze anlamına gelen Nyanza köyünden Soko, bayırdan aşağı yüzüstü yere düştüğünde bile çok dikkatli görünen ve bir dev kadar uzun olan Wilbert ve ismiyle müsemma Short. Bu adamlar bütün hayatlarını ormanda hayvanlarla çalışarak geçirmişlerdi, hepsi çok iyi birer arkadaştı ve onlardan çok şey öğrendim.

1 İngilizcedeki ape ve maymun sınıflandırması, Türkçede maymun ve insansı veya kuyruksuz maymun olarak nitelendirilir. (ç.n.)

3

İLK GÖZLEMLER

Gelişimizden üç ay kadar sonra hem Vanne hem de ben aynı anda hastalandık. Hastalık kesinlikle bir sıtma türüydü ama Kigoma'daki doktor buralarda sıtma olmadığını söylediği için yanımıza ilaç almamıştık. Doktorun bu safsataya nasıl inandığını anlamak güç olsa da o zamanlar adamı sorgulamayacak kadar saftık. İki hafta boyunca ağzına kadar dolu çadırdaki alçak kamp yataklarında ateşler içinde yattık. İkimizde de bir şeyler okuyacak güç kalmadığından, zaman geçsin diye sık sık birbirimizin ateşini ölçüyorduk. Vanne'nin ateşi beş gün boyunda 40,5 derecenin altına düşmedi, yalnızca geceleri biraz rahatlıyordu. Sonradan bize söylediklerine göre, gerçekten ucuz atlatmıştı. Bütün bunlar yetmezmiş gibi, hasta olduğumuz süre boyunca kamp bir ağaçtan yayılan çürük lahanayı andıran korkunç bir kokuyla kaplanmıştı. Ağacın ismini hatırlayamıyorum ama aklımda hep "ateş çiçeği ağacı" olarak kalacak.

Aşçımız Dominic, hastalık günlerinde elimiz ayağımız olmuştu. Kigoma'ya gidip doktora görünmemiz konusunda ısrar ettiyse de üç saatlik deniz yolculuğunu kaldıramayacak durumda olduğumuzu anlayınca, bizi devamlı gözlem altında tutarak hasta bakıcımız oldu. Bir gece, Vanne ateşlenip uyurgezer misali bir palmiye ağacının altında düştü. Sabah saat üçte onu bulup

yatağa tekrar getiren de Dominic'ti. Daha sonra öğrendik ki her gece birkaç kere çadıra gelip "Memsahib"lerinin[2] iyi olup olmadığını kontrol ediyormuş.

Ateşim düşer düşmez işe dönmek için sabırsızlanıyordum. Neredeyse üç ay gelip geçmişti ve hiçbir şey öğrenemediğim için kendimi kötü hissediyordum. Ayrıca acelem vardı, fon param birkaç ay içinde suyunu çekecekti. Yerli arkadaşlarımın beni hastalıktan yeni çıkmış ve zayıf bir şekilde görmelerinin düşüncesine bile katlanamadığım için bir sabah, ilk geldiğim gün tırmandığım –tam kampın arkasında yükselen– dağa doğru yola koyuldum. Her zamanki gibi hava henüz serinken ve günün ilk ışıkları pırıldarken çıkmıştım. Yaklaşık on dakika sonra kalbim çılgınca atmaya başladı, kanın beynimde dolaşmasını hissedebiliyordum, nefesimi düzenlemek için durmak zorunda kaldım. Sonunda, gölün 300 metre kadar üstündeki açıklığa ulaşmayı başardım. Buradan vadinin manzarası harikaydı. Bir süre oturup dürbünümle şempanzelerden bir işaret beklemeye başladım.

Geleli on beş dakika olmuştu ki, dar bir çayın arkasındaki yanmış bir yokuşta ufak bir hareket fark ettim. Tam o anda üç şempanzenin bana baktığını gördüm. Kaçmalarını bekliyordum çünkü oldukça yakında duruyorlardı, beklentimin aksine bir süre sonra oldukça sakin bir şekilde tekrar yola koyuldu ve sık bitki örtüsünün içinde gözden kayboldular. Tek başına dolaşan bir insandan daha az korktuklarını varsayımında haklı olabilir miydim? Arkadaşlarımı kampta bırakıp gruba tek başıma yaklaştığımda yalnız olduğumun tamamen farkındaydılar.

Zirveyi terk etmedim ve sonra sabahın ilerleyen saatlerinde bir grup şempanze, çığlıklar atarak, havlayarak karşı dağın yamacından aşağı yuvarlandı. Bulunduğum noktanın tam altındaki vadide, dere kenarlarında sık sık büyüyen bazı incir ağaçlarını beslemeye başladılar. Yirmi dakika bile geçmemişti

2 (Arapça) Yüksek zümreden evli kadınlara hizmetlilerinin hitap şekli, hanım. (ç.n.)

ki, başka bir grup daha önce üç şempanzeyi gördüğüm yerdeki kurak alandan geçti. Zirve kayalık olduğundan belirgin bir şekilde ortadaydım ve hepsi beni gördüler, teker teker durup tuhaf şekilde yüzüme baksalar da paniklemediler ve tekrar sakince yollarına devam ettiler. İncir yiyen diğer grubun çağrılarına ve dalların hışırtısına doğru ilerleyerek onlara katıldılar. Bir süre sessizce beslendikten sonra hep beraber ağaçlardan inerek büyük bir grup olarak yola koyuldular. Vadiden yukarı doğru tırmanırlarken yolun bir kısmında onları görebiliyordum; düzenli bir sıra halinde ilerliyorlardı. İki küçük yavru annelerinin sırtına jokey gibi tünemişlerdi. Dereyi geçmeden önce su içmek için durduklarını bile gördüm.

Gombe'ye geldiğimden beri geçirdiğim açık ara en güzel gündü. O akşam kampa döndüğümde oldukça yorgundum. Benden çok daha yorgun ve hasta olan Vanne hâlâ yataktaydı ama benim heyecanım onu da mutlu etmişti.

O gün, çalışmamın dönüm noktası oldu. İncir ağaçları, derenin alçak noktalara uzandığı yerlerde büyüyordu ve o yıl vadideki mahsul sekiz hafta boyunca oldukça boldu. Her gün o zirveye gittim ve şempanzeler her gün beslenmeye geldiler. Büyük ve küçük gruplar halinde, çift ve tek olarak geliyorlardı. Düzenli olarak bulunduğum yerin yakınından geçtiler. Bazen ilk geldiğim yoldan, yani zirvenin tam üstündeki açık patikadan ya da aşağısındaki çimenli yoldan geliyorlardı. Her zaman aynı göründüğüm, aynı nötr renkli kıyafetleri giydiğim ve onları rahatsız etmediğim ya da takip etmeye çalışmadığım için o kadar da korkunç olmadığımı anlamaya başlamış gibiydiler. Ayrıca neredeyse her zaman yalnızdım. Afrikalı arkadaşlarımın beni takip etmesine gerek yoktu çünkü nerede olduğumu biliyorlardı. Short ayrılmak zorunda kaldıktan sonra başka bir Afrikalıyı işe almamaya karar vermiştim. Yine de Adolf ve yeni

gözcü Saulo David akşamları ara sıra beni kontrol etmeye gelseler de çoğu zaman tamamen tek başımaydım.

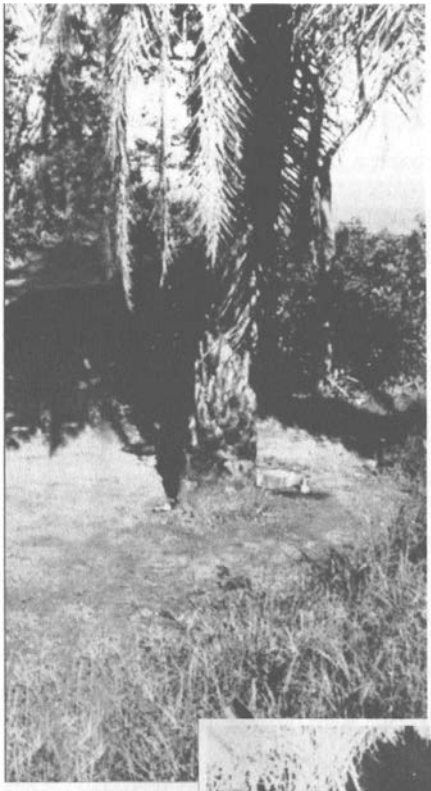
Gittiğim zirve kısa sürede gerçek bir "Zirve" haline gelmişti. Bence burası bütün Gombe Çayı koruma alanında şempanzeleri izlemek için en güzel noktaydı. En yüksek yerinden, her yöne doğru muhteşem bir manzarası vardı. Gerçi şempanzeler yemekleri genelde dağın alt kısmında olduğu için bu yüksek noktalarda pek fazla dolaşmıyorlardı. Zirveden aynı zamanda güneye, kampımızın olduğu vadiye bakabiliyordum, hatta birkaç yüz metre kuzeye yürürsem Kasekela Vadisi'nin sık ormanlarla bezeli yatağını da görebiliyordum. Kasekela Vadisi'nin üst kısmını, seyrek ormanın olduğu yerden geçmenin hiç de zor olmadığını kısa süre sonra keşfettim. Burada birkaç kez küçük bir bufalo sürüsüne rastlamıştım. Bufalo ormanının kuzeyinden aynı zamanda dar ve sarp kayalıklarla bezeli olan Mlinda Vadisi'ni izleyebiliyordum.

Şempanzeleri orman boyunca takip ederdim.

Meraklı Afrikalı çocuklar kampımızı ziyaret ediyor.

Vanne, kliniği sayesinde balıkçılarla arkadaş oldu.

Zirvedeki gözetleme yerim bölgedeki en iyi görüş noktalarından birini sunuyordu.

Şempanzeler uyumak için yuva yaparlar.

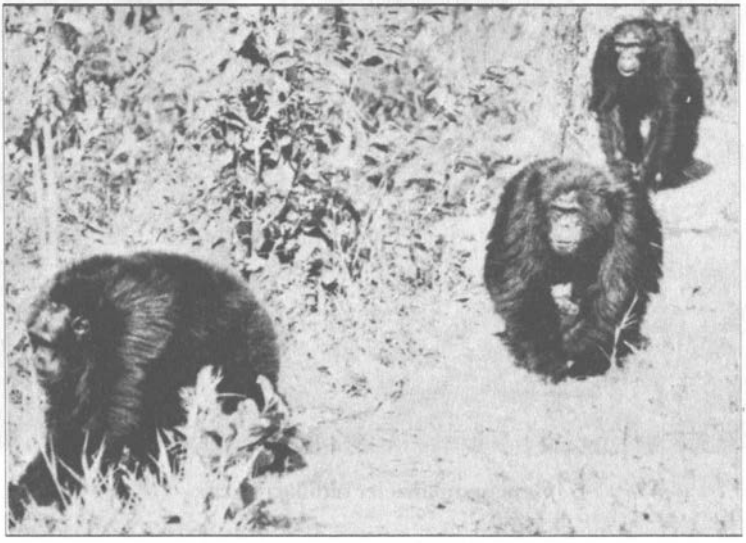

Genç şempanzeler oldukça atiktir.

David'e muz veriyorum.

Bazı şempanzelerin otuz kilometrekarelik bir bölgesi vardır.

Figan yağmur dansı yapıyor.

Hugo, her hava şartının fotoğrafçısı.

David, bu babun tarafından saldırıya uğradığında güvence için
Goliath'a doğru koştu. Ardından gelen savaş sırasında,
Goliath defalarca babunun üzerine atılırken
David onun arkasına sığındı.

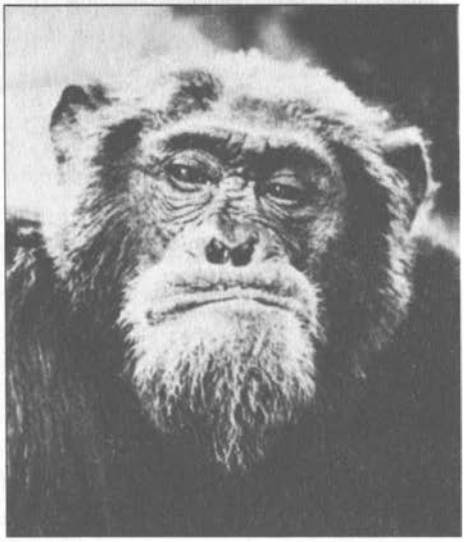

David, Goliath ve William çiğnemek için kutu almaya çadırıma geldiler.

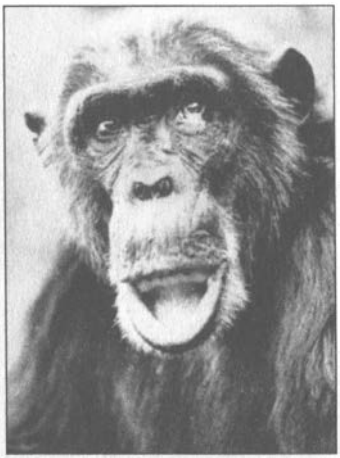

Flo tekrar çiftleşmeye açık hale gelip kızını sütten kesince Fifi tekrar bebek gibi davranmaya başladı.

Rodolf, Flo'ya eşlik etti ama diğer erkeklerin onunla çiftleşmesini engellemedi.

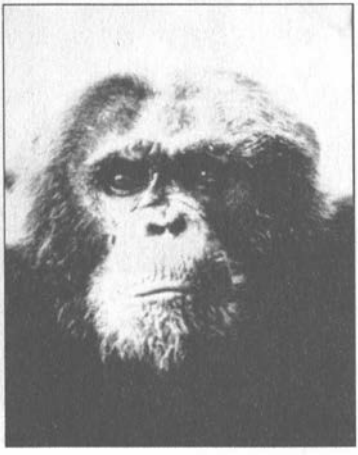
Leakey

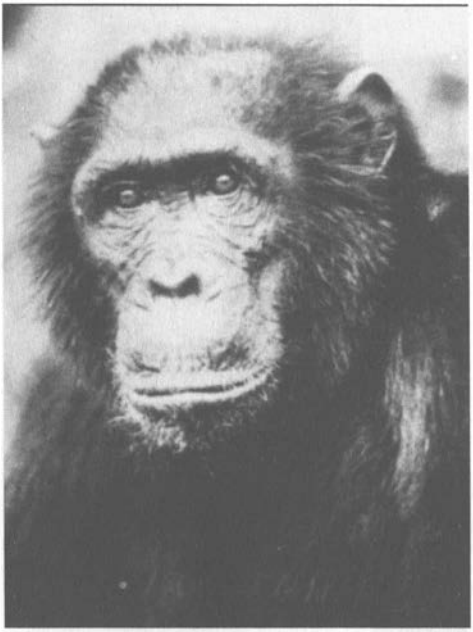

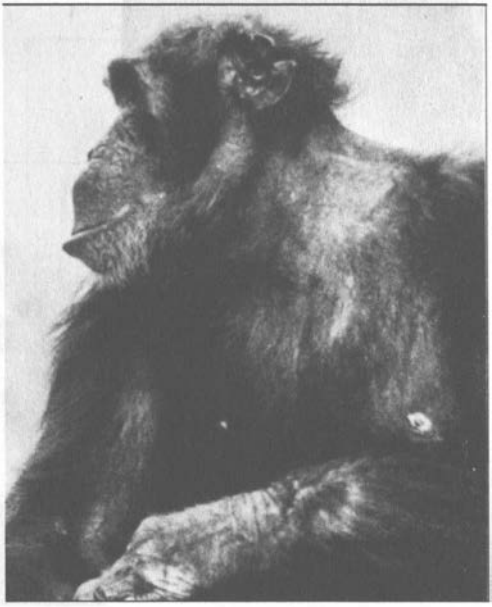

Worzle

Mike

Melissa ve Goblin

Zirve'ye; içine su ısıtıcı, biraz kahve, birkaç konserve fasulye, bir kazak ve battaniye koyduğum ufak bir metal kutu götürdüm. Bufalo ormanından küçük bir çay geçiyordu. Kurak dönemde neredeyse tamamen yok oluyordu ama çayın yatağına koyduğum sığ bir kâseyle ihtiyacımı karşılayacak kadar su almayı başarıyordum. Şempanzeler zirvede uyuduğunda ben de orada kalıyordum; böylece sabah dağa tekrar tırmanmak zorunda kalmıyordum. Anneme, gece orada kalıp kalmayacağımdan her zaman haberi olsun diye akşamları beni kontrol etmek için zirveye tırmanan av gözcüleriyle haber gönderiyordum.

Yaklaşık bir ay boyunca, neredeyse her günü ya zirvede ya da şempanzelerin küçük ve mor, yedikleri diğer besinler gibi acımtırak ve sası olan incirleri yemeye geldiği Mlinda Vadisi'nin üzerinde geçirdim. Şempanzelerle ilgili ilk izlenim de kafamda yavaş yavaş şekillenmeye başladı.

Msulula ağacındaki şempanzeleri gözlemlediğimde edindiğim izlenim doğrulanmıştı. Grup içindeki bireylerin sürekli değişen, geçici ilişkileri vardı. Çoğu zaman dört ila sekiz bireylik gruplar halinde hareket ediyorlardı. Bazen bir ya da iki şempanze gruptan ayrılıyor, kendi kendilerine takılıyor ya da başka bir gruba katılıyorlardı. İki ya da üç küçük grubun birleşerek büyük bir grup oluşturduklarını da gördüm.

Gruplar çoğu zaman Kasekela Vadisi'ni ana vadideki incir ağaçlarından ayıran çimenlik sırttan geçerken, grubun erkek şempanzeleri bazen dimdik bir pozisyonda yürürler, düşen bir dalı sürükleyerek ya da toprağı tokatlayarak sesler çıkararak koşarlardı. Bu hücum gösterilerine her zaman yüksek sesli ıslık sesleri eşlik ederdi ve çoğu zaman biraz sonra gireceği vadiye bakan bir ağaca çıkar, sessizce oturur, aşağıya bakar ve açıkça aşağıdan bir yanıt beklerdi. İncir ağaçlarında beslenen şempanzeler varsa, hemen hemen her zaman cevap verir gibi ses-

ler çıkarırdılar. Sonra yeni gelenler dik yokuştan aşağı aceleyle inerler ve daha çok bağırıp çağırarak iki grup incir ağaçlarında buluşurlardı. Erkeği olmayan dişi ve gençlerden oluşan gruplar, beslenen diğer şempanzelere katıldığında genellikle bu heyecan hiç yaşanmazdı, yeni gelenler sadece ağaçlara tırmanır, orada bulunanlardan bazılarını selamlar ve incirleri mideye indirmeye başlarlardı.

Şempanzelerin, sosyal davranışlarının pek çok ayrıntısı bitki örtüsü tarafından kamufle edilse de ara sıra büyüleyici bakışlar yakalıyordum. Bir keresinde, gruba yeni katılan bir dişi gördüm, aceleyle büyük bir erkek bireye yaklaştı ve elini ona doğru uzattı. Soylu hareketlerle yaklaştı, elini tuttu, onu kendine doğru çekerek dudaklarından öptü. İki yetişkin erkeğin kucaklaşarak selamlaştığını gördüm. Ağaç tepelerinde vahşi oyunlar oynayan, birbirlerinin peşinden koşan, seri hareketlerle bir daldan diğerine atlayan gençleri gördüm. Dakikalarca kendi başlarına mutlu bir şekilde sallanan, bir elleriyle ayak parmaklarını okşayan, bir o yana bir bu yana yavaşça dönen küçük bebekleri izledim. Bir keresinde iki küçük bebek, bir halatın iki ucundan tutuyor, çekiştirerek oyun oynuyordu. Genellikle öğlen sıcağında ya da uzun yemek seansından sonra, iki ya da daha fazla yetişkini birbirlerini tımar eder, arkadaşlarının saçlarını dikkatle incelerken görürdüm. Şempanzeler yılın o zamanında genellikle yuvalarını hava dürbünle gözlem yapılamayacak kadar kardıktan sonra yaparlar ve geç yatarlardı. Zaman zaman yuvalarını daha erken yaptıklarında zirveden izleyebiliyordum. Anneleriyle yatan bebekler dışında her birey her gece kendi yuvasını yapıyordu. Yuva inşaatı genelde üç dakika kadar sürerdi. Dik şekilde çatallanmış bir dal ya da yatay olarak paralel bir dalı temel olarak seçerler, sonra etraftaki daha ince dalların bu dalın üzerine doğru eğerek ayaklarıyla sıkıştırırlardı. Son olarak, yaprakları da ekledikten sonra yuva üzerinde uzanmaya hazır

olurdu. Birkaç dakika sonra doğrulurlar, biraz daha yaprak bularak başlarının altına sıkıştırırlardı. İzlediğim genç bir dişi, yatağına bir güzel kurulmadan önce kocaman bir yeşillik yığını oluşturana kadar dalları bükmeye devam etti.

Şempanzeler gittikten sonra bazı yuvalara tırmandım. Çoğu benim için tırmanması neredeyse imkânsız olan ağaçlara inşa edilmişti. Bazılarında dalların iç içe geçtiği yapı epey karmaşıktı. Yuvalarda hiç dışkı yoktu, daha sonra şempanzelere yaklaşabildiğimde de gece geç saatlerde bile yuvalarının kenarına dışkılama ve idrar yapmama konusunda ne kadar dikkatli olduklarını gördüm.

O ay süresince ülkeyi gerçekten iyi tanımaya başladım. Çoğu kez Zirve'den başlayıp keşif gezilerine çıkıyor, bazen yuvaları inceliyordum, çoğunlukla da Bernard Verdcourt'un tanımlamayı teklif ettiği bitki örneklerini topluyordum. Kısa süre sonra üç vadinin –Ana vadi, Cep ve Mlinda Vadisi– dik yamaçlarında yukarı ve aşağı yolumu, adeta bir taksicinin Londra'nın anacaddelerinde ve ara sokaklarında her zaman yolunu bulabildiği gibi, bulabiliyordum. Bu, yalnızca sonunda bir şeyler başarmaya başladığım için değil, aynı zamanda tamamen kendi başıma olmanın verdiği zevk dolayısıyla çok net anımsadığım bir dönemdi. Doğayla baş başa olmayı sevenler için fazla söze gerek yok, sevmeyenler için söyleyebileceğim hiçbir şey, bu güzellik karşısındaki neredeyse bu büyülü hissi ve o paha biçilemez anlara eşlik eden sonsuzluk duygusunu anlatmaya yetmez. Bu güzellik her zaman orada karşımda olmasına rağmen o büyülü anlar birdenbire beliriyordu. Şafaktan önceki gökyüzünün solgun hali ya da dev bir orman ağacının hışırdayan yapraklarının arasından, ara sıra mavi gökyüzünün ışıltılarını sızdıran kahverengilere ve siyah gölgelere bakmak ya da karanlık çökerken ayağa kalktığımda elimi hâlâ sıcak olan bir ağacın gövdesindeyken gölün kıpırtılı suyunda parıldayan ayın ışıltısını izlemek.

Bir gün, Mlinda Vadisi'ndeki koşuşturmadan dönmeden önce biraz serinlemek için Buffalo ormanında, çayın yanında oturuyordum. Kurumaya yüz tutmuş dere yatağında dişi bir yabandomuzu gördüm. Ara sıra bir bitkiyi koparıp kıtır kıtır yemek için duraklıyordu. Hiç kımıldamadan bekledim ve neredeyse on metre yakınıma gelene kadar beni hiç fark etmedi. Aniden gerildi ve küçük ön ayağını kaldırarak bakmaya başladı. Hareket etmediğim için ne olduğumu anlamamıştı ama tipimin genel hatları onun için tabii ki tuhaf görünüyordu. Havayı koklarken kadife burun deliklerinin genişlediğini gördüm ama hava rüzgârlı olduğu için kokumu alıp götürüyordu; bu yüzden burnu ona yardımcı olamadı. Her seferinde bir adım atarak kaçmaya hazır bir şekilde iyice yaklaştı. Burnunun gerçekten dizime değdiğine hâlâ inanamıyorum ama gözlerimi kapattığımda, hayalimde nefesinin sıcaklığını ve teninin yumuşaklığını hâlâ hissediyorum. Birden göz kırptım, o da aniden ortadan kayboldu. Orman onu benden saklayana kadar bağırarak yoluna devam etti.

Zirvede otururken kuyruğunu kaldırmış bana doğru gelen leoparı gördüğümde biraz farklıydı. Benden biraz daha aşağıdaydı ve orada olduğumdan kesinlikle haberi yoktu. Afrika'ya geldiğimden beri saçma ve son derece ciddi bir şekilde leoparlardan korkuyordum. Henüz Gombe'de çalışırken defalarca kedi kokusu duyduğum için yarı yoldan dönmeye çalışmıştım. Kendimi zorla da olsa sadece yaralı leoparların insanları düşman olarak gördüğüne ikna etmiştim.

Ama bu olayda, leopar benim bulunduğum tepeye tırmanmaya başladıktan sonra gözden kayboldu. Bir ağaca tırmanmak için koşmaya başladım fakat yolun yarısında leoparların ağaca tırmanabildiğini hatırladım. Belli belirsiz bir ciyaklama sesi çıkardım. Leopar orada olduğumu bilseydi o da benden aynı derecede korkardı. Önce ürkek ayak sesleri duyuldu ve ardın-

dan sessizlik. Zirve'ye döndüm ama görünmeyen gözlerin beni izlediği hissinden kurtulamıyordum. Mlinda Vadisi'ndeki şempanzeleri izlemeye karar verdim ve birkaç saat sonra Zirve'ye döndüğümde, oturduğum kayanın üzerinde gayet muntazam bir leopar dışkısı vardı. Gidişimi izlemiş, ardından son derece dikkatli bir şekilde durduğum yeri incelemiş ve bu yabancının kokusunu yok etmiş için dışkılamış olmalıydı.

Haftalar geçtikçe şempanzeler daha az korkmaya başladı. Yiyecek örnekleri toplamaya çıktığım gezilerde sık sık şempanzelere rastlıyordum; bazılarının hareket etmediğim sürece ve sık ağaçların arasında olduklarında varlığımı tolere ettiklerini fark ettim ve böylece Zirve'den gözlem yapmaya başlamamın ikinci ayında, beslenen şempanzelere biraz daha yaklaşmayı başardım. Nihayet daha detaylı gözlemler yapmaya başlamıştım.

Birçok farklı bireyi de bu sıralarda tanımaya başladım. Bir şempanzeyi tekrar görürsem tanıyacağımdan emin olur olmaz ona bir isim verdim. Bazı bilim insanları, hayvanların sayılarla etiketlenmesi gerektiğini düşünüyor; yani onlara isim vermenin insanlaştırmak olduğuna inanıyor ancak ben her zaman bireyler arasındaki *farklarla* yakından ilgilendim ve isimler bireysel ayrımı kolaylaştırmakla kalmıyor, aynı zamanda akılda kalıcı oluyor. Kullandığım çoğu isim, birçok farklı sebeple verildikleri bireylere uygun isimlerdi. Bazı şempanzelerin isimleri, yüz ifadeleri veya tavırları bana tanıdık birilerini hatırlattığı için verildi.

Tanıması en kolay kişi yaşlı Mr. McGregor'dı. Başının üstü, boynu ve omuzları neredeyse tamamen saçsızdı ama kafasının etrafında bir keşişin saçı gibi tuhaf bir fırfır vardı. Yaşlı bir erkekti – belki otuz ila kırk yaşları arasındaydı. (Esaret altındaki şempanzeler elli yıldan fazla yaşayabilir). Tanışmamızın ilk aylarında Mr. McGregor biraz agresifti. Eğer kazara ona biraz fazla yaklaşırsam, gözden kaybolmadan önce başını yukarı

ve arkaya sallar, etraftaki dalları sallayarak beni tehdit ederdi. Bana nedense, *Tavşan Peter'in Masalı*'ndaki Beatrix Potter'ın eski bahçıvanını hatırlattı.

Deforme olmuş, koca burnu ve yamuk kulaklarıyla Yaşlı Flo'yu tanımak da çok kolaydı. O zamanki en küçük yavrusu, her yere annesinin sırtına binerek giden iki yaşındaki Fifi ve hep annesi ve kız kardeşiyle etrafta dolaşan küçük oğlu Figan'dı. Figan, yaklaşık yedi yaşında yani ergenlik yaşından bir yıl küçüktü. Flo sık sık başka bir yaşlı anne olan Olly'yle de geziyordu. Olly de oldukça değişik, uzun bir yüze sahipti, başının arkasındaki tüyler –başka bir özelliği olmasa da– bana halam Olwen'ı hatırlattı. Olly'ye Flo gibi, Fifi'den küçük bir kız ve Figan'dan yaklaşık bir yaş büyük ergen bir oğul olmak üzere iki çocuk eşlik ediyordu.

Sonra bir de William vardı. Olly'nin kardeşi olduğuna neredeyse emindim. Aralarında özel bir dostluk belirtisi yoktu ama yüzleri inanılmaz derecede birbirine benziyordu. İkisinin de aniden başlarını çevirdiklerinde sallanan uzun üstdudakları vardı. William'ın burnundan dudağına uzanan bir yara izi onu Olly'den ayırıyordu.

O günlerde yakından tanıdığım şempanzelerden diğer ikisi David Graybeard ve Goliath'dı. İncil'deki David ve Goliath gibi, bu iki birey de her zaman birlikteydiler. Goliath, en güçlü zamanlarında bile büyük bir şempanze değildi ama muhteşem bir fiziğe ve bir sporcunun yaylı hareketlerine sahipti. Yaklaşık yüz kilo ağırlığındaydı. David Graybeard en başından beri benden diğer şempanzelerden daha az korkmuştu. Şempanze grubunda yakışıklı yüzünü ve gri sakalını seçtiğimde her zaman memnun olurdum çünkü David'in diğerlerini sakinleştirmesi sayesinde onları daha yakından gözlemleme şansım yükseliyordu.

Sahadaki deneme sürem sona ermeden önce daha önceki aylarda yaşadığım hüsranı değecek olan, oldukça heyecan ve-

rici iki keşif yaptım. İkisi için de David Greybeard'a teşekkür etmem gerek.

Bir gün Zirve'ye vardım ve hemen aşağıda kalın bir ağacın üst dallarında küçük bir şempanze grubu gördüm. Onlara bakarken içlerinden birinin pembe görünümlü bir cismi tuttuğunu ve zaman zaman dişleriyle parçalayarak çekiştirmeye başladığını gördüm. Bir dişi ve bir genç, başka bir erkeğe doğru uzanıyor, onun ağzına dokunuyorlardı. Dişi o anda pembe şeyden bir parça alıp ağzına koydu: O anda şempanzelerin et yediğini fark ettim.

Etten alınan her ısırıktan sonra erkek şempanze dudaklarıyla birkaç yaprak koparıyor, etle birlikte çiğniyordu. Bu yaprak tomarını birkaç dakika çiğnedikten sonra kalıntıları dişinin ellerine tükürdü. Küçük bir et parçasını da düşürdü ve genç şempanze şimşek gibi fırlayarak etin arkasından gitti. Eti almak için yere ulaştığında yetişkin bir yabandomuzu ona doğru koşmaya başladı. Ergen şempanze bağırarak tekrar ağaca tırmandı. Domuz, aşağıda bir aşağı bir yukarı yürüyor, yüksek sesle nefes alıp veriyordu. Sonra, üç tane çizgili domuz yavrusu fark ettim. Şempanzeler domuz yavrusunu yiyordu. Boyutlar tutuyordu, sonra domuzu yiyenin David Graybeard olduğunu fark ettiğimde iyice yaklaştım ve gerçekten yediği şeyin domuz yavrusu olduğunu anladım.

Üç saat boyunca şempanzelerin beslenmesini izledim. David bazen dişinin, leşin parçalarını ısırmasına izin verdi, hatta bir kez küçük bir et parçasını ayırıp ona verdi. Sonunda aşağı indiğinde leşin üzerinde hâlâ et vardı. Bir eliyle, ardından diğerlerinin yardımıyla iskeleti taşımaya başladı.

David Graybeard'ın domuzu kendisi için yakaladığından emin değildim ama şempanzelerin gerçekten et yediklerini bilmek bir hayli heyecan vericiydi. Aslında bilim insanları bu maymunların zaman zaman beslenmelerini birkaç böcek veya

küçük kemirgenler ve benzer ufak hayvanlarla desteklemelerine rağmen genellikte vejetaryen olduklarına inanıyorlardı. Daha önce hiç kimse, bunlardan daha büyük memelileri avlayabileceklerinden şüphelenmemişti.

Bu gözlemden iki hafta sonra beni daha da heyecanlandıran bir şey gördüm. Ekim ayı gelmişti ve yağmurlar yavaştan başlamıştı. Kararmış yamaçlar, tüye benzeyen yeni çim filizleriyle bezenmişti ve bazı yerler bir çiçek tarlasıyla kaplanmıştı. Bunun adını Şempanzelerin Baharı koydum. Hiçbir şempanze işareti ya da sesi olmadan üç vadiyi bir aşağı bir yukarı dolaşmış, sinir bozucu bir sabah geçirmiştim. Kendimi Mlinda Vadisi'nin dik yamacından zar zor yukarı, Zirve'ye atıyordum. Hem yorgun hem sırılsıklamdım. Aniden durdum çünkü altmış metre ilerideki uzun çimenlerde hafif bir hareket gördüm. Dürbünümü hızla odakladığımda onun tek bir şempanze olduğunu gördüm ve tam o sırada bana doğru döndü. Bu, David Greybeard'dı.

Ne yaptığını daha iyi görebilmek için çok dikkatli bir şekilde hareket etmeye başladım. Bir termit yuvasının kırmızı toprak tümseğinin yanına çömelmişti, uzun bir otu höyükteki deliğe doğru dikkatlice ittiğini gördüm. Sonra sapı geri çekti ve ağzıyla ucundan bir şey aldı. Ne yediğini göremeyecek kadar uzaktaydım ama alet olarak ot bir sapı kullandığı ortadaydı.

Batı Afrika'daki sivil gözlemcilerin iki kez şempanzeleri, nesneleri alet olarak kullanırken gördüklerini biliyordum: Bir tanesi bir kayayı çekiç olarak kullanarak hurma çekirdeklerini kırmış ve bir grup şempanze yeraltındaki bir arı yuvasına sopa sokarak sonra balı yalamışlar fakat bu kadar heyecan verici bir şeyi bizzat göreceğimi nedense hiç düşünmemiştim.

David yaklaşık bir saat boyunca termit höyüğünde ziyafet çekti, sonra yavaşça uzaklaştı. Gittiğinden emin olduğumda yuvayı incelemeye gittim. Etrafa saçılmış birkaç ezilmiş böcek

ve David'in bariz bir şekilde saplarını soktuğu yuva geçitlerinin girişlerini kapatan bir işçi termit sürüsü gördüm. Attığı aletlerden birini aldım ve yuvadaki bir deliğe doğru dikkatlice ittim. İter itmez termitlerin çekişini hissettim, sopayı geri çektiğimde üzerinde birkaç işçi ve asker termit kırmızı koca kafalarıyla çenelerinden asılmışlardı. Orada öylece, ayakları tepede sallanırken kaldılar.

Ayrılmadan önce uzun kuru otların bir kısmını aşağı doğru alıp bir saklanma yeri hazırladım. Birkaç palmiye yaprağını ağacın alçak dalına yasladım ve yukarıdan birbirine bağladım. Ertesi gün orada beklemeyi planlıyordum ama şempanzeler bir hafta boyunca termit yemeye gelmedi. İki kere uğradıkları halde beni görür görmez uzaklaştılar. Daha sonra, yılın bu zamanında, kısa yağmurlar sırasında işçi termitlerin yuvanın geçişlerini yüzeye çıkararak göçe hazırlandığını fark ettim. Ekim ve ocak ayları arasında bu tür birkaç sürü ortaya çıkıyor ve bu aylarda şempanzeler, termitleri yemeye geliyordu.

Nöbetimin sekizinci gününde David Graybeard, Goliath'la tekrar geldi ve ikisi birlikte iki saat boyunca çalıştı. Çok daha iyi görebiliyordum: Başparmakları ya da işaretparmaklarıyla mühürlenmiş geçidin girişlerini çizerek açtıklarını gözlemledim. Aletler büküldüğünde uçlarını sivriltmek için nasıl ısırdıklarını, sonra diğer ucunu kullandıklarını, yeni aletler bulduklarında eskileri nasıl attıklarını izledim. Goliath bir keresinde sağlam görünümlü bir asma parçası seçmek için yığından en az on beş metre uzaklaştı ve ikisi de alet toplarken sık sık üç ya da dört sap alıyor, istedikleri kadar yedek aleti de yanlarına koyuyorlardı.

Hepsinden daha heyecan verici olanı da yapraklı dallar bularak alet yapmak için yaprakları sıyırmalarıydı. Bu, vahşi bir hayvanın yalnızca bir nesneyi araç olarak kullanmakla kalma-

yıp aynı zamanda gerçekten değiştirerek ve böylece alet *yapımına* başladığına dair kaydedilen ilk örnekti.

Daha önce insan, alet yapan tek hayvan olarak görülüyordu. Nitekim insanın tanımında yaygın olarak kabul edilen özelliklerden biri insanın belirli bir düzende aletler yapan bir yaratık olduğuydu. Şempanzeler belli ki herhangi düzene uyarak alet yapmıyorlardı. Yine de onların ilkel alet yapma yeteneklerine ilişkin ilk gözlemlerim bazı bilim insanlarını, insanı eskisinden daha karmaşık bir şekilde yeniden tanımlamanın gerekli olduğuna ikna etti ya da Louis Leakey'in dediği gibi, tanımı gereği şempanzeyi insan olarak kabul etmemiz gerekiyordu.

Louis'e yeni gözlemlerimin ikisi hakkında –et yeme ve alet yapımıyla ilgili– telgraflar gönderdim. Tabii ki aşırı heyecanlanmıştı. Bu haberin, çalışma için daha fazla finansal kaynak bulma konusunda ona yardımcı olduğunu düşünüyorum. Çok geçmeden, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki National Geographic Vakfı'nın bir yıllık araştırma için fon vermeyi kabul ettiğini yazdı.

4

KAMP HAYATI

"Hanımım! Hanımım!" Ses yavaş yavaş derin uykuma nüfuz etti. Kalktım. "Lütfen gel. Sana ihtiyacımız var," dedi kimden geldiği belli olmayan bir ses. Ses, küçük gaz lambasının ışığının arkasından geliyordu. Adolf'tu seslenen. Ne olduğunu sorduğumda tam anlatamadı ama sonra olayın hasta bir bebekle ilgili olduğunu anladım.

O arada Vanne de uyandı ve aceleyle giyinip karanlıkta Adolf'u takip ettik. Bizi derenin diğer tarafında bulunan sahildeki küçük köye götürdü. Orada iki Av İzcisi, fahri muhtar, yaşlı Iddi Matata, geniş ailesi ve bir düzine balıkçıyla birlikte kuru mevsimde kullandıkları geçici kulübelerinde yaşıyorlardı. Yaşlı İddi Matata'nın kerpiç tuğlalı, sazdan yapılmış evine ulaşmıştık. Saat gece yarısını geçmişti ama dumanaltı salonda herkes uyanıktı, hep birlikte sohbet ediyor ve gülüyorlardı. İçeri girer girmez iki çocuk karanlığa doğru kayboldu, İddi'nin ikizlerini emziren ilk karısı da gülümseyerek başıyla bize selam verdi. Adolf bizi kapkaranlık görünen daha küçük bir odaya açılan kapıya doğru götürdü ve içeri girebilmemiz için kenara çekildi. Sonra neden çağrıldığımızı anladık. Genç bir kadın yerde yatıyordu ve bebeğine hâlâ göbek bağıyla bağlıydı. Doğum sonrası plasentanın çıkışıyla ilgili bir şeyler ters gitmişti.

Oldukça endişeli görünen baba ve küçük bir kız dışında hiç kimse durumu çok da umursuyor gibi görünmüyordu. Tam anlamıyla ikilemde kalmıştık. Yardım etmek istiyorduk ancak müdahalemiz sırasında bir şey olursa tamamen sorumlu tutulacaktık. Bebeğin beş saat önce doğduğunu ve ilk çocuk olduğunu öğrendik. Anne çok acı çekmemişti ama bedeni buz gibiydi. Kordonu kesip bebeği sarmayı önerdiysek de şiddetle reddettiler. Böyle bir müdahale kadim geleneklere aykırıydı.

Battaniye ve biraz kanyak almaya gittim, ardından Dominic'i sıcak çay yapması için uyandırdım. Bunlar, anneyi biraz kendine getiriyordu. Vanne ve ben, oradaki Afrikalı kadınların doğum hakkında bizden çok daha fazla şey bildiğini düşünerek tercüme yapmak için hâlâ orada olan Adolf'la birlikte, Iddi'nin ilk eşiyle konuşmak için dışarı çıktık. İkizleri emzirdikten sonra gelip ne yapabileceğine bakmaya ikna oldu. Çok geçmeden daha parlak bir lamba ve bir miktar sıcak hurma yağıyla geldi. Kızın karnına ve baldırlarının arasına masaj yaparak kordonu yavaşça çekmeye başladı. On dakika sonra plasenta çıkmıştı. Sonra yaşlı İddi içeri girdi, bir tören makasıyla torununun ipini gururla kesip bağladı. Dominic'ten, anneye çorba yapmasını rica ettik, içi rahatlayan babayı kutladık ve aslında çok az şey yapmamıza rağmen çok şey başardığımızı hissederek yatağımıza çekildik.

Bu ebelik macerası, Vanne'nin kamptaki tek medikal görevi olmayacaktı. O zamanlar adet olduğu üzere Gombe Çayı'na yanımızda ağrıkesiciler, merhemler, bandajlar ve tedavi edici tuz gibi birçok medikal malzemeyle gelmiştik ve çok geçmeden Vanne kendini her sabah kampta bir klinik işletirken buldu.

David Anstey gitmeden önce komşulara, Vanne ile benim küçük rahatsızlıkları tedavi etmekten memnuniyet duyacağımızı söylemişti. İlk birkaç gün içinde pek çok kişi gelmişti ama

amaçları daha ziyade medeniyeti terk edip buralara düşmüş iki tuhaf beyaz kadını görmekti fakat bir gün, bacağı inanılmaz şekilde şişmiş bir adam kampımıza getirildi. Bacağın alt kısmında iki derin ülser vardı. Vanne yarayı temizledikten sonra ülserin kemiği yemeye başladığını fark etti. Adama Kigoma hastanesine gitmesi için yalvarmasına rağmen kesinlikle reddediyordu – insanlar oraya sadece ölmek için giderdi. Vanne ona eski bir tedavi yöntemi olan tuzlu su banyosunu tavsiye etti. Her sabah ve öğleden sonra, büyük bir kâse tuzlu suyu yaralarının üzerine yavaşça damlatıyordu. Üç hafta sonra şişlik inmiş ve yaralar temizlenmişti. Adam neredeyse tamamen iyileşmişti.

Ünümüz hızla yayıldı. Bu olaydan sonra Vanne'nin klinik saatleri son derece kalabalıklaşmaya başladı, insanlar uzun mesafeler kat ederek sahiller boyunca veya dağları aşıp geldiler. Rashidi'nin oğullarından biri, sekiz yaşındaki Jumanne –ismi Swahili dilinde Salı anlamına geliyordu– kendini Vanne'in yardımcısı olarak atadı ve neredeyse her sabah ona yardım etti, Epsom tuzlarını karıştırdı, aspirinleri suya koydu, Elastoplast'ı kesti. Özellikle ikinci doz ilaç almak için tekrar gizlice kuyruğa girenleri tespit etmekte oldukça iyiydi. Jumann'ın bu iş karşılığında istediği tek ödeme küçücük, hatta bazen hiç var olmayan yaraları için küçük bir Elastoplast parçasıydı.

Vanne'nin kliniği birçok hastalığı tedavi etmekle kalmadı, aynı zamanda komşularımızla iyi ilişkiler kurmamıza yardımcı oldu. Kampa geldiğimizde oluşan şüpheci hava yavaş yavaş dağılmaya başladı. Hâlâ biraz deli olduğumuzu düşünüyorlardı ama artık samimiyetimize inanmışlardı ve gerektiğinde arkadaş canlısı olmaya hazırlardı. Yaptığımız işe ilgi duymaya başlamaları da çok uzun sürmedi. Bir gün Dominic, bir aslanı sopalarla kovalayan dört şempanze gördüğünü söyleyen yaşlı bir adamdan bahsetti. Adam koruma alanının doğu sınırının yakınında bir dağın tepesinde yaşıyordu. Gidip olayın geçtiği

yeri görmek ve adamla konuşmak isteyip istemediğimi sordu. Hikâyenin gerçekliğinden emin değildim ama bölgede aslanların yaşadığını daha önce duymuştum. Hem de Bugaboo köyünü ziyaret etmek ve bölgeyi vadinin diğer tarafından da görmek istiyordum. Böylece yanıma köyden bir rehber ve İngilizcesi iyi olan Wilbert'ı de alıp sabah erkenden yola çıktım.

Sıcağın altında hiç durmadan dört saat boyunca tırmanarak devam ettik. Kafalarının üzerindeki büyük sepetleri zarifçe taşırken bir yandan renkli kuşlar gibi cıvıldayarak sahildeki balıkçı kulübelerine doğru yürüyen kadınların yanından geçtik. Bir ara, kırmızı kolobus maymunlarını izlemek için durduğumda köye doğru tırmanan altı adam yanımızdan geçti. Adamlardan yaşlı ve gri saçlı olanı, kamburuna rağmen dik yokuşu ve yakıcı güneşi umursamıyor gibiydi. Dağ halkına özgü yaylı adımlarıyla yürürken, her adımda değneklerini yere vuruyor ve nefes verirken ürkütücü bir flüt sesi çıkarıyorlardı.

Tırmandıkça bitki örtüsü değişti. Ağaçlar arttı, yamaçlar tüylü, grimsi yeşil likenlerle süslendi, açık alanlarsa bana Sussex eteklerini anımsatan kısa ve taze çimle kaplandı. Vadideki yarığın tepesinden görünen manzara harikaydı. O zamanlar en doğuda, gözün görebildiği en son nokta bile ormanla kaplıydı. Bugün bu ormanların çoğu yok oldu, kulübeler ve tarım alanları şempanze barınağının sınırına doğru genişledi.

Bubango köyü zirvenin diğer tarafında, hemen altımızda uzanıyordu. Beklediğimden daha büyüktü. Yemyeşil vadide küme küme muz ve palmiye bahçeleri vardı ve yamaçlarda manyok ya da yöresel adıyla *muhoge* ağaçları vardı. İnce bir şekilde öğütüldükten sonra suyla pişirilerek lapa haline getirilen manyok kökü, bölgenin en temel besinlerinden biriydi. Kulübelerin çoğu kerpiç duvarlı, saz çatılı küçük ve basit yapılardı. Dereye ve ekili alanlara bir ileri bir geri yürüyen insanların ayak

izleriyle aşınmış patikalar evlerin önünde bir yay gibi uzanıyordu. Etrafta koyun ve keçilere çobanlık yapan küçük çocuklar vardı, hatta ortalıkta gezinen birkaç inek bile gördüm.

Yaşlı Mbrisho'nun küçük kulübesi, kayalığın üst kısmından köyün içine doğru uzanan ana toprak yolun yanındaydı. Bizi içeri aldı, çay ve Afrika'ya özgü lezzetli hamur işleri ikram etti ve yüzünde kocaman bir gülümsemeyle aslan kovalayan maymun hikâyesini anlatmaya başladı. Ara sıra konuşması uzun bir *naaam* sesiyle –gerçekten böyle duyuluyordu– bölünüyordu.

Çok geçmeden şempanzeleri ve aslanı görenin Mbrisho değil, uzun zaman önce ölmüş bir akrabaları olduğu ortaya çıktı. Dolayısıyla oradan ayrılırken bu konuyla ilgili pek bir şey öğrenememiştim. Buna rağmen Mbrisho en sağlam arkadaşlarımdan biri oldu. Ne zaman kampa ziyaretimize gelse, bir parça beze özenle sarılmış birkaç yumurta getirirdi ve bu birkaç yumurta, dağda yaşayan yaşlı bir adamdan geliyorsa, kabul etmekten sonsuz gurur duyduğumuz bir hediyeydi.

Mbrisho "emekli olana" kadar, çevredeki köylerin güçlü erkeklerinin çoğu gibi, balıkçılık yapmıştı. Buradaki ana av, turuncu ve kırmızı kelebek ağlarıyla geceleri yakalanan sardalya büyüklüğündeki küçük *dagaa* balığıydı. İki balıkçının idare ettiği her kano, birkaç tane çok parlak gaz lambası taşıyordu ve ışığı görünce suyun yüzeyine çekilen balıklar ağlarla alınırdı. Ne zaman büyük bir sürü görülse, balıkçılar hep birlikte şarkı söylemeye, ayaklarını yere vurmaya, küreklerle veya ağların saplarıyla tekneye vurmaya başlıyorlardı. Av rast gittiğinde gölden, bütün köy sakinleri harika bir parti veriyormuş gibi sesler gelirdi.

Bir kanonun dibi balıkla doldurulduktan sonra küreklerle kıyıya geri götürülür ve diğer balıkçılar, balıkları ince çakıldan yapılmış özel kurutma yataklarına yaymaya başlarlardı. Av iyiyse, her kano gecede iki veya üç kez dönebilir ve yükselen güneş,

kumsalları gümüşe çeviren milyonlarca balığın küçük pullarından parlayarak yansırdı.

Gün boyunca balıkçılar, eşleri ya da çocukları kurutma yataklarında nöbetleşe bir aşağı bir yukarı hareket eder, güneşin her iki tarafı da eşit şekilde kurutması için uzun sopalarla balıkları çeviririlerdi. Akşamları balıklar çuvallara doldurulup toplanırken tekrar balığa çıkacak erkekler kulübelerinin etrafında oturup sohbet ederler, kadınlar ise palm yağında kızartılmış kuru dagaa ile karıştırılmış *ugali* veya manyok lapasından oluşan akşam yemeğini hazırlarlardı.

Ay parlak olduğunda, dagaalar artık kanolardaki lambalara doğru yüzmezler ve bu aralıkta kurutulmuş balıklar satılmak için Kigoma'ya götürülür, gölün kıyısında gün boyunca hareket halinde olan otuz metrelik motorlu teknelere yüklenirlerdi. Sezonun zirvesinde bu deniz taksileri, dagaa ticareti epey kârlı olduğu için çuval çuval balıkla yüklenirdi. Balıkların birçoğu yerel olarak satılır ama daha da fazlası Doğu Afrika'nın diğer bölgelerine ve güneydeki Nyanza'nın büyük bakır maden bölgesine satılmak için gönderilirdi.

Satış yapmak için Kigoma'ya gitmeyen balıkçılar ailelerini ziyaret etmeye memleketlerine dönerlerdi. Böylece her ay, on gün kadar Gombe Çayı sahilleri sessizliğe bürünürdü. Bu dönemlerde gözlem yapmak için uzak bir vadiye gittiğim zaman, göl kıyısında yürümeyi çok severdim. Bazen sabahın erken saatlerinde, göl kıyısındaki yemyeşil çimenlerde beslendiği bir gecenin ardından nehre dönen hantal bir suaygırıyla karşılaşırdım. Vadilerin arasındaki kumsallar boyunca antiloplar ve yabandomuzları görürdüm, bir keresinde de beyaz kumların üzerinde simsiyah parlayan küçük bir bufalo sürüsü gördüm. Küçük hayvanları görmek her zaman daha olasıydı; firavunfareleri, halkalı kuyruğuyla narin bir genet ya da büyük bir misk kedisi.

Bir akşam, önümdeki kayalığa basmadan geçmek için gölün sığ kısmında yüzerken suda bir yılanın kıvrımlı siyah gövdesini gördüğümde kaskatı kesildim. Bir buçuk metre uzunluğundaydı, küçük kafasından ve ensesindeki koyu renkli şeritlerden bir suyılanı olduğunu anladım. Bu yılan, o günlerde zehri için hiçbir panzehir bulunmayan ölümcül bir sürüngendi. Donakalmış halde bakarken bir dalga, yılanın vücudunun bir kısmını nazikçe ayağımın üzerine bıraktı. Dalga göle geri dönene ve yılanı da kendisiyle birlikte çekene kadar nefes bile almadan hareketsizce bekledim. Ardından sudan olabildiğince hızlı çıktım, yüreğim ağzıma geldi.

Birkaç hafta önce beyaz dudaklı türden bir kobrayla daha karşılaşmıştım. Bu hayvan iki metre uzaktan tükürüğüyle gözlerinizi hedefleyebilir ve geçici, hatta bazen kalıcı körlüğe sebep olabilir. Ayakta durmuş vadiye doğru bakıyordum ve aşağıya baktığımda yılanın bacaklarımın arasından süzüldüğünü gördüm. Bir an duraksadı, hassas ve titreyen diliyle ayakkabımın kumaşını yokladı ama hiç korkmadım çünkü su durgundu ve yılanın bacağıma dolanmasına sebep olacak bir hareket yoktu.

Tanganyika Gölü, Doğu Afrika'da, en azından Kigoma ve Gombe bölgesinde, korkutucu bilharziya salyangozunun yaşamadığı birkaç tatlı su alanından biridir. Su serin, pırıl pırıl temiz ve yüzmek için mükemmeldir. İlk günlerde yüzmeye hiç vaktim olmadı – yılan maceramdan ve Chiko'nun deneyimini duyduktan sonra suya girmek için istek de duymuyordum. Chiko, Dominic'in Gombe'ye varır varmaz küçük kızıyla birlikte bize katılan eşiydi. Bir gün sığ suda ayakta yıkanırken birkaç metre ötede ani bir girdap olmuştu ve Chiko çığlıklar içinde kayanın üzerine sıçramıştı. Suda bir timsah görmüştü. Çok büyük bir timsah olmamasına rağmen yüzerken yanınıza yaklaşmasından hoşlanacağınız bir hayvan değildi. Chiko'nun timsahlı hikâyesi sonradan şaka konusu oldu. Takip eden birkaç

hafta boyunca herkes aşçımın eşini yemeye çalışan timsahtan bahseder olmuştu. Dominic de hikâyeyi anlatırken gülmekten katılıyordu.

Dolunay çıkınca balıkçılar kulübelerinden ayrılır ve babunlar en sonunda kendilerine ait sahillere dönerler. Tüm kıyı şeridi boyunca, kurutma yataklarının olduğu yerlerde, gruplar halinde toplanarak çakıltaşları arasında kurumuş balık artıkları ararlar. Kulübelerin etrafındaki kumları da elden geçirerek kadınların yulaf lapası için un haline getirdikleri manyok tozlarını bulmaya çalışırlar. Yerliler, babunların her şeyi elden geçirdiklerini ve ortalığı yıkıp geçtiklerini bildikleri için giderken her şeyi toparlarlar. Sazların içinde böcek ararken bütün bir çatıyı paramparça etmelerine, kulübelerin içinde kendi evleriymiş gibi hareket etmelerine, yenebilir olan her şeyi yemelerine, olmayanları da ortalığa fırlattıklarına şahit olmuşluğum vardır.

Çok geçmeden babunlar kampın çevresinde de kendilerini evlerinde hissetmeye başladılar, Vanne de çadırlarımızı korumasız bırakmamayı öğrendi. Kampa varışımızdan iki hafta kadar sonra bir gün, yürüyüşten döndüğünde eşyalarımızı dört bir yana saçılmış halde buldu. Hımbıl bir erkek babun devrilmiş masanın yanında oturmuş, Dominic'in o sabah pişirdiği somunu yalıyordu. Vanne özellikle diğerlerinin, kendini evinde hissetmesine meydan okuyormuş gibi çevredeki ağaçlardan ona bağırmalarına öfkelenmişti. Bu olaydan kısa bir süre sonra Vanne, hela –ya da Doğu Afrika'daki adıyla *choo*– ziyareti sırasında başını kaldırdığında hilal şeklinde yere oturmuş, onu izleyen beş büyük erkek babun gördü. Bu olayın akşamında bana şempanzelerden biraz utandığını söyledi.

Başka bir sabah, ben erkenden sahaya çıktıktan sonra uyumaya devam eden Vanne, çadırda sesler duyduğunda işler iyice çığırından çıktı. Gözlerini açtığında çadırın girişinde kocaman

bir erkek babun silüeti görmüştü. Hem babun hem de annem birkaç dakika boyunca donakalmış bir şekilde bakıştılar, ardından babun ağzını kocaman açarak tehditkâr bir şekilde esnedi. Sabah karanlığında dişleri parıldıyordu, Vanne o an sonunun geldiğini düşündü. Ani bir çığlıkla kollarını sallayarak yatakta dimdik oturdu ve istenmeyen ziyaretçisini korkutarak kaçırdı. O gün gelen babun en korkunçlarından biriydi. Bütün gün kampın etrafında dolanıyor, çalıların arkasına gizlenip kamptan ekmek ya da yiyecek başka bir şeyler çalmak için fırsat kolluyordu. Ona şeytanın Swahilicesi olan Şeytani adını verdik.

O günlerde, hem bütçemiz kısıtlı olduğu hem de malzeme ve mektupları almak için bile şehre gitmekten hiç hoşlanmadığımızdan yiyecekler bir hayli değerliydi. Olabildiğince seyrek gitmeye çalışıyorduk ama üç-dört haftada bir kez bu işi yapmak zorundaydık. Sabah altıda göl sakinken yola çıkar, vardığımızda da otelde kahvaltı yapardık. Sonra sırasıyla meyve sebze halinde pazarlık yapar, bir sonraki ay için konserve siparişi verir, en son da postanede sıraya girerdik. Genelde, Kigoma'ya ilk geldiğimizde edindiğimiz arkadaşlar tarafından öğle yemeğine davet edilirdik ve böylece öğlen saatlerini onlarla zaman geçirerek ara verirdik. Geceyi şehirde geçirmemiz için çoğu zaman ısrar ederlerdi. Bu tekliflerini işimin başından bir gün bile ayrılamayacağım gerekçesiyle reddettiğimdeyse asosyal olduğumu düşünürlerdi.

İlk zamanlar, şehre inerken Dominic'i de yanımıza alırdık. İşine son derece bağlıydı ve hiçbir şeye ederinden bir kuruş fazla ödemeyelim diye inanılmaz pazarlık yapardı ama bir süre sonra onu kampta bırakmanın daha iyi olduğuna karar verdik. Dominic'in zayıf noktası, buraya özgü fermente muzlardan yapılan biraydı. Şehre indiğimizde birkaç kez, dönmeden önce buluşmak üzere ayarladığımız yere gelmedi. Hatta birkaç hafta ortadan kayboldu. Bu süre boyunca kampta da onsuz idare et-

mek zorunda kaldık. Başka bir gün, onu buluşma yerinde bulduk ama anlamsız derecede neşeliydi. Tekneye doğru giderken her şeye gülüyor ve durmadan yalpalıyordu. Dominic gerçekten zekiydi, aslında sarhoşken de epey eğlenceliydi. Annemle beni de güldürmeyi başarıyordu, Kigoma körfezinden ayrılırken her şeye gülen mutlu bir grup olmuştuk.

Dominic'i ararken çok zaman kaybettiğimiz için, yola çıktığımızda hava neredeyse kararmıştı. Normalde kıyıya paralel bir rota takip etsem de o akşam su, tüm kıyı kürek çeken balıkçı kanolarıyla doluydu. Alacakaranlıkta engelleri görmek zordu; bu yüzden tekneyi sahilden yarım mil uzaktan sürmeye karar verdim. Henüz eve dönüş yolunun çeyreğini almıştık ki motor aniden durdu. Ne yaptıysak motordan bir ses çıkarmayı bile beceremedik, motor tamir işinden de anlamıyorduk. Tek çaremiz kıyıya doğru kürek çekmekti.

Dominic gururla kıyıya kadar kürek çekebileceğini söyledi. Teknenin ortasına yerleşti, iki küreği de eline aldı ve güçlü bir şekilde çekmeye başladı. Bir sonraki sahnede, teknedeki kocaman meyve sepetlerinden biri üzerine düşmüştü, kürekleri teknenin içinde çekmişti. Gülmekten hareket bile edemiyordu. Onu tekrar yerine oturttuk. Kürekleri ben çekecektim. Dominic gurur yapmıştı ve bunu kabul edemezdi. En azından kürekleri birini kendisi çekmek istiyordu. On dakika boyunca hiç ilerleyemeden birlikte kürek çekmeye çalıştık ama sonunda onu kürekleri tek başıma idare edebileceğime, kürek çekmeyi her şeyden çok sevdiğime ikna ettim ve yola çıktık.

Sonunda sahile ulaştığımızda nehir taksilerinden birinin yakına demirlediğini gördük. Balıkçılar etrafımıza toplandı. Durumumuzu dinledikten sonra nehir taksisinin kaptanı bulundu. Epey bir pazarlığın ardından bizi ve tekneyi kampa geri götürmeyi kabul etti ama Dominic, ödeyeceğimiz parayı duyunca

sinirlenmişti. Bize beklememizi söyleyerek onu durdurmamıza fırsat vermeden gecenin karanlığında ortadan kayboldu.

Epeydir beklememize rağmen Dominic'i almadan ayrılmak istemedik, ayrıca bütçemizi düşündüğü için ona minnettardık. Otuz dakika sonra dört Afrikalıyla geri döndü, adamların *kürek işini* üstlenerek bizi eve götürebileceğini söyledi. Adamları tanıyordu. Bu planı sevdik ama dört adam kürek çekse bile eve gitmenin sekiz saatten fazla süreceğini anlayınca vazgeçtik. Dominic hızlı gemiyle kampa dönmeyi seçtiğimiz ve bir sürü para ödediğimiz için bizi asla affetmedi.

Çok geçmeden Vanne, Kigoma'ya bensiz gittiğinde çok daha kötü bir olay yaşadı. Dominic'le gitmemişti ama Wilbert alışveriş yapmak istediğini söyleyerek onunla gitmek istemişti. Wilbert'la şehre indikleri sabah, akşam saat beşte teknede buluşmak üzere sözleştiler. Buluşma saatlerinden yarım saat sonra Wilbert gözlerinde korkunç bir bakışla zil zurna geldi ve tekneye doğru yalpalarken cebinden bir bıçak çıkardı. Ölüm ve intikam hakkında saçma sapan bir şeyler mırıldanıyordu. Vanne dehşet içinde kalmıştı.

Sonrasında Vanne, o gün Wilbert'tan çok korktuğunu itiraf etti çünkü Wilbert yumuşak biri gibi görünse de çok iri bir adamdı. Kan çanağına dönmüş gözleriyle ve o akşam elinde tuttuğu parlak çelik bıçakla gerçekten korkunçtu. Her şeye rağmen onunla sessizce konuştu ve tekneye girerken kendini kesmesi ihtimaline karşı bıçağı ona bırakmasını istedi. Sert bir şekilde baktı ve sonra şaşkın şaşkın bakmaya başladı. Ona doğru yalpaladı, bıçağı verdi ve başka tek bir söz söylemeden tekneye tırmandı. Eve dönüş yolculuğu sırasında gayet sessizdi. Bunun neyle ilgili olduğunu asla öğrenemedik ve Wilbert bir daha asla bıçağını geri istemedi. Eve dönüş yolculuğu sırasında oldukça sessizdi.

Vanne gibi bir annem olduğu için ne kadar şanslıydım. İlk günlerde onsuz asla yapamazdım. Kliniği işletti, komşularımın iyi niyetini ve güvenini kazandı, kampı düzenli tuttu, benim için topladığım şempanzelerin yiyeceklerinin örneklerini kuruttu ve hepsinden önemlisi, şempanzelerin yanına bile yaklaşamadığım o iç karartıcı zamanlarda yemek yemeye devam etmemi sağladı. Akşam geldiğimde sıcak yemek bulmak harikaydı. Akşam yemeği sırasında ateşin başında günün sinir bozucu ya da heyecan verici olaylarını tartışabilmek ve kampın dedikodularını duymak çok güzeldi.

Vanne en ilkel koşullara bile hiç şikâyet etmeden katlanıyordu. İlk zamanlarda, buzdolabımız olmadığı için kuru fasulye, konserve sığır eti, konserve sebzelerle yaşıyorduk. Geceleri, içine birkaç santim su doldurabildiğimiz ahşap küvetin içinde banyo yapardık. Bazen dev tüylü örümcekler çadırımıza sığınırdı. Vanne iki kez çadıra yapışmış dev örümcek ve kırkayaklarla karşı karşıya kalmıştı. Kamptaki suda da annemin hassas midesine uymayan bir şeyler vardı ve bu yüzden hiçbir zaman kendini yüzde yüz sağlıklı hissetmemişti.

Vanne, biz geldikten beş ay sonra İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Kigoma'daki yetkililer artık tek başıma olmamdan endişelenmiyorlardı. Artık Gombe Çayı manzarasının bir parçasıydım ve Vanne'nin klinikleri sayesinde yerel sakinlerle mükemmel ilişkiler kurmuştum. Vanne gitmeden hemen önce Victoria Gölü'nden eski dostumuz Hassan bize katıldı. Onu gördüğümüze çok sevindik ve Vanne, güvenilir ellerde olduğuma emin olarak yola çıkabildi. Hassan küçük tekneyi kullanabilir, sevmediğimiz Kigoma'da alışveriş günlerini halledebilir ve ters bir şey olursa bir şekilde üstesinden gelirdi. Çünkü Hassan, Louis'le geçirdiği otuz yıl boyunca kriz yönetimi konusunda kendini kanıtlamıştı.

Vanne gidince ateşin etrafı yalnızlaşmıştı. Geceleri bize arkadaşlık eden kaplumbağa Terry bile bana sadece lambanın etrafındaki böcekleri mideye indirirken Vanne'yle birlikte ona güldüğümüz zamanları hatırlatıyordu. Misk kedisi Crescent'in muz almak için sakince çadıra geldiği akşamlarda, kendimi Vanne'nin, onun zerafetine birlikte hayran olmak için burada olmasını dilerken buluyordum.

Ama haftalar geçtikçe yalnızlığı bir yaşam biçimi olarak kabullendim ve böylece artık yalnız bana ağır gelmiyordu. Tamamen işe gömülmüştüm, şempanzelere hayrandım, akşamları da düşüncelere dalamayacak kadar meşguldüm. Hatta bir yıldan daha fazla yalnız kalsaydım oldukça tuhaf biri haline de gelebilirdim çünkü artık cansız nesneler, kimliklerini geliştirmeye başlamıştı. Kendimi Zirve'deki küçük kulübeme *günaydın*, suyumu aldığım dereye *merhaba* derken buluyordum ve ağaçlara karşı inanılmaz bir farkındalık geliştirmiştim. Gövdelerinin sert, pürüzlü yüzeyini ya da taze dalların soğuk ve pürüzsüz dokusunu hissetikçe toprağın altındaki köklerin ve içinde nefes alan özsuyun bilinciyle doluyordum Şempanzeler gibi dallarda sallanabilmeyi, ağaç tepelerinde yaprakların esintiyle hışırdaması eşliğinde uyumayı arzuluyordum. Özellikle yağmur yağarken ormanda oturmayı çok seviyordum; damlaların yapraklara düşerken çıkardığı sesi dinliyor ve kendimi bu yeşil ve kahverengiyle bezeli loş alacakaranlık dünyaya sığınmış gibi hissediyordum.

5

YAĞMURLAR

Vanne'nin ayrılmasından kısa bir süre sonra Şempanze Baharı'nın hafif yağmurları yerini uzun yağmurlara bıraktı. Sağanak yağmurlar uzun sürmeye ve sonunda yaklaşık iki saat süren tufanlara dönüşmeye başladı. Bu korkunç fırtınalardan biri mevsimlerin değişmesinden bir hafta kadar sonra meydana geldi. İki saattir büyük bir incir ağacında beslenen bir grup şempanzeyi izliyordum. Bütün sabah uzaklardan gök gürültüsü sesleri gelmişti ve hava gri ve kapalıydı.

Öğlene doğru ilk şiddetli yağmur damlaları düşmeye başladı. Şempanzeler ağaçtan indiler ve dik çimenli yokuştan en tepedeki açıklığa doğru ağır ağır tırmandılar. Grup; Goliath ve David Graybeard dahil yedi yetişkin erkek, birkaç dişi ve birkaç gençten oluşuyordu. Tepeye ulaştıklarında durakladılar ve tam o anda fırtına koptu. Yağmur inanılmaz derecede şiddetliydi ve birden ani bir gök gürültüsü beni yerimden sıçrattı. Sanki bu bir işaretmişçesine, iri erkeklerden biri ayağa kalktı, ritmik olarak bir ayağından diğerine sallanıp duruyordu, yağmur sesinin içinden bağırtısının gittikçe yükselen kreşendosunu duyabiliyordum. Sonra ileri atıldı ve az önce indiği ağaçlara doğru dümdüz gitti. Otuz metre kadar koştu, durabilmek için küçük bir ağacın gövdesinde biraz sallandı ve alçak dallara yönelip hareketsiz bir şekilde oturdu.

Aynı anda, başka iki erkek onun arkasından fırladı. Biri koşarken ağaçtan alçak bir dalı kopardı ve önüne fırlatmadan önce havada biraz salladı. Diğeri, koşusunun sonuna geldiğinde dik durdu ve bir ağacın dallarını ritmik bir şekilde ileri geri salladıktan sonra büyük bir dalı yakalayıp yokuş aşağı sürükledi. Dördüncü bir erkek, hücum ederken bir ağaca atladı ve neredeyse hızını kesmeden büyük bir dalı kopardı, dalın yardımıyla yere sıçradı ve yokuştan aşağı inmeye devam etti. Son olarak iki erkek aşağı hücum ederken tüm gösteriyi başlatan ağaçta aşağı indiler ve yokuştan yukarı doğru çıkmaya başladılar. Yokuşun dibine yakın ağaçlara tırmanan diğerleri de onları izledi. Tepeye ulaştıklarında yeniden aşağı hücum etmeye başladılar.

Kadınlar ve gençler, bu gösteri başlar başlamaz tepenin en üstüne yakın bir ağaca tırmanmışlar ve gösteriyi oradan izlemişlerdi. Erkekler aşağı inip ağır ağır geri tırmanırken yağmur daha da şiddetlendi, parlak şimşekler kurşuni gökyüzünü aydınlattı. Gök gürültüsünü etraftaki dağları sallıyor gibiydi.

Tüm bu olanları dar geçidin karşı tarafında, plastik bir örtünün altında büyülenmiş halde izlerken heyecanım sadece bilimsel değildi. Zaten yağmur yağıyordu, halihazırda dürbünümü kullanmam ya da not defterime bir şeyler yazmam mümkün değildi. İşte şimdi sadece izleyebilir ve bu muhteşem yaratıkların ihtişamına hayret edebilirdim. Belki de ilkel insan tıpkı onlarınki gibi bir güç ve canlılık gösterisiyle doğaya meydan okumuştu.

Gösterinin başlamasından yirmi dakika sonra erkeklerin sonuncusu son kez yokuşu tırmandı. Dişiler ve gençler ağaçlarından aşağı indiler ve tüm grup tepenin zirvesine doğru ilerledi. Bir erkek durakladı ve son perdesini oynayan bir oyuncu gibi elini bir ağacın gövdesine yaslayıp arkaya baktı. Sonra o da gözden kayboldu.

Ağaç gövdelerindeki beyaz yara izlerine ve çimenlerin üzerine dökülen dallara hayretler içinde bakarak orada oturmaya devam ettim – yapmam gereken tek şey yağmurun dövdüğü o manzarada vahşi "yağmur dansı"nın gerçekleştiğini kanıtlamaktı. Önümüzdeki on yıl içinde böyle bir gösteriyi yalnızca iki kez daha göreceğimi bilseydim herhalde daha çok şaşırırdım. Erkek şempanzeler, şiddetli yağmurun başlamasıyla yağmur dansı yaparak bir çeşit tepki veriyorlardı ama bunu genellikle grup halinde değil, tek başlarına yaparlardı.

Yağmur mevsimi ilerledikçe çimler bazı bölgelerde üç buçuk metrenin üzerine çıktı, açıkta kalan tepelerde bile iki metreye ulaşıyordu. Bıraktığım izleri artık bulamıyordum ve yolumu bulmak için sık sık durup bir ağaca tırmanmak zorunda kalıyordum. Ayrıca bir grup şempanzeyle karşılaştığımda bulunduğum yere oturamıyordum çünkü çimenler görüşümü tamamen kapatıyordu. Uzun süre dürbünle hiç çalışamadım; bu yüzden ya kocaman otları eğmek ya da bir ağaca tırmanmak zorunda kaldım. Yağışlı mevsim ilerledikçe gözlem planıma daha çok ağaç ekledim ancak ağaçlara olan sevgime rağmen sonuç pek tatmin edici değildi çünkü hem uygun bir ağaç ararken hem de şempanzeleri görmeme engel olan dalları kırarken zaman kaybettim. Hava da çoğu zaman yağmurlu olduğu için dürbünü sabit tutmakta zorlanıyordum.

Dürbünümü yağmurdan korumanın yolunu da zar zor buldum. Nemin çoğunu dışarıda tutmak için plastik levhadan bir tür tüp yaptım ve gözlem yaparken onu sivri uçlu bir şapka gibi kafamın üzerine örttüm. Yine de dürbünümü kullanamadığım günler oldu çünkü lenslerin iç kısımları devamlı buharlanıyordu.

Yağmur yağmadığı zamanlar uzun çimenler neredeyse bütün gün yağmurun altında ya da gece ortaya çıkan yoğun çiyle sırılsıklam oluyordu, devamlı ıslak gibi göründüğüm dönem-

ler oldu. Sanırım yaşamımın en soğuk saatlerinden bazılarını o dağlarda, buz gibi bir rüzgâra karşı nemli giysiler içinde şempanzeleri izleyerek geçirdim. Sabahın erken saatlerinde zirveye tırmanmaktan korktuğum bir zaman bile vardı: sıcak yatağımı karanlıkta bırakıyor, gaz lambasının sıcacık ışığının yanında bir dilim ekmekle bir fincan kahve içiyor ve o buz gibi, ıslak çimenlerin içine girebilmek için kendimi güçlendiriyordum. Bir zaman sonra, kıyafetlerimi plastik bir torbaya koyup yanımda taşımaya başladım. Tırmanışımı izleyen kimse yoktu, hava da zaten karanlıktı. Varış noktamda kuru giysiler giyeceğimi bilmenin rahatlığı, buz gibi çimenin çıplak tenime değmesini tatlı bir zevk haline getiriyordu. İlk birkaç gün vücudum çimenlerin sert uçlarına değmekten çiziklerle doldu ama daha sonra cildim de sertleşti ve çiziklere karşı dayanıklı hale geldi.

Bir sabah, şafağın ilk ışıklarında zirvenin son dik yokuşunu ağır ağır tırmandım. Tepeye ulaştığımda adım atarken ayağım havada donuyordu sanki ve benden en az dört metre ötede, uzun otların arasında yarı gizlenmiş yalnız bir bufalo yatıyordu. Sanırım uyuyordu çünkü uyumuyor olsaydı kesinlikle geldiğimi duyardı. Şansıma rüzgâr onun tarafından esiyor ve kokusunu bana doğru taşıyordu. Ya tam tersi olsaydı? Onu hiç rahatsız etmeden sessizce oradan uzaklaşmayı başardım.

Bu arada, uzun otların arasında otururken birkaç metre yakınımdan bir leopar geçti. Kuyruğunun beyaz ucunu görene kadar geldiğini fark etmemiştim, kaçmak için hiç zamanım yoktu. Sadece nefesimi tutup bekledim. Leopar, bir insana bu kadar yakınlaştığını anlamış mıydı acaba?

Ama genel olarak Gombe'nin o yağmurlu mevsimini sevmiştim. Hava çoğu zaman serindi, uzun saatler gözlem yapmamı engelleyecek kadar sıcak olmuyordu. Kurak mevsimde yürürken kuru yaprakların ayaklarımın altında çıkardığı ses-

ten hoşlanmasam da hava yağmurluyken yapraklar ıslanıp yumuşayınca ağaçların arasında sessizce hareket edebiliyor, daha utangaç hayvanların bile kısacık bakışlarından fazlasını yakalayabiliyordum. Dahası ve en güzeli, şempanzeler ve davranışları hakkında sürekli yeni bir şeyler öğreniyordum.

Kuru mevsimde şempanzelerin öğle saatlerinde yerde dinlendiklerini biliyordum, onları sık sık gölgede uzanmış halde yakalardım ama yağmurlu mevsimde, yerler sırılsıklam olduğunda şempanzelerin gündüz saatlerinde dinlenmek için oldukça karmaşık ve detaylı yuvalar hazırladıklarını gördüm. İlginç bir şekilde, yuvaları yağmur yağarken yapıyor ama daha sonra kollarını bacaklarının etrafına sararak kafalarını eğerek kambur bir şekilde yağmurun dinmesini bekliyorlardı. Sabahları daha geç kalkıyorlardı. Birkaç saat beslendikten ya da sadece oturduktan sonra yeni bir yuva yapıp tekrar uyuyorlardı. Sanırım bunun sebebi, bazı geceler uyuyamayacak kadar ıslanmaları ve üşümeleriydi. Dolayısıyla sabahları da yorgun oluyorlardı. Geceleri de erken yatıyorlardı. Öğleden sonra onları akşam fırtınasında sırılsıklam halde bırakıp sıcak bir yemeğe, kuru giysilere ve çadıra döndüğüm için hem üzülüyor hem de suçluluk duyuyordum ve bazen gece yarısı, çadıra vursan yağmurun sesine uyandığımda sıcak yatağımda rahat rahat yatarken, zavallı şempanzelerin yapraktan yapılmış yuvalarında titrediğini düşündüğümde daha da kötü hissediyordum.

Bazen fırtına başladığında bir şempanze aşağı doğru bükülmüş bir ağaç gövdesinin ya da bir bitki yığınının altına saklanırdı ama yağmur korunağını da aşıp damlamaya başlayınca oradan çıkar, açıklıkta sırtını kamburlaştırır, perişan bir şekilde otururdu. Bebek maymunlar, yağmurun en şanslılarıydı. Benden çok da korkmayan Flo'nun fırtına çıktığında iki yaşındaki küçük Fifi'nin üzerine eğilerek onu koruduğunu birçok kez görürdüm. Fırtınadan sonra Fifi, annesinin kucağından nere-

deyse kupkuru şekilde çıkardı. Flo'nun Fifi'den yaklaşık dört yaş büyük olan oğlu Figan, sağanak zamanları ağaçlarda çılgınca sallanır, tek eliyle sarkar, bacaklarıyla tekmeler atar ve küçük dallar ve kalıntılar Flo'nun yüzünü kaplayana kadar onun üzerinde bir aşağı bir yukarı zıplardı. Flo da yüzünü kırbaçlayan dallardan kaçınmak için oturduğu yerde daha da kamburlaşırdı.

Haftalar geçtikçe şempanze gruplarına, hava soğuk ve yağmurluyken, havanın sıcak ve kuru olduğu zamanlara kıyasla daha fazla yakınlaşabileceğimi fark ettim. Zorlu hava koşullarından öyle bıkmışlardı ki, sanki beni umursamıyorlardı bile. Bir gün ıslak ormanın içinde sessizce ilerliyordum. Yağmur damlaları sık yaprakların üzerinden tek tek ilerleyerek yere düşüyordu. Çürümüş ağaçlardan ve ıslak bitki örtüsünden keskin bir koku yayılıyor, tutunarak ilerlediğim soğuk ağaç gövdeleri ellerimin altından kayıp gidiyordu. Suyun saçlarımı gıdıklayarak boynumdan aşağı sıcacık aktığını hissedebiliyordum. Yağmur başlamadan önce seslerini duyduğum bir grup şempanzeyi arıyordum.

Sadece birkaç metre önümde aniden, sırtı bana dönük ve kambur bir siluet gördüm. Ben de yere çömeldim, şempanze beni görmemişti. Birkaç dakika boyunca yağmurun sesi hariç hiçbir ses duyulmadı, sonra sağ taraftan hafif bir hışırtı ve yumuşak homurtu duydum. Yavaşça başımı çevirdim ama kalın çalılık hiçbir şey görmeme izin vermiyordu. Kafamı tekrar çevirdiğimde önümdeki siyah siluet yok olmuştu. Sonra yukarıdan bir ses geldi. Yukarı baktım ve tam tepede büyük bir erkek şempanze gördüm: Goliath'dı. Dudaklarını gergince sıkarak bana baktı ve önündeki dalı hafifçe salladı. Gözlerimi ondan kaçırarak ileriye doğru baktım çünkü bir şempanzeye uzun süre bakmak tehdit olarak algılanabilirdi. Sol tarafımda bir hışırtı daha duydum, dönüp baktığımda bir sarmaşık demetinin arkasındaki siyah şempanze siluetini fark ettim. Önümde bana bakıp duran iki göz

ve sarmaşığı kavrayan siyah, büyük bir el gördüm. Bir homurtu daha; bu sefer arkamdan. Etrafım sarılmıştı.

Goliath bir anda uzun uzun bağırdı, beni tehdit etmek için çılgınca salladığı dallardan inen suyla sırılsıklam olmuştum. Goliath'ın çağrısı, daha önce belli belirsiz siluetlerini gördüğüm şempanzeler tarafından alınmıştı. Şempanzelerin bu çağrısı, Afrika ormanlarının en vahşi seslerinden biridir. Öfkeli bir filin borazan çığlığından sonra ikinci sırada gelir. Tüm içgüdülerim bana kaçmamı söylüyordu ama kendimi kalmaya zorladım, ilgisiz ve meşgul görünmeye çalıştım. Üzerimdeki dalın ucu kafama çarptı. Önümdeki çalıların arasından siyah bir silüet yere vurarak ve dalları tokatlayarak hücuma geçti ama son anda uzaklaştı ve hızla ormana doğru koştu. Sanırım beni paramparça etmelerini beklemiştim. Orada ne kadar oturdum bilmiyorum, yağmur damlalarının sesi dışında her şeyin tekrar hareketsiz ve sessiz olduğunu fark edince dikkatlice etrafa bakındım. Kocaman siyah el ve parıldayan gözler artık orada değildi. Goliath'ın tünediği dal boşalmış, bütün şempanzeler gitmişti. Ayağa kalktığımda dizlerim titriyordu. Tehlike tehdidi geçtiğinde insana hasıl olan o neşe hissine kapılmıştım ve eminim ki şempanzeler benden, benim onlardan korktuğum kadar korkmamışlardı.

Şempanzelerin beni her gördüklerinde gösterdikleri öfke ve saldırı dolu tavırlar yaklaşık beş ay sürdü. Anlattığım olaydan yaklaşık üç hafta sonra gerçekleşen ve hafızamda yer eden başka bir olay daha var. Şempanzelerin meyveyle dolu ağacı fark etmeleri ve beslenmeye gelmeleri umuduyla, dar vadinin kenarında bekliyordum. Yüksek sesle yaklaşan ayak seslerini duyduğumda yere dümdüz uzandım ve öylece hareketsiz bekledim çünkü çoğu zaman, maymunlar bir ağaca beslenmeye giderken beni görürlerse fikirlerini değiştirir ve başka yerde beslenirlerdi ancak beslenmeye başladıklarında meyvenin enfes tadı, görün-

tüsü ve kokusunun verdiği sarhoşluk, varlığımın verdiği tedirginliği gölgeliyordu. Bu sefer ayak sesleri yavaş yavaş yaklaştı ve oldukça yakınımda aniden durdu. Yumuşak bir *homurtu* duyuldu; endişeli, biraz da korkmuş bir kişinin çağrısına benziyordu. Fark edilmiştim. Donup kaldım ve o anda ayak sesleri daha da yakınıma geldi. Ardından bir şempanzenin birkaç yüz metre boyunca hızlıca koştuğunu duydum. Bunu yüksek bir çığlık izledi.

Aniden, sadece birkaç metre ötede bir ağaca tırmanan büyük bir erkek şempanze gördüm. Başımın üstündeki dallara doğru ilerledi ve ağzını açarak kısa, yüksek ve tiz bir sesle bana bağırmaya başladı. Kara yüzüne ve derin kahverengi gözlerine baktım. Bana doğru tırmanmaya başladı ve on metreden daha az mesafe kalana dek yaklaştı; sarı dişlerini ve ağzının içinde dilinin pembeliğini görebiliyordum. Bir dalı tutup sallamaya başladı, daldan düşen parçalar üzerime yağıyordu. Sonra ağacın gövdesine vurdu, birkaç dalı daha tutarak salladı ve çığlık üzerine çığlık atarak kendini bir öfke topuna dönüştürmeyi başardı. Birdenbire aşağı indi ve arkamdan geçerek gözden kayboldu.

Tam o sırada, bebekli bir dişinin ve biraz daha büyük bir çocuğu olan başka bir annenin ağaçta oturup kocaman açılmış gözlerle beni izlediğini gördüm. Oldukça sessiz ve hareketsizdiler. Yaşlı şempanzenin de arkamda hareket ettiğini duyabiliyordum. O kadar yakındı ki nefesini duyabiliyordum. Sonra ayak sesleri yavaşça kesildi.

Hiçbir uyarı işareti olmadan, maymunlardan bir anda yüksek bir havlama sesi duyuldu, dalların içinde bir izdiham oluştu ve kafama bir darbe yedim; hem de sert bir darbe. Artık hareket etmek ve oturur pozisyona geçmek zorunda kaldım. Erkek şempanze öylece durmuş bana bakıyordu, bir an için saldıracağına gerçekten inandım ama döndü ve uzaklaştı, giderken sık sık du-

rup dönüp bana baktı. Anne, bebeğiyle sessizce aşağı indi, genç şempanze de onun peşinden gitti. Birkaç dakika sonra yine yalnızdım. Havada bir zafer duygusu vardı: Vahşi bir şempanzeyle gerçek bir temas kurmuştum ya da belki de tam tersiydi.

Birkaç yıl sonra oradaki erkek şempanzeyle ilgili gözlemlerime baktığımda onun huysuz ve göbekli J.B. olduğuna emin oldum. Davranışları, daha sonra çok iyi tanıdığım asabi ve korkusuz karaktere mükemmel bir şekilde uyuyordu. Sanırım hareketsizliğim ve beni hafif yağmurdan koruyan plastik örtü onu şaşırtmıştı. Ne olduğumu iyice anlaması ve hareket etmemi sağlaması gerekiyordu – muhtemelen gözlerime bakıp canlı olduğumu anlamıştı.

İşte tam da bu tür olaylardan sonra kampa döndüğümde Vanne'yi orada bulmayı, yaşadığım olayın dehşetini ya da sevincini onunla paylaşabilmeyi çok istiyordum. Dominic ve Hassan'a yaşlı erkek şempanzeyle karşılaşmamı anlattım, onlar da ihtiyar Iddi Matata'ya anlattılar. Ertesi akşam beni görmeye geldiğinde meyve toplamak için bir palmiye ağacına yarısına kadar tırmanan bir Afrikalının, tepede bir erkek şempanzenin beslendiğini nasıl fark etmediğini anlattı. Maymun, adamı görünce birdenbire aşağı atlamıştı ve tam yanından geçerken de yüzüne bir tane patlatmıştı. Adam bir gözünü kaybetmişti. Sonraları, benimle ilgili bir dedikodu yayıldı. Bende bir çeşit büyü vardı, diğerleri maymunlardan zarar görürken bana hiçbir şey olmuyordu. Bu söylenti Afrikalı komşularımla daha iyi ilişkiler kurmama yardım etti.

Öğrendiğime göre, bu uzun yağmurlar nisanda bitmeliydi ama o yıl, nispeten azalmış olsa da haziranda bile hâlâ yağmur yağıyordu. Gri ve soğuk günlerin arasında, bütün alan devasa bir tropik serayı andırıyordu. Güneşin, dağların bereketli bitki örtüsünden emdiği nem vadilerin ve uzun çayırların içinde

hapsoluyordu. Dik yokuşlara tırmanmak tam bir kâbustu. Bazen nefes alabilmek için bir ağaca tırmanmak gerektiğini hissediyor, ağacın tepesine çıkınca atalarımızın neden ağaç dallarını terk ettiklerini düşünüyordum. O yılın mayıs ve haziranı, vadide geçirdiğim en kötü zamanlardı. Şempanzelerin benden kaçtığı günlerden bile daha kötüydü. Sık sık ateşlenir, kolumu bile kaldıramazdım. Dik dağlara tırmanmaya çalışmak yetmiyormuş gibi, korkunç bir nem de vardı. Çoğu zaman kalabalık gruplar halinde beslenen şempanzeler de gittikçe iki ila altı bireye kadar düşen küçük gruplar halinde gezmeye başlamışlardı. Bu gruplar genelde hiç ses çıkarmadan bütün gün her tarafta bol bol bulunan *mbula* ağacının meyvesiyle beslenirlerdi

Korkunç nem giderek azaldı, vadilerden güçlü rüzgârlar esmeye başladı, sağlığım da yerine geldi. Yabani incir mevsimi yeniden geldi ve bu kez şempanzeleri zirveden sessizce izlemek yerine, beslendikleri ağaçların epey yakınına gidip oturabiliyordum.

Bir seferinde, otuz metre ötemdeki bir ağaçta beslenen bir grubu izlerken arkamdaki yaprakların hışırdadığını duydum. Beş metre kadar uzakta bir şempanze arkasını dönmüş oturuyordu. Beni görmediğini düşünerek hareketsizce bekledim ama birkaç saniye sonra omzunun üzerinden alelade bir bakış attı ve yemeğini çiğnemeye devam etti. Ara sıra yine bana bakışlar atarak on dakika kadar daha orada oturduktan sonra kalkıp gitti. Bu en az David Greybeard kadar yakışıklı olan erişkin erkek Mike'tı. Bu olay, kitabın başında anlatılan David Greybeard ve Goliath'ın birkaç metre ötemde sakince oturduğu o unutulmaz olaydan birkaç hafta sonra gerçekleşmişti. İlk zamanlardaki korkuları önce saldırganlık ve düşmanlığa dönüşmüştü fakat şimdi nihayet beni günlük yaşamlarının bir parçası olarak kabul etmeye başlamışlardı. Koşulsuz güvenmeleri için fazla yabancı ama bir o kadar da endişe verici olmayan tuhaf, beyaz bir maymundum.

Ağustosun sonlarına doğru İngiltere'den kardeşim Judy geldi. O zamanlar çalışmalarımı finanse eden National Geographic Vakfı, dergi için fotoğraflar istiyordu. Kurum, profesyonel bir fotoğrafçı göndermek istiyordu ama bir yabancının alanıma girip şempanzelerle zar zor kurduğum ilişkiyi mahvetmesi fikri beni dehşete düşürmüştü. Louis'e kardeşim Judy'nin gelmesini önerdim. Fotoğraftan anladığı için değil ama bana benzediği ve çalışmamı fotoğraflamak için fedekârlıktan kaçınmayacağını bildiğim için. National Geographic Vakfı, Judy'nin seyahatini finanse etmedi ama bir hafta sonu gazetesi olan *Reveille* risk alarak benimle bir röportaj karşılığında bütün masrafları üstlenmeyi kabul etti.

Zavallı Judy geldiğinde altı üstü altı hafta süren kuru mevsimin sonuna gelmiştik. Eylül ve ekim boyunca bol meyve vermesini beklediğim ağaçların yakınında gizlenmek için yerler hazırlamıştım ama o yıl mahsul azdı ve neredeyse her gün yağmur yağdı. Judy sağanak yağmurun altında, kendini ve fotoğraf makinesini plastik bir örtünün altında korumaya çalışarak uzun saatler geçirdi. Şempanzeler neredeyse hiç gelmedi, geldiklerinde de o kadar çok yağmur yağıyordu ki Judy tek bir kare bile fotoğraf çekemedi. Neyse ki kasımda işler biraz da olsa değişmeye başladı ve Judy şempanzelerin alet kullanarak karınca yuvalarından beslenirken görüldüğü ilk fotoğrafları çekmeyi başardı. Beni, kamp hayatını ve balıkçıları da fotoğrafladı. Gezisi sponsorların isteklerini karşılamıştı.

Judy, Gombe'ye geldiğinde ne kadar zayıfladığımı görmüş ve çok şaşırmıştı. On sekiz ay boyunca, Kigoma'ya gittiğim ya da ateşlendiğim günler dışında hiç durmadan dağlarda çalışmıştım. Alarmım her zaman sabah beş buçuğa ayarlıydı, bir dilim ekmek ve bir fincan kahve içer, hemen şempanzelerimin peşinden giderdim. Dağlarda dolaşırken yemek de su da aklımdan çıkıp gidiyordu. Zirvede oturduğumda içtiğim kahve bile benim için

bir lükstü. Akşam kampa döndüğümdeyse her zaman temize çekilmesi gereken notlar oluyordu ve gece yarısına kadar çalışıyordum. Kilo vermek için yeterince hızlı bir rutinim vardı.

Judy "bana kilo aldırmayı" görev bildi, kampa yulaf lapası ve krema sipariş etti ama bunların hiçbirini yemek istemiyordum. Judy de israfa katlanamadığı için hepsini kendi yemeye başladı.

Aralık ayında yağmurlar artınca kampı toplamak zorunda kaldık, bütün malzemeleri de Kigoma'da bir depoya yerleştirdik. Louis, Cambridge Üniversitesi'nde etoloji, yani hayvan davranışı üzerine bir doktora programına kabul edilmemi sağladı. Sonra Judy ile ben, Nairobi'de Louis'le buluştuk ve anneme bir telgraf gönderdik: *KIZLAR SAĞ SALİM ULAŞTI STOP BİR ZAYIF BİR ŞİŞMAN STOP.*

6

ŞEMPANZELER KAMPA GELİYOR

1961 kışı İngiltere'de ve Cambridge'de çok soğuk geçti, Norveç'in buzul çöllerinden gelen rüzgârlar ülkenin düzlükleri üzerinde ıslık çalıyordu. Kar, don ve donmuş su borularıyla hiç bitmeyecek gibiydi. Kendimi Afrika'dan, şempanzelerden yani o zamanlar en çok özlediğim şeylerden tamamen uzakta hissediyordum. Cambridge'de olmanın ayrıcalığı ve Profesör Robert Hinde'nin gözetimi altında çalışma şansım olduğu için minnettardım ama bu arada David Graybeard ne yapıyordu? Goliath ve Flo nasıldı? Kim bilir neler kaçırıyordum.

Sonunda bahar yüzünü göstermeye başlamıştı. İki ay sonra Afrika'ya dönecektim fakat önce geçmem gereken iki sınav vardı ve bunun düşüncesi bile beni öfkeli şempanzelerle herhangi bir karşılaşmadan daha çok korkutuyordu. Londra ve New York'ta iki bilimsel konferansta konuşmam gerekiyordu çünkü diğer bilim insanları şempanzelerin hayatı hakkındaki bulgularımı duymak için sabırsızlanıyordu. En sonunda bu önemli engelleri de geçtim ve altı aylık sürgün sona erdi. Modern hava yolculuklarının vazgeçilmez bir parçası olan sabah şafağının kırmızı ışığı eşliğinde Sahra Çölü'nün sonsuzluğunu geçerek tekrar Afrika'ya gidiyordum.

Acaba şempanzeler beni unutmuş olacak mıydı? Kendimi yeniden tanıtmam gerekiyor muydu? Bu endişelerim yersizdi çünkü Gombe'ye ulaştığımda şempanzelerin, varlığım karşısında her zamankinden bile *daha* hoşgörülü olduğunu gördüm.

Bir akşam kampa döndüğümde Dominic ile Hassan'ı çok heyecanlıydı. İri bir erkek şempanzenin kampa doğru geldiğini ve çadırımın üzerindeki palmiye ağacından yaklaşık bir saat boyunca beslendiğini söylediler. Ertesi akşam, aynı şempanzenin başka bir ziyarette bulunduğunu öğrendim. Ertesi gün tekrar gelip gelmediğini görmek için kampta kalmaya karar verdim.

Yatağıma uzanıp *gün doğumunu* izlemek, kampta kahvaltı yapmak, gün batmadan çadırımda oturup İngiltere'den yeni getirdiğim daktiloda bir önceki günün notlarını düzenlemek tuhaf geliyordu. David Greybeard saat sabah on civarı sakince gelip çadırın üzerindeki palmiye ağacından beslenmeye başladığında gözlerime inanamadım. Dışarıya baktım, kırmızı meyveyi soyarken zevkten sessizce homurdandığını duydum. Bir saat sonra aşağı indi, bir an durakladı, gayet bilinçli bir şekilde çadırın içine bakıp uzaklaştı. Aylarca süren umutsuzluktan, şempanzelerin beni uzaktan gördüklerinde bile kaçtığı onca zamandan sonra kampımızda, kendini evinde gibi hisseden bir şempanze vardı.

David Graybeard palmiye ağacının meyvesi bitene kadar düzenli olarak kampa geldi, sonra gelmeyi bıraktı ama bütün palmiye ağaçlarındaki meyveler aynı anda olgunlaşmıyordu, birkaç hafta sonra diğer ağaçların meyveleri de olgunlaşmaya başlayınca David Graybeard günlük ziyaretlerine devam etti.

Onu izlemek için her zaman kampta kalmıyordum çünkü yalnız bir erkek şempanzenin meyve yemesini izlerken elde edilebilecek bilgi miktarı sınırlıydı fakat bazı günler onu bu kadar yakından ve benden hiç korkmazken görmekten aldığım yoğun zevk için kampta kalıp gelmesini bekliyordum. Bir gün

çadırın verandasında otururken David ağacından aşağı indi ve bilinçli bir şekilde doğruca bana doğru yürüdü. Bir buçuk metre kadar uzağımdayken durdu ve saçları yavaşça diken diken olmaya başladı. Bir şempanze sinirlendiğinde, endişelendiğinde veya hayal kırıklığına uğradığında saçları dikilebilir. Peki, David neden şimdi saçlarını ortaya çıkarmıştı? Bir anda bana doğru koştu, masamdan bir muz kaptı ve mideye indirmek için aceleyle uzaklaştı. Saçları giderek her zamanki haline geri döndü.

Bu olaydan sonra, Dominic'e, David Greybeard'ı her gördüğünde dışarı biraz muz koymasını istedim. Böylece ağaçta palmiye meyvesi olmasa bile David kampa gelmeye devam etti Ama ziyaretlerin zamanını tahmin edemediğimiz için artık onu çadırda beklemiyordum.

Gombe'ye döndükten yaklaşık sekiz hafta sonra hafif bir sıtma krizi geçirdim. Bir süre yatmam gerekiyordu; bu yüzden Dominic'ten David Greybeard'ın uğrayabileceğini düşünerek dışarı biraz muz koymasını rica ettim. O sabah geç saatlerde David gerçekten çadırıma geldi ve meyve teklifimize icabet etti. Çalılıklara doğru yürürken birden çalıların arkasına gizlenmiş başka bir şempanzenin orada dikildiğini gördüm. Bu Goliath'dı. David oturmuş yemeğini yerken Goliath ona yaklaşıp yüzüne baktı. David muzun son parçacıklarını ağzına tıkıştırıyor, muz kabuğunu emerek son parçaları dahi kaçırmak istemiyordu. Goliath elini yalvarırcasına David'in ağzına uzatmıştı. Sonra, David ağzında iyice çiğnediği kabuğu arkadaşının eline tükürdü, Goliath da kendi payını almıştı.

Ertesi gün Goliath, David'i tekrar kampa kadar takip etti. Çadırın içine saklanarak ne yaptıklarını izlemeye gizlice başladım. Bu kez Goliath büyük bir tereddütle, tüyleri diken diken olmuş bir şekilde David'i çadıra kadar takip etti ve kendine de birkaç muz kaptı.

Bu olayı takip eden birkaç hafta çok önemliydi. Hassan'ı koruma alanının kuzeyindeki Mwamgongo köyüne muz alması için gönderdim. İncirleri her gün çadırın yanına koyuyordum. Vadideki incirler de yeniden olgunlaşmaya başladığından kalabalık şempanze grupları sürekli kampın yakınlarından geçiyordu. Bir süre incir ağaçlarının yanında bekliyor, zamanımın kalanını ise kampta David'i bekleyerek geçiriyordum. Neredeyse her gün geliyordu. Zaman geçtikçe sadece Goliath değil, William ve birkaç başka genç maymun da ona eşlik etmeye başlamıştı.

Bir gün David tek başına geldiğinde ona bir muz uzattım. Yaklaştı, kafasını uzattı, çenesini kaldırıp aniden kısa ve yumuşak bir nefes verdi. Sanırım beni hafifçe tehdit ediyordu. Aniden ayağa kalktı, bir sağa bir sola yalpaladı, bir eliyle yanındaki hurma ağacının gövdesine vurdu ve muzu elimden kibarca aldı.

Goliath'a ilk muz teklifim ise oldukça farklıydı. O da tüylerini dikti, sonra bir sandalye kaptı ve yanımdan hızla koşarak geçti, neredeyse beni deviriyordu. Sonra çalıların arkasına oturup beni izlemeye başladı. Yanıma geldiğinde David kadar sakin davranabilmesinden uzun zaman önceydi. Genelde ani bir hareket yapıp onu ürkütürsem kolunu aşağı yukarı sallayarak, hafif bir havlama sesi çıkararak veya ağaç dallarını sarsarak beni çoğu kez şiddetle tehdit ederdi.

Aynı bireyler üzerinde düzenli gözlemler yapabilmek heyecan vericiydi; daha önce bunun imkânsız olduğunu düşünüyordum. Şempanzeler günlük gezilerinde belirli bir rota izlemezler; bu yüzden verimli bir meyve ağacının farklı zamanlarda olgunlaşması dışında bir şempanzeyi aynı ay içinde birkaç kez görmeyi başaramamıştım ancak kampta, haftada birkaç kez David, Goliath ve William'ın birbirleriyle sosyal etkileşimleri hakkında ayrıntılı gözlemler yapabildim. Üçünü, vadideki incir ağaçlarında diğer şempanzelerle etkileşirken de gözlemleme şansım oluyordu.

Bu noktada Goliath'ın bölgedeki en yüksek rütbeli erkek şempanze olabileceğinden şüphelenmeye başladım ve daha sonra bunun gerçekten böyle olduğunu öğrendim. William ve Goliath aynı anda aynı muza doğru hareket etmeye başladılarsa da yolu açan William ve meyveyi alan Goliath'dı. Goliath dar bir orman yolunda başka bir yetişkin erkekle karşılaşırsa devam ediyor ve diğeri kenara çekiliyordu. Yeni gelen biri şempanzeleri besleyen bir gruba katılmak için incir ağacına tırmandığında neredeyse her zaman ilk karşılanan kişi Goliath olurdu. Bir gün karanlıkta zirveden gözlem yaparken başka bir şempanzeyi yuvasından kovarak kendisinin yerleştiğini gördüm. Genç dişi kocaman yapraklardan bir yuva yapmış, huzur içinde kıvrılmıştı. Goliath yanındaki dala doğru aniden atladı, ayağa kalktı ve tepedeki bir dalı yakalayarak şiddetli bir şekilde diğer şempanzenin kafasının üzerinde ileri geri sallamaya başladı. Dişi çığlık atarak yuvasından fırladı ve aşağıdaki karanlık çalılığın içinde gözden kayboldu. Goliath anında sakinleşti, boş yuvaya tırmanıp uzandı. Beş dakika sonra, dişi maymun neredeyse gün aydınlanırken hâlâ kendisi için yeni bir yatak inşa ediyordu.

Üzerinde uzun bir yara izi olan üstdudağı ve sarkık altdudağıyla William, diğer erkek şempanzeler ona karşı saldırganlık belirtileri gösterdiğinde yatıştırma ve boyun eğme jestleriyle hemen yaklaşıyor, elini diğerinin üzerine koymak için uzanıyor, yüksek rütbeli bireylerin önünde yumuşak nefes nefese homurdanmalarla çömeliyordu. Böyle bir karşılaşma sırasında dudaklarının kenarlarını çoğu kez geri çeker ve dişlerini gergin bir sırıtışla ortaya çıkarırdı. Başlangıçta William kampta da çekingendi. Ona ilk kez muz uzattığımda birkaç dakika ona baktı, hayal kırıklığı içinde bir dalı nazikçe salladı ve sonra ben yumuşayıp meyveyi yere bırakana kadar inleyerek oturdu.

David Graybeard'ın hâkimiyet hiyerarşisindeki konumunu belirlemek çok daha uzun sürdü. O ilk günlerde sadece çok sa-

kin ve nazik bir mizacı olduğunu biliyordum: William ya da bir genç ona boyun eğen jestlerle yaklaşırsa David hemen güven verici bir hareketle karşılık veriyordu, elini diğerinin vücuduna ya da kafasına koyuyordu. Çoğu zaman, Goliath kampta heyecan belirtileri gösterirse David uzanır ve elini nazikçe arkadaşının kasıklarına koyar veya Goliath'ın koluna birkaç kısa tımar vuruşu yapardı. Bu tür jestler neredeyse her zaman daha baskın erkeği sakinleştiriyor gibiydi. William ya da bir genç ona itaatini belirten hareketlerle yaklaşırsa David güven verici bir hareketle, elini hemen diğerinin vücuduna ya da kafasına koyar ya da kısaca onu tımarlayarak yanıt vermekte gecikmezdi.

Hugo, Gombe Çayı'na bu günlerde geldi. Sonunda profesyonel bir fotoğrafçının kampa gelmesi için ikna olmuştum, Louis de Hugo'yu tavsiye etmişti. National Geographic Vakfı teklifi kabul etmiş, Hugo'ya şempanzeleri kaydetmek için gerekli fonu sağlamıştı. Bunun bir sebebi de şempanze davranışlarını kayıt altına alan bir belgesel çalışması elde edip üyeleri için bir eğitim filmi haline getirebilme istekleriydi.

Hugo, Endonezya'da doğmuş, İngiltere ve Hollanda'da eğitim almıştı ve tıpkı benim gibi hayvanları her zaman sevmişti. Fotoğrafçılığı kariyer olarak seçme sebebi, bir gün Afrika'ya gidip vahşi hayvanları filme alabilme ihtimaliydi. İki yıl Amsterdam'da bir film stüdyosunda çalıştıktan sonra, Armand ve Michaela Denis tarafından "Safaride" isimli televizyon programları için çalışmak üzere Afrika'ya gelmişti. Benim Afrika'ya gelişimden bir yıl sonra o da Afrika'daydı.

Hugo, Denisler için çalışırken komşuları Leakeylerle tanışmış, iki yıl sonra da National Geographic Vakfı için bir eğitim filmi yapmak üzere onlarla anlaşmıştı. O sıralar Louis, Hugo'nun sadece mükemmel bir fotoğrafçı değil, aynı zamanda bir hayvansever olduğunu fark etmiş ve onun Gombe Çayı

için mükemmel bir seçim olduğuna karar vermişti. Bana da, Hugo'nun yetenekleri hakkında bir mektup yazmıştı. Annemeyse, benim için harika bir eş bulduğunu söyleyen bir mektup göndermişti.

Şempanzelerin bir sürü kamera ekipmanı taşıyan bir adama nasıl tepki verecekleri konusunda hâlâ endişelerim olsa da şempanze davranışını görsel olarak belgeleyebilecek olmanın öneminin de farkındaydım. Tabii bir de David Greybeard vardı – bir yabancının gelişinden epey rahatsız olacağını tahmin ediyordum.

Hugo'nun Gombe Çayı'ndaki ilk sabahında, David Greybeard yakın bir bölgede uyuduğu için erkenden kampa geldi. David'in, içindeki yabancıdan önce yeni çadıra alışması gerektiğini düşündüğüm için o, muzlarını yerken Hugo çadırın içinde bekledi. David yemeği bitene kadar çadıra birkaç bakış attı, yemeğini bitirince çadıra doğru yürüdü, kapaklardan birini kaldırdı ve gözlerini bir süre Hugo'ya dikti. Sonra her zamanki keyifli tavrıyla homurdanarak uzaklaştı.

Şaşırtıcı bir şekilde, Goliath ve normalde çekingen olan William da Hugo'yu hiç sorun çıkarmadan kabul ettiler. Onu kampın içindeki bir mobilya olarak kabul etmiş gibiydiler. Böylece kamptaki ilk gününde, üç erkek bireyin aralarındaki selamlaşma, tımarlama, yemek için yalvarma hallerini mükemmel şekilde görüntülemeyi başarmıştı. İkinci gününde, daha da inanılmaz bir olayı, şempanzelerin bir maymunu yemelerini kayıt altına almıştı.

David'i bir yabandomuzu iskeletini kemirirken gördüğüm unutulmaz günden beri, şempanzeleri et yerken sadece bir kez daha görmüştüm. İkinci seferde de av yavru bir yabandomuzuydu ama şempanzelerin hayvanı avlayıp avlamadıklarından emin olamamıştım. Hugo'nun kaydettiği bu üçüncü olaydaysa avlanma anına şahit olmuştuk.

Olay hiç beklemediğimiz bir anda gerçekleşti. Hugo'nun zirveyi görmesi için tırmanırken bir yandan da sürülerinden ayrılmış gibi görünen dört kırmızı kolobus maymununu izliyorduk. Genç erişkin bir erkek şempanze maymunların olduğu ağacın yanındaki ağaca aniden tırmanıp dalın üzerinden onlara doğru yaklaşmaya başladı. Sonra dala oturdu. Birkaç dakika sonra, maymunlardan üç tanesi yavaşça ağaçtan inip uzaklaştılar. Dördüncü ağaçta kalmıştı, başını şempanzeye doğru çevirdi. Bir saniye sonra başka bir genç şempanze ağacın etrafındaki çalılardan çıkarak ağaçta kalan dördüncü maymunun olduğu dala tutundu. Sonra, bir sürü başka şempanze ağaca tırmandı, çığlıklar atarak kurbanlarını parçalara ayırdılar. Tüm bunlar bir dakika içinde olup bitmişti.

Hugo bu kadar uzaktan avı kaydedememişti. Zaten her şey o kadar hızlı olup bitmişti ki, yeterince yakın olsak bile kayıt alamazdık. Uzaktan da olsa şempanzelerin avlarını yiyip bitirmelerini görüntüleyebilmiştik.

Ama Hugo'nun başlangıcı her ne kadar mükemmel olsa da bu olaydan sonra şansı çok da yaver gitmedi. David, William ve Goliath'ın mükemmel görüntülerini elde etmesine rağmen belgeseli için bundan çok daha fazlasına ihtiyacı vardı. Şempanzelerin, dağlardaki ve ormandaki hayatının her yönüyle kaydetmesi gerekiyordu ama şempanzelerin birçoğu, iki yıl önce benden kaçtıkları gibi bu sefer de Hugo'dan kaçıyorlardı, David ve William bile ormanda karşılaştıklarında ona güvenmiyorlardı.

Judy'nin ziyaretinden önce yaptığım gibi, Hugo için de meyve vermesini beklediğim ağaçların yakınına köhne saklanma yerleri inşa etmiştim. Hatta şempanzeleri kamera lenslerinin görüntüsüne alıştırmak için boş şişeleri duvarların arasına sıkıştırmıştım. Yine de bir şekilde, gerçek mercekleri gördüklerinde farkı anında algıladılar ve ağaca vardıklarında genellikle derine doğru bakıp

sessizce gözden kayboldular. Zavallı Hugo, yanında Afrikalı bir hamal götürüp şempanzeleri daha da rahatsız etmemek için kamera ekipmanının çoğunu dik yokuşlarda yukarı aşağı kendisi taşıdı. Sarp kayalık yamaçlarda veya ısırmayı hiç ihmal etmeyen karıncaları barındıran vadi tabanlarında uzun saatler geçirdi. Çoğu zaman hiç şempanze gelmiyordu; geldiklerindeyse bir rulo film bile dolduramadan gidiyorlardı.

Yine de şempanzeler daha önce bende ve kardeşimde olduğu gibi bu üçüncü beyaz tenli maymuna görece kısa sürede alıştılar. David Greybeard süreci hızlandırmıştı. Beni ya da Hugo'yu gördüğünde gruptan ayrılıp muzumuz var mı diye sık sık bakmaya gelirdi. Bu sırada diğerleri de dikkatlice izlerdi.

David, William ve Goliath kampa gelmeye başladıklarında kıyafetleri ve kartonları çiğnemeye bayıldıklarını keşfettim. Tuzlu oldukları için özellikle terli kıyafetlere bayılıyorlardı. Bir gün, Hugo bir meyve ağacının altındaki saklanma yerinde ağaçta beslenen şempanzeleri videoya almak üzereyken birilerinin kamerasını çekiştirdiğini fark etti. Bir an ne olduğunu anlayamadı ama sonra kamerasına sardığı eski tişörtü çekenin siyah, kıllı, kocaman bir el olduğunu fark etti. Tabii ki bu, David Greybeard'dı. Hugo'nun arkasından sinsice yaklaşarak bu cezbedici nesneye yaklaşmıştı. Hugo tişörtün bir ucundan tuttu, diğer ucundan da David çekiştiriyordu. Sonunda tişört yırtıldı, David de elinde kalan parçayla grubun geri kalanına katılmak için koşarak gitti. Şempanzeler Hugo'yu David'le tartışırken gördükleri halde durup izlemişlerdi ve bu olaydan sonra Hugo'nun artık onlardan saklanmasına gerek kalmadı.

Aslında gelişinden sadece bir ay sonra şempanzelerin çoğu sadece Hugo'yu değil, aynı zamanda durmadan ses çıkaran kameraları da kabul ettiler; tabii ki kayıt yaparken tamamen hareketsiz kalması şartıyla. Yağmurlar bir kez daha erken başladı ve

nasıl ki bir yıl önce hava durumu sürekli olarak Judy'nin fotoğraf çekme umutlarını söndürdüyse, Hugo'nun başına da aynı şey gelmişti. Günler geçiyor, Hugo saklanma noktasında oturuyor, hava güneşliyken hiçbir şempanze gelmiyordu. En sonunda bir gün bir grup geldi fakat bu sefer de yağmur başladı.

Yine de Hugo bu haftalar boyunca dağlardaki şempanze davranışlarıyla ilgili çok kaliteli materyaller elde etti. Ayrıca kampta David, Goliath ve William arasındaki etkileşimleri filme almaya devam etti.

David'i ve diğerlerini muzlarla kampa çekmeye çalışırken karşılaştığım sorunlardan biri de babunlardı. Neredeyse her gün muz bulma umuduyla grup halinde kampa geliyorlardı. Bir gün David, William ve Goliath büyük bir muz yığınının yanında otururken sinirli bir babun onlara doğru koşmaya başladı. William alabildiği birkaç muzla birlikte korkmuş bir tavırla savaş alanından hemen uzaklaştı. David de babun onu ilk tehdit ettiğinde ondan kaçtı ama sonra (kargaşayı sakince görmezden gelen ve muzlarını bitiren) Goliath'a yaklaştı ve kollarını arkadaşına doladı. Sonra, bu temas onu cesaretlendirmiş gibi bağırmak için geri döndü. Babun ileri atılarak onu tekrar tehdit etti ve David, Goliath'ı kucaklamak için tekrar koştu. Goliath bu sefer cevap verdi; ayağa kalktı, babuna doğru birkaç adım koştu ve ardından kollarını sallayarak ve tehdit tonuyla bağırarak dik bir duruşla tekrar tekrar havaya sıçradı. David Graybeard'ın kavgaya katılmasına rağmen başından beri Goliath'ın birkaç adım gerisinde kaldığını fark ettik. Babun geri çekildi ancak bir dakika sonra, bu sefer Goliath'dan kaçınarak David'e tokat atmak için koştu.

Bu defalarca tekrar edildi. Goliath, babunun üzerine atladı ve babun, onu kolayca kenara iterek, David her ne kadar arkadaşının arkasına saklanmaya çalışsa da her seferinde ona saldırmayı başardı. Sonunda, savaş ganimetlerini almak ve daha

güvenli bir mesafeye koşmak için babunu bırakarak geri çekilenler David ve Goliath oldu. Hugo tüm olayı filme almayı başardı ve bu film şempanzeler ile babunlar arasındaki agresif karşılaşmaların en iyi kayıtlarından biri olmaya devam ediyor.

National Geographic Vakfı, Hugo'nun termit mevsiminde alet kullanmaya başlayan şempanzeleri filme alabilmesi için kasım ayının sonuna kadar Gombe Çayı'ndaki çalışmasını finanse etmeyi kabul etmişti. Bunun önceki yıllarda olduğu gibi ekimde başlamasını bekliyordum. Her ne kadar devamlı gözlem yapsak da o yıl, kasımın ilk günlerine kadar hiçbir hareket olmadı. Hugo'nun Gombe'den ayrılmasına iki hafta kala, termitler işbirliğine yanaştı. Bir gün, Hugo kampın yakınındaki favori gözlem noktasına giderken etrafta nemlenmiş birkaç alan gördü. Yeni kapanmış geçitlerin üzerindeki çimleri eliyle sıyırdı, böcekleri hissettiğinde çok mutlu olmuştu. Şempanzelerse tuhaf bir şekilde termitlere ilgi göstermiyorlardı. Ertesi hafta David, William ve Goliath bu alandan sıkça geçtiler ama etrafa bakınmak için hiç durmadılar. Hugo giderek umudunu kaybediyordu. Hatta bir gün elinde bir muzla önünde yürüyerek David'i termit yuvasına götürdü. David muzunu yerken elinde termitle dolu bir çubukla onun ilgisini çekmeye çalışan Hugo'nun eline yavaşça vurarak onu hafifçe tehdit bile etti.

Buna rağmen Hugo'nun son on gününde şempanzeler nihayet alet yapma ve kullanma becerilerini göstermeye başladılar. Hugo; David, William ve Goliath'ın termit yuvasında çalışmalarını fotoğraflamayı ve filme almayı başarmıştı. Elindeki kayıtlar heyecan vericiydi ve Hugo bu kayıtların önümüzdeki yıl geri gelip şempanzeleri kayda alması için National Geographic Vakfı'nı ikna edeceğini düşünüyordu.

Kasımın sonunda Hugo gittiğinde bir kez daha yalnız kaldım. Yalnız hissetmiyordum ama yalnızlığımla eskisi kadar

mutlu da değildim çünkü Hugo bana sadece arkadaş olmamış, şempanzelere, ormana ve dağlara, yaban hayatına olan sevgimi paylaşabildiğim biri haline gelmişti. Benimle birlikte hiçbir beyaz insanın gelmeyeceğini düşündüğüm yerlere, ormanın ve vahşi hayatın derinliklerine gelmişti. İkimiz aynı güneşin altında kavrulmuş, plastik örtünün altında yağmur yağarken birlikte titremiştik. Hugo'da hayvanlara olan derin sevgimi ve saygımı paylaşan nazik bir ruh bulmuştum. Tabii ki gittiğinde onu çok özledim.

O yıl Gombe Çayı'ndaki Noel unutulmazdı. Her zamankinden fazla muz aldım ve parlak kâğıtlarla süslediğim bir ağacın altına yığdım. Goliath ve William, Noel sabahı birlikte geldiler ve devasa meyve yığınını görür görmez yüksek sesle heyecan çığlıkları atmaya başladılar. Kollarını birbirlerine doladılar. William kolunu Goliath'ın sırtına koydu, Goliath da William'ın sonuna kadar açık, çığlıklar atan ağzına vurmaya devam etti. Sonunda sakinleştiler. Ağızları muzla dolu, hâlâ birkaç sessiz sevinç homurtusu çıkararak ziyafete başladılar.

David de daha sonra tek başına geldi. Muzlarını yerken yanına oturdum. Her zamankinden sakin görünüyordu. Bir süre sonra elimi çok yavaşça omzuna doğru hareket ettirdim ve onu okşarmış gibi yaptım. Beni başından savdı ama birkaç dakika sonra yeniden denemeye cesaret ettim ve bu sefer onu en az bir dakikalığına okşamama gerçekten izin verdi. Sonra elimi bir kez daha nazikçe itti ama ona dokunmama izin vermişti, hayatı boyunca ormanda yaşamış bu yetişkin vahşi şempanze bir insanla fiziksel temasa müsamaha göstermişti. Bu, inanılmaz bir Noel hediyesiydi.

Afrikalı arkadaşlarımdan bazılarını ve çocuklarını çaya çağırdım. Çocuklar ilk başta biraz utangaç davransalar da onlar için kâğıttan şapkalar yaptığımı, balonları ve küçük oyuncakla-

rı görünce birbirlerini neşeyle kovalayarak oynamaya başladılar. Iddi Matata da kendine özgü tavrıyla balonları beğendiğini göstermişti.

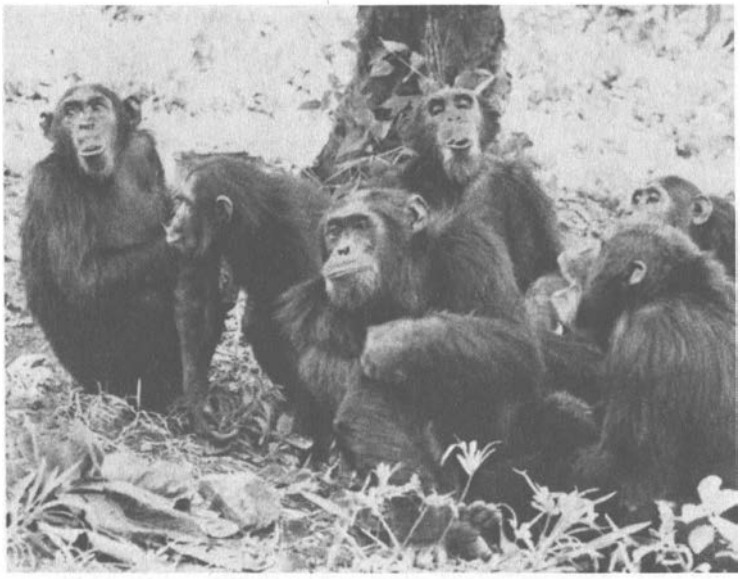
Parti bittiğinde karanlık çökmeden zirveye gidip kendi başıma bir saat oturmak istedim, Dominic'in ne zamandır bahsettiği Noel yemeğinin tadını çıkarmak için aceleyle kampa indim. Hugo'yla birlikte tavuğun dolgusundan, erikli pudingin kremasına kadar bu yemeğin detaylarını planlamışlardı. Ağzım sulanarak döndüğümde hava çoktan kararmıştı. Dominic'i kendi kendine Noel'i kutlarken buldum. Masamın üzerinde bir kutu konserve et, boş bir tabak ve çatal bıçak vardı. Görünüşe göre Noel yemeğim buydu. Dominic'e, "Tavuk ve diğer yemekler ne oldu?" diye sordum. Kahkahalar atarak, "Yarın, yarın" dedi. Sonra kıkırdayarak Bubango'dan gelen bir balıkçının getirdiği dört galon biraya doğru yola çıktı. Neyse ki Dominic, akşamdan kalma olmasına rağmen ertesi gün yemeği pişirerek bu durum telafi etti.

Noel'den kısa bir süre sonra, Cambridge'de bir dönem daha geçirmek için Gombe'den ayrıldım. Son iki haftayı üzgün geçirdim çünkü William hastalandı. Burnu akıyor, gözleri sulanıyor ve bütün vücudu sarsılarak devamlı öksürüyordu. Hastalığının ilk gününde William'ı kamptan ayrılırken takip ettim. Wiliam ve David onları ormanda da takip etmeme izin veriyorlardı. Goliath ise onu takip etmeye kalkışırsam beni tehdit ediyordu. William vadiye doğru birkaç yüz metre yürüdü, bir ağaca tırmanıp kendine büyük ve bol yapraklı bir yuva yaptı. Öğleden sonra üçe kadar, yuvasında öksürüp tıksırarak bazen de uyuyakalarak yatmaya devam etti. Birkaç defa yuvasındayken idrarını yaptı. Bu davranış hiç normal olmadığından ne kadar kötü hissettiğini anlayabiliyordum. En sonunda yerinden kalktığında biraz yaprak yedi, sonra aşağı inip kampa doğru gelerek muzlarını da yedikten sonra çadırımın yanındaki bir ağaca tırmanıp bu sefer kendine orada bir yuva yaptı.

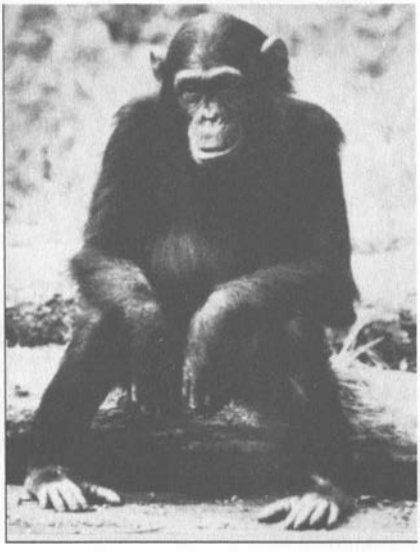
O gece ay çıkmıştı, ben de dışarıda yatmak istedim. Sabah bire doğru bulutlar ayın önünde toplandı, çok geçmeden de yağmur yapmaya başladı. Dağın dik yamacında, William'ın yuvasından biraz daha yüksekte bir yere çömelmiştim ve fenerimi ona doğru tuttuğumda ıslak yatağında dizlerini kendine çekmiş ve kollarıyla üzerine kıvrılmış şeklini ancak seçebildim. Gecenin geri kalanında aralıksız yağmur yağdı ve yağmur damlalarının pıtırtıları arasındaki sessizlik William'ın kesik kesik öksürüğüyle bölündü. Şiddetli bir şimşeğin başlangıcında William birkaç kez titrekçe nefes nefese bağırdıktan sonra sustu.

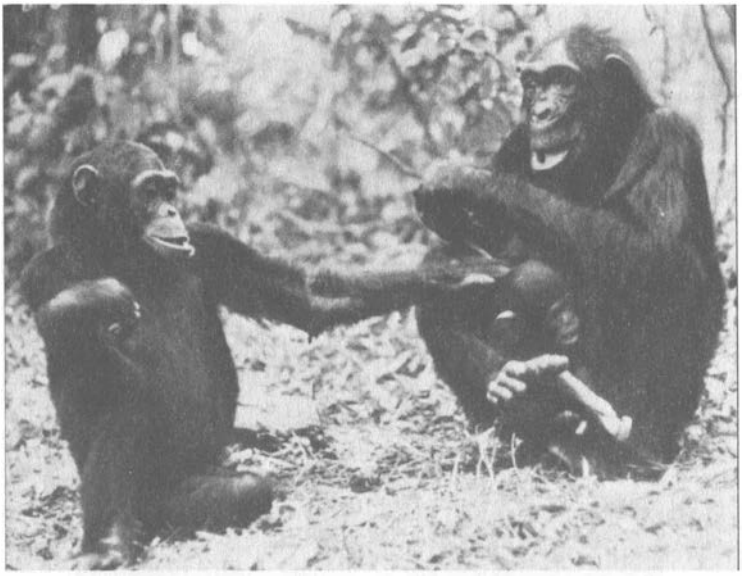
Şempanzeler sonunda onları ormana doğru takip etmeme izin veriyor.

Şempanzeler birbirlerini sadece seslerinden tanıyabilirler.

Fifi. *Telif: National Geographic Vakfı*

Fifi sürekli erkek kardeşine dokunmak istiyordu.
Flo sonunda Flint'i taşımasına izin verdi.

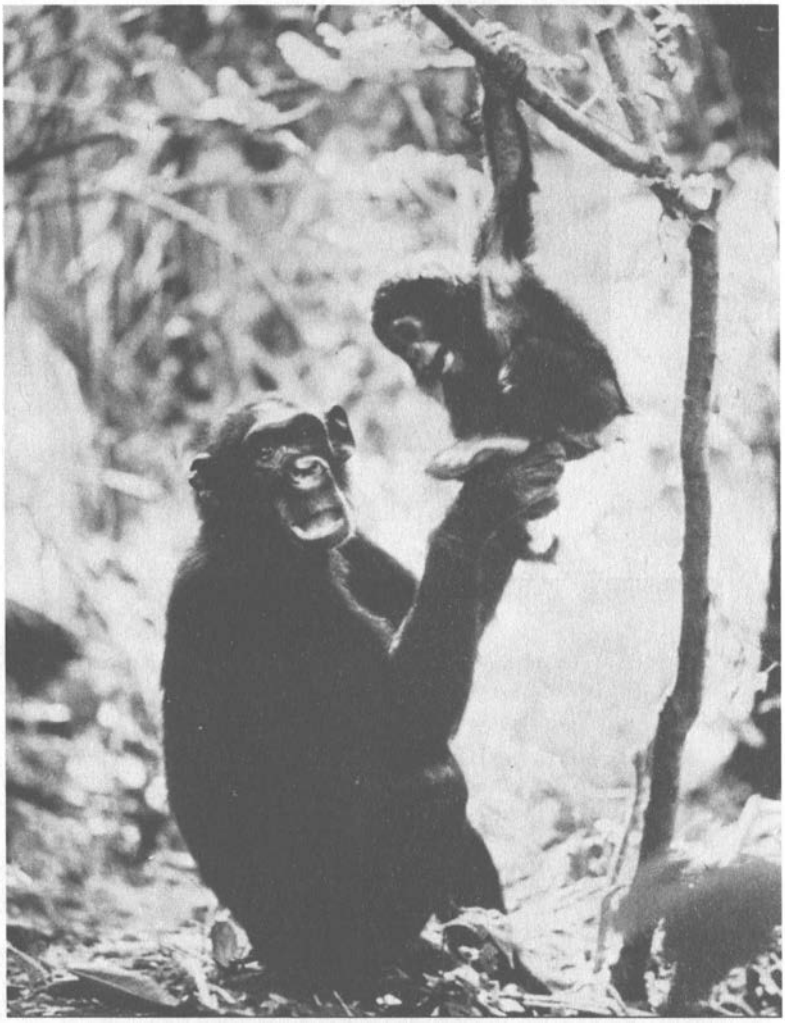

Flint, Fifi'den sonra Figan'ın yanında. Flo yaklaştığında Figan bir şey yapmadığını gösterircesine kollarını havaya kaldırıyor.

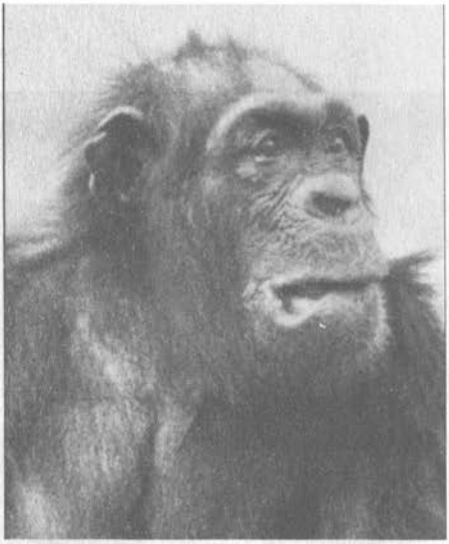

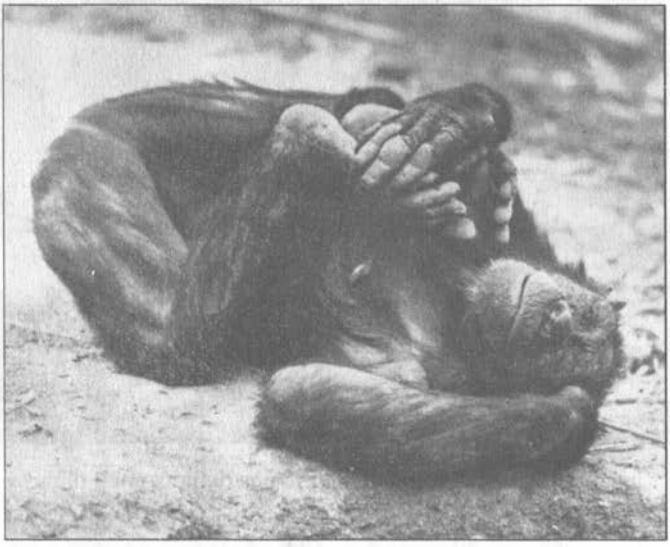
Faben, Figan ve Fifi, Flo ve Flint'in etrafında oynuyorlar.

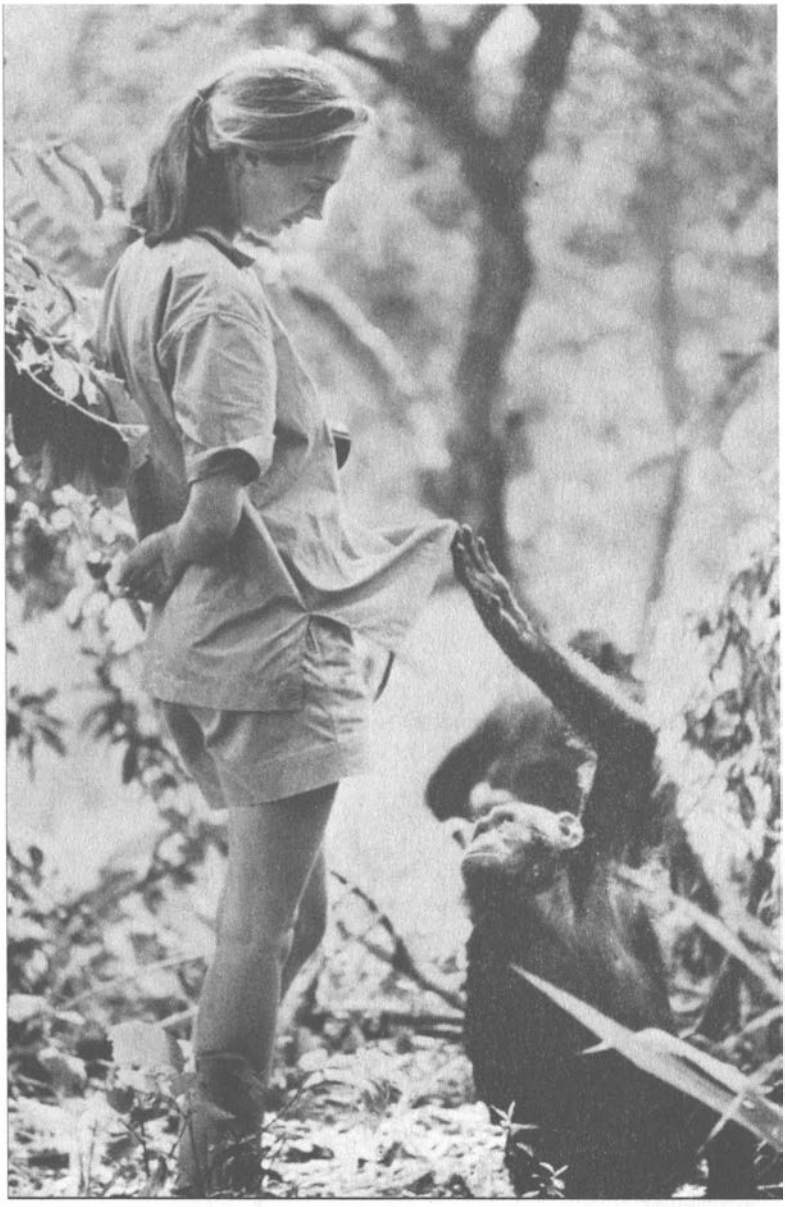
Flint'in doğumundan sonra Flo gittikçe daha oyuncu olmaya başladı. *Telif: National Geographic Vakfı*

Flo.

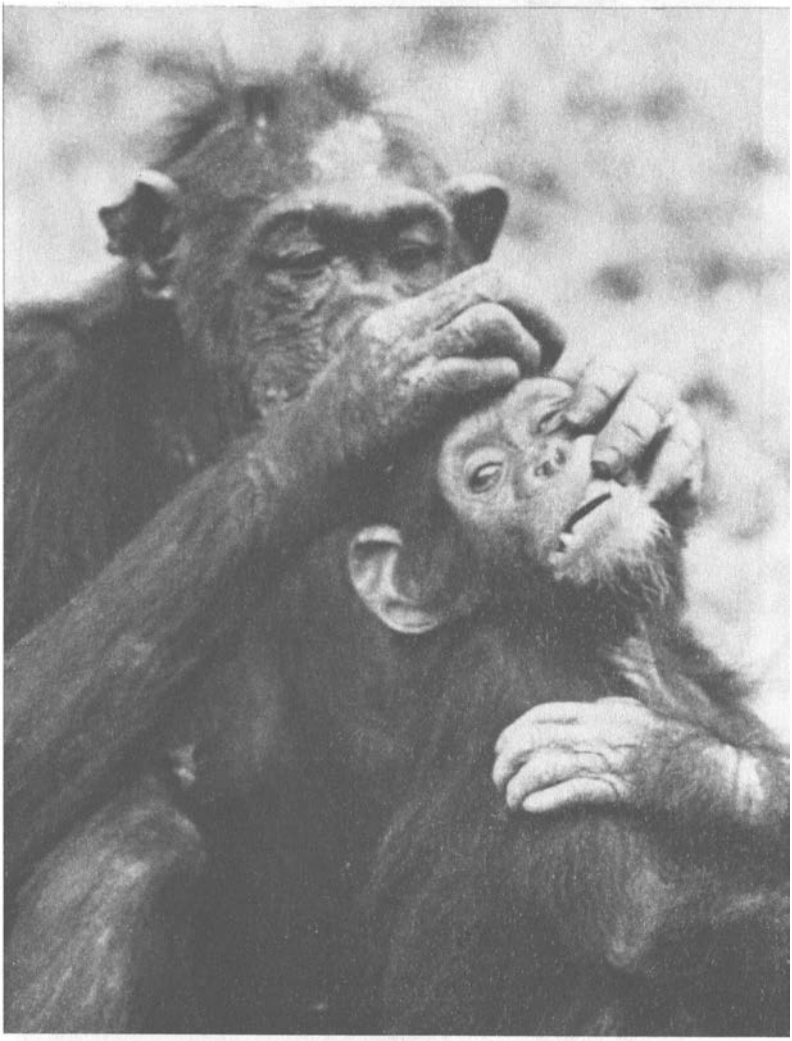
Flo yerde dinleniyor.

Bazen gömleğimizin altına muz saklıyorduk.

Fifi, Hugo'nun lensinde kendi yansımasını görüyor. *Telif: National Geographic Vakfı*

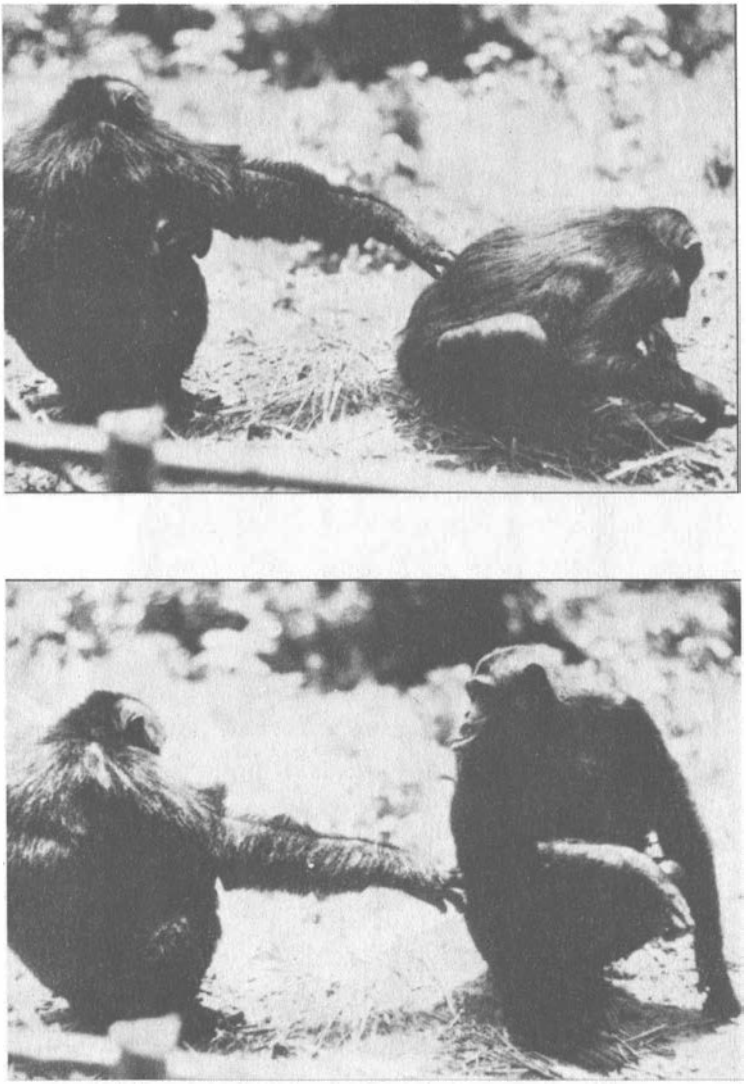
Flo, Flint'i tımarlarken.

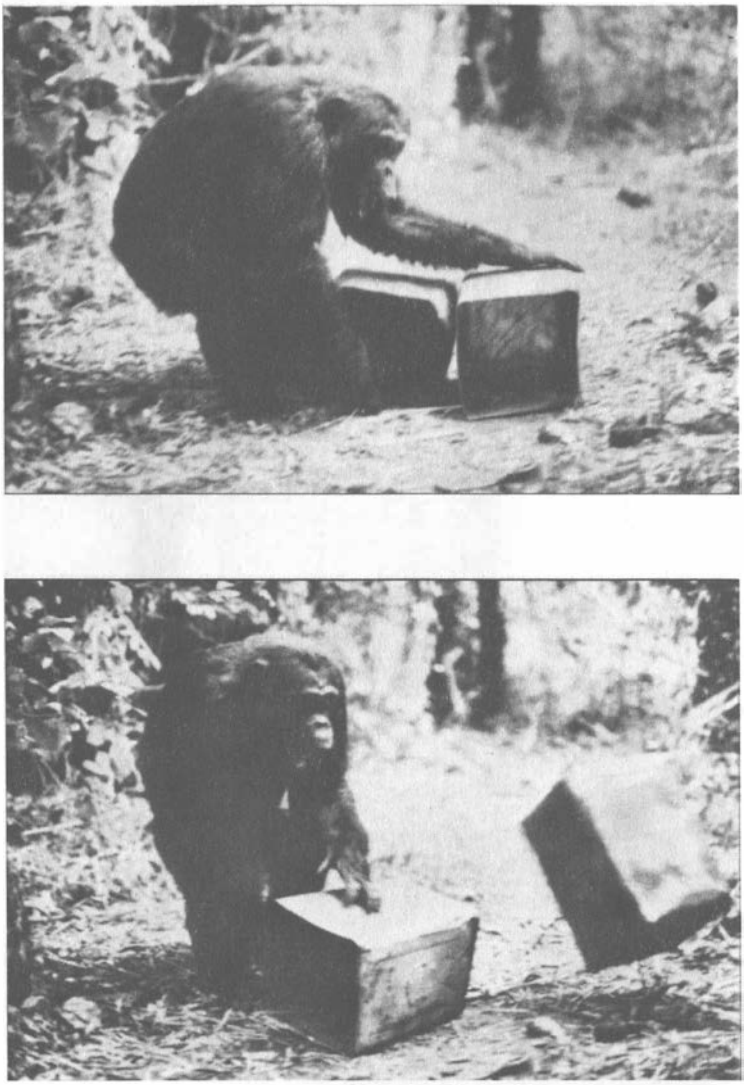
Tehdit gösterileri erkek bireyin baskınlaşmasına yardım eder.

Mike, baskın Goliath'ın önünde eğiliyor.

Baskın Goliath, Figan'a dokunarak onu onaylıyor.
Figan gittikçe rahatlıyor.

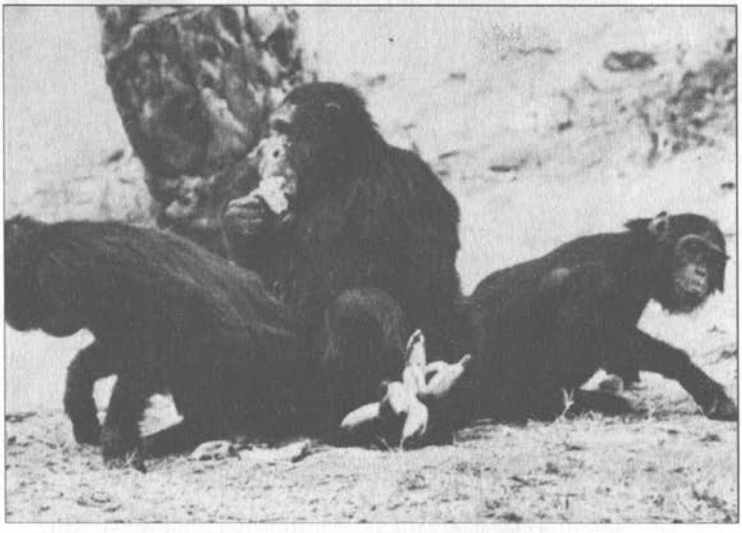
Mike tenekelerin gürültüsünü baskın erkek pozisyonunu ele geçirmek için kullanıyor. *Telif: National Geographic Vakfı*

Flint ve Goblin, Faben çiftleşirken müdahale ediyor.

Olly, Gilka peşindeyken Leakey'in kur yapmasına karşılık veriyor.

Fifi, kalçasını çiftleşen bir erkeğin kalçasına yaslıyor.

Bu da bir bakış açısı.

Sabah aşağı indiğinde vücudunun birkaç dakikada bir şiddetli titreme nöbetleriyle sarsıldığını gördüm. Titrediğinde uzun, gevşek dudakları da titriyordu ama artık komik değildi. Etrafına sıcacık bir battaniye sarıp ona buharı tüten sıcak bir bardak hurma şurubu verebilmek istedim ama verebileceğim tek şey birkaç soğuk muzdu.

Bir hafta boyunca neredeyse sürekli olarak William'la birlikteydim. Günlerini kamp civarında, çoğu zaman farklı yuvalarda yatarak geçirdi. Birkaç kez kısa bir süre için David veya Goliath'a katıldı ancak dağın yamacına çıktıklarında bu uzun yolculuğa dayanamayacakmış gibi geri döndü.

Bir sabah, kampın yukarısındaki dağın biraz yukarısında William'ın yanında oturuyordum ki, Kigoma'dan bazı ziyaretçilerle birlikte bir tekne geldi. Şimdiye kadar, David Greybeard'ın ünü yayılmıştı ve insanlar bazen onu görme umuduyla pazar öğleden sonraları gelirdi. Elbette aşağı inip merhaba demeliydim ama William'a o kadar alışmıştım ki neredeyse bende de şempanzelerin yabancılara karşı içgüdüsel güvensizliği oluşmuş gibiydi. William çadırlara doğru ilerlediğinde onu takip ettim; kampın karşısındaki çalılara oturduğunda ben de yanına oturdum. Ziyaretçileri birlikte izledik. Bir süre kahve içip sohbet ettiler ve sonra David'den bir iz olmadığı için ayrıldılar. Orada William'la oturduğumu ve sanki bilinmeyen bir dünyadan gelen uzaylı yaratıklarmışçasına onlara baktığımı bilselerdi ne düşüneceklerini merak ettim.

Bir sabah, ben gitmek zorunda kalmadan iki gün önce William, Dominic'in çadırından bir battaniye çaldı. David Graybeard gelip biraz muz yedikten sonra battaniyenin başında William'a katıldığında William bir süredir oturmuş, battaniyenin kenarlarını çiğniyordu. Yaklaşık yarım saat kadar huzur içinde yan yana oturdular, ikisi birlikte gürültülü ve memnun bir şekilde battani-

yenin her tarafını emdiler. Sonra William battaniyenin bir kısmını palyaço gibi tam başının üzerine örttü ve yarattığı garip karanlığın içinden David'e dokunmaya çalışırken kollarını gelişigüzel salladı. David bir an baktıktan sonra William'ın elini okşadı. Kısa süre sonra ikisi birlikte ormana doğru yürüdüler, beni de kuru bir öksürüğün yankısı ve yerde duran battaniyeyle baş başa bıraktılar. William'ı bir daha hiç görmedim.

7

FLO'NUN CİNSEL HAYATI

Cinsel çekim gizemli bir şekilde, insanlarda olduğu kadar şempanzeler arasında da açıklanamaz ve aynı zamanda aşikâr bir olgudur. Koca burunlu ve yamuk kulaklı, insan standartlarına göre inanılmaz derecede çirkin olan Yaşlı Flo da bu açıklanamaz gizemden payını alıyordu. Bir zamanlar, yaşlı ve bu nedenle deneyimli bir kadın olduğu için erkeklerin onu gördüklerinde çok heyecanlandığını düşündüm. Şimdi daha iyi biliyorum ki, böyle zamanlarda neredeyse görmezden gelinen bazı yaşlı dişiler ve Flo kadar çılgınca flört edilen bazı genç dişiler var.

Bir dişi şempanze, çiftleşme dönemi geldiğinde –ya da bilim insanlarının dediği gibi kızıştığında– genital bölgesi şişer. Bu tür şişliklerin boyutu biraz değişir; bazı dişiler, tamamen üç litrelik bir kâse kadar büyük olan uçuk pembe bir çıkıntı geliştirir, diğerlerinde daha küçük şişlikler oluşur. Bu şişkinlik yaklaşık on gün boyunca devam eder, daha sonra gevşek ve kırışık hale gelir, ardından tekrar küçülür. Normalde, dişi şempanzede yaklaşık her otuz beş günde bir meydana gelen regl dönemlerinin ortasında bir zamanda oluşur. Şişkinlik döneminde –"pembe bayan" olarak adlandırdığım– bir dişi, erkekler tarafından seçilir ve onunla çiftleşilir.

Cambridge'de verdiğim ikinci aradan sonra, National Geographic'i şempanzelerle ilgili daha çok video kaydına ihtiyacımız olduğuna ikna eden Hugo'yla birlikte Gombe'ye döndüğümde Flo ve üç yavrusundan ikisi kampı düzenli olarak ziyaret etmeye başlamışlardı. Flo'nun küçük kızı Fifi, o zamanlar yaklaşık üç buçuk yaşındaydı ve her iki üç saatte bir annesini emiyordu. Kızdığı ya da korktuğu zaman annesinin sırtına atlıyordu. Hâlâ annesiyle aynı yuvada uyuduğunu da biliyordum. Flo'nun büyük kızı Figan beş yaşındaydı ve ergenliğe henüz girmişti. Bu yaşlardaki erkek yavruların bağımsızlıklarını kazandığını ve aileleriyle gezmediklerini biliyordum ama Figan zamanının büyük kısmını Flo ve Fifi'yle geçiriyordu. Flo'nun en büyük oğlu Faben, o yıl ailesiyle neredeyse hiç dolaşmıyordu, on bir yaşındaydı ve yetişkinliğe adım atıyordu.

Hugo ve ben Gombe Çayı'na döndüğümüz ilk günlerde Flo, Fifi ve Figan kamp ziyaretlerinde hâlâ oldukça endişeliydiler. Zamanın çoğunu açıklığın etrafındaki sık çalılıklarda gizlenerek geçirdiler. Sadece onlar için koyduğumuz muzları almak için ortaya çıkıyorlardı ama yavaş yavaş rahatladılar; özellikle de David veya Goliath yanlarındayken açık alanda daha uzun süre vakit geçirmeye başladılar. Ben yine zamanımın büyük bir kısmını dağlara tırmanarak geçiriyordum ama şempanzelerin çoğu farklı yönlere dağıldığında Flo'nun geleceğini umarak kampta kalıyordum.

Henüz o günlerde bile Flo çok yaşlı ve zayıf görünüyordu, neredeyse bir deri bir kemik kalmıştı ve seyrekleşen saçları siyah yerine kahverengiye dönüşmüştü. Esnediğinde dişlerinin dişetlerine değecek kadar aşınmış olduğunu gördük. Kısa süre sonra, karakterinin görünüşüyle hiçbir şekilde uyuşmadığını öğrendik: saldırgandı, sert davranıyordu ve o zamanlar tüm dişiler arasında en baskın olanıydı.

Flo'nun kişiliği, onun kişiliğini bir başka yaşlı dişiyle, o sıralar kampa gelmeye başlayan Olly'yle karşılaştırılınca daha rahat anlaşılabilir. Olly uzun yüzü, William'ı anımsatan gevşek, sallanan dudaklarıyla diğerlerinden farklıydı. Flo yetişkin erkeklerle ilişkilerinde çoğunlukla rahattı. Sık sık onu iki-üç erkekle birlikte vakit geçirirken görürdüm. David ve Goliath'la birlikte kampa gelir, kutulardaki muzlardan payına düşeni almak için çabalardı. Olly ise, Flo'nun tersine şempanzelere vakit geçirirken oldukça stresliydi. Özellikle yetişkin erkeklerden çekinir, yaşlı erkeklerden olan Goliath ona doğru yaklaşırken çıldırmış gibi bağırmaya başlardı. Boynunun önünde, guatr gibi görünen büyük, sarkık bir şişlik vardı. Bölgedeki Afrikalı kadınlar arasında da bu durum yaygındı ve eğer öyleyse, bu hormonal rahatsızlık gergin davranışlarının çoğunu açıklıyordu.

Olly, büyük şempanze gruplarından kaçınma eğilimindeydi ve genellikle sadece iki yaşındaki kızı Gilka'yla dolaşıyordu. Bazen sekiz yaşındaki oğlu Evered de onlara eşlik ediyordu; aslında kendisi David ve Goliath'la birkaç kez geldikten sonra annesini de kampa ilk getiren oydu. Olly ve Flo da sık sık birlikte ormanda gezerlerdi ve dört çocukları uzun bir süredir oyun arkadaşlarıydı. Flo ve Olly arasındaki ilişki çoğu zaman barışçıldı ama ortada tek bir muz varsa, aralarındaki hiyerarşi hemen ortaya çıkıyordu. Muzu almak için Flo'nun birkaç tel saçını havaya dikmesi yetiyordu ve Olly hemen teslim oluyordu.

Bir keresinde Flo'nun oğlu Figan ile Olly'nin oğlu Evered arasındaki bir oyun –genç erkekler birlikte oynadığında çok sık olduğu gibi– ciddi bir arbedeye dönüştü ve Flo, Figan'ın çığlıklarını duyup saçlarını havaya dikerek koşmaya başladı. Evered'e doğru uçarak atladı ve Evered çığlıklar atarak kaçana kadar onun üzerinde resmen tepindi. Olly de aceleyle, tehditkâr havlamalar savurarak ayağa kalktı ama müdahale etmeye cesaret edemedi. Her şey sona erdiğinde yaklaştı ve baskın dişi Flo'yu

yatıştırmak istercesine elini sırtına hafifçe koyarak kendini de sakinleştirdi.

Flo, Olly'den çok daha uyumlu ve hoşgörülü bir anneydi. Fifi inleyerek ve elini uzatarak yemek için yalvardığında Flo neredeyse her zaman bebeğinin muzu almasına izin verirdi. Hatta bazen bir tanesini de ona uzatırdı. Fifi'nin annesinin son muzunu almaya çalıştığında Flo'nun itiraz ettiği birkaç durumda anne-kız birbirlerinin saçlarını çekip yerlerde yuvarlanarak kavga etmişlerdi ama yine de bu tür olaylar oldukça nadirdi. Gilka ise böyle bir şeyi denemeye asla cesaret edemezdi. Olly'nin muzlarını almak için hiç yalvarmazdı. Bütün bir muz istemek için bize doğru gelecek kadar evcilleşmeden önce, sadece kabukları yalamakla yetinirdi. Muz istediğinde bile Olly gelip kızının muzunu alırdı.

Flo'nun yetişkin erkeklerle rahat ilişkiler kurmasına rağmen genellikle David veya Goliath'la muz için rekabet etmezdi; daha ziyade, kendisi için bir şeyler almaya teşebbüs etmeden önce sarhoş olmalarını beklerdi ama Temmuz 1963'te bir sabah, Goliath ve David bir muz yığınına yaklaşırken Flo'nun, onların yanına gelmek için acele ettiğini görünce çok şaşırdık. Sonra işin aslını anladık; Flo'nun bedeninde kocaman bir cinsel şişlik vardı.

Goliath muzları kucakladı, ama daha bir ısırık bile almadan saçlarını havaya dikerek Flo'ya baktı ve kasılmaya başladı. Flo, kendisi için birkaç muz kapmaya gelirken, Goliath bir kolunu havaya kaldırdı ve muzla dolu eliyle havayı süpürme hareketi yaptı. Sonra Flo yere çömeldi ve Goliath'a pembe kalçasını gösterdi. Goliath, şempanzelerin o tipik kayıtsız haliyle, dik bir pozisyonda çömelerek meyve yüklü elini Flo'nun sırtına hafifçe koydu, diğer elini de yana doğru sarkıttı ve onunla çiftleşti.

Şempanzeler mümkün olan en kısa ilişki süresine sahiptir. Normalde erkek sadece on ila on beş saniye erekte kalır.

Goliath, Flo'yla işini bitirmeden önce Fifi de oradaydı. Hızla Goliath'a doğru geldi ve iki eliyle kafasını iterek onu annesinden uzaklaştırmaya çalıştı. Goliath'ın yavruyu tehdit etmesini, ona vurmasını ya da en azından onu kenara itmesini bekliyordum ama yalnızca başını çevirdi ve Fifi'yi tamamen görmezden gelmeye çalıştı. Flo işi bittikten sonra uzaklaşırken Fifi onu takip etti, bir elini annesinin şişkinliğinin üzerine koydu ve oturup muzlarını yiyen Goliath'a baktı. Fifi bir an için Flo'nun yanında kalsa da sonra o da bir muz bulmaya gitti.

Birkaç dakika sonra bu sefer David Graybeard tüylerini havaya dikerek Flo'ya yaklaştı. Yere oturdu ve küçük bir dalı sallayarak ona bakmaya başladı. Flo hemen ona doğru koştu, arkasını dönüp yere çömeldi; Fifi yeniden ayağa kalktı, yapabildiği en sert şekilde David'i itti ve David de Goliath gibi onun müdahalesine müsamaha gösterdi.

Sonra, bütün grup yerleşmeye başladı. David, Flo'yu tımarladı. Sıcak havaya dayanamayarak uyuklama haline geçti. Goliath da aynı şeyi yaptı. Bir anda ortam sakinleşti, barış tekrar sağlandı. Hemen ardından Evered'in gruptan biraz uzaklaştığını ve omzunun üzerinden kendisini izleyen Flo'ya baktığını gördük. Çok geçmeden omuzlarını kamburlaştırarak çömeldi, kollarını hafifçe dışarı doğru uzattı. Bu, tipik bir ergen erkek kur yapma davranışıydı ve Flo, yetişkin erkekler için yaptığı gibi yaklaşarak ve kendini ona sunarak hemen karşılık verdi. Goliath ve David olayı görmezden geldi. Fifi daha önce olduğu gibi koşup Evered'i itti ve yine hiç umursanmadı.

Ertesi gün Flo sabahın erken saatlerinde geldi. Önceki günkü talipleri yine yanındaydı; muzlarını yemeden önce bir kez daha kur yapıp onunla çiftleştiler. Fifi bir kez daha her seferinde ayağa fırlayarak erkekleri itmeye çalıştı. Çok geçmeden Hugo çalıların arasında başka bir siyah siluet gördü. Birlikte

baktığımızda bir gölge daha gördük, sonra bir tane daha ve bir tane daha. Hemen çadırın içine kaçtık ve dürbünle çalıları izlemeye başladık. İhtiyar Mr. McGregor'ı hemen tanıdım. Sonra Mike ve J.B., Huxley, Leakey, Hugh, Rodolf, Humphrey – neredeyse tanıdığım tüm yetişkin erkekler. Grupta bazı ergenler ve genç kızlar da vardı.

Çadırın içinde bekledik. Çok geçmeden Flo çalılara doğru geldi ve neredeyse bütün erkeklerle sırayla çiftleşti. Her defasında Fifi de yanlarına gitti ve annesinin eşini itmeye çalıştı. Bir keresinde başarılı oldu. Mr. McGregor, Flo'yla çiftleşirken annesinin sırtına atladı ve onu öyle sert bir şekilde itti ki, McGregor dengesini kaybederek yokuştan aşağı yuvarlandı.

Sonraki hafta Flo kalabalık erkek tebaası tarafından her yerde takip edildi. Birkaç çift heyecanlı göz tarafından izlenmeden oturması ya da uzanması neredeyse imkânsızdı, ayağa kalktığında erkekler de hemen ayağa kalkıyorlardı. Grupta ne zaman heyecanlı bir an yaşansa –bir besin kaynağı gördüklerinde, sabah yuvalarından çıktıklarında, diğer şempanzeler onlara katıldığında– sırasıyla tüm yetişkin erkekler Flo'yla çiftleşiyordu. Flo için kavga etmiyorlardı, her erkek sadece sırasını bekledi. Yalnızca bir kez David Graybeard, Flo'yla çiftleşirken diğer erkeklerden biri sabırsızlık belirtileri gösterdi: Tabii ki bu huysuz J.B.'ydi; büyük bir dalı, ucu David'in kafasına değecek şekilde hızla sallamaya başladı.

Ancak gruptaki birkaç ergen erkeğin hiç şansı yoktu. Normalde bu gençler bir cinsel heyecan dalgası yatışana kadar ve yetişkin erkekler sakin ve doygun hale geleninceye dek beklemeleri koşuluyla, çiftleşme sıralarını alabilirler. Eğer bir ergen erkek sırtını kamburlaştırır ya da uzak bir mesafeden dişiye bir dal sallarsa tepki olarak dişi genellikle ona doğru hareket eder. Yaşlı erkekler, çiftleşen ergen ve dişinin yanına yaklaşıp izlese-

ler de çiftleşmenin gerçekleşmesine nadiren itiraz ederler ama Flo son derece popüler bir dişi olduğundan bazen bir ağacın arkasından Flo'ya kamburlaşan bir ergen gördüğümüzde ve Flo kalkıp erkeğe doğru gittiğinde, yetişkin erkeklerin birkaçı anında onu takip edip izlemeye başlarlardı. Flo'nun kaçmaya çalışabileceğinden korkmuş gibi onu takip ederlerdi. Yetişkin erkeklerin bu yakın takibi ergenlerin aşk hayatlarını epey engelledi ve Flo'ya daha güvenli bir mesafeden bakmak için aceleyle geri çekilmeye başladılar.

Bir keresinde Evered'i Flo'dan biraz uzakta otururken ve ondan yaşça daha büyük erkeklere dikkatli gözlerle bakarken gördük. Arzu ve ihtiyat arasında kalmış gibiydi. Flo'ya doğru çekingen birkaç adım attı, sonra onu teğet geçerek kaya parçalarına vurdu, çimenleri avuçlarıyla koparark havaya fırlattı, ayaklarıyla taşları tekmeledi. Ardından da oturdu ve içindeki duygu selini dindirmek istermişçesine eline aldığı bir dalı on dakika boyunca salladı.

Şişkinliğinin sekizinci gününde Flo kampa yırtık ve kanayan bir ayak tabanıyla geldi. Yeni yaralanmış olmalıydı. Neyse ki birkaç saat içinde şişlikleri inmişti. Bu kızgınlık döneminde biraz yıpranmış ve bitkin görünüyordu. Her şeyin bitmesinin onun iyiliğine olduğunu düşünerek rahatladık. En azından biz bittiğini düşünmüştük çünkü normalde bir kızgınlık dönemi en fazla on gün sürer ancak beş gün sonra, bizi hayrete düşürecek şekilde Flo yeniden pespembeydi. Daha önce olduğu gibi, bir grup erkek takipçiyle geldi. Bu sefer kızgınlığı tam üç hafta sürdü ve bu süre boyunca taliplerinin arzusu hiçbir şekilde azalmadı.

Bu ikinci kızgınlık döneminde Flo ve taliplerinden biri arasında o zamana kadar hiç görmediğimiz türden garip bir ilişki geliştiğini fark ettik. Erkek Rodolf'tu (gerçek adı Hugo fakat bir kitapta Hugo isminde iki kişi çok kafa karıştırıcı olacağından

ona insan Hugo'nun ikinci adını verdim). Rodolf o günlerde yüksek rütbeli, son derece büyük ve güçlü bir şempanzeydi ve Flo'nun en sadık takipçisi oldu. Her yere yanında veya arkasında onunla beraber yürüdü, durduğunda durdu, onunkine en yakın yuvada uyudu. Flo incindiğinde ya da korktuğunda hemen yanına koşan Rodolf'tu; güven verici bir şekilde elini omzuna koyar ya da bazen bir koluyla ona sarılırdı. Rodolf, diğer erkekler Flo'yla çiftleştiğinde hiçbir şekilde itiraz etmedi.

Son haftalarda Fifi de erkeklere karşı gittikçe daha dikkatli olmaya başladı; belki de Flo'nun taliplerinden biri tarafından tehdit edilmiş, hatta saldırıya uğramış bile olabilirdi. Sebep ne olursa olsun, hayattaki cinsiyetsizlik güvencesini kaybetmiş görünüyordu. Grubun heyecanlı davrandığı her an, grubun merkezinden giderek uzaklaştı ve annesinin cinsel hayatına karışmayı tamamen bıraktı. Kampta muz depolayan ekibe katılmaya bile cesaret edemedi ki birkaç hafta önce Flo'nun üzerinden itmeye çalıştığı erkeklerin ellerinden meyve bile çalıyordu.

Flo'nun sütü, kızgınlık dönemine girmesiyle birlikte kesilmişti. Bu da Fifi'nin davranışını etkilemiş olabilirdi. Annesine dönüp hızlıca süt emmek, bebek bir şempanzeyi her şeyden fazla sakinleştirir. Erkeklerden biri Fifi'yi tehdit ettiğinde hâlâ Flo'ya koşabilir, annesi tarafından kucaklanabilirdi ama hiçbir şey ılık birkaç yudum sütün yerini tutamazdı. Bu yoğun üç hafta boyunca grup ne zaman dinlense ya da huzurlu bir şekilde otursa Fifi, Flo'ya yaklaşır veya onu tımar eder ya da bir elini annesinin üzerine koyarak onun yanına otururdu. Grup hareket halindeyken ise Fifi, Flo'nun önünde neşeli bir şekilde koşmak ya da arkasından zıplamak yerine, koca bir bebek misali sırtına binmeye başlardı. Annesinin sırtına tünemekle kalmıyor, bazen sırtını yere sürterek Flo'nun karnının altına tutunuyordu.

Bir gün Flo erkekler olmadan, sırtında Fifi'yle kampa geldi. O muazzam pembe şişliği gitmiş, buruşmuş bir deri parçasına dönüşmüştü. Bu yorucu beş haftanın ardından yıpranmış, solmuş, inanılmaz derecede yorgun görünüyordu. Kulaklarında kopmak üzere olan deri parçaları sarkıyordu ve vücudunun her tarafında çeşitli kesikler ve sıyrıklar vardı. O gün, tamamen bitkin bir şekilde bütün gün kampın çeşitli yerlerinde yattılar. Sonra, Fifi'yle birlikte geldikleri gibi kendi başlarına gittiler.

Ertesi gün Flo yavaş yavaş kampa doğru gelirken, bir grup erkek de halihazırda kamptaydı. Onu fark ettikleri an, tüylerini havaya dikerek ayağa fırladılar; onunla buluşmak için yola koyuldukları belliydi. Flo boğuk bir çığlık atarak en yakındaki palmiye ağacına koştu. Erkekler de David Graybeard'ın liderliğinde bir kez daha ona doğru koştu. Ağacının altında durdular, David'in ağacın gövdesine yavaşça tırmanışına baktılar. Bu noktadan sonra ne olduğunu asla bilemedik çünkü yapraklar ikisini de tüm gözlerden saklıyordu. Birkaç dakika sonra David yeniden belirdi, yine yavaş yavaş aşağı indi. Diğer beş erkeğin yanından geçerek ağır adımlarla kampa geri döndü. Sonra Flo yeniden belirdi, aşağıda onu bekleyen gruba doğru ilerledi. Son adımda, yere basmadan önce bir an emin olamadı. Sonra hafifçe çömeldi, arkasını döndü ve artık yumuşamış olan pembe kalçasını eski taliplerine sundu. Goliath sarkık deriyi dikkatle inceledi, ona hafifçe dokundu, ardından dikkatlice parmağının ucunu kokladı. Flo'yu inceleme sırası bu kez Leakey'e geldi. Leakey'den sonra Mike ve Rodolf ve nihayet ihtiyar Mr. McGregor geldi. Sonra hepsi birlikte yarıda bıraktıkları yemeklerine geri döndüler. Flo'yu da arkalarında bıraktılar. O anda Flo kim bilir ne düşünüyordu?

Bundan sonra Rodolf, Flo'ya olan bağlılığını tazeledi ve sonraki iki hafta boyunca onunla ve ailesiyle dolaşmaya devam etti. Kızgınlık döneminin büyük bir bölümünde annesinden uzak

kalan Figan da yeniden yanlarındaydı. Flo'nun kızgınlığının son emarelerinin de yok olmasından yaklaşık bir hafta sonra bir gün, Rodolf aniden Flo'yu sertçe ayağa kaldırdı ve ihtiraslı bir şekilde poposunu inceledi, tekrar tekrar parmağını kokladı, gözlerinde hevesli bir parıltı belirdi ama belli ki hormonları yeni bir kızgınlık döneminin yaklaştığını haber vermiyordu, birkaç dakika sonra Flo'nun tekrar oturmasına izin verdi ve onu tımar etmeye devam etti. Tam üç farklı zamanda tamamen bu şekilde davrandığını gördük. Ne var ki Flo yeniden kızgınlık dönemine girmeden önce Rodolf'un beş yıla yakın beklemesi gerekecekti.

8

BESLEME İSTASYONU

Flo'nun bu unutulmaz kızgınlık döneminin iki önemli sonucu oldu: Birincisi, hamile kaldı. İkincisi, bu beş hafta boyunca ona eşlik eden çok sayıda şempanze kampa ve muzlara alışmıştı. Flo onlar için artık cazibesini kaybettiğinde bile bizi kampta ziyaret etmeye devam ettiler. Böylece biz de daha sabit bir besleme istasyonu kurmayı ciddi bir şekilde düşünmeye başladık. Bu istasyon, göçebe şempanzeler yakınlardayken onları kamp yapmaya teşvik edecekti ve bu sayede bir dizi farklı ve aynı zamanda bilinen bireyi makul ölçüde gözlemleyebilecektik.

Her şeyden önce, muzları gelişigüzel yere saçmaktansa düzenli bir şekilde sunmanın daha mantıklı yollarını aramalıydık. Öncelikli sorun, yetişkin bir erkeğin iştahı yerindeyse bir oturuşta elli veya daha fazla muz yiyebilmesiydi. Ayrıca babun gruplarıyla gittikçe daha fazla sorun yaşamaya başlamıştık. Aslında bunlar, takip eden altı yıl boyunca bile tamamen çözemediğimiz sorunlardı ama yine de Hugo ve ben o yılın sonunda bir süreliğine ayrılmak zorunda kalmadan önce çözüm adına bir başlangıç yapmıştık. Hassan'ın yardımıyla, dışa doğru açılan çelik kapaklı birkaç beton kutu yaptık. Bu kutular yere gömülüydü ve kapakları az ilerideki kulplara bağlı teller tarafından kapalı tutuluyordu. Kulpları tutan pimler serbest bırakıldığında

teller gevşiyor ve kapaklar açılıyordu.

Bu kutuların bazıları genç Polonyalı mantar uzmanı Kris Pirozynski, aralık başında Gombe Çayı alanındaki mantarları incelemek için geldiğinde kurulmuştu. Kris, Hugo ve benim uzakta olacağımız dört ay boyunca kampa bakmayı ve şempanzelere göz kulak olmayı kabul etmişti. Hassan ve Dominic ona yardım etmek için orada kalacaklardı. Her gün şempanzeler hakkında notlar alma fikri de Dominic'i heyecanlandırmıştı.

Hugo ve ben tüm bu zaman boyunca birbirimize çok âşıktık ama bu, Batı'dan uzakta, vahşi doğada bir araya gelmenin sonucu mu diye kendimize soruyorduk. Belki de kendimizi tekrar uygarlığın içinde bulduğumuzda duygularımız değişecekti. Tam olarak böyle düşünmüyorduk ancak ikimiz de evliliği en son adım olarak gördüğümüz için aşkımızı test etmeye karar verdik. Cambridge'e üçüncü dönemim için geri dönüyordum. Hugo bana daha sonra katılacaktı, şempanze filmini birlikte Washington DC'deki National Geographic Vakfı üyelerine gösterecektik. Maymunlar dünyasında değil, insanların dünyasında tekrar buluşacak ve anlayacaktık. Sonradan da anlaşılacağı gibi ikimiz de tam olarak hangi anda ayrıldığımızı biliyorduk.

Noel'den yaklaşık bir hafta önce Hugo'dan ayrılarak eve gittim. Noel'den sonraki gün (İngiltere'de *Boxing Day*[3] olarak bilinir) Bournemouth'daki ailemin evine bir telgraf geldi: *BENİMLE EVLENİR MİSİN? STOP SENİ SEVİYORUM STOP HUGO.* Aslında mesajı Noel arifesinde almalıydım ve cevabı hemen göndermeme rağmen Hugo safariye çıkmak zorunda kaldı ve beş gün boyunca cevabımı alamadı; ta ki telefon edebileceği bir yere, Nairobi'ye gelene kadar.

Cambridge dönemim ve Amerika konferansımız bittikten sonra Londra'da evlenmeye karar verdik. Bir düğün planlama-

3 Noel'in ertesi günü. (e.n.)

nın zorluklarına rağmen davetliler Cambridge, Nairobi, Hollanda'daki Amersfort ve Bournemouth arasında dağılmışken, Hugo ve ben daha sonra hiç bu kadar keyif aldığımız bir düğüne gitmediğimizde hemfikirdik. David Graybeard'ın kilden bir modeli düğün pastasını taçlandırdı, David ile Goliath, Flo ve Fifi'nin devasa renkli portreleri ve diğer şempanzeler de partiye tepeden bakarak katıldılar. Elbisemden, iki küçük nedimeye, arum zambaklarına ve nergislere kadar her şey kabarık beyaz bulutların içinden sızan bahar güneşi gibi bembeyaz ve sapsarıydı.

Louis tüm o ince planlamalarına rağmen bizimle olamadığı için çok üzüldü fakat kasete doldurulmuş bir konuşma gönderdi. Hem de kızı ve nedimelerden biri olan torunu tarafından temsil edildi.

Düğünümüzden üç hafta önce Flo'nun bir erkek çocuk doğurduğunu haber veren mektuplar aldık. Düğün planımızı değiştirmemiş olsak da bir an önce Gombe Çayı'na dönebilmek için balayımızı sadece üç günle sınırlı tutmaya karar verdik.

Sel basan yolları, taşan nehirleri aşıp nihayet Land-Rover'ımızı bir trene yükledikten sonra, şempanzelerin yanına döndüğümüzde Flo'nun sonradan Flint adını verdiğimiz yeni bebeği yedi haftalık olmuştu bile. Hâlâ küçücüktü ve karnının altındaki pembe bölge neredeyse tüysüzdü. Altı yıl sonra bugün bile Flo'nun, Flint'i taşırken bize doğru geldiği anın verdiği heyecanı o günkü gibi hissedebiliyorum. Annesi yere oturduğunda Flint bize doğru baktı. Küçük, solgun, buruşuk yüzü mükemmeldi, parlak kara gözleri, yuvarlak ve pembe kulakları ve hafif yamuk ağzı pasparlak siyah saçlardan oluşan bir şapkayla çerçevelenmiş gibiydi. Bir kolunu uzatıp minik pembe parmaklarını büktü, sonra Flo'nun saçını tekrar kavradı ve bir meme ucu bulana kadar ağzıyla burnunu annesinin karnına sokup aramaya başladı. Flo, emmesi için daha iyi bir pozis-

yona getirmek için bebeği birkaç santim yukarı kaldırdı. Flint yaklaşık üç dakika boyunca emdi, ardından uykuya dalmış gibi gözlerini kapattı. Flo uzaklaşmak için yola koyulduğunda bir elini bebeğin sırtının altında tutarak onu destekledi ve üç ayağı üzerinde yürüyerek ilerledi.

Flo'yu yeni bebeğiyle ilk gören Dominic'ti. 28 Şubat'ta kampta geldiğinde Flo'nun karnı hâlâ burnundaydı. Ertesi gün kucağında bebekle çıkıp gelmişti. Ona her zamanki gibi Fifi ve Figan eşlik ediyordu. İkisi de yerde oturmuş bebekle ilgileniyorlardı, Fifi aynı zamanda annesini tımar ediyordu. İlerleyen günlerde Figan, yeni kardeşiyle ilgilenmeyi yavaş yavaş bıraktı ama Fifi her geçen gün bebekle daha çok ilgilenmeye başladı.

Dominic ve Kris'in ilgi çekici başka haberleri de vardı. Aralarında birkaç dişinin de bulunduğu bir grup yeni şempanze, kampın düzenli ziyaretçileri arasına katılmıştı. Goliath rütbesini Mike'a kaptırmak üzereydi ve genç dişilerden biri olan Melisa hamile görünüyordu. Şempanzelerin kamptaki varlığı giderek daha da imkânsız hale geliyordu. J.B. kutuları ve kabloları topraktan çıkarmayı öğrenmişti; bu yüzden Hassan kutuları betona yerleştirmek ve kutu ile kapak kolları arasına pahalı borular yerleştirmek zorunda kalmıştı ama J.B. boruları sökmeyi de öğrenince onların aralarına da beton döküldü. Figan ve Evered ise çelik kapakları kalın sopalarla açmaya çalışıyorlardı ve teller gevşekse açmayı başarıyorlardı. Daha da kötüsü, Kris'in bakış açısına göre, giderek artan sayıda şempanze David'in yolunu izlemiş, kıyafetlerini ve yatak takımlarını alarak çadırına girmeye başlamıştı. Sonunda, herhangi bir malzemeyi teneke kutulara veya kalın tahta kutulara istifleyerek bir şeyler organize etmişti. Sonra Goliath tuval çiğneme çılgınlığı başlattı. Küçük şempanze grupları ortalıkta oturmuş sandalye koltuklarını, çadır kanatlarını parçalayıp çiğniyordu; Kris'in kamp yatağı bile yok edilmişti ve şimdi, bize dedi ki, son haftalarda odun çiğne-

mek moda olmuştu; Hassan'ın ev yapımı dolaplarından birinin arkası ve tahta bir sandalyenin ayağı gitmişti.

Ayrıca oldukça endişe verici bir haber vardı: Daha cesur şempanzelerden bazıları Afrikalı balıkçıların kulübelerini yağmalamaya başlamıştı ve kıyafetlerini alıyorlardı. Mülkünü korumaya çalışan birinin büyük erkeklerden birini öfkelendirmesinden veya korkutmasından ve bunun sonucunda kötü bir şekilde yaralanmasından endişeliydik çünkü balıkçılar, şempanzelerin insanlardan korkmamaya başladıklarını bilmiyorlardı. Sorunu tartıştık ve en kısa zamanda beslenme alanını vadinin yukarısına taşımaya karar verdik.

Beslenme alanını taşımak çok kolay olmuştu. Önce Hassan'ın yardımıyla yeni alana daha fazla beton muz kutusu yerleştirdik, bunlar hazır olduğunda da çadırlarımızı ve ekipmanlarımızı oraya taşıdık. Bütün bunları şempanzelerin, hamalların hareketlerinden daha az rahatsız olmaları için hava kararıktan sonra yaptık.

Geriye yalnızca şempanzeleri yeni düzenlemeyle tanıştırmak kalmıştı. Bir sabah, şempanzeler geçer umuduyla yeni kampta beklemeye başladım – bu durumlarda genellikle onlara muz verirdim. Hugo sahil kampındaydı ve telsizle iletişim kuruyorduk. Saat on bir civarında Hugo'dan ses geldi, aşağıda büyük bir grup olduğunu ve onları yeni bölgeye yarım mil kadar yaklaştırmaya çalışacağını söyledi. Bir süre sessizlik oldu, sonra Hugo'nun nefes nefese kaldığını duydum; ne dediğini anlamak gerçekten zordu. Sonunda sahil kampına giden yol boyunca elimden geldiğince hızlı bir şekilde bir sürü muz atmamı istediğini söylemeye çalıştığını anlayabildim.

Kucağım meyve dolu bir şekilde koşturdum. Görevimi henüz bitirmiştim ki Hugo bir kolunun altında bir kutu, diğer elinde de tek bir muzla koşarak geldi. Elindeki muzu patikaya

doğru fırlattı. Onu takip eden şempanze grubu yolun iki tarafındaki muzları görünce nefes nefese yanıma çöktü. Bu beklenmedik ziyafetin tadını çıkarırken heyecanla çığlıklar atıp birbirlerine sarılıp koklaşmaya ve öpüşmeye başladılar. Homurtuları muz dolu ağızlarında gittikçe boğuklaştı.

Hugo daha sonra, grubun altı olgun erkeği arasında yer alan David Graybeard'a bir muz gösterdiğini, ardından eline muz depolamak için kullandığımız boş kutulardan birini alarak yeni kampa doğru koştuğunu anlattı. Bu planın işlemesini gerçekten beklemiyordu ama David ona güvenmiş ve yüksek sesle sevinç çığlıkları atarak peşinden koşmuştu, diğerleri de hemen onu takip etmişti. Hugo heyecanlı şempanzelerin ona yetişip kutuyu elinden kapmalarından ve kutunun boş olduğunu keşfetmelerinden korktuğunu itiraf etti.

Çok kısa bir süre içinde tüm şempanzeler yeni beslenme alanlarını keşfetmişti. Aslında bu göçebe hayvanlar beslenme yerlerindeki değişikliklere alışkındır – incirler önce bir vadide, sonra bir diğerinde olgunlaşır. Onların şu anki algısına göre, muzlar bir bölgede uzun süre meyve verdikten sonra başka bir yerde yer yeni tuhaf kutularında olgunlaşmaya başlamıştı.

Yeni kampta şehrin gürültüsünden, karmaşasından ve sahillerdeki balıkçıların seslerinden uzakta, taşınmadan önce gergin ve endişeli görünen şempanzelerin çoğu kısa sürede rahatladı. Ayrıca yeni şempanzeler de muz için gelmeye başladı. Bu çok iyiydi çünkü o sıralar bazı yaş ve cinsiyet grupları için yeterli örneklemeye sahip değildik. Örneğin, sadece iki yavrumuz ve birkaç genç yetişkin dişimiz vardı. Bir ağacın tepesinden bakan yeni bir yüz görür görmez hemen çadırlardan birine saklanır ve cibinlikli pencerelerden izlerdik. Yeni gelen şempanze etrafta dolaşan insanlar yüzünden gerginliğe girmeden, yalnızca onun için yeni olan çadırlar ve kutularla tanışacaktı. Çadırın hemen

dışına muz depolama kutularından birkaçını devirerek bir muz yığını oluşturur ve yeni şempanzenin, bizim şempanzelerimizden birinden veya diğerinden birkaç tane dilenmesini veya en azından muz kabuklarını yalamasını beklerdik.

Bu yeni şempanzeler zaman zaman, kampın etrafındaki ağaçlara kadar gelir, arkadaşlarının hareketlerini uzun süre seyrettikten sonra onlar da partiye katılırdı. Onları izlemek için zaman zaman sıcak ve havasız çadırda saatlerce hapis kaldık ama buna değdi.

Bir gün Goliath arkasında yabancı bir dişiyle yokuşun üstünde belirdi. Hugo ve ben hemen her iki şempanzenin de görebileceği bir yere muz koyduk ve izlemek için çadıra saklandık. Dişi kampı görünce aniden bir ağacın tepesine tırmanarak aşağı baktı. Goliath da durdu ve ona, sonra da muzlara baktı. Yokuştan aşağı biraz yürüdü, durdu ve tekrar dişisine baktı; dişi hareket etmiyordu. Goliath yokuştan aşağı yavaşça inmeye devam etti ve bu sefer dişi de sessizce ağaçtan inip çalıların arasında gözden kayboldu. Goliath etrafına bakıp onun gittiğini görünce koşarak geri döndü. Bir dakika sonra dişi tekrar başka bir ağaca tırmandı, ardından Goliath da ağaca çıktı ve dişiyi bir süre tımar etti ama arada bir kampa doğru bakıyordu. Artık muzları göremese de orada olduklarını biliyordu ve yaklaşık on gündür kampa gelmediğinden muhtemelen ağzı sulanıyordu.

Goliath ağaçtan aşağı inerek bize doğru yürürken her iki-üç adımda bir dönerek dişiye bakıyordu. Dişi hareketsiz bir şekilde oturuyordu, Goliath'dan kaçmak istediği izlenimine kapılmıştık. Bu sırada Goliath biraz daha çalılığın aşağısına ilerlemişti ve dişiyi göremeyecek bir noktadaydı çünkü ona bakmak için arkasını döndü ve ardından hemen bir ağaca tırmandı. Dişi hâlâ aynı yerde oturuyordu. Goliath ağaçtan aşağı indi, biraz daha yürüdü ve başka bir ağaca tırmandı. Dişi hâlâ oradaydı.

Bu, aynı şekilde Goliath muzlara yaklaşana kadar devam etti.

Kampa ulaştığında bir sorun daha çıktı; artık tırmanacak ağaç kalmamıştı ve yerden dişiyi göremiyordu. Üç kez açıklığa doğru zıpladı ve son kalan ağaca da tırmanarak dişiye baktı. Dişi hâlâ olduğu yerde sabitti. Goliath birdenbire kararını vermişti, dişiyi artık umursamayarak muzlara doğru bir hamle yaptı ve bir tane kaptıktan sonra ağaca tekrar tırmandı. Dişi yerindeydi. Goliath muzunu bitirdi ve bu sefer muz yığınına doğru bir hamle daha yaparak bir sürü muzu kolunun altına alarak ağaca geri döndü. Bu sefer dişi kaybolmuştu. Goliath muzları alırken omzunun üzerinden onu kontrol ederek oturduğu daldan aşağı yavaşça inmiş ve gözden kaybolmuştu.

Goliath'ın şaşkınlığını izlemek eğlenceliydi. Muzlarını yerlere saçarak dişiyi bıraktığı ağaca koştu, etrafa bakındı ve çalıların arasında gözden kayboldu. Sonraki yirmi dakika boyunca dişiyi aradı. Birkaç dakikada bir başka bir ağaca tırmanıyor, bakabileceği her yere bakıyordu. Onu bulamadı ve sonunda pes etti. Kampa döndüğünde oldukça yorgundu ama sessizce yere oturup muzlarını yerken bile gözleri onu arıyor, yokuşa doğru bakıp duruyordu.

Ormandan tanıdığım yaşlı bir annenin ilk kez kampın eteklerinde belirdiğini de iyi hatırlıyorum. Anne ağaçların arasında saklanırken, dört yaşındaki küçük oğlu grubun geri kalanıyla birlikte kampa doğru ilerlemişti. İnanılmaz bir şekilde, çadırın verandasına geldi ve biz onu korkutmamak için nefes almaya bile cesaret edemeyip içeride sessizce çömelmişken, çadırın köşedeki kanadını kaldırdı ve minik yüzüyle bize baktı. Sonra oldukça sakin bir şekilde kapağı indirip muz kabuğu aramaya devam etti. O güne kadar gördüğümüz en cesur ufaklıktı.

Genç Figan'ın olağanüstü yetenekli bir şempanze olduğunu ilk defa bu aylarda fark ettik. Giderek daha fazla şempanze bes-

lenme alanını keşfettikçe yeterli kutumuzun olmadığını anladık. Kapakları Kigoma'da yaptırıyorduk ve bu çok uzun zaman alıyordu. Dişilerin ve gençlerin paylarını almalarını sağlamak daha da zorlaştı; bu yüzden bazı meyveleri ağaçların arasına gelişigüzel sakladık. Figan gibi genç şempanzeler, yetişkin erkekler kutulardaki muzları depolamakla meşgulken ağaçların arasına bakmayı hemen öğrendi. Bir gün, grubun karnı doyurulduktan bir süre sonra, Figan gözden kaçan bir muz gördü ama Goliath muzun tam altında dinleniyordu. Meyveye ve Goliath'a kısa bir bakış attıktan sonra uzaklaştı ve meyveyi göremeyeceği bir yere oturdu. On beş dakika sonra Goliath kalkıp gidince Figan hiç tereddüt etmeden çadırın yanına giderek muzu aldı. Gayet mantıklı bir düşünceyle tüm durumu değerlendirmişti: Meyveyi almak için daha önce hareket etmiş olsaydı Goliath hiç şüphesiz ondan önce muzu kapardı. Muzun yanında kalsaydı, muhtemelen dayanamaz, ara sıra bakardı. Şempanzeler birbirlerinin göz hareketlerini analiz etmekte oldukça hızlıdır. Dolayısıyla Figan orada kalıp muza bakmaya devam etseydi, Goliath bunu fark edip ondan önce meyveyi kapacaktı. Figan dürtüsünü kontrol etmekle kalmadı, aynı zamanda muza bakmayarak Goliath'a kaptırmaktan da kurtuldu. Hugo ve ben bu plandan gerçekten etkilenmiştik ama dahası da vardı.

Bir şempanze dinlenmekte olan bir grubun içindeyken kalkıp tereddüt etmeden uzaklaştığında diğerleri de kalkıp onu takip eder. Kalkan şempanzenin yüksek rütbeli bir birey olması gerekmez, bir kadın veya bir genç de böyle bir hareketi başlatabilir. Bir gün, büyük bir grupla dinlenen Figan kendisine birkaç muzdan fazlasını almayı başaramamıştı ve aniden ayağa kalkıp uzaklaştı. Diğerleri de peşinden gitti. On dakika sonra tek başına döndü ve kalan muzlardan payına düşeni aldı. Tesadüf zannettik ama bundan sonra aynı olay tekrar tekrar yaşandı: Figan yerinden kalkarak grubu uzaklaştırdı ve daha sonra muzlarını

almak için geri döndü. Bunu bilerek yaptığına şüphemiz yok. Bir sabah, yine böyle bir oyundan sonra gösterişli yürüyüşüyle döndüğünde yüksek rütbeli bir şempanzenin kampta oturmuş muz yemekte olduğunu gördü. Figan bir süre ona baktı ve ardından çığlıklar atarak yere vurmaya başladı; bir çeşit öfke nöbetine benziyordu. Sonunda, daha önce uzaklaştırdığı grubun peşinden koşarak gitti, çığlıkları da giderek uzaklaşıyordu.

Kampımız, yeni evli bir çift için mükemmel bir yerdi. Çadırlarımız küçük bir palmiye korusunun gölgesindeydi. Üzerimizde şamdan ağaçlarının kıpkırmızı çiçekleriyle dört aydan uzun bir süre uçsuz bucaksız, pırıl pırıl bir çayır manzarasına karşı yaşadık. Metalik parıltılarıyla güneş kuşları nektar yiyerek bütün gün kanat çırpar, bir yabandomuzu akşamüzeri zarifçe patikadan aşağı doğru yürürdü. Akşamları çayırın ötesinden dağ sularıyla akan çayda yıkanırdık. Kahvaltımızı kendimiz pişirirdik, öğle yemeğinde de birkaç dilim ekmek yerdik; Hugo artık onun eşi olduğum için iskelete dönüşmemi istemiyordu ve bu konuda oldukça kararlıydı. Karanlık çökerken kamp işlerinde yardım etmeleri için işe aldığımız yerliler Dominic ve Sadiki akşam yemeğimizi getirir ve kampın toparlanmasına yardım ederlerdi.

Aramızda büyüyen ve hayatımızı zenginleştiren sevginin, etraftaki dağların ve ormanların güzelliğinin yanı sıra, ikimiz de hayatta en çok zevk aldığımız işi yapıyorduk; hayvanları izlemek ve onlar hakkında yeni şeyler öğrenmek.

O yıl, tüm bunların yanı sıra, ormanda yaşlı anne Olly ve iki yavrusu Gilka ve Evered'i izlerken, yepyeni bir alet kullandıklarını keşfettik. Evered, yüzü ağacın gövdesine dönük şekilde tırmanırken birden durdu ve bir oyuğa benzeyen deliğin içine doğru baktı. Bir avuç yaprak alarak önce ağzında çiğnedi, ardından ağzından çıkardığı yaprakları oyuğun içine doğru itti. Yaprakları geri alırken suya benzeyen bir parıltı fark ettik. Yap-

raklardaki suyu çabucak emdikten sonra onları bir kez daha oyuğun içine tıkıştırdı. Bu sırada kardeşi Gilka, onu dikkatlice izliyordu. Evered gittikten sonra Gilka da küçük bir süngerle yaparak oyuktan su almaya çalıştı ama görünüşe göre abisi bütün suyu bitirmişti. Süngerini atıp ortadan kayboldu. Bu davranışı, kampa koyduğumuz yapay ağaç oyuğuna su doldurarak defalarca kez gözlemledik. Şempanzeler yaprakları ağızlarında çiğneyip bir bütün haline getiriyor ve sünger olarak kullanıyorlardı. Bu, alet yapımının bir başka örneğiydi.

Hiç şüphesiz o yılın en heyecanlı anları, bebek Flint'in gelişimini hafta hafta belgeleyebilmekti. Flo ve ailesini daha önceden çok iyi tanıyorduk ama şimdilerde hayatımızın değişmez bir parçası haline gelmişlerdi. Gerçeği objektif bir şekilde kaydederek davranışları hakkında büyük oranda bilgi sahibi olmanın yanı sıra, onları birey olarak çok iyi tanıyorduk. İçgüdüsel olarak onlar hakkında her şeyi biliyorduk ancak bunu bilimsel olarak henüz açıklayamıyorduk. Bir anlamda, şempanzelerin gerçekten kim olduklarını buzlu bir camın ardından da olsa öğrenmeye başlamıştık.

O yılki tek hayal kırıklığımız Flint'in doğumundan sonraki ilk birkaç haftasını kaçırmış olmaktı ama Melissa'nın bebeğinin doğumu bunu telafi etmiş gibiydi. Bebeği ilk gördüğümüzde gün batıyordu ve sıcak, yerini tatlı serin bir rüzgâra bırakmıştı. Melissa, üçayağının üzerinde, bir eliyle bebeğini tutarak yokuştan kampımıza doğru geldi. Arada bir duruyor, bedeninin alt kısmından bir şeyleri çekiştiriyordu. Yakınlaştığında bunun bebeğin göbek bağından henüz ayrılmayan plasentası olduğunu anladık.

Melissa, bize doğru yürüdü. Bebeği için çok da endişelenmiyor gibiydi. Biraz kafası karışıktı, gözlerini sabitleyemiyordu ve hareketleri yavaş ve güvensizdi. Olgun bir erkek yaklaştığında Melissa genellikle onu hemen selamlardı. Bu sefer tamamen

görmezden geldi. Erkek şempanze giderken bile yerinden kımıldamadı. Bebeği bacaklarının arasında oturmaya devam etti. Ayaklarını bebeğin küçük gövdesinin altında tutuyor, bir koluyla da ona sarılıyordu. Bir süre bebeği hiç göremedik. Melissa muzlarını yemeyi bitirdiğinde kolunu kaldırdı.

Bebeğin kafası annesinin dizlerine düştü ve Melissa uzun süre bu küçük yüze baktı. Böyle komik, kırış kırış minik bir yüz görmeyi hayal bile edemezdik. Kocaman kulakları, minik, torba gibi dudakları, inanılmaz kırışık, maviye çalan siyah renkte derisiyle neredeyse komik denecek kadar çirkindi. Gözleri güneşe bakamadığı için birbirine yapışmıştı ve bir bahçe cücesine ya da gobline benziyordu. Bebeği hemen orada Goblin olarak vaftiz ettik. Melissa iki dakika boyunca bebeğinin yüzüne baktıktan sonra bir eliyle bebeğini kavradı ve o geceki yuvalarına doğru yola çıktılar.

Hugo'yla birlikte epey arkada kalmaya çalışarak onları takip ettik. Melissa her on beş dakikada bir durup oturuyordu. Bir eliyle bebeği destekliyordu ve plasenta akmaya devam ediyordu. Uzun, bol yapraklı ağaca vardığında akşam olmuştu. Tırmandı, onu yatağını yaparken görmekte zorlanıyorduk. Ayağını ve bir kolunu kullanarak büyük bir yatak yapmıştı. Normalde üç ila beş dakika süren yatak yapma işi bu sefer sekiz dakika sürmüştü. Sonunda yatağa uzandı, ortalık artık sakindi.

Doğumun mucizesi karşısında büyülenen genç anne Melissa'yı ve yüzyıllar boyunca aynı hisleri yaşayan insan ve hayvan bütün anneleri düşünerek sessizce orman evimize doğru yürüdük. Melissa, annesinden ayrıldıktan sonra ilk kez yuvasını bir şempanzeyle paylaşıyordu.

9

FLO ve AİLESİ

İhtiyar Flo sabahın ilk ışıklarında, karnını hurmalarla şişirdikten sonra, ince bileklerini azgın koca ayağıyla tutarak Flint'i yakaladı. Flo boştaki kolunu sallıyor ve havaya tekmeler atarak bacaklarını sallarken Flint ona doğru uzanıp yüzünde o şempanze gülümsemesi belirene dek kasıklarını ve boynunu gıdıkladı. Biraz ileride Fifi oturmuş Flint'e bakıyor ve ara sıra on haftalık erkek kardeşine tek eliyle hafifçe dokunmak için uzanıyordu.

Flo'nun iki büyük oğlu Faben ve Figan da yakınlarda oynuyorlardı. Flint'in iki buçuk ay önceki doğumundan bu yana, Faben ailesiyle daha sık dolaşmaya başlamıştı. Oyunları ara sıra heyecanlı hale geliyor ve ben de şempanzelerin nefes nefese kıkırdamalarını duyabiliyordum. Figan'dan üç-dört yaş daha büyük olan Faben birdenbire Figan'ın kafasına oturup ayak tabanlarıyla tekmelere savurmaya başladı. Oyunları iyice sertleşmişti. Birkaç dakika sonra Figan'ın sabrı taştı. Faben'in yanından ayrıldı, neşeli neşeli yürüyerek Fifi'ye yaklaştı ve onunla oynamaya çalıştı. O sırada Flo, Flint'i göğsüne bastırarak gölge bir yer bulmak için ayağa kalktı ve Fifi de annesinin peşinden gitmek için Figan'dan uzaklaştı. Flint yedi haftalıkken, Hugo'yla Gombe Deresi'ne döndüğümüzden beri Fifi yeni erkek kardeşinden daha da büyülenmiş gibiydi.

Flo oturdu ve aşınmış dişleriyle minik minik kemirerek Flint'in boynunu gıdıklamaya başladı. Fifi de yine yanlarında oturuyordu ve o da Flint'in sırtını biraz tımarlamak için uzandı. Flo onu görmezden geldi ama Flo, bebek henüz iki aylık olmamışken Fifi, Flint'e her dokunmaya çalıştığında onun elini geri iterdi. Bebeğe bir an için bile dokunabilmesinin tek yolu, bebeğin elleriyle ona sarıldığı bölgelerini özenle tımarlamaktı. Fifi dikkatli bir şekilde el izlerinin etrafını tımar etmişti, ara sıra bebeğin parmaklarını okşuyordu, sonra Flo'ya saniyelik bir bakış atarak aceleyle tımarına geri dönüyordu.

Flint şimdi iyice büyümüştü ve çoğunlukla Fifi'ye dokunmasına izin verildi. Onları izlerken Fifi bir elini tutup parmaklarını kemirerek Flint'le oynamaya başladı. Flint hafifçe sızlandı –muhtemelen Fifi canını yakmıştı– ve Flo anında kızının elini iterek bebeğini kucakladı. Hüsrana uğrayan Fifi şöyle bir ileri geri sallandı, kollarını başının arkasında kavuşturdu ve dudaklarını büzerek Flint'e baktı. Çok geçmeden, bu sefer nazik bir şekilde, bebeğe dokunmak için tekrar uzandı.

Çocukların, o çaresiz bebeklik aşamasından çıkıp büyüdükçe ve insanlara ve olaylara yanıt vermeye başladıkça daha da büyüleyici hale geldiklerini her zaman düşünmüşümdür. Elbette bir şempanze yavrusu da büyüdükçe sadece annesi ve kardeşleri için değil, topluluğun diğer üyeleri ve insan gözlemciler için de daha çekici hale gelir. Hugo ve benim için Flint'in o yılki ilerlemesini izleyebilme ayrıcalığı, en keyifli deneyimlerimizden biri olmaya devam edecek. Bu sanırım sadece oğlumuzun büyümesini izlerken yaşadığımız neşeyle kıyaslanabilir.

Flint, üç aylık olduğunda Flo'nun üzerine kendi kendine çıkabiliyor, saçlarını avuçluyor, kollarıyla onu çekiştirip ayaklarıyla itiyordu. Fifi yaklaştığında ona uzanarak karşılık vermeye başladı. Fifi, bebekle giderek daha fazla ilgilenmeye başladı.

Onu annesinden uzaklaştırmak için tekrar tekrar girişimlerde bulunuyordu. İlk başta Flo buna kesinlikle karşı çıktı ama Fifi ısrarlı davranıp sürekli olarak kardeşini çekiştirdiğinde bile Flo, onu asla cezalandırmadı. Bazen Fifi'nin elini itti, bazen sadece çekip gitti ve bazen Fifi başına iyice bela olduğunda Flo onu geri püskürtmek yerine ya tımar etti ya da onunla da güzel bir şekilde oynadı. Bu yaptıkları genellikle, en azından geçici olarak, Fifi'in dikkatini küçük kardeşinden uzaklaştırabilmek içindi.

O yıl boyunca, Flo daha eğlenceli biri haline geldi. İki küçük bebeğiyle oynamasının etkisiyle onun hem Figan'la hem de on iki yaşındaki Faben'le oynadığını, onları gıdıkladığını ya da Flint'i onlarla birlikte kovaladığını gördük. Hatta bir keresinde, Faben'le boğuşurken bu yaşı geçmiş kadın, saçsız başını yere eğdi, kemikli kalçasını havaya kaldırdı ve gerçek bir takla attı. Sonra, sanki biraz utanmış gibi uzaklaştı, oturdu ve dikkatlice Flint'i tımarlamaya başladı.

Flint on üç haftalıkken Fifi'nin onu annesinden ayırmayı başardığını gördük. Fifi dikkatlice ve annesinin yüzüne arada bir hızlı bakışlar atarak Flint'in ayağını yavaşça çekmeye başladığında Flo, Figan'ı tımarlıyordu. Bebeği kendine doğru santim santim çekti ve bebek birdenbire onun kucağındaydı. Fifi sırtüstü uzandı, Flint'in kollarını ve bacaklarını karnına bastırarak ona sarıldı. Bebek, hareketsizce yatıyordu.

İlk birkaç dakika Flo'nun hiç aldırış etmemiş gibi görünmesi bizi şaşırttı ama bir süre sonra, muhtemelen annesinin bedeniyle temasını hiç kaybetmemiş olan Flint kollarını annesine doğru uzatıp dudaklarını sarkıtarak sıkıntılı şekilde mırıldanmaya başlayınca Flo, onu anında göğsüne çekti ve başını öpmek için eğildi. Flint de hevesle annesinin göğsündeki güvenceyi arıyordu. Fifi'ye tekrar bakmak için kafasını kaldırmadan önce de birkaç dakika emdi. Ellerini başının arkasında kavuşturmuş bir şekilde yatan

Fifi, Flint'e baktı. On dakika sonra Fifi'nin kısa bir süre için Flint'i tutmasına tekrar izin verildi ancak bir kez daha Flo o sıkıntılı sızlanmayı duyduğu anda onu kurtardı. Flint daha önce olduğu gibi, annesinin güvenli kollarında emmeye başladı.

Sonrasında Fifi neredeyse her gün erkek kardeşini annesinin kollarından çekmeye başladı. Zaman geçtikçe Flint, kardeşinin kollarına alıştı ve takip eden dokuz ay boyunca Flo'nun imdadına yetişmesini sağlayacak küçücük sesi çıkarmadan önce biraz daha beklemeye başladı. Flo ailece ormanlarda dolaşırlarken Fifi'nin Flint'i taşımasına bile izin verdi.

Ancak aile daha büyük bir grubun parçası olduğunda Flo, bebeğini daha fazla sahipleniyordu. Fifi, bebeği alıp uzaklaşırsa onları takip ediyor, biraz sızlanıyor ve Flint'i geri alıyordu. Bu durumlarda dahi Fifi'yi cezalandırmıyordu, onu sakince ayak bileğinden yakalayıp, bebeğini kendine çekiyordu. Fifi bazen bebeği vermemek için yaşlı annesini ağaçların etrafında, alçak bitki örtüsünün içinde dans ettirirdi. Bazen de Flo'nun bebeği almasını önlemek istercesine, annesinin önünde geri geri yürüyor, onu vermemek için homurdanarak son saniyeye kadar elinden gelen her şeyi yapıyordu.

Flint küçükken iki ağabeyi, bakışlarını ara sıra ona dikseler de pek ilgi göstermezlerdi. Faben, annesiyle birlikte tımarlanırken bebeği bazen hafifçe okşardı. Figan, ailenin ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen, ilk günlerde Flint'e dokunmaktan korkmuş gibiydi. Figan, Flo'yla birlikte tımarlanırken, bebek kollarını salladığında yanlışlıkla Figan'a dokunursa, Figan, Flo'nun yüzüne hızlıca bir bakış attıktan sonra, Flint'ten gözlerini kaçırıyordu çünkü Figan güçlü bir ergen olmasına rağmen yaşlı annesine saygıda kusur etmek istemiyordu.

Daha dün gibi hatırladığım bir olay var. Fifi, Flint'i almıştı ve Flo'dan on metre kadar ötede onu tımarlıyordu. Figan yakla-

şıp kız kardeşinin yanına oturduğunda Flint, ona doğru döndü ve koca gözlerini yüzüne dikerek abisinin göğüs kıllarını yakaladı. Figan irkilerek kollarını kaldırdı ve Flo'nun olduğu yöne doğru bakarak bebekten uzaklaştı. Sonra resmen donakaldı, dudaklarını sıkıca kapatarak bebeğe doğru baktı. Bebek bir kez daha yaklaştı, Figan'ın göğsüne doğru atıldı ama birden bu yabancıdan korkmuş gibi göründü. Genelde sadece Flo ve Fifi'yle iletişim kuruyordu ve onlar yaklaştığında hemen onu bağırlarına basıyorlardı. Flint ani bir hareketle tekrar Fifi'ye döndü ama sonra yine kafası karıştı ve Figan'a doğru yöneldi. Bu sırada, Flo koşarak onu kurtarmaya geliyordu ki, Figan da sessizce ağlarmış gibi sesler çıkarıyor, aynı anda da teslim oluyormuş gibi kollarını havaya kaldırıyordu. Flo, bebeğini aldı ve Figan yavaş yavaş rahatlayarak kollarını indirdi.

Flint daha beş aylık olmamıştı ki bir gün, Flo yürümeye başlamadan önce her zaman yaptığı gibi bebeği göğsünde taşımak yerine elinden tutarak onu sırtına yerleştirdi. Flint bir süre tutunabildi ama ilerledikçe aşağı doğru kayarak annesinin koluna tutundu. Bir süre böyle devam ettiler, sonra Flo, bebeği karnına doğru indirerek orada taşımaya başladı. Ertesi gün, Flo kampa geldiğinde Flint tedirgin bir şekilde annesinin sırtındaki tüylere tutunmuş bir şekilde duruyordu. Flint'in annesinin sırtından koluna doğru kayıp koluna tutunarak gitmesi otuz metre kadar sürmüştü. Flint bundan sonra neredeyse hep annesinin sırtında yolculuk etmeye başladı. Bu o kadar da şaşırtıcı değildi çünkü neredeyse bütün yavrular bir süre sonra annelerinin karnına sarılmak yerine sırtına binmeye başlardı fakat bizi şaşırtan şey, Fifi'nin de bu olaydan sonra Flint'i sırtında taşımak istemesi olmuştu. Bu kesinlikle, annesinin davranışlarını izlemesi ve öğrenmesi anlamına geliyordu.

Flint beş aylık olduğunda oldukça başarılı bir binici haline gelmişti, annesinin sırtından sadece arada bir kayarak karnına

tutunuyordu. Grupta heyecanlı bir hareketlenme olduğunda ya da sık bir bitki örtüsünden geçmeleri gerektiğinde Flo, bebeği karnına doğru indiriyor ve orada taşıyordu. Çok geçmeden, Flint ufak bir hareketlenme olduğunda annesinin karnına kendiliğinden tutunmayı da öğrendi.

Flint, annesinin sırtına binmeyi öğrendiğinde kendi kendine attığı ilk adımları da gördük. Birkaç hafta öncesinde üç ayağı üzerinde durarak annesine tutunarak adım atabiliyordu. Bir sabah, Flo'ya tutunmayı bıraktı ve dört ayağının üzerinde durdu. Sonra, bir elini kaldırarak ileri doğru adım attı ve durdu. Ayağını da yerden kaldırdı, sağa sola doğru biraz sallanarak burnunun üzerine düşüverdi. Flo hemen koşup onu kollarına aldı. Oysaki bu sadece başlangıçtı. Bundan sonraki her gü Flint birkaç adım daha atmaya başladı. Durmadan el ve ayaklarının üzerine düşüyor, Flo hemen onu kurtarmak için beliriyordu. Bazen de bir elini karnının altına koyarak onu yaralanmaktan koruyordu.

Flint yürümeye başladıktan hemen sonra tırmanma teşebbüsleri de başladı. Bir gün, onu ayakta durarak iki eliyle bir çalıya sarılırken gördük. Sırayla ayaklarını da yerden kaldırmaya çalışıyordu ama iki ayağını da aynı anda yerden kaldırmayı bir türlü başaramıyordu. Bir-iki denemeden sonra yere sırtüstü düştü. Bu hareketi üst üste birkaç kez daha denediği sırada Flo hem Fifi'yi tımarlıyor hem de bir elini Flint'in sırtına koyarak canını daha çok yanmasını önlemeye çalışıyordu. Bir hafta kadar süren tırmanma çabalarından sonra Flint artık kısa mesafeleri kolayca tırmanabilir olmuştu. Tıpkı bir çocuk gibi, tırmandıktan sonra kendi kendine yere inmekte epey zorlanıyordu. Flo tabii ki her zaman onu izliyordu. Fifi de annesini taklit ettiği için onun da gözü kulağı Flint'teydi. Tökezlediği her an korumalarından biri hemen yardıma koşuyordu. Hatta Flo kırılmak üzere olan bir dala çıktığında kendisi bile fark etmeden Flint'i

hemen oradan alıveriyordu. Aynı şekilde, grup içinde heyecanlı sesler duyulduğunda da Flo, bebeğini korumaya alıyordu.

Flint her ne kadar dengeden çok hıza odaklansa da yürürken eklemlerini gittikçe daha iyi kullanabilmeye başladı. Flo'dan metrelerce öteye gidebilmeye başladı. Annesinden uzaklaşabildiği her an onun için inanılmaz heyecanlı olduğundan bu heyecanı tüylerine yansıyor, koca gözlerini açmış bir şeylere bakan pofuduk siyah bir top gibi etrafta dolaşıyordu.

Bu arada, Fifi'nin kardeşine olan ilgisi bir takıntıya dönüşmüştü. Neredeyse bütün günü onunla oynayarak, tüylerini tımarlayarak ya da onu sırtında taşıyarak geçiriyordu. Flo da görünüşe göre annelik görevlerinden biraz uzaklaşmaktan hoşlanıyordu. Flint'i onun göremeyeceği bir yere götürmediği ya da etrafta kızgın erkekler olmadığı sürece Fifi'ye artık itiraz etmiyordu. Diğer yavruların Flint'e yaklaşıp onunla oynamalarına da ses çıkarmıyordu ama Fifi bundan pek hoşlanmıyordu. Gilka ya da başka bir genç şempanzenin oynamak için Flint'e yaklaştığını gördüğünde o an ne yapıyorsa bırakıp tüylerini havaya dikerek ve ayaklarını yere vurarak onları hemen kovalıyordu. Kendinden yaşça büyük ama Flo'dan küçük olan şempanzeler bile Fifi'den korkuyorlardı. Muhtemelen herhangi bir şey ters giderse Flo'nun onun yardımına koşacağı düşüncesiyle hareket ediyordu, diğer şempanzeler de bunun farkındaydı.

Ne var ki Fifi, Figan ya da Faben'i Flint'ten uzaklaştıramıyordu. Yavru, abilerinin ilgisi altında büyümüştü. Sık sık Flint'in yanına gelir, onunla oynar ya da onu gıdıklarlardı. Flint ağaç dallarında sallanırken onu bir ileri bir geri iterek eğlenirlerdi. Bazen Figan, Flint'le oynarken Fifi hemen oraya doğru koşar ve oyuna katılmaya çalışırdı ama çoğu zaman başarıya ulaşamazdı. İkisinin oyunu biter bitmez, aceleyle koşarak Flint'le bir oyun başlatırdı. Flo'nun bir zamanlar kendisi üzerinde kullandığı teknikleri kullanıyor olabilir miydi?

Flint komik yürüyüşüyle yetişkin erkeklerden birine yanaştığında Fifi pek de müdahale edemiyordu; David, Goliath ya da Mike, Flint'i okşarken ya da onu nazikçe kucaklarken sadece oturup bakıyordu. Zaman geçtikçe Flint adeta şımarık bir insan yavrusu gibi gittikçe daha fazla ilgi istiyordu. Bir gün sallana sallana Mr. McGregor'a yaklaşırken yaşlı adam ayağa kalkıp uzaklaştı. Bence kasıtlı yapmamıştı, Flint geldiğinde zaten gitmek üzereydi. Flint koca gözleriyle McGregor'ın geri geri giden poposuna bakarak olduğu yerde kalakaldı ve ardından onun peşinden düşe kalka koşmaya başladı. Bu arada ince ince sızlanmaya da devam ediyordu. Flo hemen oğlunu almak için beliriverdi ama bu sadece başlangıçtı. Sonraki birkaç hafta boyunca Flint durup onu selamlamaya tenezzül etmeyen ya da herhangi bir nedenle ondan uzaklaşan yetişkin erkeklerin peşinden sızlanarak koşmaya devam etti. Peşinden koşulan erkek şempanze, muhtemelen kendisini takip eden küçük çağrılardan da rahatsız olarak genellikle durup bekler ya da Flint'i okşamak için geri dönerdi.

Flint sekiz aylık olduğunda, oyun oynarken veya etrafı keşfederken Flo'yla iletişimini kesiyordu ama yine de ondan hiç uzaklaşmıyordu. Ayakları artık daha sağlam basıyordu ve Fifi'nin sert oyunlarından bazılarına katılabiliyordu. Bir çimen yığınının etrafında koşuyor ya da Fifi yerde yatarken üzerine çıkıp elleri ve ağzıyla onu gıdıklıyordu. Tam o aralar, termit mevsimi başladı.

Bir gün Flo termit avlarken aynı yerde termit yiyen Figan ve Fifi huzursuz oldular ve oradan ayrılmak istiyor gibi görünüyorlardı. Zaten iki saattir balık avlayan ve beş dakikada bir tek bir termit yakalayabilen İhtiyar Flo durmak istemiyordu. Yetişkin bir birey olduğu için en az bir saat daha devam etmesi mümkündü. Figan birkaç kez ayrılmak üzere yola çıkmış, ancak her seferinde Flo'ya defalarca baktıktan sonra vazgeçmiş ve annesini beklemek için geri dönmüştü.

Nerede olduğunu umursamayacak kadar küçük olan Flint termit yığınının üzerinde oyalanıyor, ara sıra bir termite dokunup elini çekiyordu. Figan birdenbire tekrar ayağa kalktı ve bu sefer Flint'in yanına geldi. Bebeğine sırtına binmesi için işaret veren bir anne duruşuyla, tek bacağını bükerek elini Flint'e uzatarak yalvarırcasına inledi. Flint hemen ona doğru ilerledi, hâlâ sızlanmakta olan Figan elini Flint'in karnına koydu ve onu nazikçe sırtına itti. Flint güvenli bir şekilde sırtına bindikten sonra Figan, Flo'ya bir kez daha hızlı bir bakış atarak yol boyunca ilerlemeye başladı. Bir saniye sonra Flo elindeki aleti bırakıp onu takip etti.

Hugo ve ben, Figan'ın istediğini yaptırmaktaki bu yeni yöntemine hayran kaldık. Davranışı gerçekten kasıtlı mıydı? Emin olamadık. Birkaç gün sonra Fifi de tamamen aynı şeyi yaptı. Bir hafta sonra Faben'in de Flint'i birkaç kez annesini bir termit yığınından uzaklaştırmaya ikna etmeye çalıştıktan sonra göğsüne alarak taşımasını izledik. Faben'i daha önce Flint'i taşırken hiç görmemiştik.

Termit mevsimi devam ederken Flo'nun büyük çocuklarının kardeşleri Flint'i, annelerinin bitmek bilmeyen avına en azından bir anlık son verme niyetiyle kasıtlı olarak kaçırdığına şüphe yoktu. Üçünün de birçok kez Flint'i bu şekilde taşıdıklarını gördük. Her seferinde başarılı olamadılar. Çoğu zaman Flint kendi isteğiyle onları bırakıp annesine koşuyordu. Bazen de Flo'nun eşelediği delik hâlâ termitle doluysa Flint'i almak için acele eder, onu alır ve termit yığınına geri dönerdi. Bu noktada başarısız olan kardeş genellikle ikinci bir teşebbüste bulunmazdı.

Flint elbette, termit yemeye ilgi gösteremeyecek kadar küçüktü, ara sıra bir ağız dolusu incir veya muz tadıyordu ama yine de neredeyse tüm besinini annesinin sütünden alıyordu ve bu bir yıl daha böyle devam edecekti. Arada bir parmağıyla yerde sürünen bir termiti dürtüyor ya da bir termit yığınının üzerinde

dolaşırken oraya atılan aletlerle oynuyordu. Ayrıca bir anda her yeri "paspaslamaya" başladı. Termitler yığının yüzeyine döküldüğünde yetişkin şempanzeler onları bileklerinin arkasıyla paspaslar: Termitler tüylerin arasına girer ve dudaklarıyla sıyırırlar. Termit mevsimi başladıktan kısa bir süre sonra Flint de bir şeyleri paspaslamaya başladı; yerleri, bacaklarını, annesinin sırtını, yani termitler dışında her şeyi. Aslında bazen annesi veya kardeşlerinden biri çalışırken onları dikkatle izlese de büyüklerini bu kadar meşgul eden bu faaliyetle pek de ilgilenmiyordu.

Öte yandan, Fifi hevesli bir termit avcısıydı ve kız kardeşiyle oynamak isteyen Flint, onun üzerine atlayıp elinde tuttuğu aletin üzerindeki böcekleri dağıttığında açıkça sinirleniyordu. Defalarca onu sertçe itti. Fifi işi yokken Flint'le hâlâ sık sık oynuyordu fakat sanki büyü bozulmuş gibiydi. Flint'le artık o kadar da ilgilenmiyor, onu diğer genç şempanzelerle sosyal temastan eskisi kadar tutarlı bir şekilde korumuyordu. Flint daha sonra arkadaş çevresini genişletmeye başladı çünkü Fifi özellikle termit yığınlarından beslenirken, Gilka'nın veya diğer çocuklardan birinin Flint'e yaklaşıp onunla oynamasına çoğu kez izin veriyordu. Ergen dişilerden biri Flint'i taşıdığında, onu tımarladığında ya da onunla oynadığında artık agresif bir şekilde yukarı çıkmıyordu. Aslında Flint büyüyordu. Fifi tüm dikkatini küçük erkek kardeşine verdiğinde bile artık ona oyuncak bebeğiymiş gibi davranamazdı çünkü o kendi aklını geliştirmişti. Fifi onu bir yöne götürmek istiyorsa ve o başka bir yere gitmek istiyorsa, ondan kurtulmaya çalışıyor ve kendi yoluna gidiyordu. Ayrıca gittikçe ağırlaşıyordu. Bir gün Flint, Fifi'nin kucağında saçlarına sımsıkı yapışmış bir şekilde uyurken kız kardeşinin canını yaktı. Fifi dikkatlice önce bir elini, sonra diğerini ayırdı ama elleri serbest kalır kalmaz rahatsız olan Flint onu tekrar sıkıca kavradı. Sonunda Fifi, görebildiğimiz kadarıyla ilk defa bebeği annesinin olduğu yöne doğru itti.

Flint bir yaşındayken bacakları hâlâ titriyordu ama devam etmekte olan herhangi bir oyun görürse hemen zıplıyor, grubuna katılan herhangi bir yeni oyun arkadaşını heyecanla karşılıyordu. Kendi topluluğunun sosyal yaşamında yer almaya başlıyordu. Bu topluluk, o zamanlar Mike'ın gruba hâkimiyetinin artmasıyla birlikte oldukça huzursuz bir grup haline gelmişti. Elbette Flint, Goliath'ın yenilgisiyle sonuçlanan güç savaşının farkında olamazdı çünkü savaş daha o doğduğunda başlamıştı. Flint, Mike'ın tartışmasız üstün olduğu bir dünyada büyüyecekti.

10

HİYERARŞİ

Mike'ın grupta en güçlü birey konumuna yükselişi hem ilginç hem de muhteşemdi. Mike 1963'te, yetişkin erkek egemenliği hiyerarşisinde neredeyse en alt sıralarda yer alıyordu. Muzlara erişen son kişi oydu ve neredeyse bütün yetişkin erkekler tarafından tehdit edilmiş ve fiilen saldırıya uğramıştı. Hatta bir zamanlar maymun arkadaşlarıyla kavgası sırasında bir tutam saçını kaybettiği için neredeyse kel gibi görünüyordu.

Hugo ve ben, o yılın sonunda evlilik hazırlıkları için Gombe Çayı'ndan ayrıldığımızda Mike'ın konumu değişmemişti ama dört ay sonra döndüğümüzde bambaşka bir Mike bulduk. Kris ve Dominic bize hikâyesinin başlangıcını anlattı; yani tehdit gösterileri sırasında dört galonluk boş gazyağı tenekelerini nasıl kullanmaya başladığını. Mike'ın tekniklerine tanık olmak için neyse ki günlerce beklemek zorunda kalmadık.

Özellikle çok net hatırladığım bir olay var. Ek yüksek rütbeli Goliath, David Greybeard ve koca Rodolf'un da dahil olduğu beş yetişkin erkek bireyden oluşan bir grup, birbirlerini tımarlıyordu. Yirmi dakika kadar devam eden bu seans sırasında Mike onlardan otuz metre kadar ileride oturup ara sıra kendini tımarlıyordu.

Mike birdenbire sakince çadırımıza doğru yürüdü ve boş bir gazyağı tenekesini kulpundan yakaladı. Sonra ikinci bir teneke daha alarak az önce oturduğu yere geri döndü. İki yeni silahıyla Mike gözlerini diğer erkeklere dikmişti. Birkaç dakika sonra tenekeleri sağdan sola sallamaya başladı. Bu hareketini fark etmekte önce zorlandık çünkü çok yavaştı. Giderek tenekeleri daha hızlı sallamaya başladı, kafasındaki saçlar dikleşti ve kesik kesik ulumaya başladı. Bağırmaya devam ederken birden ayağa kalktı, diğer erkeklere doğru diklenirken bir yandan da iki tenekeyi ayaklarının önünde birbirine vuruyordu. Tenekenin sesi, Mike'ın kreşendosuyla birlikte oldukça korkutucuydu. Diğer erkekler yoldan çekildiler. Mike ve tenekeleri patikada gözden kayboldular. Ortalık birkaç dakikalığına sakinleşti. Bazı erkek bireyler tımarlama seansına devam ettiler ama diğerleri etrafta tetikteydi.

Mike ve birbirine vurup duran tenekeleri görünmeden hemen önce tiz çığlıklar yeniden duyulmaya başladı, ardından da Mike göründü. Direkt diğer erkeklere doğru güç gösterisine geçti ve bir kez daha kaçtılar. Bu kez grup tekrar toplanmaya fırsat bile bulamadan, Mike tekrar harekete geçti. Bu sefer Goliath'a yöneldi ve onu bile yolundan çekilmeye zorladı. Sonra durdu, oturdu, tüylerini aşağı indirdi. Nefes nefese kalmış, gözleri uzaklara dalmıştı. Dudakları aşağı sarkıyor, ağzının içinden görünen pembelik ona epey vahşi bir hava veriyordu.

Mike'a ilk yaklaşan erkeklerden biri Rodolf olmuştu. Eğilmiş, ağzını Mike'ın baldırlarına bastırırken bir yandan da itaatini belirtir sesler çıkarıyordu. Ardından Mike'ı tımarlamaya başladı. Bu sırada iki diğer erkek alçak sesle uluyarak yaklaştı ve onlar da Mike'ı tımarlamaya başladılar. Sadece Goliath yaklaşmadı. Uzakta oturmuş, gözlerini Mike'a dikmişti. Mike, Goliath'ın sarsılmaz otoritesini açıkça tehdit etmişti.

Mike'ın insan yapımı eşyaları bilerek kullanması muhtemelen yüksek zekâsının bir göstergesiydi. Diğer erkeklerin birçoğu daha önce gazyağı tenekelerini tehdit gösterileri sırasında ellerinde sürüklemişlerdi ama tenekeleri kendi çıkarına kullanmayı keşfeden ve bunu kasıtlı olarak yapan sadece Mike olmuştu. Tenekeler yerde hızlıca sürüklenirken herhangi bir daldan daha fazla ses çıkarıyordu. Mike üç tenekeyi birden önünde tutmayı başarıp kamp boyunca yaklaşık altmış metre koştuğunda daha önce ondan üstün konumda olan erkeklerin neredeyse hepsi yolundan çekilmişti.

Tehdit gösterileri çoğu zaman şempanzeler bir yiyecek kaynağına yaklaştığında, başka bir grup şempanzeye katıldıklarında ya da sinirlendiklerinde, yani duygusal heyecan anlarında ortaya çıkar. Halbuki Mike, bu gösterileri gerçekten soğukkanlılıkla *planlıyordu*. Tenekeleri almak için ayağa kalktığında gayet sakin görünüyordu. Epey sonra tenekeleri birbirine vuruyor, tüylerini havaya dikiyor ve bağırmaya başlıyordu.

Sonunda Mike'ın tenekeleri kullanması tehlikeli hale geldi. Tenekeleri savurmayı öğrenmişti. Bir seferinde kafamın arkasından vurdu, başka bir sefer Hugo'nun değerli kamerasına tenekesiyle çarptı. Tenekelerin hepsini kaldırmaya karar verdik ve böylece Mike'ın etrafta bulduğu her şeyi alıp sürüklediği korkunç bir döneme girdik. Hugo'nun tripodunu –neyse ki kamera üzerinde değilken– sürükledi. Yiyeceklerimizin ve çatal bıçaklarımızın olduğu dolabı yakalayıp alaşağı etti. İnanılmaz bir gürültü çıkmıştı ve her şey mahvolmuştu. Sonunda her şeyi yerine sabitlemeyi ya da saklamayı başarmamızla beraber Mike da diğer arkadaşları gibi dallarla ve taşlarla yetinmek zorunda kaldı.

Grup içindeki rütbesi kesinleşmiş olsa da Mike'ın kendini yeni pozisyonunda güvende hissetmesi bir yıl daha sürdü. Gösterilerine hiç azaltmadan ve hız kesmeden devam etti. Düşük

rütbeli şempanzeler ondan hâlâ çok korkuyorlardı çünkü en küçük bir provokasyonda dişi ya da genç bireylere sert bir şekilde saldırıyordu. Beklediğimiz gibi, özellikle bir önceki baskın erkek Goliath ile Mike arasında giderek gerginleşen bir ilişki gelişmişti.

Goliath pozisyonunu kolay kolay devretmedi. Onun da tehdit gösterileri artmış ve şiddetlenmişti. Ayrıca çok daha sinirli hale gelmişti. Mike ve Goliath'ın güç savaşının ilk günlerinde Goliath'ın akıl sağlığı için endişelenmiştik. Goliath birkaç genç şempanzeye saldırdıktan sonra dalları sürükleyerek bir ileri bir geri yürümüş, ardından bir yere çökmüştü. Açık ağzından salyalar akıyor, uzaktan delirmiş gözlerle bizi izliyordu. Bu günlerde, Goliath'ın en sinirli olduğu anlarda kendimizi korumak için Kigoma'da demir tellerden bir kafes yaptırmıştık.

Bir gün Mike kampta otururken bir dizi belirgin, oldukça melodik ve kapanışta karakteristik bağırışlar iki haftadır koruma alanının güney kesiminde bir yerlerde olan Goliath'ın dönüşünü bize haber verdi. Mike hemen bağırarak karşılık verdi, tehdit gösterisini Goliath'ın geldiği yöne doğru çevirdi. Sonra bir ağaca tırmandı. Tüyleri diken diken olmuş bir şekilde vadiye bakıyordu.

Birkaç dakika sonra Goliath göründü ve kampın dışındaki açıklığa vardığında muhteşem tehdit gösterilerinden birine başladı. Mike'ı görmüş olmalıydı çünkü büyük bir dalı sürükleyerek doğruca ona doğru yöneldi. Mike'ın yakınındaki bir ağaca sıçradı ve hareketsiz kaldı. Mike bir an ona baktıktan sonra o da ağacın dallarını yere doğru sallayarak ve birkaç kaya fırlatarak kendini göstermeye başladı ve sonunda, Goliath'ın ağacına sıçrayarak oradaki dalları yakaladı. Mike en sonunda durduğunda Goliath da ağacın dallarında sallanarak ve dalları hareket ettirerek karşılık verdi. Hücum gösterisi Mike'ın oldu-

ğu dala iyice yaklaştığında Mike da gösteriye başladı. Birkaç inanılmaz dakika boyunca bu iki dev erkek şempanze ağacın yan yana iki dalında sallanırken koca ağacın yere devrileceğini düşündüm. Birkaç saniye sonra iki şempanze bu sefer yere inerek gösterilerine orada devam ettiler. Sonunda ikisi de durdu. Birbirlerine bakmaya başladılar. İlk hareket eden Goliath oldu. Ayağa kalkarak bir fidanı sallamaya başladı. Mike da ardından gösteriye başladı. Bir kayayı iterek ayaklarıyla bir ağacın gövdesine vuruyordu.

Aynı gösteri neredeyse yarım saat boyunca devam etti. İki erkek sırasıyla gösterilerini yapıyorlardı. Her performans bir öncekinden daha şiddetli ve inanılmazdı ancak tüm performans boyunca, salladıkları dalların ara sıra diğerine değmesi dışında, birbirlerine hiç saldırmadılar. Uzun bir aradan sonra aniden Goliath'ın sabrı taşmıştı. Mike'a koştu, yüksek sesli, gergin, nefes nefese homurtularla yanına çömeldi ve hararetli bir şekilde onu tımar etmeye başladı. Mike birkaç dakika boyunca Goliath'ı tamamen görmezden geldi. Aniden döndü ve neredeyse Goliath'ınkine denk bir enerjiyle rakibini tımar etmeye başladı. Orada birlikte oturup bir saatten fazla hiç ara vermeden birbirlerini tımarladılar.

Bu, iki erkek arasındaki son gerçek düelloydu. O günden sonra Goliath, Mike'ın üstünlüğünü kabul etmiş gibi göründü ve ikisi arasında tuhaf bir şekilde yoğun bir ilişki gelişti. Birbirlerini büyük bir duygu gösterisiyle sıkça selamlıyor, kucaklıyor ya da okşuyorlardı. Ara sıra birbirlerini boyunlarından öptüler. Daha sonra genellikle birbirlerini tımar etmeye başladılar. Bu tımar seansları sırasında aralarındaki gerilimin yakın, dostça fiziksel temasla hafiflediğini ve yatıştığını gördük. Daha sonra bazen geçmişin amansız rekabeti hiç yaşanmamış gibi huzurlu ve rahat görünerek birbirlerine oldukça yakın bir şekilde yemek yediler ya da dinlendiler.

Şempanze toplumunun en çarpıcı yönlerinden biri, bu canlıların, birbirlerine karşı bu kadar hızlı bir şekilde saldırganlaşıp yine de birbirleriyle bu kadar rahat ve dostça ilişkiler sürdürebilmeleridir. Bir gün Mike'ı kamptan, dere boyunca karşı dağ yamacındaki sık ormana kadar takip ettim. Mike'ın yanında yaşlı erkek J.B. ve Flo, Flint, Fifi ve Figan vardı. Sonunda şempanzelerin gölgede uzanıp dinlenmeyi sevdikleri yerlerden birindeki ağaçların altında durdular. Yakın bir yere oturdum. Fifi ağaca tırmandı ve kendine küçük bir yuva yaptı; Figan ve J.B. yerde uyuklamaya başladı. Flo, Flint kucağında uyurken oturmuş Mike'ı tımarlıyordu. Sonunda onlar da dinlenmek için uzandılar.

Sonra Mike, Flo'nun eline uzandı. Onun parmaklarıyla belli belirsiz oynamaya başladı. Çok geçmeden Flo tepki verdi, tekrar tutmasını sağlamak için Mike'ın elini tutup kendine doğru çekti. Birkaç dakika sonra Mike, Flo'nun üzerine eğilerek boynunu ve kasıklarını gıdıklamaya başladı. Bir eliyle Flint'i korurken diğer eliyle Mike'ı savuşturan Flo nefes nefese kaldı, bir yandan da şempanze kahkahasıyla sallanıyordu. Bir süre sonra dayanamayarak ondan uzaklaştı ama bu yaşlı dişi bir kez uyarılmıştı ve çok geçmeden o da kemikli parmaklarıyla Mike'ın kaburgalarını gıdıklamaya başladı. Bu defa gülme sırası Mike'a gelmişti.

Belli ki artık gıdıklanmaya dayanamayan Flo on dakika sonra oradan uzaklaştı. Mike'ı yüzünde sevecen bir ifadeyle gerinmiş halde bıraktı. Aynı Mike sadece iki saat önce sırf yakındaki muzlardan birkaçını kalmaya çalışan Flo'ya saldırmıştı. Nasıl bu kadar hızlı bir şekilde Mike'la böyle rahat bir ilişki kurabilmişti? İşin sırrı belki de bir erkek şempanzenin kendinden düşük rütbeli bir şempanzeyi tehdit etmekte veya ona saldırmakta hızlı olmasına rağmen kurbanını bir dokunuşla, sırtını sıvazlayarak ve güven verici bir şekilde kucaklayarak sakinleştirmekte

de aynı derecede hızlı olması gerçeğindedir. Flo, Mike'ın acımasız saldırısının ardından etraftaki bir kayaya sürtünen elinden kan damlarken bile Mike dönene kadar boğuk sesiyle bağırarak onun peşinden koşmuştu. Dişi ona yaklaşıp endişeyle eğildiğinde birkaç kez başını okşamıştı. Flo yavaşça sakinleşirken Mike eğilip dudaklarını onun alnına bastırarak ona son bir güvence vermişti.

Gazyağı tenekelerim olmasaydı ve Gombe'yi işgal etmeseydim, Mike baskın erkek pozisyonuna yükselebilir miydi? Bunu asla gerçekten bilemeyeceğiz ama ben yüksek ihtimalle yükselebileceğini düşünüyorum. Mike'ın hâkimiyet için çok güçlü bir "arzusu" vardı. Bu, bazı bireylerde inanılmaz belirgin, bazı bireylerde ise tamamen eksik olan bir özelliktir. Bu özelliğin yanı sıra Mike tartışılmaz bir zekâya ve inanılmaz bir cesarete sahipti. Endişeli bir hükümdar haline geldikten sonra Mike yüksek rütbeli erkeklerden bazıları ona saldırdığında kampı basmış, birkaç taş fırlatmış ve geçerken, David Graybeard'ı kısa bir süreliğine dövmüştü. David Graybeard tam anlamıyla bir korkaktı. Her zaman beladan uzak durmaya çalışıyordu. Başaramadığındaysa genellikle Goliath gibi daha yüksek rütbeli bir arkadaşının arkasına saklanmaya çalışıyordu fakat gerçekten öfkelenmeye başladığında oldukça tehlikeli bir şempanzeye dönüşüyordu.

Bu olay sırasında David çığlıklar atarak Mike'tan kaçtıktan sonra geri döndü. Sinirle sesini yükseltti. Goliath'a koşup onu kucakladı, sonra döndü ve tekrar Mike'a doğru bağırdı. Hugo ve ben David'i çok iyi tanıyorduk ve öfkeli olduğu belliydi. David aniden Mike'a doğru kısa bir mesafe koştu ve Goliath hemen arkadaşınınkine kendi şiddetli sesini ekleyerek ona katıldı. Mike başka bir grup erkeğe doğru koşarak hücuma başladı. Önce çığlık atarak kaçtılar ama sonra Davut ve Goliath'ın sesini duyarak onlara katıldılar. Şimdi, bir önceki baskın erkek Goliath da dahil olmak üzere beş güçlü yetişkin erkek, bir ki-

şiye karşıydı. Mike yine hücum etti ama David'in önderliğinde tüm diğer erkekler onun peşindeydi. Mike bağırarak bir ağaca tırmandı ve diğerleri onu takip etti. Hugo ve ben bunun bir hesaplaşma olduğundan emindik: Goliath kaybettiği konumunu nihayet geri kazanacaktı.

Şaşırtıcı bir şekilde Mike, diğer ağaca atlayıp kaçmak yerine geri döndü. Hâlâ bağırıyordu ama bu sefer ağacın dallarını çılgınca sallıyordu. Beş kişilik gruba karşı aniden atağa geçti. Bir anlık korkuyla hepsi ağaçtan aşağı atladılar. Birbirlerinin üzerine düşmüşlerdi. Mike da onların arkasındaydı. Sonunda Mike tüyleri havaya dikerek oturdu. Diğerleri korkuyla ondan uzak dururken Mike donuk gözlerle oturuyordu. Blöf yaparak inanılmaz bir zafer kazanmıştı.

Mike'ı grubun baskın bireyi olarak tanımlarken elbette ana bölgesi bizim vadimizin sınırları içinde bulunan grubun içindeki kazanılmış pozisyonunu kastediyorum. Bizim gruptaki tüm şempanzeleri tamamen tanıdığımda fark ettim ki parkın güneyinde ve kuzeyinde iki grup daha vardı. Güney ve kuzey gruplardaki dişiler kızgınlık dönemlerinde bazen merkezdeki vadiye, yani bizim bölgemize geliyorlar ve bizim gruptaki erkeklerle çiftleşiyorlardı. Şişkinlikleri azaldığında genelde geri dönüyorlardı ama gruplar arasında zaman zaman gidip geliyorlardı.

Görünüşe göre, çalışma alanımın güneyinde ufak bir şempanze grubu daha vardı. Belki de bir zamanlar grubumuzun bir parçasıydılar ancak bir sebepten ayrılmışlardı. Her nasılsa bu iki grubun bireyleri arada bir yer değiştiriyordu. Grubumuzdaki erkeklerle çiftleşenler de genelde bu güney gruba mensuplardı.

Öte yandan, güney grubunun erkek bireylerinden biri besleme istasyonunu ziyaret etmeye başlamıştı. Muhtemelen çaresiz kaldığında gelip bir hafta civarı kalır, sonra avlarına devam etmek üzere ayrılırdı. Ölmeden hemen önce kampa daha sık gelir

olmuştu ama erkek şempanzelerle ilişkileri oldukça gergindi.

Bir şempanze topluluğu oldukça karmaşık bir sosyal yapıdır. Çok sayıda birey besleme alanını ziyaret etmeye başladığında, yani onların birbirleriyle etkileşimlerini düzenli olarak gözlemleyebildiğimde bu yapının ne kadar karmaşık olduğunu anlamaya başladım. Topluluğu meydana getiren bireyler devamlı küçük gruplar halinde hareket ederler. Toplum gelişigüzel düzenlenmiş gibi görünse de her birey toplumdaki yerini, yani başka bir şempanzeye göre kendi statüsünü bilir. Gün içinde son derece karmaşık bir selamlaşma yelpazesi olmasına rağmen çoğu şempanzenin tekrar karşılaştıklarında birbirlerini selamlamaları şaşırtıcı değildir. Figan, kendinden yaşlı bir erkek şempanzeyi boyun eğen bir sesle selamlarken muhtemelen iki gün önce sırtına yediği sağlam darbeyi hatırlıyor. Boyun eğen hareketlerinin altında muhtemelen "Üstün olduğunu biliyorum. Kabul ediyorum" duygusu var. Mike'ın boyun eğen bir dişiyi hafifçe okşama hareketinin altında "Saygını kabul ediyorum ve sana şu an saldırmayacağım" mesajı yatıyor.

Hugo ve ben, Mike'ın grubunu gittikçe daha iyi tanıdığımızda farklı yetişkin şempanze bireyleri arasındaki ilişkilerin çeşitliliği hakkında daha çok şey öğrendik. Bazı bireyler sadece meyve veren bir ağaca ya da çiftleşme dönemindeki bir dişiye yaklaştıklarında, yani tesadüfen bir araya geldiklerinde ilişki kuruyorlardı. Diğerleri, genellikle bir arada hareket ediyor, birbirlerini şefkatli bir şekilde idare ediyorlardı. Bunun en doğru tanımı arkadaşlıktı. Araştırmamız ilerledikçe bazı arkadaşlıkların uzun yıllar devam ettiğini, diğerlerinin ise kısa sürdüğünü keşfettik. Aynı zamanda erkek ve dişi şempanzeler arasındaki farkları da öğrendik. Daha çok gözlem yaptıkça, insan ilişkileri ve şempanze ilişkileri arasındaki açık benzerliklerden bir hayli etkilendik.

Goliath ve David Graybeard'ın arkadaşlığı gibi sıkı dostluklar genelde erkek şempanzeler arasında daha yoğundu. Mike ve huysuz J.B. genelde aynı grup içinde dolaşıyordu. Onlarla ilk karşılaştığımda J.B., Mike'tan daha üstün konumdaydı ama Mike'ın gazyağı tenekeleriyle geliştirdiği strateji onu J.B.'den ve diğerlerinden daha üstün konuma yerleştirmişti. Öte yandan, ortalık sakinleşip Mike en yüksek rütbeli birey olarak yerini sağlamlaştırdığında J.B. de sınıf atlamıştı. Mike ve ikisi bir grubun içindeyken J.B., Mike'ın gücü ele geçirmesinden önce kendisinden daha üstün konumda bulunan Goliath'ı ve diğerlerini bastırabiliyordu. Goliath hariç diğer şempanzeler, J.B.'nin ikinci en güçlü birey konumuna yükselişini kolayca kabullenmişlerdi ama Goliath grupta Mike yokken J.B.'ye eski güçlü konumunu hatırlatıyordu. Bir gün Goliath'ın J.B.'yi muzlarına yaklaştığı için tehdit ettiğini çok iyi anımsıyorum. J.B. bir an için uzaklaştı ama sonra daha önce Mike'ın göründüğü yöne doğru bağırmaya başladı. Mike çok yakınlarda olmalıydı çünkü birkaç dakika sonra tüyleri diken diken bir şekilde belirdi. Arkadaşını kimin sinirlendirdiğini öğrenmeye gelmişti. Sonra J.B., Goliath'ın üzerinde oturduğu muz kutusuna doğru yöneldi. Goliath itaatkâr bir sesle yerini Goliath'a bıraktı. Mike'ın başka bir hamle yapmasına gerek kalmamıştı bile.

Başka bir gün J.B., yirmi kadar muz yedikten sonra başka bir kutuyu açmaya çalıştı. Kutu açma konusunda eski bir uzman olan J.B. yeni kutuları açamayacağı için hevesini kırmaya çalışarak kutunun üzerine oturduk. Bu sefer uzaklaştı ama bir ağaca tırmanarak Mike'ın daha önce uzaklaştığı yöne doğru bağırmaya başladı. Neyse ki Mike bu sefer epey uzaklaşmış olmalıydı çünkü gelen giden olmadı.

Leakey ve Mr. Worzle genelde birlikte dolaşan başka bir erkek grubuydu. Bu iki şempanzenin karakteri birbirlerinden epey farklıydı. Leakey, isminden de anlaşılacağı üzere, güçlü,

yüksek rütbeli ve genelde iyi huyluydu. Mr. Worzle ise hem insanlarla hem de şempanzelerle ilişkilerinde genelde asabiydi. Çok düşük bir rütbesi vardı. Zayıf düşüp ölmeden önce bile neredeyse bütün yetişkin erkek şempanzelerden hatta bazı gençlerden bile daha alt seviyedeydi. Buna rağmen bu iki şempanze birbirlerini tımarlayarak, beslenerek ve oradan oraya giderek saatler geçirirdi. Yuvalarını ya aynı ağaca ya da çok yakın ağaçlara kurarlardı. Mr. Worzle, Leakey yanındayken daha rahat ve güvende görünürdü.

Böyle arkadaşlıklar yalnızca düşük rütbeli şempanze için avantajlı değildir. Bir gün, Goliath baskın pozisyonunu kaybederken kampa geldi. Tek başınaydı ve çok gergindi. Endişeli olmasının bir sebebi vardı. Geldiği yola bakmak için devamlı ayağa kalkıyor, ani bir seste yerinden zıplıyordu.

Aniden küçük bir yükseklikten Goliath'a doğru gözlerini dikmiş üç erkek fark ettik. Bunlardan biri yüksek rütbeli Hugh'du. Hepsinin saçları hafifçe dikleşmişti. Yokuş aşağı koşmaya başladıklarında bize bir haydut çetesini hatırlattılar. Goliath ne yapacaklarını görmek için beklemedi. Hızla ters yöne koştu ve kampı çevreleyen kalın bitki örtüsünün içinde gözden kayboldu. Üçü de peşinden koştu ve sonraki beş dakika boyunca çalıların arasında gürültülü bir şekilde koşuşturup Goliath'ı aradılar. Başarısız olduklarında ortaya çıktılar ve muz yemeye başladılar. Hugo'nun işaretiyle yokuşun biraz yukarısında, bir ağaç gövdesinin arkasından dikkatle dikizleyen bir kafa gördüm; Goliath'ın kafası. Üç erkek şempanzeden biri ne zaman başını kaldırsa Goliath ağacının arkasına çekiliyordu ancak birkaç dakika sonra kafasını çıkarıp dışarıyı gözetliyordu. Sonunda yokuş yukarı sessizce çıktığını gördük.

Şempanzeler o gece kampın yakınında uyudular ve çok erken saatlerde, gün doğmadan hemen önce, Goliath'ın yuvası

yönünden ani bir uğultu duyduk. Hugh ve diğer iki erkek, kampa ilk ulaşanlardı. Gecenin loşluğunda karanlık birtakım şekiller hareket ediyordu. Onlar muz yerken yokuştan bir bağırış duyduk. Birkaç saniye sonra Goliath aşağı hücum etti, büyük bir dalı sürükledi ve açıklığı geçerken dalı ileri doğru fırlattı. Hiç ara vermeden Hugh'ya doğru koştu ve ona saldırmaya başladı. Şiddetli bir kavgaydı ve Hugh en çok yara alan olmuştu. Genellikle bir erkek birey, kavga sırasında kurbanına sadece birkaç saniye vururdu ancak bu kez ikisi de durmadan yuvarlanarak birbirlerine defalarca vurdular. Goliath daha sonra Hugh'nun tepesine atlamayı başardı, omzundaki saçlarını çekerek sırtını tekmeledi.

Bu kavgadan hemen sonra Hugo ve ben, Goliath'ın neden birdenbire cesaretlendiğini anladık. David Graybeard karakteristik, derin bağırışıyla kendine özgü usul usul ve muhteşem hareketleriyle diğer erkek bireylerin yanından geçerek hücum gösterisi yapıyordu. Muhtemelen daha sabah erken saatlerden beri David, Goliath'ın yanındaydı ve ona Hugh ve çetesiyle karşı karşıya gelme cesaretini vermişti.

Birbirine hiç benzemeyen David ve Goliath dışında, tanıştığımız tüm erkek arkadaş çiftleri ya fiziksel yapı ya da davranışsal özellikler ya da her ikisi açısından da benzer bireylerdi. Bu benzerlik özellikle Leakey ve Mr. Worzle dostluğunda oldukça çarpıcıydı. Mr. Worzle'ın gözleri diğerlerinden farklıydı çünkü irisin etrafındaki kısım diğer şempanzelerde olduğu gibi yoğun bir şekilde kahverengi pigmentli değil, bembeyazdı; bu nedenle gözleri tam olarak insan gözüne benziyordu. Leakey de Mr. Worzle'dan daha az olsa da aynı olağandışı pigmentasyon eksikliğine sahipti. Bundan dolayı erkek arkadaş çiftlerinin genellikle kardeş olabileceğini düşünüyoruz.

Bu tür arkadaşlıklar kuran dişi bireyler kesin olarak kardeşti. Sadece yüzleri değil, iri vücut yapıları da birbirleriyle aynıy-

dı. İkisi de daha çok erkeklerin yaptığı gibi kasılarak yürüyor ve yere vurarak tehdit gösterileri yapıyorlardı. Bu ikisi birbirleriyle arkadaşlık kuran, gördüğüm tek dişi şempanzelerdi. Birlikte yerde yuvarlanıyor, bir kollarında yavrularını tutarken birbirlerini gıdıklayarak güldürüyorlardı. Dişi şempanzeler hemen hemen her zaman yetişkin erkek şempanzelere, hatta çoğu zaman genç erkek şempanzelere itaat ederler ama dişilerin de Flo'nun uzun yıllar egemen olduğu, kendisinden genç ve hatta yaşlı dişi bireyler tarafından saygı gördüğü grup içi bir hiyerarşisi vardı. Flo, cinsiyetine karşı inanılmaz agresifti, kendinden genç erkeklerden gelen herhangi bir baskın hareketi de asla kabul etmiyordu. Kendine güveninin kaynağı hiç şüphesiz devamlı yanında gezen en büyük iki oğlu ve sinirli Fifi'den kaynaklanıyordu. Böyle bir aile hiç şüphesiz korkutucuydu.

Daha önce belirttiğim gibi, Flo bir aralar Olly'yle dolaşmıştı ancak ikisinin ilişkisi, Mike ile J.B. ya da David ile Goliath ilişkisinden çok farklıydı. Öncelikle Flo, Olly'ye karşı çoğunlukla agresif davranıyordu. Ayrıca zor durumda kaldıklarında birbirlerinin yardımına koşmuyorlardı. Yalnızca bir kez genç yabancı bir dişiye karşı birlik olmuşlardı. Bu dişi kampta ilk kez, pembe şişliğini sergileyerek etrafına bir sürü erkeği toplarken görülmüştü. On gün boyunca her gün kampa geldi ve bu süre içinde yerdeki tuhaf kutularda muzların yetiştiği yere epey alışmış gibiydi. Sık sık Flo ve Olly'yle aynı anda kampta bulunmasına rağmen yaşça büyük bu iki dişi ilk etapta onu pek de umursamadılar.

Bir gün pembe şişliği inmiş, açıklığın kenarındaki bir ağaçtan sinirli şekilde bize bakan genç dişiyi gördüğümüzde Flo ve Olly'nin de aralarında olduğu bir grup şempanze kampta tımarlanıyordu. O zamanlar genç dişiler nadiren kampı ziyaret ettiğinden durumdan memnunduk. Onun için biraz muz ayarlıyorduk ki Flo ve Olly'nin bütün tüyleri diken diken bir şekilde yabancı dişiye baktıklarını fark ettik.

İlk hamle Flo'dan geldi, Olly de onu takip etti. Ağaca doğru sessizce ve yavaşça ilerlediler. Kurban onları fark etmekte geç kalmıştı. Sonra, korkuyla çığlıklar atarak ağacın tepesine doğru tırmandı. Flo ve Olly, Flo yabancının tutunduğu dalı fırlatıp dudaklarını çılgınca sıkarak iki eliyle şiddetli bir şekilde sallamadan önce bir süre bakıştılar. Kısa süre sonra genç dişi şoka uğramış bir şekilde sıçrayarak komşu bir ağaca tırmandı, Flo hemen arkasındaydı. Olly de aşağıda yüksek sesle bağırıyordu. Flo dişiyi yere indirmeye zorlayıp onu yakalayana, iki yumruğuyla dövene ve sonunda kamptan kovalayana kadar kovalamaca devam etti. Olly bağırmaya devam ederek onları takip etti.

Yabancı, orman yolunda gözden kaybolunca Flo durdu. Yüzü yabancının korkuyla salgıladığı salyayla kaplıydı, saçları hâlâ diken dikendi. İki dişi, ormanda yavaş yavaş kaybolan çığlıkları birlikte dinlediler. Sonra Flo yüzündeki salyayı bir avuç dolusu yaprakla temizleyerek bu olaylar yaşanırken sekiz aylık kardeşi Flint'e göz kulak olan Fifi'nin de bulunduğu kampa geri döndü.

Bu, iki yetişkin şempanzenin aynı cinsiyetten bir yabancıyı besleme alanından uzaklaştırmak için birlik olduğuna şahit olduğumuz ilk olay değildi. Yabancı erkek bireylere karşı birlik olmuyorlardı. Erkek şempanzelerse erkek ya da dişi herhangi bir yabancı bireyi uzaklaştırmaya çalışmamışlardı. Öyleyse dişi şempanzelerin bu agresif davranışının sebebi ne olabilirdi? Normal şartlarda erkeklerden daha küçük alana sahip olan yetişkin dişi bireyler bölgelerini daha sıkı koruyor olabilirler miydi? Ya da gruplarındaki erkeklerin genç dişilere gösterdikleri ilgi yüzünden böyle davranıyor olabilirler miydi? Yani insanlarda kıskançlık dediğimiz duygu yüzünden bu şekilde davranıyor olabilirler miydi? Emin olamayız ama bazen gerçekten de öyle görünüyorlardı.

Bir gün Flo dört yetişkin erkekle birlikte tımarlanırken, gruba kuzeyden katılan genç hamile bir dişi yanlarına geldi. Hami-

le dişiler her ay pembe şişlikler göstermeye devam ederler. Bu şempanzenin de oldukça pembe bir organı vardı. O gün erkek bireyler onunla çiftleşmeseler de oldukça ilgili görünüyorlardı. Flo'yu bırakıp onun kalçasını inceledikten sonra yoğun bir şekilde onu tımarlamaya başladılar. Sadece birkaç dakika sonra Flo'yu gördüm; onlardan birkaç metre uzağa oturmuş, bütün tüyleri diken diken bir halde dişiye bakıyordu. Cesaret edebilseydi kesinlikle bu yeni misafire saldırırdı ama onun yerine, gruba yaklaştı, o da dişinin kalçasını dikkatlice inceledi. Sonra uzaklaştı ve Flint'i tımarlamak için oturdu.

Ertesi gün Flo'nun şişkinlik belirtileri göstermesine inanamadık. Flint iki yaşında bile değildi. Genç dişiler yavruladıktan on dört ay sonra yeniden kızgınlık dönemine girebilirler fakat Flo gibi yaşlı dişi bireyler ancak yavruları olduktan dört-beş yıl sonra tekrar pembeleşmeye başlarlar ama Flo'nun çiftleşme derisi onu ayağa kaldırıp kalçasını izlemeye başlayan Rodolf ve diğer iki erkek bireyin ilgisini çekecek kadar şişmişti. Oturup onu tımarlamaya başladılar. Sonraki gün bu olağandışı şişlik inmişti. Flo bundan sonraki dört yıl boyunca hiç şişkinlik belirtisi göstermedi. Bu olayın tamamen tesadüf olduğuna inanmakta güçlük çekiyordum.

Dişi şempanze erkekten çok farklıdır. Öte yandan, insanlarda olduğu gibi bazı dişiler erkeksi özellikler gösterebilir. Bunun tersi de geçerlidir. Yetişkin dişiler, sosyal statüde kendisinden üstün bir bireye istediğini yaptırmaya çalışırken, genellikle bebeklerin yaptığı jest ve seslere başvururlar. Melissa, bir erkeğe yalvarırken ellerini defalarca ona uzatır, çabası başarısız olursa sızlanan bir bebek sesiyle yalvarmaya ve ağlamaya devam eder. Diğer dişiler gibi o da bu dilenme seanslarında fazlasıyla ısrarcı olabilir. Sonunda bir muz parçası ya da istediği her neyse onu alabilmek için durmadan devam eder. Bir keresinde Mr. McGregor, Melissa'yı tımar ederken gruba o an katılan

daha yüksek rütbeli bir erkeği tımar etmek için durduğunda, Melissa gözlerini ona dikerek ağlamaya başladı. Mr. McGregor, önce onu görmezden geldi ama iniltileri daha da yükseliyor ve ikide bir uzanıp Mike'ı parmağıyla hızlı bir şekilde dürtüyordu. Yine de Mr. McGregor diğer erkeği tımarlamaya devam etti. Sonunda, hüsranından neredeyse çığlık atmak üzere olan Melissa, onu ayağıyla sertçe itti. Bunun üzerine yaşlı McGregor nihayet döndü ve ısrarcı dişiyi yeniden tımarlamaya başladı.

Dişiler kin tutmaya erkeklerden daha yatkındı. Melissa kendinden daha üstün birey tarafından tehdit edildiğinde neredeyse her zaman daha da yüksek rütbeli bir bireyin yanına gider, kendisini tehdit edene doğru çığlıklar savurarak ona dokunurdu. Açıkça, daha güçlü olan bireyin kendisi için öç almasını istiyordu. Bu şekilde yaklaştığı erkek bireyler neredeyse hiçbir zaman istediğini yapmamasına rağmen Melissa bu huyundan hiç vazgeçmiyordu. Bir gün o an gruptaki en güçlü erkek olan Rodolf tarafından sıkıştırılmıştı. On dakika sonra Mike geldiğinde Melissa ona doğru koşarak kafasını boynuna soktu ve Rodolf'un olduğu yöne doğru bağırarak bir elini de yine o tarafa doğru sallamaya başladı. Her zamanki gibi bu stratejisi çalışmamıştı ama Melissa'yı bunu yaparken birçok kez daha gördük.

Melissa elbette uzun süreler boyunca kin tutan tek dişi değildi. Pooch beş-altı yaşları arasında annesini kaybetmişti ve bu sırada yaşlı bir erkek olan Huxley'le tuhaf bir ilişki geliştirdi. Ara sıra birlikte tımarlanmalarına rağmen birbirlerine çok da ilgi göstermiyorlardı ama Huxley ne zaman gitmek için ayağa kalksa Pooch onu takip ediyordu. Bir gün, büyük bir şempanze grubu, kampı ziyaret etti. O zamanlar altı yaşlarında olan Pooch bütün süre boyunca hep kendisinden bir yaş büyük olan Evered'in arkasına saklandı. İkisi de hiç muz alamamıştı. Grup gözden kaybolur kaybolmaz onlara biraz meyve verdik. O an bir yaygara koptu. Evered çığlık atan Pooch'u yakaladı. Sonra

Pooch arkasını döndü, itaatkâr bir şekilde eğildi ve Evered onu okşadı. Böylece bir süre yan yana sakince beslenerek oturdular. Pooch birkaç dakika sonra muzlarını yere atıp Evered'e saldırdığında şok olduk. Onu ısırıyor, tüylerini çekiştiriyordu. Evered de şok olmuştu çünkü bir dişinin kendisinden yaşlı bir erkeğe saldırması sıkça rastlanan bir olay değildi.

Pooch'un bu davranışının sebebini daha sonra anladık. Yaşlı Huxley patikanın biraz ilerisinde tüylerini havaya dikmiş bize doğru bakıyordu. Bakışını Hugo'dan çekip gençlere yöneltti. Pooch'un biraz önceki çığlığını bizimle bağdaştırmıştı ve aceleyle onu kurtarmaya gelmişti. Didişen çifte doğru tehdit gösterisini yapmadan önce birkaç dakika daha durdu. İkisini de iyice sıkıştırdıktan sonra yoluna devam etmişti. Evered boğazı yırtılırcasına çığlıklar atarak iki büklüm oturuyordu. Pooch koruyucusunun arkasından yola çıkarken Evered'e öyle bir baktı ki, bu bakışı ne o güne kadar ne de o günden sonra bir şempanzede asla görmedim. Bir insan dişisinin benzer bir durumda yüzüne yerleştirebileceği o pis sırıtışın aynısıydı.

Pooch'un kendisinden birkaç yaş büyük olan Fifi'ye yaptığı şey de şempanze davranışına tamamen tersti. Olay, ikisi birlikte oynarken Fifi'nin Pooch'un canını muhtemelen yanlışlıkla yakmasıyla başladı. Pooch bir çığlık atarak Fifi'ye vurdu. Fifi korkuyla sırıttı ve kalçasını dönerek itaatkâr bir şekilde eğildi. Bu durumda Pooch'un, Fifi'nin kalçasına hafifçe vurarak özrünü kabul etmesi gerekirken o, kasıtlı bir şekilde öne eğildi ve Fifi'nin küçük klitorisini sert bir şekilde ısırdı.

Fifi, annesini andıran kendine güveniyle arkasını döndü ve kendisini ısıran bu büyük dişiye karşı bir hamle yaptı. Flo tüyleri diken diken bir şekilde olay yerine gelip Pooch çığlık atarak kaçana kadar iki şempanze birbirlerinin tüylerini yolarak yerlerde yuvarlandılar. Fifi bu kez çığlıkları boğazında düğümlenerek

annesine itaatini belirtti. Flo, çocuğu sakinleşene kadar kalçasını okşadı. Kalçası epey kanamış ve şişmişti. Muhtemelen canı çok yanıyordu. Yapraklardan kendine yumuşak bir yatak yaparak uzandı. Avucundaki yapraklarla da yarasını temizliyordu.

Şempanze sosyal ilişkilerinde bize davranışlarımızı hatırlatacak çok şey var; belki de çoğumuzun kabul etmek isteyeceğinden daha fazla. Bu karmaşık ve girift ilişkiler yumağını ancak araştırmamızı uzun yıllar daha sürdürerek ve farklı bireyler arasındaki kan bağının kesin olarak bilindiği bir gruptaki sosyal ilişkiyi inceleyerek tam olarak anlayabiliriz.

11

ARAŞTIRMA MERKEZİNİN GENİŞLEMESİ

Gombe Çayı Şempanze Koruma Alanı kumsalına geldiğim ilk günlerde, Gombe Çayı Araştırma Merkezi'nin kuruluşunun ilk adımlarını attığımı, o günden dokuz yıl sonra şimdi, ondan fazla öğrencinin şempanze davranışının farklı alanlarını hatta babunları ve kolobus maymunlarını inceleyeceğini tahmin etmemiştim.

İlk asistanımız Edna Koning'i Flint'in doğumundan kısa bir süre önce işe aldık. Edna, onu bir şekilde almamız için neredeyse yalvaran mektuplar yazdı ve ben Flo'nun doğum yapmasından önce bile işlere yetişmekte zorlanırken tam zamanında geldi. Edna hem notlarımı temize çekiyor hem de gözlemlerini yapmayı öğreniyordu. Ben, Flo ve Flint'i takip etmek için dağa gittiğimde kampta ilginç bir olay olursa Edna'nın kayıtta olması içimi rahatlatıyordu.

O günlerde, sabahın erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar çalışıyorduk. Gözlemlerimi kasete kaydediyordum; böylece etrafta olan bitenden gözlerimi hiç ayırmıyordum. Akşamları ben tezimle uğraşırken, Edna da bu kayıtları yazıya dökü yordu. Notlarımı üç kopya olarak çoğaltmaya ve her kopyayı "tımarlama, itaat, agresyon vb." kategorilere ayırmaya başladık. Daha sonra birlikte bu notları başlıkları altında daha büyük

defterlere yapıştırıyorduk. Bu, araştırmam için son derece faydalı olmuştu. Üçüncü kopyaları herhangi bir sel, yangın gibi doğal afetlere karşı her ay Louis'e gönderiyorduk.

Bir de gübre süzme işi vardı. Hangi besinlerin yendiğini öğrenmek için kurutulmuş örnekleri incelemek yerine şempanzelerin dışkısını incelemeyi ilk düşünen Hugo'ydu. Şempanzeler beslenirken pek çok meyve çekirdeği yuttukları için meyvelerin olgunlaşma dönemleri konusunda tutarlı bilgiler edinebilirsiniz. Bir şempanzenin yediklerinin ne kadarının sindirim sisteminden sadece kısmen sindirilerek geçtiğini görmek şaşırtıcıydı. Gübre süzme, şempanze grubunun ne sıklıkta böcek ve et yediğini bulmanın mükemmel bir yöntemiydi ve bu şekilde toplanan veriler, yemek yerken şempanzeleri izlemekten elde edilen bilgilerle birlikte bize onların yıl boyunca yediklerinin çok iyi bir resmini verdi. Her örneği dibinde delikler olan büyük bir tenekeye koyarak, su dökerek ve kazdığımız bir çukurun üzerinde döndürerek gübreyi derenin kenarına götürüp süzüyorduk.

Hugo analizlerimde bana yardımcı oluyordu, ayrıca kendi çalışmaları da devam ediyordu. Hâlâ National Geographic Vakfı tarafından finanse ediliyordu ve hem kendi hesaplarını hem de benim tüm hesaplarımı o yapıyordu. Filminde kullanmak için sayısız açıklama yazıyor, 35 mm filmlerini düzenliyordu. Özellikle yağmur mevsiminde fotoğraf ekipmanını çalışır durumda tutmak için devamlı çabalıyordu.

O yıl hepimiz o kadar çok çalıştık ki, bizi ziyarete gelen ve günlük işlerden payını hemen alan Vanne biraz kafamızı dağıtmak için işlere ara vermemizi önerdi. Tam zamanında gelmişti. Herkes çalışmadığımız akşamları, hafta sonunu bekler gibi bekliyordu. O gecelerde müzik dinledik, ateşin etrafında birkaç kadeh içtik. Bir an önce işe dönmek için ayakta yediğimiz yemeklerin yerini uzun akşam yemekleri aldı. Hatta bazı akşamlar eğlenceli oyunlar oynamak için bile vakit bulabildik.

Boş zamanlarımızda bile sadece "şempanzelerden" bahsediyorduk. Yaptığımız işten bu kadar keyif almasaydık, sanırım aynı tempoyla çalışmayı başaramazdık. Tek düşünebildiğimiz şey şempanze grubumuzun hareketleriydi. Hugo'nun dediği gibi, bir kasaba hayatının seyircileri gibiydik; sonsuz bir hayranlık, sonsuz bir heyecan, sonsuz bir iş.

O yılın sonlarına doğru ne kadar uğraşırsak uğraşalım, işlerin hepsine yetişemez olmuştuk çünkü sürekli olarak beslenme alanındaki müdavimlere yeni şempanzeler katılıyordu. Ayrıca Melissa'nın bebeği Goblin ve Flint'i gözlemlemek tüm zamanımızı alıyordu. Böylece Sonia Ivey adında bir sekreter tuttuk ve o da Edna gibi şempanzelere hayran kaldı. Sonia tüm kasetlerimi deşifre ediyordu; bu da Edna'ya gözlem yapmak, bana da ormanlarda araştırma yapmak için daha fazla zaman verdi. Şempanzeler, onları yakından takip etmeme karşı giderek daha hoşgörülü hale geldiler. Dolayısıyla onlarla giderek daha uzun zaman geçirebiliyordum.

Bu zamana kadar kampı ziyaret eden kırk beş şempanzemiz vardı. Bazıları Flo ve ailesi gibi düzenli olarak geliyor, diğerleri (normal yaşam alanları güney veya kuzeyde olanlar) yalnızca gezintileri onları vadimize yaklaştırdığında kampı ziyaret ediyorlardı. Nadiren gelen bazı ziyaretçiler dışında, bu şempanzeler besleme istasyonundaki düzene o kadar alışmışlardı ki, çadırlarımıza girip çıkmakta ve istedikleri her şeyi almakta tereddüt etmiyorlardı.

Kris Pirozynski'nin deneyimlerinden yararlanmıştık: Tüm giysilerimizi ve her sabah bin bir zahmetle katladığımız yatak örtülerimizi teneke sandıklara koymaya özen gösteriyorduk. Bir keresinde, şafaktan hemen sonra, Vanne'nin acı çığlığıyla uyandım. Ne oluyor diye bakmaya gittiğimde David Graybeard'ın, annemin giysilerini çekiştirdiğini gördüm. David bir eli dizin-

de, pijamasının paçasının ucunu emerken, annem yatağında yarı çıplak oturuyor ve pijamanın diğer ucunu tutmaya çalışıyordu. Kahkahamı durdurabildiğimde elime bir muz aldım ve çadırın dışında durdum. David pijamanın elindeki kısmını oldukça sert bir şekilde çekmesine rağmen sonunda bıraktı. Pijama yerine muzunu alırken, Vanne hızla çadırın fermuarını çekti ve pijamalarını güvenli bir yere topladı.

Rodolf aniden arkadaşlarını tımarlamayı bırakıp dağın tepesinden üzerime doğru koştuğundaysa muzla aklını çelecek kimse yoktu. Gömleğime öylesine yapışmıştı ki neredeyse soyunup gömleği ona bırakacaktım ama sakinleşti ve kumaşı on beş dakika emdikten sonra bir parçasını koparıp yoluna devam etti.

Zamanla kuralların çiğnenebileceğine karar verdik. Çoğu zaman birkaç muzu elbiselerimizin ceplerine saklar, onları Fifi'ye ya da kutulardan pay alamayan başka bir genç şempanzeye kaçırırdık ancak yetişkin erkekler neler olup bittiğini hemen anlayınca çok geçmeden buna son vermek zorunda kaldık. Şempanzeler ceplerimizde ne olduğunu öğrendiler. Bir sabah, henüz üstünü giymiş yarı uykulu haldeki Hugo, Leakey çadırın girişinde belirdiğinde bir çığlık attı. Leakey ona dik dik baktı, gömleğini kaldırdı ve meraklı ellerini Hugo'nun göbeğine daldırdı. Edna'nın gömleğindeki umut verici çıkıntıyı fark eden de Leakey oldu ve muz bulma umuduyla memelerini sıktı.

Bu olaylar aklımdan çıkmış gibi bir gün, yemek üzere cebime bir muz koydum. Fifi eliyle beni dürtmeye çalıştığında uzaklaştım. Cebimdeki tümseğe uzun uzun baktıktan sonra uzun, ince bir ot aldı ve onu nazikçe cebimin derinliklerine soktu. Geri çekti ve otun dibini dikkatle kokladı. Öğrenmek istediği şeyi öğrenmişti ve muzu alana kadar sızlanarak beni takip etti.

Ayrıca yumurta tedariğimizi de çok dikkatli bir şekilde saklamamız gerekiyordu. Mr. McGregor, Mr. Worzle ve Flo yu-

murtayı en çok seven üç şempanzeydi. Bir gün yaşlı McGregor, Edna'nın öğle yemeği için hazırladığı dört haşlanmış yumurtayla kaçmayı başardı. Bizi o kadar güldürmüştü ki yumurtaları kaybetmeye değerdi. Şempanzeler yumurtayı her zaman büyük bir yaprak lokmasıyla birlikte ağızlarına atarlar. Yeterince yaprak topladıklarında kabuğu kırar ve koca bir porsiyon yapraklı yumurtanın tadını çıkarırlar.

Mr. McGregor yumurtalardan ilkini ağzına attığında irkilmiş görünüyordu – gayet normaldi çünkü yumurta sıcaktı. Yumurtayı ağzından çıkardı, dikkatlice baktı, kokladı ve bol miktarda yaprakla birlikte tekrar ağzına aldı. Sonra kabuğu kırdığını duyduk. Galiba bu onun için daha da kafa karıştırıcıydı; lezzetli sıvı bir türlü ağzına akmıyordu. Tüm yaprak ve yumurtayı birlikte dışarı tükürdü ve çıkardığı şeye baktı. Dört yumurtayı da denedi, her seferinde ağzına daha fazla taze yaprak doldurdu; ta ki beyaz ve sarı yumurta parçaları yapraklarla kaplanana kadar.

O yıl bir diğer sıkıntımız da çadırları korumaktı. Tüm gergi halatlarını yüksek ağaçlara ya da Hassan'ın çadırın çevresine ördüğü kalın ahşap korkuluğa bağladık çünkü şempanzeler, kampa geliş gösterileri sırasında yanından geçtikleri çadır kazıklarını yerden birer birer sökmeyi keşfetmişlerdi. Kazıkları sabitleyince bir süre sorun yaşamadık. Derken bir gün Goliath çadırımızın tam ortasında belirdi ve bunu yaparken iki kalın ahşap direği birer kibrit çöpüymüş gibi birbiri ardına kırdı. Arkasında, ağaçlara bağlı halatlarla kısmen ayakta duran bir bez bıraktı. Sonunda sağlam direkler bulduk ve Hassan'ın yardımıyla bunları betona gömdük. Alışılmadık olsa da son derece sağlam çadır direklerimiz olmuştu.

O yılın büyük kısmında en büyük sorunumuz şempanzelerim muz stoğu oldu. Hiçbir zaman yeterli kutumuz yoktu. Has-

san neredeyse hiç durmadan daha fazlasını yapıyordu ancak her gün iki veya üç –hatta daha fazlası– şempanzelerden biri tarafından hizmet dışı bırakılıyordu. Hepsini çimentoya gömdüğümüzde bile yetişkin erkeklerden birkaçı yine de bir şeyler kırmayı başardı. J.B. en azılı suçluydu. Kapakların çelik kulplarını durmadan kırıyordu; bu yüzden kutuları hiç kapatamıyorduk. Dışarıdan görünen tek kısım borunun çimentolu ucu ile kaldıraca bağlandığı yer arasındaki yaklaşık yedi santimetrelik bir çıkıntı olmasında rağmen en güçlü kabloları bile koparmayı başardı. Bu, şempanzelerin muazzam gücünün oldukça ürkütücü bir göstergesiydi.

Eğer bir grup diğeri gelmeden yemeyi bitirip giderse çok sorun çıkmıyordu, kutuları ufak stoğumuzdan doldurmak için zamanımız kalıyordu ama kampta beslenen bir grup varsa depoyu açmaya cesaret edemiyorduk. Kutuları yeniden doldurmaya çalışırken David ya da J.B. gibi yetişkin erkekler etraftaysa bizi sıkıştırıp elimizdeki muzları alıyorlardı. Karşı koyamayacağımız kadar güçlü oldukları için çoğu zaman pes etmek zorunda kalıyorduk.

Hepsinden kötüsü, David Graybeard'ın muz sorunuydu. David kendisi, Goliath ve William'ın bütün muzları yiyebildikleri günleri unutmuyordu. O ilk günlerde beş ila on aç erkekle bir pay için rekabet etmesi gerekmiyordu. David kampa geldiğinde acele etmeyi sevmiyordu, diğer erkeklerin önden koşmasına izin vermeyi severdi; böylece o vardığında muz heyecanı ve muzlar bitmiş oluyordu. Yine de bir şekilde geldiğinde ona muz vermek zorundaydık; aksi takdirde altdudağını kararlı bir şekilde öne doğru uzatarak ve çadırlara teker teker girerek muz arardı. Çadırın fermuarı kapalıysa her şeyi parçalar, bir tarafa iter, hatta cibinlikli pencereleri bile açardı; bu yüzden bir şekilde her zaman David için on veya on beş muzu saklamak zorunda kaldık ama sorun şuydu: David kadar kararlı ve detaycı olmasa da diğer şem-

panzeler de saklanmış meyveleri bulmak için çadırları arıyorlardı. Saklama yerlerimizin hepsini çabucak öğrendiler ve sürekli olarak yeni yerler düşünmek zorunda kaldık.

David'in erzağını sağlama almış olsak da diğer saldırgan erkekler fark etmeden muzları ona ulaştırmak gibi zor bir görevimiz vardı ve biz büyük bir güçlükle bir yığın muzu onun kollarına atmayı başardıktan sonra bile Flo, Melissa ya da diğer dişilerden bazıları etrafa toplanıyor ve David'in payından meyve almak için koşuşmaya başlıyorlardı. David nadiren itiraz ederdi; ne de olsa, bizden daha fazla muz alacağını biliyordu. Kampta hayat giderek zorlaştı. Dağlarda tek başıma dolaştığım o sakin günleri özlemeye başlamıştım.

Bununla birlikte 1965'te işler düzelmeye başladı. Araştırmayı hâlâ destekleyen National Geographic Vakfı, birkaç prefabrik alüminyum binanın inşaatı için bize fon sağladı. Karşıdaki dağın ve gölün bir manzarasına karşı, vadinin daha yukarısında başka bir kamp yeri seçtik. Yine bütün işlerin gece bitirilmesi gerekiyordu. Neyse ki beton zeminler dışında binaların kurulması uzun sürmedi. Hazır olduklarında yan duvarlar ve çatılar çimlerle kaplandı; böylece ormanla daha iyi uyum sağladılar. En büyük bina kayıt dosyalarını tuttuğumuz ve çalıştığımız ofis için bir oda, Edna ve Sonia için yatak odası olarak hizmet verecek küçük iki oda, mutfak ve depolama alanı olarak daha da küçük iki odayı içeriyordu. Diğer bina Hugo ve benim içindi. Vadinin aşağısında muz depolama alanı olarak kullanmak amacıyla ufak bir kulübe daha yapmıştık.

Bu kez şempanzeleri yeni kampa alıştırmak daha da kolay olmuştu. Bir sabah Hugo ve ben tamamlanmış yeni binalarda her şeyin hazır olup olmadığını kontrol ederken vadiye baktık ve David Graybeard ile Goliath'ın bir palmiye ağacında beslendiğini gördük. Şansa bak! Hemen büyük bir muz demetini ha-

vaya kaldırdık. İki erkek çığlık attı ve tam bir dakika boyunca birbirlerine sarıldılar, ardından aşağı inip vadiyi hızla geçtiler. Vadiye dağılan on beş şempanze daha vardı. David ile Goliath'ın heyecanlı çağrısını duyunca onlar da aceleyle bize doğru koşturdu; tüm grup yeni beslenme alanında toplandı. Tek hayal kırıklığımız, alıştırma planımız aniden geliştiğinden Hugo'nun, şempanzelerin muzları tekrar bulduklarındaki vahşi heyecanı, kucaklaşmaları, öpüşmeleri, okşamaları ve bağırmaları kaydedecek bir kamerası olmamasıydı.

Üç gün içinde sadece arada bir gelenler dışındaki neredeyse tüm şempanzeler yeni alanı keşfetti. Biz de diğer beslenme alanımızı tamamen kapatmayı başardık. Yeni binalar, Hugo ve benim Gombe'de alıştığımız her şeye kıyasla o kadar lükstü ki, her şey bittikten birkaç hafta sonra bile oradan ayrılmak zorunda kaldığımız için epey üzülmüştük. National Geographic Vakfı şempanze kampında tamzamanlı bir fotoğrafçı bulunduramayacağı için Hugo başka bir fotoğraf görevine başlamak zorunda kaldı. Ben de doktora tezi sonuçlarımı yazmak için İngiltere'de dokuz ay geçirmek zorunda kaldım.

Hugo ve ben Gombe Deresi'nden ayrılana kadar, o yıl boyunca yaptığımız ciddi bir hatayı fark etmemiştik. Flint'i bize dokunması için cesaretlendirmiş, bazen de yavaşça gıdıklamıştık. Keyifli bir deneyim olmuştu, hem de Flint giderek bize daha fazla güveniyordu. Vahşi bir şempanzenin, yavrusunun bizimle oynamasına izin verecek kadar insana güven kazanmasına şaşırıyorduk. Fifi de Flint'i örnek almaya başlamıştı. Hatta Figan bile. David'le ilişkimin de kanıtladığı gibi, yaşamının ilk yıllarını insanlardan korkarak geçirmiş vahşi bir hayvanla dostane bir ilişki kurmak mümkündü. Hugo ve ben, Figan'ı gıdıklıyor, hatta onunla güreşiyorduk bile fakat sekiz yaşında olmasına rağmen ikimizden de daha güçlüydü.

Ayrılmadan önce öğrencilerden ekibimize katılıp katılamayacaklarını soran birçok mektup almaya başladığımızda bu davranışımızın aptalca olduğunu anladık. Yetişkin bir erkek şempanze, bir insandan en az üç kat daha güçlüdür. Dahası, vahşi bir hayvanla tekrarlanan temasın hayvanın davranışını etkilemesi kaçınılmazdır. Bundan sonra kampa gelen bir öğrencinin şempanzelerle herhangi bir yakın temas kurmaması kuralını koymak zorunda kaldık.

Tutarlı ve doğru gözlem yapmayı öğrenen Edna ve Sonia neredeyse bir yıl boyunca işleri kendi başlarına sürdürdüler. O zamandan beri Gombe'de devamlı çalışan araştırma görevlilerimiz oldu. Araştırma programımız kademeli olarak genişledi, son birkaç yılda babun ve kızıl kolobus davranışını incelemek isteyenlere de imkân sağladık. Bazı öğrenciler Gombe'de bir yıl boyunca araştırma görevlisi olarak çalıştılar, şu anda bilindiği kadarıyla şempanze davranışının çok önemli kayıtlarını tuttular. Bu gençlerin çoğu lisans derecesine sahipti. Hepsi saatlerce çalıştı ve şempanzeler hakkındaki bilgilerimize çok büyük katkıda bulundular. Bazıları, şempanze davranışının daha belirli alanları üzerinde çalışmak üzere ikinci bir yıl daha kaldı.

1967'de, Gombe Çayı'nın statüsünde büyük bir değişiklik oldu: Tanzanya Ulusal Parkları tarafından devralındı ve ismi Gombe Ulusal Parkı oldu. Av Departmanı Korucuları, parkın güney bölümünde kendi mahalleleri olan kısmı, Milli Park korucularına devretti. Milli Parklar yetkilileriyle birlikte, meraklı turistlerin ve ziyaretçilerin yararlanması için bölgenin güneyinde ikinci bir besleme istasyonu açma yolunda yavaş yavaş ilerledik. Öğrenciler yaklaşık iki yıldır bu bölgede çalışmaktaydılar ve tıpkı 1960'da yapmaya başladığım gibi güneydeki yeni şempanzeleri tanımaya çalışıyorlardı.

Gombe Çayı Araştırma Merkezi giderek genişledi. Bugün, gözlem alanında konaklamak için ağaçların arasına gizlenmiş sekiz küçük ev, sahilde üç büyük bina ve babunlar ve maymunlar üzerinde çalışan öğrenciler için üç kulübe daha vardı. Afrikalı personelse ihtiyar İddi Matata'nın evinin etrafına neredeyse köy denebilecek bir alan kurdu. Dominic, Sadiki ve Rashidi hâlâ bizimle çalışıyorlardı ve onlar gibi birçok başka insan da alanda istihdam edilmiş durumdaydı. Gombe Çayı Araştırma Merkezi'ndeki şartlarımız için tabii ki lüks diyemezdik ama hayvanları ve onlar üzerinde çalışmayı seven genç insanlar için oldukça yeterli olduğunu söyleyebilirdik.

Bütün bu zaman boyunca karşılaştığımız en büyük zorluk, muzları nasıl doğal bir besin kaynağına en yakın biçimde şempanzelere sunabileceğimiz sorusu oldu. Yıllar içinde çok fazla denedik ve de yanıldık.

Önce, kampa geldiklerinde şempanzelere muz verdik. Onları bu kadar yakından incelemek o kadar heyecan vericiydi ki, vadiye normalde geldiklerinden daha sık gelmeleri bizi endişelendirmedi. Ayrıca o günlerde henüz vadide ne kadar kalabileceğimizi bilmiyorduk. Uzun süreli araştırma imkânı henüz belirsizdi, bu yüzden bir daha hiç gelmemek üzere oradan ayrılmadan önce olabildiğince fazla kayıt almak istiyorduk. Gelgelelim, birkaç yıl sonra, sürekli beslenmenin şempanzelerin davranışları üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu fark ettik. Önceden hiç olmadığı kadar büyük gruplar halinde hareket etmeye başladılar. Kampın yakınında uyuyor ve sabahın erken saatlerinde gürültülü kalabalıklar halinde geliyorlardı. Hepsinden kötüsü, yetişkin erkekler daha da saldırgan hale geliyordu. Şempanzelere muzları ilk verdiğimizde yiyecek için nadiren kavga ederlerdi. Genellikle var olan kutuları paylaşıyor veya en kötü ihtimalle birbirlerini kovalıyor, fiziksel olarak saldırmadan hafifçe tehdit ediyorlardı.

Cambridge'deki dönemimi tamamladıktan sonra 1966'da, Hugo ve ben Gombe'ye döndük ve şempanzelerin davranışlarında gördüğümüz değişiklik bizi şoka uğrattı. Sadece her zamankinden çok daha fazla çatışma olmakla kalmıyor, şempanzelerin çoğu her gün saatlerce kampta takılıyordu. Bu tamamen Fifi ve Figan'a ve daha az ölçüde Evered'e bağlıydı.

Bu üç genç, bir muz kutusunu açmak için yapmaları gereken tek şeyin, kolu kapalı tutmaya yarayan basit pimi çıkarmak olduğunu keşfetmişti. Hassan tutturma işini büyük bir zahmetle çalışarak hem pima hem de sapa iplikler kesmişti; öyle ki basitçe çekip çıkarmak yerine vidasını gevşetmek zorunda kalmıştı. Bu birkaç ay işe yaramıştı ama sonunda aynı üç genç bu sorunu da çözmüştü. Sonra Hassan vidaların uçlarına somunları sabitledi; böylece vidalar sökülmeden önce bunların çıkarılması gerekiyordu. Hugo ve ben dönmeden hemen önce Figan, Fifi ve Evered bu konuda ustalaşmıştı. İşler kaotik bir hale girmişti.

Evered bir kulpa gider, onu yerinden çıkarır, bağırarak az önce açtığı kutuya koşardı. O sırada kamptaki tek ya da en yüksek rütbeli şempanze değilse, bir ya da iki muzdan fazla alamazdı çünkü etraftaki diğer şempanzeler de onun açtığı kutuya gelmiş olurlardı. Diğerleri doyana kadar genellikle kutu üstüne kutu açar, eğer geriye bir kutu kalmışsa onu da kendine alırdı. Tek hile girişimi sabah çok erken gelip kamptaki ilk şempanze olmaya çalışmasıydı fakat diğerleri de zamanla daha erken gelmeye başladılar.

Fifi ve Figan çok daha zekiydi. İkisi de etrafta daha yüksek rütbeli şempanzeler varsa ne kadar kutu açarlarsa açsınlar istedikleri kadar muz alamayacaklarını çabucak öğrendiler. Flo'yla birlikte öylece uzanıp diğerlerinin gitmesini bekliyorlardı. Kampta hiç yetişkin erkek kalmadığında her biri hızla birer kutu açardı ama bazen kutuların kulplarını sökmekten kendi-

lerini alamıyorlardı. Yine de kolu kaldırıp kutuyu açmıyorlardı. Kutunun üzerinde oturup bir ayaklarıyla kapağı sabit tutuyor, kutu dışında bir noktaya bakarak uzun uzun oturuyorlardı. Bir seferinde Figan'ın yarım saatten fazla oturduğunu hesapladım. Elbette, diğer şempanzeler vidaların sırrında ustalaşmamış olsalar da ortalıkta dolanırlarsa Fifi veya Figan sonunda onlara muz verebileceğini biliyorlardı; böylece her seferinde kampta daha uzun süre kaldılar. Sık sık olmasa da bazen diğer şempanzeler –özellikle Mike– Fifi'nin sabrını taşırmayı başarıyordu ve böylece Flo ve ailesi her gün kampta kalmaya başladı. Tek fark Flo'nun yeterince ikna edici olmamasıydı. Omzunun üzerinden devamlı arkasına bakarak patikadan aşağı her inişinde geri dönüp kendini bir palmiye ağacının gölgesine atıyordu.

Her ne kadar Figan ve Fifi'nin zekâsından etkilensek de bu, besleme için tamamen yeni bir yöntem bulmamız anlamına geliyordu. Bir sonraki denememiz Nairobi'de yapılan çelik kutuları alana yerleştirmekti. Bunlar, araştırma binasından bir düğmeyle basılarak açılabilen pilli kutulardı. Bunun bir avantajı da kampa gelen her yeni büyük grubun içindeki yetişkin erkek şempanzelerin her birinin payını teker teker verebiliyor olmamızdı; böylelikle etrafta dolanarak uzun süreler beklemiyor ve agresifleşmiyorlardı. Ayrıca şempanzeler muzları giderek insanlardan çok kutularla özdeşleştirmeye başlamışlardı çünkü düğmeye basıldığında kutuların açıldığını anlamamışlardı.

Ek olarak, muzları düzensiz bir şekilde vermeye karar verdik. Bazen iki ya da üç gün boyunca ortalıkta hiç muz olmuyordu. Bu şekilde, şempanzelerin devamlı bizim vadide takılmasını engellemeyi umuyorduk. Bu sistem 1967 yılı boyunca gayet iyi ilerledi ama istediğimiz sonuca ulaşmaktan epey uzaktık.

Bir sonraki sorun aslında başından beri vardı ve her yıl daha da ciddi hale geliyordu: Şempanzelerin ve babunların besleme

alanındaki rekabetleri. 1968'de Hugo'yla birlikte birkaç aylığına tekrar Gombe'ye döndüğümüzde işlerin iyice karıştığını gördük. Bir babun alayı –daha önce Kamp Alayı ismini koyduğumuz– besleme alanını ve kampı görebilecekleri ağaçlarda ya da vadinin karşısında takılmaya başlamıştı. Bir şempanze grubu gelir gelmez, babunlar paylarına düşeni almak için hücum ediyordu. Bu yetmezmiş gibi ikinci bir babun alayı –Sahil Alayı– da kampın yakınlarında uzun saatler geçirmeye başlamıştı.

Yetişkin erkek babunlar sadece şempanzelere değil, insanlara karşı da son derece agresifti. Öğrencilerin bazıları, özellikle kız öğrenciler endişelenmeye başlamıştı çünkü babunlar ve leoparlar dişi insanlara, erkek insanlar kadar saygı duymuyorlardı.

Bir süre, babunlar etraftayken kutuları açmayı reddederek onların cesaretini kırmaya çalıştık ama bu, orada bulunan şempanzelerde sadece muazzam bir gerginlik ve rahatsızlık yarattı. Babunlar da şempanzeler de kapalı kutularda muz olduğunu biliyorlardı ve açmayı erteledikçe durum daha da kötüleşiyordu. Agresif olaylar iyice arttı ve nihayet kutular açıldığında ortalık daha da karıştı. Bir şey yapmalıydık; hem de hemen.

Önce beslemeyi tamamen bıraktık. Hugo ve benim tahmin ettiğimiz gibi, şempanzeler geldiklerinde ve tüm kutuları açık ve boş bulduklarında kampı daha az ziyaret etmeye başladılar. Bir hafta boyunca ortalık oldukça sessizdi. Küçük gruplar ara sıra kutulara göz atarak ve tekrar uzaklaşarak dolaştı. Babunlar da etrafta beklemeyi bıraktı.

Üç hafta sonra, fazlasıyla düzensiz bir şekilde yeniden beslemeye başladık ve kutuları ancak babunların çok uzakta uyuduklarından veya sabahın erken saatlerinde ortalıkta olmayacaklarından emin olduktan sonra doldurmaya başladık. Bu arada, ana gözlem binasından yaklaşık on metreye uzanan bir yeraltı sığınağının inşası için çalışmalar devam ediyordu.

Bitmiş sığınak yaklaşık bir metre genişliğinde ve bir kişinin ayakta yürüyebileceği kadar yüksekti. İçeride bir güne yetecek kadar muz saklayacak yer vardı; bu yüzden yokuşlardan çıkarılan kutular sığınağın –ya da daha sonraki adıyla Hendek'in– iki yanına yerleştirildi. Kutular hem dışa hem de içe doğru açılabiliyordu. Sonunda, ne zaman ve kimi besleyeceğimiz konusunda kontrolü tamamen ele aldık. Eğer bazı kutular doldurulmuş ve babunlar, şempanzeler beslenmeden önce kampa gelmişse muzları kutunun içine doğru ittik ve dış kısmını açtık. Bu günlerde ne babunlar ne de şempanzeler için muz vardı. Küçük bir şempanze grubu gelirse hiçbir zorluk çıkmadan bu kutulardan beslenebiliyordu.

Hendek inşa edildikten sonra bir kutunun iç kısmı kırıldığında Goblin'in kutuyu tünele doğru itmeyi keşfetmesi ve eli kolu muzla dolu dışarı çıkması dışında neredeyse hiç sorun yaşamadık.

Her bireyin ne sıklıkta beslendiğini düzenleyebiliyorduk ve hiçbir şempanzenin on gün ya da iki haftadan önce ikinci bir kez beslenmediğinden emin olduk. Dolayısıyla şempanzeler daha önceki göçebe düzenlerine neredeyse tamamen geri döndüler. Sadece yakınlarda olduklarında kampın içinde dolaşıyorlardı. Elbette bu, devamlı kampta kaldıkları günlere kıyasla daha az bilgi toplayabilmemiz anlamına geliyordu ama yine de öğrencilerin her birey hakkında yeterli kayıt yapabilmesi mümkündü.

O günden sonra şempanzelerin arasındaki güç dengesinin değişimi, diğer ilişkiler ve yavru gelişimi hakkında besleme alanında daha yakından, ormanda ise daha normal şartlar altında gözlem yapabilmeye başladık. Şempanzeler orman yollarında, arkalarında dolaşan insanların varlığına inanılmaz bir şekilde alışmışlardı. Varlığımızdan rahatsız olduklarında bizi uzaklaştırmak da onlar için hiç zor değildi.

Galiba sonunda nihai çözümü bulmuştuk. Farklı bireylerle ilgili kayıtlara, Flint ve küçük Goblin gibi şempanzelerin hızla biriken hikâyelerine baktığımda bütün bu mücadelenin, umutsuzlukların ve hayal kırıklıklarının aslında ne kadar değerli olduğunu anlıyorum.

12

BEBEK

Bir bebeğin doğumu, birçok hayvan ve insan toplumunda önemli bir olaydır. Annelerin yalnızca dört buçuk ila altı yılda bir bebek doğurduğu şempanze topluluğunda, doğumlar nispeten azdır – örneğin, otuz ila kırk kişilik grubumuzda yılda bir veya ikiden fazla değildir; bu nedenle yeni bebeği olan bir annenin ortaya çıkışı genellikle diğer şempanzeler arasında büyük ilgi uyandırır.

Goblin büyük bir grupla ilk kez tanıştığında iki günlüktü. Annesi Melissa'nın desteği olmadan ancak birkaç adım atabiliyordu. Ayrıca hâlâ göbek bağıyla plasentaya bağlıydı. Grup sakin bir şekilde tımarlanıyordu ancak Melissa bir ağaca yaklaşıp tırmanmaya başladığında önce bir şempanzenin, ardından başka bir şempanzenin yeni anneye bakışlarındaki gerilimi hissettim. Fifi anında ona doğru döndü. Dikkatli hareket eden Melissa, Mike'ı selamlamaya gitti, itaatkâr bir şekilde nefes nefese homurdandı ve Mike'a dokunmak için uzandı. Kalçasını ona doğru uzattı, Mike da nazikçe okşadı ama Goblin'e bakarak bir adım attığında Melissa hemen uzaklaştı. Goliath'ı selamladığında da aynı şey yaşandı. O da bebeği daha yakından görmek istemişti. David ve Rodolf da bebeği incelemek istiyordu.

Beş dakika sonra Mike tehdit gösterisine başladı. Ağaca doğru atlıyor ve dalları sallıyordu. Melissa çığlık atarak ondan uzağa sıçrarken plasentası neredeyse dallara takılmıştı. Bebeğin, annesinin memesinden kopabileceğinden korkmuştum ama Melissa, Goliath ona doğru gösteri yaparken göbek kordonunu toparlamıştı. Biraz sonra bütün grubun kafası karışmıştı. Erkekler dalları sallıyor, Melissa ve diğer dişilerle genç şempanzeler koşuşturarak çığlık atıyorlardı. Uzaktan vahşi bir bebek karşılaması gibi görünebilecek bu olay aslında tamamen meraktan kaynaklanıyordu. Melissa, erkeklerin bebeği inceleyebilecek kadar yakına gelmesine izin vermemişti.

Sonunda ortalık sakinleşti ve erkekler birbirlerini tımarlamaya devam ettiler. Ardından Fifi ve diğer dişiler bebeğe bakmak için Melissa'nın etrafında toplandılar. Çok yaklaşırlarsa Melissa küçük bir havlamayla ya da bir kolunu yukarı kaldırarak onları uyarıyordu ama uzaklaşmıyordu; böylece bebeği yeterince yakından inceleyebildiler.

O günden sonra yeni bebeğiyle ortaya çıkan bir anne varken bu tür olaylara şahit olduk ama bu sadece anne gençse yaşanıyordu. Yeni anne, Flo gibi tecrübeli bir dişiyse genelde bu telaş yaşanmıyordu. Tecrübeli anne sakinliğini koruyor ve diğerlerinin bebeği incelemesine sakince izin veriyordu. Dört erkeğin, yaşlı bir annenin hemen yanında oturmuş, onun bebeğini dikkatlice incelediğini görmüştük. Eğer anne kaçarsa bu yeni doğan bebek için oldukça tehlikeli olabilirdi çünkü bebek şempanze yaşamının ilk birkaç günü annesine çok iyi tutunamazdı. Ayrıca plasentanın sarkma tehlikesi de vardı. Bu vahşi gösteri sırasında bir bebeğin zarar gördüğünü hiç görmedik. Öte yandan, yaşamlarının ilk birkaç gününde gizemli bir şekilde ortadan kaybolan birçok bebek şempanzeye tanık olduk.

Flint ve Goblin'in doğumundan itibaren altı yıl boyunca grubumuzda on iki bebek doğmuştu. Bunlardan birçoğu bir yaşına ulaşmadan ölmelerine rağmen onlar ve anneleri hakkındaki gözlemlerimizden çok şey öğrendik. Beş aylıktan daha küçük bebekler, kardeşleri hariç herhangi bir şempanzeyle iletişim kurmaktan anneleri tarafından korunurlar. Üç ayını dolduran bebekler, yakınlarında oturan şempanzelere elleriyle uzanmaya çalışırlar ama anneleri hiç vakit kaybetmeden onları çeker. Ne var ki grubumuzda ilk doğan dişi bebeklerden olan Pom için durum epey farklıydı. Annesi Passion, bebek daha doğar doğmaz onu yere yatırmış, iki diğer dişinin onu incelemesine, dokunmasına ve hatta tımarlamasına izin vermişti. Gerçi Passion diğer konularda da zaten epey farklı bir anneydi.

Bizim Passion hiç de genç değildi. Onu ilk tanıdığım günlerde, yani 1961'de yetişkinliğe erişmişti. Pom'un doğumundan önce 1965'te bir yavrusunu kaybettiğini biliyordum. Eğer diğer bebeklerine de Pom'a davrandığı gibi davrandıysa hiç şüphesiz başka bebekler de kaybetmiş olabilirdi. Pom ilk günden beri hayatta kalmak için mücadele etmek zorundaydı. İki aylıkken, diğer bebeklerden üç ya da dört ay erken bir şekilde annesinin sırtına binmeye başladı. Bu durum Pom'un ayağını yaralamasıyla başladı. Annesine doğru düzgün tutunamıyordu ve Passion diğer annelerin yaptığı gibi bir eliyle onu desteklemek yerine bebeği sırtına binmeye zorladı. Ayrıca Pom'un sırtında geçirdiği ilk gün bir grup erkeği selamlamak için metrelerce koştu ve bebek, annesinin sırtında zar zor sabit kalabildi. Normalde diğer bebekler böyle ani hareketlerde yerlerini koruyamaz, annelerinin sırtından düşerlerdi.

Ayağı düzeldiğinde Pom, annesinin karnına tutunmaya geri döner diye düşündük ama bu hiç gerçekleşmedi. Anne için muhtemelen bebeğin sırtına binmesi karnına asılmasından

daha konforluydu. Dolayısıyla Passion normal zamanından üç ay erken gerçekleşen bu geçişi geri çevirmek için herhangi çaba göstermedi. Sağanak yağmurda Pom, annesinin karnına tutunup yağmurdan korunmak isterken bile Passion bu isteği reddetti ve bebeği sırtına doğru ısrarla itmeye devam etti.

Gözlemlediğimiz anne şempanzelerin çoğu bebekler çaresiz şekilde meme ucu ararken onlara yardım ederlerdi. Flo, Flint altı aylıkken bile daha rahat beslenmesi için ona destek olurdu. Melissa da her ne kadar bebeği olması gerekenden daha yukarı kaldırıp ağzıyla omzundaki ya da boynundaki tüyleri emmesine sebep olsa da Goblin'in meme ucunu bulmasına yardım etmeye çalışırdı ancak Passion, Pom'un sızlanmalarını genelde tamamen görmezden gelirdi. Pom meme ucunu bulamazsa, bu, şanssız olduğu anlamına geliyordu. Passion yerinden kalkmak istediğinde Pom emmeye devam etmek isterse bebeğin beslenmeyi bitirmesini asla beklemez, hemen ayağa kalkar ve yürümeye başlardı. Pom ise annesinin gövdesine tutunarak emmeye devam etmek istese de Passion onu hemen sırtına doğru iterdi. Annesinin ilgisizliğinin sonucunda Pom çoğu zaman iki dakika bile beslenemezdi. Çoğu bebek ilk yıllarında, saatte bir yaklaşık üç dakika beslenirdi. Pom için bu süre her zaman daha kısaydı ama daha sık beslenerek telafi etmeye çalışıyordu.

Pom yürümeye başladığında da durum değişmedi. Hatırlayacağınız gibi Flo, Flint yürümeye başladığında onunla devamlı ilgilenmiş, sendelediğinde her zaman onu bir eliyle desteklemişti. Melissa o kadar umursamıyordu. Goblin ayağa kalkmak için yardım istediğinde hafifçe elini uzatmaktan başka bir şey yapmıyordu. Passion ise tamamen ilgisizdi. Bir gün, Pom henüz tek başına iki metreden fazla ayaklarının üzerinde duramıyorken Passion birden ayağa kalkıp bebeğinden uzaklaştı. Pom düşe kalka annesini takip etmeye çalışırken bir yandan da her

denemesinde annesini çağırıyordu. Sonunda annesi geri dönerek bebeği tekrar sırtına aldı. Pom yürümeyi daha iyi öğrendiğindeyse Passion dönme zahmetine bile girmiyor, bebeğin kendisine yetişmesi için sadece bekliyordu.

Pom bir yaşındayken, Passion'ı devamlı arkasından sızlanarak ona yetişmeye çalışan bir bebekle görmek oldukça normaldi. İki yaşına geldiğinde Pom'u annelerinden uzakta mutlu bir şekilde oynayan yaşıtlarının aksine, yine annesinin çok yakınlarında otururken görmek sürpriz olmamıştı. Flint ve Goblin'le oynarken bir yandan tek eliyle annesine tutunuyordu. Terk edilmekten korktuğu çok belliydi.

Şempanze yavruları da insan yavruları gibi uzun yıllar annelerine bağımlıdır. Çoğu küçük şempanze dört yıldan uzun bir süre anneleriyle uyurlar. Giderek daha az annelerinin sırtına binerek hareket etseler de dört-beş yıl boyunca herhangi bir heyecan ya da tehlike anında annelerinin sırtına atlarlar. Bu bağımlılık dönemi boyunca yavru fiziksel çevresine daha çok uyum sağlar. Hızlı ve kolay bir şekilde yerde hareket etmeyi ve ağaçlara tırmanmayı öğrenir. Dalları ve sopaları yuva yaparken kullanması gereken durumlarda nesneleri işlemek ve kullanmak konusunda da giderek uzmanlaşır.

Flint ilk kez on aylıkken yuva yapma teşebbüsünde bulundu. Bir sopayı bükerek tam olarak doğru biçimde yere koydu. Sonra bir avuç dolusu ot sapını kucağına yerleştirdi. Bu olaydan sonra onu zaman zaman havada sallanarak yuva yapmaya çalışırken, ayağıyla daha fazla malzeme toplamak isterken gördüm. Takip eden birkaç ay boyunca Flint gittikçe uzmanlaştı. Yaşını doldurmuş diğer yavrular gibi o da ağaçların üzerine içinde oynayabileceği küçük yuvalar yapıyordu. Bazen yuvasının içinde biraz uzanıyordu ama genellikle zıplayarak oynamaya çalışırken yuvayı dağıtıyor, birkaç dakika içinde de yenisini yapıyor-

du. Bu şekilde devamlı pratik yapmaları dört ya da beş yaşına ulaştıklarında artık kendi yuvalarını yaparak içinde uyumaya hazır olacakları anlamına geliyordu. İnce dalların ve sopaların böcek yemek için kullanılması da bu şekilde gelişiyordu. Yavrular bu aletlerle beslenmeye başlamadan önce uzun süre onları oyun için kullanıyorlardı.

İnsan yavruları genelde yürümeyi, merdiven çıkmayı ve bir kaşıkla beslenmeyi yetişkinlerin istediği gibi terbiyeli davranmaktan çok daha kolay öğrenirler. Küçük bebekler, büyüklerin anlık ruh halini anlamaktan oldukça uzaktır. Dakikalarca teneke bir tabakla masaya vurduğunda annesinin ona tekrar tekrar durmasını söylemesi, tabağı elinden alması ya da bebek onun rahatsız olduğunu anlamadan bir şaplak atması gerekebilir. Babası bir kitaba daldığında alacağı tek tepki sert bir bakış ya da durması için söylenen öfkeli sözler olmasına rağmen bebek ısrarlı bir şekilde dikkat çekmeye çalışır.

Bu tür davranışlar bazen kasıtlı yaramazlık olarak etiketlenir ancak benzer davranışlar şempanze toplumunda da görülür. Şempanze yavruları, yetişkinlerle etkileşimleri sırasında bu iletişim sisteminin gereği olan itaatkâr hareketleri öğrenmeden yürümeyi ve tırmanmayı öğrenirler. Onlar da yaşamlarının ilk yılında, yetişkinlerin ruh haline ilişkin şaşırtıcı bir algı eksikliği gösterirler. Bu süre boyunca anne şempanze sadece yavrusunun değil, etraftaki diğer bireylerin de davranışlarını kontrol eder.

Bir gün küçük bir grubu dağın yamacına kadar takip ettim. Onlar tımarlanmak ve dinlenmek için durunca ben de yanlarına oturdum. On aylık olmasına rağmen hâlâ yalpalayan Goblin, bir palmiye ağacının gölgesinde oturmuş, incir çekirdekleri ve kabuklarından oluşan bir lapayı çiğneyen Mike'a doğru sendeledi. Goblin, ona doğru bakarken baskın erkek uzanarak bebeğin sırtını birçok kez nazikçe sıvazladı. Goblin tökezledi,

uzun bir sarmaşığa takıldı ve yüzüstü düştü. Fifi hemen aceleyle yanına geldi ve onu kaldırıp kendine doğru çekti. Onu tımar etmeye başladı ama Goblin geri çekildi ve tekrar uzaklaştı. Tam önündeki küçük ağaç kütüğüne yavrulara özgü o sert gözlerini dikti, kütüğe tırmanmaya çalışırken bir eli kaydı ve neredeyse düşüyordu. Yakınlarda oturan David Greybeard hızla ona uzandı ve güvenli bir şekilde ayağa kalkana kadar elini bebeğin dirseğinin altına koydu.

O sırada, Goblin'den altı ay büyük olan Fifi zıplayarak geldi ve iki çocuk, şempanzelerin oyuncu gülüşüne özgü alt dişlerini göstererek oynamaya başladı. Biraz ileride Flo uzanmış, Figan'ı tımar ediyordu. Goblin'in annesi Melissa da daha uzakta bir yerde tımarlanıyordu. Bu sahne o kadar huzurluydu ki... Derin ormanın içindeki dağın tepesinde ağaçların arkasından gölün parıltısı seçilebiliyordu. Birden bir dizi ıslık sesi daha fazla şempanzenin gelişini haber verdi. Grupta hemen bir kargaşa çıktı. Flint oyunu bıraktı ve güvende olmak için palmiye ağacının tepesine tırmanmakta olan Flo'nun sırtına sıçradı. Mike'ı tüyleri diken diken şekilde ıslıklar çalarken gördüğümde tehdit gösterisine başlayacağını anlamıştım. Grubundaki diğer şempanzeler de anlamıştı ki bazıları gösteri başladığında ortalıktan kaybolmak, diğerleri de gösterisinde ona katılmak için tetikte bekliyordu. Goblin'in kurtarılması gerekiyordu ama tamamen kayıtsız görünüyordu ve inanılmaz bir şekilde Mike'a doğru yuvarlanmaya başladı. Melissa korkuyla çığlık atarak oğlunu kurtarmaya geldi ama çok geç kalmıştı. Mike gösterisine başladı ve Goblin'in yanından geçerken onu bir ağaç dalı gibi eline alarak arkasından sürüklemeye başladı.

Normalde korkak ve dikkatli olan Melissa, bebeği için çıldırmış bir şekilde Mike'a doğru atıldı. Bu, beklenmedik bir davranıştı. Müdahalesi yüzünden ciddi şekilde dayak yemesine

rağmen Goblin'i kurtarmayı başarmıştı. Goblin, baskın erkeğin attığı yerde ağlayarak yatıyordu. Mike daha Melissa'ya saldırmayı bitirmemişken başka bir yaşlı erkek olan Huxley, Goblin'i yerden aldı. Onun da bebekle gösteri yapacağından çok emindim ama oldukça sakindi. Neredeyse büyülenmiş bir biçimde bebeği tutuyor ve yüzüne bakıyordu. Melissa çığlık atarak kanlar içinde gelince Huxley, Goblin'i yere bıraktı. Annesi ona doğru geldiğinde Goblin, annesinin kollarına doğru atıldı ve Melissa aşağıdaki çayıra doğru hızla gözden kayboldu. Melissa gruptan uzaklaşırken ikisinin de çığlıkları azalarak kayboldu.

Mike'ın bu davranışını anlamak zordu. Normal şartlar altında yetişkinler, genç yavruların neredeyse tüm davranışlarına müsamaha gösterirdi. Bu örnek gösteriyordu ki, yetişkin erkek tehdit gösterileri sırasında neredeyse alıştığı bütün toplumsal kısıtlamayı kaybediyordu. Muhtemelen Mike o anda karşısına çıkan her şeyi, gösterisini daha da pekiştirecek bir araç olarak algılamıştı. Bir keresinde Rodolf'u, karnına yapışık bebeğini korumaya çalışan bir dişiyi gösterisi sırasında sürükledikten hemen sonra onaylayan bir tavırla okşadığını görmüştüm.

Mike'ın gösterisinde kullanıldıktan yalnızca bir-iki hafta sonra Goblin kendini yine dramatik bir olaylar dizisinin içinde buldu. Olay, anneleri birbirlerini tımarladığı sırada Goblin de dişi bir yavruyla oynarken gerçekleşti. Aniden bir kargaşa çıktı. Bir erkek, gruba doğru atağa geçti, annelerden birine de hafifçe saldırdı. İki dişi hemen yavrularına doğru koştu ama olay yerine ilk ulaşan Melissa yanlış yavruyu aldı ve yokuş yukarı gözden kayboldu. İkinci anne önce Goblin'i aldı ama yavrusunun sesini duyunca onu bırakıp Melissa'nın peşinden gitti. Goblin tek başına kalmıştı. Korkudan açık kalan ağzıyla yüzü neredeyse iki parçaya bölünmüş gibi görünüyordu. O anda Mike geldi ama bu sefer tamamen farklı davrandı. Dehşete düşen Goblin'i

inanılmaz şefkatli bir biçimde aldı ve göğsüne bastırarak bir süre taşıdı. Yavru kaçmak için çabalayınca Mike onu elinden bıraktı ama yaklaşmaya çalışan diğer şempanzeleri korkutup kaçırmak için on dakika kadar daha yanında kaldı. En sonunda Melissa olay yerine geldiğinde Mike, Goblin'in annesine yanaşmasını sakince izledi.

Goblin tecrübesiz bir anneye sahip olan her yavru gibi, çocuk yetiştirme konusunda tecrübeli annelere sahip Flint gibi yavrulardan çok daha sık yaralanıyordu. Elbette Flint küçükken etrafta ona göz kulak olan ablası Fifi de vardı. Birçok kez tehlike yaklaştığında Flint'i kurtarıp güvenli bir yere götüren Fifi oluyordu.

Bazı anneler gereğinden daha fazla temkinliydi. Yavrularını aslında tehlikeli olmayan durumlarda bile sık sık "kurtarıyorlardı." Gilka daha iki yaşındayken annesi, içinde yetişkin erkeklerin nadiren olduğu gruplarda zaman geçirdiğinde çok heyecanlanıyordu. Yetişkinlerin arasında kendini göstermeye çalışan bir kız çocuğu gibi ellerini sallıyor, ayaklarını yere vuruyordu. Yetişkin erkeklerden birine yaklaşırsa genelde nazikçe okşanıyor ya da hafifçe gıdıklanıyordu ama Olly neredeyse her seferinde aceleyle geliyor, erkeğe itaatini belirttikten sonra hemen Gilka'yı oradan uzaklaştırıyordu. Bir seferinde Gilka gayet barışçıl bir erkek grubunun önünde kendi etrafında dönerken Olly tam dört kez geldi ve kızını sürükleyerek uzaklaştırdı.

Gilka olgun bir erkek bireyle oynamaya çalıştığındaysa işler Gilka için daha da beterdi. Çoğu erkek mutlu bir yavruya nasıl yaklaşması gerektiğini biliyordu ama Olly bunu fark eder etmez olay yerine intikal ediyor, ya hemen yavrusunu uzaklaştırıyor ya da dikkatini Gilka'dan uzaklaştırmak için erkeği tımarlamaya başlıyordu. Yine de bu olayların hiçbirinde erkekler herhangi bir agresif davranış göstermemişlerdi.

Olly bir gün, Gilka'nın Rodolf'la gıdıklama oyunu oynadığını fark edince hemen endişeli ıslıklarla belirdi ve elini onu yatıştırmak istercesine Rodolf'un sırtına koydu. Yatıştırılmaya ihtiyacı olmayan Rodolf oynamaya devam etti. Yerde yan dönmüş, Gilka göğsüne tırmanıp boynunu gıdıklarken sessizce kıkırdıyordu. Olly ikisini bir süre izledikten sonra Rodolf'u tımar etmeye başladı. Oyun oynayan Rudolf elini ya da kolunu kaldırınca sinirli bir şekilde elini çekiyordu. Rodolf aniden Olly'ye dönerek bir eliyle onun boynunu gıdıklamaya başladı, diğer eliyle de Gilka'yı gıdıklamaya devam ediyordu. Olly'nin yüzü incelemeye değerdi. Dudakları endişeyle titriyordu, gözleri hareketsizdi ve mutlu ama histerik ıslıklar çalıyordu. Geri çekildiyse de Rudolf yeniden gıdıklamaya başladı. Birkaç saniye boyunca sarkık dudaklarını oyuncu yüz ifadesini andırır biçimde sıktı. Ayrıca çılgın homurtuları arasında neredeyse kahkahaya benzeyen bir ses duydum ancak biraz sonra, bir erkekle bu kadar yoğun ve heyecanlı bir ilişkiye daha fazla dayanamayarak uzaklaştı.

İri erkeklerin bazıları oyun sırasında bir dişiye uyarıda bulunmadan saldırır. Sebebinden emin değilim ama muhtemelen oyun sertleştikçe ve canları acıdıkça dişilerin uzaklaşmasına sinirlendikleri için olabileceğini düşünüyorum. Oysaki Olly'nin endişelenmesine gerek yoktu çünkü Rodolf'un herhangi bir oyun seansını agresif bir şekilde bitirdiğini hiç görmemiştik.

Genç şempanzeler oyun oynayarak fazlasıyla zaman harcarlar. Gerçekten de iki ya da üç yaşlarına geldiklerinde, genellikle başka pek bir şey yapmıyorlarmış gibi görünürler. Oyun, bilimsel çevrelerde hâlâ çok tartışılan bir davranış kategorisidir. Oyun nedir? İşlevi nedir? Nasıl tanımlanmalıdır? Tüm tartışmalara ve spekülasyonlara rağmen ister eğitimli bir bilim insanı ister sıradan bir gözlemci olsun, ister bir grup yavru köpe-

ği ister taklalar atan şempanzeleri izliyor olsunlar çoğu insan, hayvanların ne zaman oyun oynadığı konusunda her zaman hemfikirdir.

Bazı tartışmalar, *insan* yavrularında tamamen farklı iki aktivite türünün aynı biçimde "oyun" olarak adlandırılmasından kaynaklanmıştır. Yoğun bir konsantrasyonla on bloktan bir kule inşa eden iki yaşındaki çocuğun tuğlalarıyla "oynadığı" söylenir. Bu, aynı çocuğun kanepenin etrafında gülerek yürüdüğü ve babasının bacaklarına vurarak onun peşinden koştuğu davranıştan tamamen farklı bir davranıştır. Bir dalı tekrar tekrar yuva yapmak için bükmeye çalışan veya çok küçük ve işe yaramaz bir ot parçasıyla termit yakalamaya çalışan yavru şempanze, muhtemelen insan yavrusundaki kule inşa etme davranışına eşdeğer bir davranış sergiler ancak şempanzelerde oyun olarak nitelendirdiğimiz davranışların çoğu insan yavrusunun kovalandığında ya da gıdıklandığında gösterdiği gülme davranışına eşdeğerdir.

Şempanze yavruları ortalıkta bir oyun arkadaşı olmadığında çoğunlukla ağaçlarda sallanarak, birbirine yakın iki dal arasındaki boşluktan defalarca zıplayarak ya da yerde taklalar atarak kendi başlarına oynarlar. Yine de çoğu zaman ağaç gövdelerinin etrafında koşarak, ağaç tepelerinden birlikte atlayarak, her biri başka bir dalda sallanırken hafifçe birbirlerine vurarak ya da yerde güreşirken birbirlerini gıdıklayarak birlikte oynamaktan hoşlanırlar.

Bilim insanları oyunun amacının bu olduğu konusunda hemfikir olsalar da olmasalar da oyun kesinlikle yavruların çevreye alışmasında büyük rol oynar. Oyun sırasında hangi dalın güvenli olduğunu, hangisinin kırılabileceğini öğrenir. Bir daldan asılıp diğerine zıplamayı öğrenirken atletik becerisini geliştirir ve bu, gelecek yıllarda kendinden üstün bir bireyle karşılaştığında nasıl kaçması gerektiğini ona öğretir. Bazıla-

rının iddia ettiği gibi bu yetenekler beslenirken ya da normal sosyalleşme sırasında öğrenilemez çünkü bu aktiviteler genelde vahşi hareketler içermezler.

Bunların haricinde ve daha da önemlisi sosyal oyunlar yavrulara diğer yavruları tanıma fırsatı verir. Hangilerinin fiziksel olarak kendinden daha güçlü olduğunu, herhangi bir kavgada kendi annesinden daha hızlı ve sert karşılık verebilecek annelerin yavrularını öğrenebilir. Hangi oyun arkadaşının bir güç gösterisi karşısında kolayca tahrik olacağını, hangisinin bunu umursamayıp geri döneceğini anlar. Başka bir deyişle, şempanze toplumunun karmaşık yapısı hakkında bir şeyler öğrenmiş olur.

Oyun, şempanze yavrusu için her ne kadar bir nevi okul fonsiyonuna sahip olsa da aynı zamanda en eğlenceli aktivitedir. Birçok anne kendileri gitmek istediklerinde yavrularını oyunu bırakmaya zar zor ikna ederler. Elbette Passion, bu konuda hiç sorun yaşamıyordu çünkü Pom neredeyse üç yaşına gelip artık terk edilmekten korkmayana dek annesinin peşinden hemen giderdi. Bir gün Pom, annesinin onu bırakmasından o kadar endişelenmişti ki annesi dinlenme yerini birkaç metre ileri taşır taşımaz oyun arkadaşlarını bırakıp onu takip etmeye çalıştı. Diğer yavrular tam aksine, oyunu bırakma konusunda büyük bir isteksizlik gösterirler.

Flo, Flint'i oyun arkadaşlarından uzaklaştırmak için bazen onunla kendisi oynardı. Yavruyu tek ayağıyla yakalayıp engebeli yüzeyde sürüklerken Flint, çıkan pat pat pat sesinin bir oyun olduğunu düşünürdü. Bu bana Christopher Robin'in Pooh Ayısı'nı merdivenden sürüklemesini hatırlatırdı. Bizi en çok eğlendirense Melissa'ydı. Bir gün Goblin, Flint, Pom ve birkaç başka yavruyla oynarken Melissa gitmek istedi. Goblin'i gruptan ayırdı, onu karnına bastırıp gitti. On metre ilerlememişti ki Goblin kendini annesinden ayırarak güreşen arkadaşlarının yanına koştu. Me-

lissa sessizce homurdanarak arkasından geldi. Oğlunun suratına birkaç kez baktıktan sonra onu yeniden kaptı ve uzaklaştı. Bu sefer biraz daha uzaklaşabildi ama otuz metre sonra Goblin, annesinden tekrar ayrılarak koştu ve gruba katıldı. Melissa bu sefer daha yüksek sesle homurdanarak üçüncü kez yavrusunu gruptan ayırarak yürümeye başladı. Melissa, Goblin'i götürmeden önce neredeyse on beş kez yakalayıp elinden kaçırmıştı.

Erkek ve dişi bireylerin gelişimlerini yakından incelediğimizde aslında iki cinsiyet arasında belirgin farklar olmadığını görürüz. Erkek yavrular genelde daha sert oyunlar oynarlar ve bunların içinde daha sık güç gösterisine benzeyen –dalları sürüklemek gibi– hareketler yaparlar. Ayrıca erkek yavrular diğer bireyleri tehdit etmeyi ve onlara saldırmayı dişilerden daha erken öğrenirler. Ek olarak, erkeklerin ergenlik öncesi gelişiminde ana bir fark daha bulunur. Erkek birey çok daha erken yaşlarda dişilerin pembe şişliğine ilgi göstermeye başlar. Flint'in neredeyse henüz yürüyemiyorken bir dişiye uzanmaya çalıştığını hatırlıyorum. Dişiye ulaştığında yerde uzanan dişinin üzerinde gidip gelmek için tekrar tekrar denemelerde bulunmuştu. O an buna çok şaşırmıştım ama ilerleyen zamanlarda bunun normal bir davranış olduğunu öğrenmiştim. Gerçi Flint olması gerekenden biraz fazla cesurdu.

Bir ila dört yaş arası erkek birey, grupta pembe bir dişi varken onun üzerinde gidip gelmeye çalışarak, yetişkin erkeklerin çiftleşme sırasındaki hareketlerini eksiksiz taklit ederek uzun saatler geçirir. Goblin'in iki yaşındayken bir dişiye aynı saat içinde on beş kez yaklaşmaya çalıştığını hatırlıyorum. Dişi, Goblin'in üzerine daha rahat binebilmesi için eğiliyordu. Birkaç kez dişi, daha işini bitirmeden ayağa kalktığında Goblin şaşırmış bir suratla kendini onun sırtında bulmuştu. Bu taktik dişinin eğilmesini sağlamayınca Goblin kütüklerin üzerine çıkarak ya da parmakları üzerinde durarak çiftleşmeye çalıştı.

Flint üç yaşındayken yetişkin erkeklerin gösterdiği kur yapma davranışlarından bazılarını göstermeye başlamıştı. Bir gün, oyun seansları sırasında genç Pooch'la yaklaşık yirmi kez "çifleştikten" sonra, Pooch bu işten çok sıkıldı ve bir ağaca tırmanıp yavru Flint'ten kaçtı. Flint, Pooch homurdanarak tekrar aşağı inip küçük kavalyesi için eğilene dek gözlerini ona dikti, tüylerini dikleştirdi ve etraftaki dalları salladı.

Gerçek çiftleşme meselesine gelince hem dişi hem erkek yavrular bu olay sırasında müdahale etmeye çalışırlar. Erkek bireylerin yavrulara olan inanılmaz toleransı en çok çiftleşme sırasında anlaşılır. Bazen dört yavru birden başına üşüşür, çiftleşirken onu iterler, ellerini yüzüne koyarlar ve neredeyse hiçbir şey göremez hale gelirdi. Dişi yavru, çiftleşen annesi değilse genelde pek müdahale etmez ama erkek yavrular, çiftleşen anneleri olmasa bile neredeyse *her* çiftleşmeye dahil olurlar. Yetişkin erkek bireyin rahatsız olup vurduğu yavru, genelde erkek bir yavrudur.

Yavruların neden böyle davrandığını bilmiyoruz. Fifi bebekken Flo'nun partnerlerini ittiğinde kıskançlığa benzer bir duygunun ona bunu yaptırdığını düşündük ama bu olaydan sonra çiftleşen dişi şempanzenin anneleri olup olmadığından bağımsız yavrular tarafından itilen erkek şempanzeler gördük. Şimdilik, bu birçok sırdan biri olarak kalacak gibi görünüyor.

Şempanze yavrusu dört yaşına eriştiğinde o güne kadar gördüğü tolerans değişmeye başlar. Oyun seansları oldukça sert ve vahşi bir hale gelir, ayrıca dikkatsiz davrandığında yetişkinler tarafından tehdit edilmeye başlar. Bu aynı zamanda yavrunun anne sütü dışında beslenmeye başladığı zamandır. Anne sütünü bırakmak bazen neredeyse bir yıl kadar uzun sürebilen zahmetli bir süreçtir. Gilka açısından, anne sütünü bırakma süreci olumsuz birçok başka durumla kesiştiği için bebeklikten çocukluğa geçiş dönemi gerçekten mutsuz bir dönem oldu.

13

ÇOCUK

Gilka tepemdeki bir ağacın dalında öylesine sallanıyordu, bir bacağını dizinden bükmüş, diğer ayağını da kasığına bastırmıştı. Tam bir dakika boyunca tamamen hareketsiz kaldıktan sonra, yavaş hareketlerle yere indi ve tek ayağını karşı kasığına sıkıştırmaya devam ederek üç uzvu üzerinde topallayarak ilerledi. Ottan yaptığı aletle termit avlamakla uğraşan Olly'den bir-iki metre kadar uzakta durdu ve sessizce sızlanmaya başladı. Olly, çocuğu bir süre görmezden geldi ama sonra uzanıp Gilka'yı kendine çekti ve gıdıklamaya başladı. Gilka şimdi nefes nefese küçük şempanze kahkahaları atıyordu. Oyun bir dakikadan az sürmüştü ki, Olly, kızını itti ve hiç bitmeyen termit avına devam etti. Yine de tıpkı Fifi'nin, Flo'nun benzer şakacı davranışlarıyla Flint'e dokunma ya da ondan uzaklaşmaya yönelik ilk girişimlerinden geçici olarak dikkatini dağıtması gibi, Gilka için de öyleydi. Etrafına bakındı, Olly'nin atılmış aletlerinden birini aldı ve açık bir termit geçidine boş boş itti. Çimleri çektiğinde hiçbir böcek sonuna kadar yapışmadı; bir kez daha denedi, girişiminden vazgeçti ve kendini düzeltmeye oturdu.

Birkaç dakika sonra Gilka, Olly'ye tekrar yaklaştı ve yumuşak, yalvaran sızlanmalarını söyleyerek durdu. Yine ilk başta Olly onu tamamen görmezden geldi, ardından aniden uzanıp

kızını kendine çekti ve itmeden önce yarım dakika kadar emmesine izin verdi. Gilka bir an için Olly'ye bakarak durdu, arkasını döndü ve tekrar ağacına tırmandı. Orada oturdu, yere yığıldı ve küçük ağaç kabukları topladı. Ne yaptığına bakmadan onları parmaklarının arasında kırıp yere düşürdü.

O sırada Gilka yaklaşık dört buçuk yaşındaydı ve son yedi aydır giderek zorlaşan bir dönemden geçiyordu. Her şeyden önce, sürekli oyun arkadaşı olan ağabeyi Evered ergenlik çağına ulaşmıştı ve ailesiyle gitgide daha az zaman geçiriyordu. İkincisi, Fifi'nin Gilka'ya karşı tavrı ani bir değişim geçirmişti. Flint üç aylıkken Fifi, Gilka'nın tüm oyun davetlerini görmezden gelmekle kalmamış, Flint'e çok yaklaştığında onu tehdit etmiş ve bazen ona saldırmıştı. Sonunda Fifi küçük kardeşine karşı daha az sahiplenici, Gilka'yla oynamaya daha istekli, Gilka'nın Flint'le oynamasına karşı daha hoşgörülü hale geldiğinde Olly, Flo ailesinden uzak durmaya başladı. Bu muhtemelen o sırada Faben ve Figan'ın Flo ve ailenin geri kalanıyla çok fazla zaman geçirmesinden kaynaklanıyordu. Olly bu iki dinç genç erkeğin yanında gergindi.

Böylece Gilka ormanlarda yalnızca yaşlı annesiyle –çocuğunu sütten kesen ve Gilka'nın emzirme girişimlerini reddeden bir anne– ormanlarda günlerce aralıksız gezindi. Ayrıca termit mevsimiydi ve tüm gençler gibi Gilka da annesi oturup her seferinde üç-dört saat böcek avlarken çok sıkılıyordu.

Tüm bu koşulların bir araya gelmesinin daha önce çok neşeli ve hayat dolu bir küçük şempanze olan Gilka'nın giderek uyuşuklaşmasına neden olması sürpriz değildi. Bir ayağını karşı kasığına dayamak veya ağaç kabuğu parçalarıyla yere bir şeyler karalamak gibi garip huylar göstermeye başlamasına da şaşmamalı. Gilka'nın o dönemde gerçekten de çok tuhaf bir dostluk kurmasının nedeni muhtemelen can sıkıntısı ve şempanze bir oyun arkadaşı olmamasıydı.

Bir gün Gilka yine Olly'nin termit avlamasını beklerken, vadinin en aşağısından bir babun sesi duydum. Sesle birlikte Gilka'nın tüm tavrı değişmişti. Dimdik ayağa kalktı, sesin geldiği yöne doğru baktı, ardından bir ağacın tepesine çıkarak vadinin yüz metre aşağısını incelemeye başladı. Ben de o yöne doğru baktığımda bir babun grubunun ağaçların arasından ilerlediğini gördüm. Biraz sonra Gilka ağaçtan hızlıca indi ve açıklığa doğru yola çıktı. Olly termit yemekle meşgul olduğu için kızının gittiğini fark etmedi bile.

Gilka'yı kısa bir süre takip ettim, neler olduğunu görebilecek kadar ilerleyince durdum. Biraz sonra, Gilka'nın ağaçların içinden çıkmasıyla birlikte küçük bir babunun ona doğru ilerlemesi bir oldu. Gilka'yla aynı yaşlarda bir dişi yavru olan Goblina'yı tanımak için dürbüne bile gerek yoktu. İkisi birbirlerine doğru koştular; bir an çok yakından bakıştıklarını gördüm. İkisi de kolunu diğerinin omzuna atmışlardı. Hemen ardından oynamaya, güreşmeye ve birbirlerini okşamaya başladılar. Goblina, Gilka'nın arkasına geçerek karnını gıdıklıyor, Gilka da uzanmış arkadaşının ellerini iterken kocaman gülümsüyordu.

Yavru şempanzelerin ve babunların birlikte oynaması aslında rastlanan bir olaydır ama bu oyunlar genelde ağaçların üzerinde ya da yerde vahşi bir kovalamaca oynamak, dalları birbirine vurmaktan ibarettir. Hatta bazen bu oyunlar agresif davranışlarla sona erer ancak Gilka ve Goblina'nın arkadaşlığı oldukça farklıydı. İkisi arasındaki ilişki neredeyse her zaman şefkatliydi ve birbirleriyle planlı bir şekilde buluşup vakit geçiriyorlardı. O günlerde kimse babunlar hakkında araştırma yapmıyordu ama Hugo ve ben, Goblina'yı bir süredir gözlemlediğimiz için annesini kaybettiğini biliyorduk. Bir akşam babun sürüsünün uyumak üzere yerleşmesini izlerken Goblina'nın bir dişiden diğerine doğru koşarak kendine güvenli bir yer aramasını izlemiştim. Sonunda yavrusu olmayan yaşlı bir dişiye sığın-

mıştı fakat Gilka'nın aksine, oyun oynayabileceği yavru babun arkadaşları vardı.

Gilka ve Goblina'nın oyununu on dakika kadar izledim. Her anında inanılmaz derecede nazik davrandılar. Babun sürüsü oradan ayrılmaya karar verince Goblina da arkalarından gitti. Gilka, annesinin yanına dönmeden önce arkalarından biraz baktı. Kafamın üzerindeki ağaca zıplayıp dalları sallayarak annesine yaklaştı ve sızlanmaya devam etti. Olly bu kez Gilka'yı tamamen görmezden geldi. Yavru artık oyun havasında değildi. Tekrar bir ağaca tırmandı. Ağaç kabuklarını amaçsızca yoluyor, elinde ufalayıp aşağı atıyordu.

Gilka ve Goblina'nın enteresan arkadaşlığı Olly ve Gilka ortadan kaybolana dek bir yıl kadar sürdü. İlk önce başlarına bir şey geldiğini düşündük ama sonra kampın üç mil kadar kuzeyinde görüldüler. Altı ay sonra vadiye döndüklerinde Goblina çoktan ergenliğe erişmişti. Babun yavruları şempanzelerden çok daha çabuk olgunlaştıkları için Gilka ve Goblina'nın arkadaşlıkları yeniden başlamadı.

O altı ay içinde Gilka'nın sütten kesilmiş olduğunu fark ettik. Annesiyle hâlâ vakit geçirse de artık ilişkileri eskisi kadar yakın değildi. Hatta daha sonradan hamile olduğunu anlayacağımız Olly, kızına karşı gereksizce agresif davranışlar sergiliyordu. İkisine de yetecek kadar yiyecek olmasına rağmen Olly beslenirken Gilka, ona on metreden fazla yaklaşırsa kızını hafifçe tehdit ediyordu.

Gilka'nın, annesinin yuvasında uyuyup uyumadığını öğrenmek istiyordum. İlk fırsatta bir akşamüstü ziyaretinden sonra onları takip ettim. Bu iki şempanzeyle daha önce ormanda uzun saatler geçirdiğim için birlikte dağ yollarından yürüdüğümüzde varlığımı pek umursamıyorlardı. Olgun bir meyve koparmak ya da birkaç asma yaprağı yemek için ara sıra duraksıyorlardı ama bir hedefe doğru ilerledikleri belliydi.

Çok geçmeden ormanı geride bırakarak göle bakan sırtlardan birine geçtik. Burada çimenlerin yüksekliği boyumu geçiyordu. Olly ve Gilka'yı kaybettiğimden korktum ama neyse ki ilerlerken çıkardıkları hafif hışırtı onları takip edebilmemi sağladı. Alacakaranlıktan önce Olly, arkasından da Gilka uzun bir ağaca tırmandılar. İkisi birlikte yirmi dakika kadar ağaçta büyüyen sarı çiçeklerle beslendiler. Güneşin ısıttığı ılık bir kaya buldum ve yemeklerinin bitmesini beklemek için oturdum. Güneş, gölün uzak kıyısındaki karanlık Doğu Kongo'nun dağlarının ardından batarken akşamın kızıl kırmızı ışıkları yerini morumsu mavi ve çelik grisi ışıklara bırakıyordu. Ağustosböceklerinin tiz cıvıltılarının yerini cırcırböceklerinin gece senfonisi aldı. Renkler yavaşça ağaçlardan ve çimenlerden çekildi. Yeni ayın ince orağı ve eşlikçisi akşam yıldızı gölün üzerinde görünür hale geldi. Olly ve Gilka'nın akşam yemekleri hiç bitmeyecek miydi?

Olly ve Gilka aşağı inip yaklaşık yüz metre ötedeki küçük bir orman kuytusuna doğru dar bir patika boyunca yola koyulduklarında önümdeki ağacı görmeme yetecek kadar ışık vardı. Onları aceleyle takip ettim. Ağaçlara girdiklerinde, kürklerinin rengi karanlıkla birleşti. Artık onları göremiyordum. Yatmalarının an meselesi olduğunu biliyordum; bu yüzden patika boyunca biraz yürüdüm ve sonra dinlemek için durdum. Tabii ki kısa süre sonra kırılan bir dalın sesini duydum. Sonra gün ışığının hızla solduğu gökyüzüne çizilmiş bir şempanze silüeti gördüm. İki dakika sonra yuva tamamlanmıştı ve şempanze dinlenmeye çekildi.

Birkaç dakika sonra, daha küçük bir şempanze yuva yapmaya başladı ve aynı ağacın diğer tarafında bir hareket gördüm. Gilka da artık hareket etmiyordu. Bir on dakika daha bekledim çünkü bir şempanze yavrusunun akşamları annesinin yuvasının yanına bir yuva inşa etmesine rağmen annesinin yuvasında

uyuması normal bir durumdu. Gilka kıpırdamadı. Ben de fenerimi devamlı yanımda taşıdığım için şükrederek yola koyuldum. Karanlıkta, bu uzun otların arasında yürümek genelde sinir bozucudur. Aslında el feneri olmadan yolunu bulmak daha kolaydır çünkü yıldızların ışığı bölgenin belli başlı noktalarını tespit etmeye yardımcı olur ancak fener kullandığınızda yıldızlar artık bu işe yaramaz. Gelgelelim, Gombe Çayı'ndaki ilk günlerimden beri yanımda bir fener taşımanın bana inanılmaz bir güven duygusu verdiğini keşfettim. Karanlığın içinde bir leopar sinsice yaklaşabilir ya da bir bufalo üzerinize gelebilir. Oysa fenerim varken etraftaki her şeyi renkli görebiliyordum ve büyülü ışıklı bölgem sayesinde güvendeydim. Ateşin bulunuşu ilkel insanın hayatında ne denli büyük bir fark yaratmış olmalı.

Başka bir akşam yine Olly ve Gilka'yı takip ettim. Gilka yine geceyi kendi yuvasında geçirdi. Şafaktan aynı yere döndüğümde Gilka'nın aynı yuvada olduğunu gördüm.

Daha önce Fifi'nin, Flo'nun sütü kesildikten hemen sonra nasıl bir bağımlılık döneminden geçtiğini ve bir süre annesine bir bebek gibi nasıl sarıldığını anlatmıştım. Bununla birlikte, sorunları Gilka'nınkine kıyasla kısa sürdü ve Flint'e olan saplantılı takıntısını da bıraktığında rahat ve şakacı bir çocuk haline geldi. Kendi ailesinin tüm üyeleriyle olduğu kadar ergen ve olgun erkeklerin birçoğuyla oynamaktan keyif alıyordu. Bir keresinde yaşlı J.B.'yle yirmi dakika boyunca bir palmiye ağacının etrafında kovalamaca oynadı. Genellikle sinirli olan bu iri ve şişman erkek koşarken Fifi'ye sarılıp gıdıklayacağı anın düşüncesiyle ağacın etrafında koşarken kahkahalar atıyordu. Tanıdığımız diğer ergenlerin birçoğu nadir anlar dışında yetişkin bir erkekle oynamaktan korkuyordu.

Fifi'nin büyüklerle olan bu rahat tavrı muhtemelen annesiyle geliştirdiği arkadaşça ilişkiden kaynaklanıyordu. Flo, ergen kızı-

na örneğin Olly'den ya da yaşlı Marina'nın kendi ergen kızı Miff'e davrandığından çok daha toleranslı davranıyordu. Miff, Fifi'den küçüktü; bir abisi, bir de erkek kardeşi vardı. Anneleri onlara gerçekten de çok soğuk davranıyordu. Marina'yı Miff'le oynarken hiç görmemiştim. İki yaşındaki Merlin'leyse yavru ellerini çekip onu gıdıklamaya zorlamazsa neredeyse hiç oynamıyordu.

Miff ve annesi arasında sosyal tımar seansları dışında arkadaşça bir iletişime hiç şahit olmadım. Fifi'nin Flo'ya yaptığı gibi muz kutusunu annesiyle paylaşmak için koşmazdı. Miff hiç muzu olmadığında annesine koşup onunkilerden de dilenmezdi. Oysa Fifi genelde amacına ulaşamadan yerlerde sürünse de devamlı yapıyordu. Flo da bazen sonunda pes eder, Fifi'ye bir muz verirdi. Bu durum Fifi sekiz yaşında bir ergen olana dek böyle devam etti.

Marina ve Flo'nun termit sezonunda kızlarına nasıl davrandıklarını çok iyi hatırlıyorum. Marina ve Miff, aynı bölgede termit avlamaya çalışırken Marina'nın deliğinden hiç termit çıkmıyor, Miff'in deliğiyse gayet iyi işliyordu. Marina, kızına doğru yürüyüp onu kenara itti. Miff homurdanarak çekildi ve annesinin onun deliğinden bir sap dolusu sulu termit çıkarmasını izledi. Ardından yavru, yeni bir sap buldu ve başka bir deliğe yöneldi. Aynı anda Marina'nın çubuğu ortadan kırılınca hiç tereddüt etmeden Miff'in elindeki yeni çubuğu kapıverdi.

Flo'nun Fifi'ye davranışı bunun tam tersiydi. Bir keresinde sezonun başlangıcına yakın Flo, tamamen ölü yapraklarla kaplı bir termit yığınında çalışıyordu. Yuva geçidinin ağzı yere gömülüydü; bu yüzden Flo'nun ortalığı eşeleyerek çalışacak iyi bir yer bulması dakikalar aldı. Fifi de etrafa bakındı ama iyi bir delik bulamadı ve sonunda Flo'ya gitti. Annesini dikkatle izlemeye başladı. Kısa süre sonra sızlanmaya başladı, hafifçe ileri geri sallandı ve elindeki sapı annesinin deliğine doğru yaklaştırdı. Flo kendi

sapını çektiğinde Fifi, annesinin yüzüne şöyle bir baktıktan sonra dikkatli bir şekilde kendi aletini deliğe soktu. Flo sabırla kızının sapı çekmesini bekledi ve ardından kendi sapını bir kez daha deliğe itti. Bu bir süre devam ettikten sonra Flo ilerledi ve kendine beslenecek başka bir delik buldu. Çok geçmeden Fifi'nin deliği iyi miktarda böcek vermeyi bıraktı, tekrar annesine yaklaştı ve deliğini paylaşmaya çalıştı. Flo bu kez çocuğun elini nazikçe iki kez itti ama Fifi sızlanıp ileri geri sallanmaya başlayınca annesi pes etti ve bir kez daha yeni bir yer aramaya gitti.

Çocuk, annesinin yeni bir bebeği varsa artık kendisinin annesine göz kulak olmak zorunda olduğunu, işlerin eskisi gibi olmadığını öğrenmek zorundadır. Yanlışlıkla ayrıldıklarında genellikle çok üzülür. Flint'in doğumundan sonra bile yaşlı Flo neredeyse her zaman Fifi'yi bekledi ama bir keresinde Fifi beş buçuk yaşlarındayken etraftaki bir bebekle oynamakla o kadar meşguldü ki Flo'nun ayağa kalktığını fark etmedi. Flo etrafına defalarca baktıktan sonra pes etti ve Flint'le birlikte oradan uzaklaştı.

Fifi, annesinin artık grupta olmadığını anlayınca tedirgin oldu. Kendi kendine usulca sızlanarak yüksek bir ağaca tırmandı ve vadinin farklı yönlerine bakarak bir uçtan diğer uca koştu. Yumuşak imdat çağrıları, yüksek çığlıklara dönüştü. Birdenbire aşağı sallandı, ağlamaya devam ederek patika boyunca koşturdu. Annesinin gittiği yönün tam tersini seçti. Fifi'yi takip ettim. Arada bir ağaca tırmanıp etrafa bakındı, sonra saçları diken diken, ağlayarak ve sızlanarak yeniden yola koyuldu.

Günbatımından hemen önce Olly ve Gilka'yla karşılaştı. Gilka, Fifi'yle oynamak istiyor, onu tımarlamaya çalışıyordu ama Fifi onların yanında uyumaya hazırlanmak yerine tek başına oradan ayrıldı. Uzun bir ağacın tepesine yuvasını yaptı. Geceyi etrafta geçirirken üç kez Fifi'nin ağladığını ve çığlıklar attığını duydum.

Ertesi sabah daha güneş doğmadan sızlanarak yerinden kalktı, ormana doğru koştu. Hava takip edebileceğim kadar aydınlık olmadığından kampa döndüm. Hugo, Fifi'nin saat yedi civarı kampa uğradığını, ağlayarak etrafa baktıktan sonra vadiye doğru gittiğini söyledi.

İki saat sonra Fifi, Faben'le birlikte kampa döndü. Faben ara sıra oynadıkları oyunlar dışında kardeşine çok ilgi göstermezdi ama Fifi, o yanındayken sakin ve rahatlamış görünüyordu. Flo geldiğinde onlar hâlâ kamptaydı. Coşkulu bir buluşma bekliyorduk ama bunun yerine Fifi aceleyle annesinin yanına gitti, ikisi dikkatle ve gayretle birbirlerini tımarlamak için oturdular. O zamandan beri anneler ve kayıp çocukları arasındaki başka buluşmalara da tanık olduk fakat bunlar genelde çok etkileyici değildi. Birbirlerini pek fazla tımarlamazlardı. Bu, şempanze toplumunda sosyal tımarın öneminin bir başka göstergesiydi.

Kafamızı karıştıran bir şey de, bir anne kayıp çocuğunun ağladığını duyunca sese doğru koşarken, kendisinin de çocuğa seslenmek ve nerede olduğunu bildirmek için sesli bir çağrı yapmamasıdır. Anne, çocuğun ağladığı yere vardığında oradan ayrıldıysa ikisinin yeniden bir araya gelmesi saatler hatta günler alabilir. Marina, beklenebileceği gibi, Miff giderken onu takip edip etmediğine nadiren bakardı; bu yüzden Miff beş yaşındayken annesini ararken üzgün sızlanmaları ve ağlamaları fazlasıyla yaygındı.

Yavru erkek, annesini kazara kaybettiğinde üzülse de bağımsızlığını dişiden çok daha erken yaşta kazanabilir. Bazı yavru erkekler altı yaşına geldiklerinde tek başlarına diğer şempanzelerle birkaç gün geçirebilirler.

Figan ise çocukluğunun büyük bir bölümünü Flo ve Fifi'yle dağlarda dolaşarak geçirdi. Bir gün, yaklaşık altı yaşındayken Flo ve Fifi'yle birlikte büyük bir incir ağacında besleniyordu.

Gürültülü ıslık sesleri ve bağırışlar büyük bir şempanze grubunun vadiye geldiğini haber veriyordu. Seslerden nehrin yukarısındaki incir ağaçlarına tırmandıkları belliydi. Flo ve ailesi sesin geldiği yöne doğru bağırdılar. Figan ağacın dallarında sallanarak yere indi. Patika boyunca diğerlerine doğru koştu, ıslıklamaya başladı, sonra bir ağacın gövdesine vurarak davul çaldı. Ardından durdu ve Flo'ya baktı; belli ki onun da onu takip etmesini bekliyordu ama yaşlı kadın bulunduğu yerden oldukça memnundu.

Sonunda Figan dönüp yoluna devam etti ancak biraz ilerledikten sonra tekrar durdu ve Flo'ya baktı. Biraz sonra annesine doğru yürümeye başladı, ardından durdu, bir kez daha büyük gruba baktı, arkasını döndü ve kararlılıkla Flo ve Fifi'den uzaklaşmaya başladı. Bu sefer gözden kayboldu. Patikanın ilerisinden nefesini duyabiliyordum. Dört dakika içinde geri döndü, kayıtsız bir şekilde yürüdü ve bana yarı şaka yarı gerçek vurarak devam etti. Bu, bir insanın utanç duygusunu örtmeye çalışırken yapacağı bir davranışa benziyordu.

Günün ilerleyen saatlerinde Flo, büyük gruba katıldı. O, yuvasını biraz daha uzağa yapmak için ayrıldığında Figan bilerek grupla birlikte arkada kalmayı seçmişti. İki gün boyunca annesinden ayrı kaldıktan sonra kampta tekrar buluştular. Oyun arkadaşını özleyen Fifi koşarak ona sarıldıysa da Figan onu görmezden geldi. Sonra, ilgisiz abi imajını pekiştirmek için Flo'nun yanına gitti ve dudaklarını yüzüne şöyle bir dokundurmakla yetindi fakat bir süre sonra zevk içinde kız kardeşiyle birlikte yuvarlanmaya başladı.

Erkek çocuklar, büyükleriyle etkileşime girerken çok dikkatli davranırlar. Bunun nedeni, pembe dişilere sürtünme isteklerinin yetişkin erkekler tarafından tamamen engellenebileceği ya da azalabileceği endişesidir. Miff'in Marina'dan korktuğu

gibi annesinden korkan bir erkek yavru görmememe rağmen genelde erkek çocuklar annelerine çok saygı duyarlar.

Bir gün Figan'a elinde yeni öldürülmüş bir kolobus maymunu cesediyle rastladım. Bir elinde maymunun kuyruğunu tutuyordu. Cesedin gövdesi omzunun üzerindeyken bir ağaca tırmandı. Fifi de yakından takip ediyordu. Rahat bir dala varınca oturup yemeye başladı ve o sırada üç yaşlarında olan Fifi ona ısrarla yalvardı. Birkaç kez Figan ona küçük et parçaları verdi.

Birkaç dakika sonra Flo'nun Figan'a doğru tırmandığını gördüm. Figan, anında leşi omzuna attı ve daha yüksek bir dala tırmandı. Flo alçaktaki dalda kaldı, etrafına bakındı ama oğluna bir kez bile bakmadı. Figan rahatladı ve tekrar beslenmeye başladı ancak endişeli bir şekilde annesine bakmaya devam etti. Yaşlı kadın tam on dakika orada oturdu. Ardından Figan'a sadece kısa bir bakış attıktan sonra oldukça yavaş bir şekilde biraz daha yükseğe tırmandı; epey kayıtsız görünüyordu. Figan yemeğini yedirmeye devam etti. Flo gelişigüzel bir şekilde biraz daha yükseğe tırmandığında Figan artık annesinin çok yaklaştığını düşünmüş olacak ki daha da yükseğe tırmandı.

Bu bir süre devam etti. Flo'nun amacını ben de Figan da gayet biliyorduk. Figan artık daha yükseğe tırmanamayacağı bir noktaya ulaşınca Flo ona doğru bir hamle yaptı. Figan çığlık atarak ortadan kaybolduğunda Fifi ve Flo amaçlarına ulaşmış bir şekilde ağaçta sallanıyorlardı. Onları tekrar bulamadım.

14

ERGEN

Ergenlik, bazı insanlar için olduğu gibi bazı şempanzeler için de zor ve sinir bozucu bir dönemdir. Muhtemelen her iki türün erkekleri için daha da zordur. Erkek şempanze yaklaşık sekiz yaşında ergenliğe ulaşır ancak henüz 20 kg ağırlığındadır ve 45 ila 55 kg gelebilen erkeklere kıyasla yetişkin olmanın yakınından bile geçmez. Dört ya da beş yıl daha bir çocuk sahibi olabilecek kapasiteye ulaşamaz. Sekiz yaşındaki birey her ne kadar ortamı domine edebilecek ya da dişileri korkutabilecek seviyede olsa da kendinden büyük erkek bireylerle ilişkilerinde çok dikkatli olmalı, onları öfkelendirmekten kaçınmalıdır çünkü on üç hatta on beş yaşına gelene dek sosyal olarak olgun sayılmayacaktır.

Ergen erkek için en dengeleyici faktörlerden biri annesiyle ilişkisi olabilir. Tüm yavrularına karşı şefkatli ve hoşgörülü olan Yaşlı Flo'ya, ergenlik dönemlerinde sık sık Faben ve Figan eşlik etti. Her ikisi de genç yavrularına karşı Flo'dan daha az rahat ve hoşgörülü olan Olly ve Marina'ya ergenlik çağındaki oğulları daha seyrek katılıyordu ama yine de onları sık sık birlikte görürdük. Genellikle bu ergen erkekler on ya da on bir yaşlarındayken bile yaşlı annelerine saygı göstermeye devam ettiler. Bir muz teklif ettiğimizde oğul genellikle geri çekilir ve annesinin

meyveyi almasını beklerdi. Bir keresinde Evered ve Olly'ye bir muz uzattım. Önce ikisi de tereddüt etti, sonra meyveye uzandılar. Evered hemen elini geri çekti. Olly de elini çekti ama bu sırada üstdudağı sinirli bir şekilde titriyordu. Evered'in tüyleri yavaşça diken diken olduysa da daha fazla hareket etmedi ve Olly sinirli sinirli homurdanarak muzu aldı.

Birçok durumda anne ergenlik çağındaki oğluna yardım etmek için tetiktedir. Bir keresinde Mr. Worzle o zamanlar yaklaşık on altı yaşında olan Faben'e saldırdığında Flo saçları diken diken ve Flint ona yapışmış halde olay mahalline doğru koştu. Yaklaştığında Faben'in korku çığlıkları anında agresif bağırtılara dönüştü, dimdik ayağa kalktı, kasılarak kendini göstermeye başladı. Sonra anne ve oğul yan yana yol boyunca yaşlı Mr. Worzle'a doğru hücum ettiler. Flo boğuk sesiyle havlıyor, öfkesinden ellerini yere vuruyordu. Mr. Worzle döndü ve oradan uzaklaştı.

Bir ergen, yüksek rütbeli bir erkek tarafından saldırıya uğradığında annenin yapabileceği çok az şey vardır. Yiine de genellikle neler olup bittiğini görmek için hemen gelir ve bağırmaya başlar. Ürkek Olly bile bir keresinde Mike, Evered'e saldırırken durmadan havlamış, oğlu çığlık atarak kaçtığında histerik bir şekilde nefes nefese homurdanarak itaat gösterileri eşliğinde onu yatıştırmak istermiş gibi elini Mike'ın sırtına koymuştu.

Elbette genç erkek büyüdükçe anne ve oğul arasındaki ilişki değişmeye başlar. Figan, sekiz yaşındayken bir hücum gösterisi sırasında Flo'nun yanından hızla geçtiğinde oğlunu görmezden geldi. Diğer yetişkinler tamamen kaçmışlardı. Bir yıl sonraysa tam tersine, Figan bir dalı sürükleyerek, saçlarını dikleştirmiş bir şekilde ona doğru yalpalayınca Flo, oğlunun yolundan çekildi. Buna rağmen aynı yıl Flo'nun, muz yemek için heyecanlanmışken onu kaçırmak için Figan'ın sırtını yumrukladığını da gördük.

Erkek şempanze büyüdükçe *annesini* tehlikelerden korumak için yardımına koşma olasılığı artar. Bir gün ihtiyar anne Marina, Fifi'yi tehdit etti. Fifi bir çığlık attı, Flo hemen kızının yardımına koştu ve iki anne tozun içinde güreşmeye başladılar. Bu sırada bir palmiye ağacında beslenen Marina'nın on dört yaşındaki oğlu Pepe olanları gördü. Hızla ağaçtan inerek annesine doğru hücum etti. Flo, onun geldiğini görünce döndü ve kaçtı. Sonra Marina ve Pepe, Flo ve Fifi'yi kovaladılar. Sadece iki yıl önce Pepe'yi kıymaya çevirebilecek olan Flo sesi kısılana kadar boğuk çığlıklar atarak kaçmıştı.

Ergen erkek, kendinden daha üstün erkek bireylerle iletişimde çok dikkatli olmalıdır çünkü göstereceği herhangi bir itaatsizlik artık eskisi gibi tolere edilmez ve şiddetli bir ceza getirebilir. Bir gün, Leakey epey büyük bir muz yığınının tadını çıkarırken Pepe'nin ona yaklaştığını gördük. Pepe, mesafesini korumak ve daha fazla yaklaşmamak için Leakey'den tehdit bekliyordu çünkü Leakey her hareket ettiğinde zıplıyordu. Yine de yavaşça yaklaştı, endişeli bir şekilde sırıtarak biraz öteye oturdu. Tereddüt ederek muzlara uzandı ama Leakey'den öyle korkuyordu ki homurdanarak hemen geri çekildi. Tedbirlice bir kez daha hamle yaptı ama aniden yine çığlık atarak geri çekildi. Leakey bu sefer delikanlıya doğru eğildi, delikanlının ağzına ve kasıklarına dokunarak güven verici bir davranış sergiledi ama Leakey bir kez daha ona doğru gelerek kafasını ve yüzünü okşayana dek Pepe korkarak sızlanmaya devam etti. Sonunda sakinleşti, Leakey'den biraz daha uzakta bir yerde yemek üzere birkaç muz alabildi.

Birçok yetişkin erkek, Leakey hoşgörülü değildir. Aslında Leakey de farklı bir ruh halinde olsaydı ergenin yaklaşımı ne kadar itaatkâr olursa olsun, Pepe'ye güven vermek yerine onu tehdit edebilirdi. Bazen gerilim o kadar yükselir ki ergen bir erkek birey, yüksekte bir yerde oturup yetişkin erkeği yemek

yerken seyrederken bir anda tehdit gösterileri yapmaya başlayabilir, dalları sürükleyerek büyük bir gürültü çıkarabilir. Bu gürültü bile yetişkin tarafından cezalandırılmasına sebep olabilir çünkü yetişkin erkekler ergenlerin çıkardığı gürültü ve kargaşadan genelde çok rahatsız olurlar. Ergen, hoş karşılanmayan bu gösterisi yüzünden takip edilebilir, hatta saldırıya uğrayabilir. Figan bunu erkenden tecrübe etmişti. Aynı hafta içinde iki kez Mike'ın bu tür gösterilerden sonra ona saldırdığını gördük. Ertesi hafta, Mike'ın yemek yemesini izlerken hüsranla dalların üzerinde sallanan Figan, kendisine muz bulamayınca aniden ayağa kalktı, yarı yürüyerek yarı koşarak gruptan uzaklaştı. Giderken çocuk ağlamasına benzer sesler çıkardı, ta ki anayol boyunca yüz metre kadar büyüyen, dev gövdeli bir ağaca yaklaşana dek. Ağacın gövdesine sıçrayıp ayaklarıyla *dan dan dan* diye davul çalarken, sızlanmayı bırakıp tehditkâr şekilde havlamaya başladı. Sonra o şatafatlı tavrıyla patika boyunca yürüyerek geri geldi. Oldukça rahatlamıştı, sakin bir şekilde yeniden oturdu. Bu olaydan sonra birçok kez Figan, kendinden yaşlı şempanzelerden rahatsız olduğu zaman uzaklara giderek ağaçlarda davul çalarak gösterisini kendi kendine yapmayı öğrendi.

Figan bile, inanılmaz kaçma becerisine rağmen ergenlik çağında birçok kez saldırıya uğradı. Gerçi onun yaşındakiler daha da sık saldırıya uğruyor gibiydiler. Peki, buna rağmen ergen erkek neden yetişkin erkeklerle bu kadar çok iletişim kurar? Kısmen de olsa bunun cevabı *ergen* erkeklerin karıştığı kavgaların birçoğunun aslında *uydurma* kavgalar olması olabilir. Kendisine saldıran yetişkin erkekle sonrasında kuracağı arkadaşlık, ergen erkeği kavga çıkarmaya iten etmen olabilir.

Bir gün Goliath, sırf hücum gösterisi sırasında yoluna çıktığı için Evered'e saldırdı. Kavganın sonunda Evered'in kanaması vardı ve tüylerinin bir kısmını kaybetmişti. Yine de Goliath'ı takip etti, oturduğunda da ona doğru temkinli bir şekilde emek-

lemeye başladı. Evered çığlık atmasına ve geri dönüp gitmek istemesine rağmen onaylanma ihtiyacı öne çıktı ve çığlık çığlığa da olsa yere çömeldi ve kalçasını ona doğru uzattı. Birkaç saniye sonra Goliath, Evered'in sırtını sıvazlamak için uzandı. Bir buçuk dakika sonra Evered'in çığlıkları kesildi, yavaşça sızlanarak sakinleşti. Goliath da ancak o zaman okşamayı bırakabildi.

Beslenme alanının yapay koşullarından uzaktayken yüksek rütbeli erkeklerin astlarına karşı saldırganlığı oldukça azalır ve genç ergen erkek, ormandayken yetişkin erkeklerin eşliğinde çoğunlukla daha rahat görünür. Genellikle büyüklerin çok hoşlandığı uzun tımarlama seanslarına da katılmaz. Kendini tımar eden yetişkin erkeklerden birkaç metre uzakta oturur. Grup beslenmek için bir ağaca tırmandığında ergen erkek genellikle üstlerinden yeterince uzak bir mesafede oturur, hatta çoğu zaman başka bir ağaçta beslenir. Olgun erkekler bir besin kaynağına ulaşıp gösterilerine başladıklarında ergen erkek bazen ortalık sakinleşene kadar uzak durur. Yine de yetişkin erkek grubunun bir parçasıdır, onlardan bir şeyler öğrenebilir. Genç şempanzeler, türlerini izleyerek çok şey öğrenir. Dişi şempanze büyürken, özellikle bir kardeşi olduysa, annesinden gelecekte işine yarayacak birçok şey öğrenir. Genç erkek, aileye kalıcı olarak bağlı olan bir babası olmadığı için annesinden ayrılmalı ve yetişkin bir erkek arkadaş bulmalıdır.

Ergen erkek, kendisine bu derece hükmeden kişilerle birlikte olmanın getirdiği hayal kırıklıklarına dayanamadığında ya bir süre annesine katılır ya da tek başına dolaşır. Tanıdığımız ergen erkeklerin neredeyse tamamı büyüdükçe diğer şempanzelerin görüş mesafesinden hatta çoğu zaman duyma mesafesinden uzakta saatler, hatta günler geçirdiler. Bu yalnızlık genellikle bilinçlidir. Bir keresinde Figan'ı sekiz yaşındayken yetişkin bir erkek ve kadınlardan oluşan büyük bir grupla yola çıktığında takip etmiştim. Bir saat diğerleriyle kaldı ama beslenmek için bir

ağaca tırmandıklarında tek başına yoluna devam etti. Ardından o da incir yemek için ağaca tırmandı. Yirmi dakika kadar yerde yatıp yoluna devam etti. Gruptan uzaklaşmıştı. Ertesi gün yine tek başına beslenme alanını ziyaret etti ve alandan ayrıldığında da yalnızdı ama o akşam yine Flo ve Fifi'ye katıldı.

Yaşları on üç ila on beş arasında olan birkaç muhteşem genç erkeğin, olgun erkeklerin arasında egemenlik hiyerarşisine girerken ergenliği gitgide geride bırakmalarını izledik. Neredeyse yaşıt olan Faben ve Pepe, üstünlük için girdikleri rekabette birbirleriyle sürekli ve şiddetli bir şekilde didişmekle kalmadılar, aynı zamanda daha düşük konumdaki olgun erkeklere gösteriş yapmaya da başladılar. Tehdit gösterileri özellikle böyle durumlarda işe yarıyor olabilir. Daha önce böyle bir gösteri sırasında erkek şempanzenin sosyal avantajının çoğunu kaybedebileceği olasılığından bahsetmiştim. Bu, genç bir erkeğin neden normalde büyük saygı göstereceği bir şempanzeye saldırdığını açıklayabilir. Yüksek rütbeli bir erkek birey bile zaman zaman hücum gösterisi yapan bir ergenin yolundan çekilebilir. Bir ergen, düşük rütbeli yetişkin erkekleri hareket ettirebilirse özgüveni artacak ve hiyerarşide yeni yapılanmalar başlayacaktır. Hücum gösterisi ne kadar gösterişli ve şiddetli olursa gencin, büyüklerin hiyerarşisine girme olasılığı o kadar artar. Bir süre sonra hem Faben hem de Pepe yerlerini korumaya ve hatta daha düşük rütbeli yetişkinler onları tehdit ettiğinde misilleme yapmaya başladılar. İkisi birlikte üst düzey erkeklerin daha hoşgörülü olanı Rodolf, Leakey ve David Graybeard'la tımar seanslarına katılmaya başladılar. Diğer iri erkeklerle birlikte kampa hücum ettiler. Bir yiyecek kaynağına ulaştıklarında gösteri yapılırken ortalık sakinleşene kadar sıralarını beklemek yerine onlar da dişilere kur yapmaya başladılar. Çıraklık dönemleri bitmişti. O andan itibaren, hâkimiyet skalasındaki yükselişleri,

fiziksel benliklerinin yavaş gelişiminden ziyade bireysel zekâ ve kararlılığa bağlı olacaktı.

Dişi şempanze de yaklaşık yedi yaşında ergenliğe erişir. Üç yıl kadar daha regl olmayacak veya yetişkin erkekler için cinsel açıdan çekici duruma gelmeyecek olmasına rağmen cinsel organının etrafındaki deride küçük ve düzensiz halka şeklinde şişlikler görülmeye başlar. O da üstleriyle ilişkilerinde dikkatli olmalıdır. Dişi ergen için yetişkin dişiler, ergen erkekler ve yetişkin erkekler tehlikelidir. Aynı zamanda yüksek rütbeli annelerin küçük çocukları tarafından da tehdit edilebilir.

Fifi ergenlik çağına geldiğinde Flo'nun kızıyla yemeğini paylaşma konusunda daha az hoşgörülü olması dışında annesiyle ilişkisinde belirgin bir değişiklik olmadı. Fifi, yanında uyumak ve dört yaşındaki Flint'e bakmaya yardım etmek için orman boyunca Flo'yu takip etmeye devam etti. Fifi tehdit edildiğinde veya saldırıya uğradığında Flo genellikle yardıma koşardı. Fifi de bazen annesine destek verirdi. Şimdiye kadar sadece bir başka anne ile ergen kızı arasındaki etkileşimleri gözlemleyebildik. Flo ve Fifi gibi, bu ikisi de genellikle birlikte dolaşıyorlardı ancak bunun dışında ilişkileri çok farklı görünüyordu: Beslenme sırasında annesinden açıkça korkuyordu ve ikisinin de diğeri tehdit edildiğinde veya saldırıya uğradığında endişelendiğini hiç görmedik. Her iki durumda da anne ve kız birbirlerini tımarlayarak uzun saatler geçirseler de diğerlerinin ilişkisi Flo ve Fifi arasındaki dostane ve şefkatli ilişkiye benzemiyordu.

Bu yaştaki genç dişi, bebeklerden çocukken olduğundan daha fazla etkilenir. Etraftaki bebekleri eline alıp taşımakla, onunla oynamakla ve bakımını yapmakla kalmaz, onu korumaya da çalışır. Pooch yaklaşık dokuz yaşındayken, bir gün altı aylık bir bebeği alıp bir ağaca taşıdı ve tımar etmeye başladı. Rüzgârla hafifçe sallanan bir hurma dalı ara sıra Pooch'un omzuna değiyordu. Bebe-

ğin bu yaprağı büyülenmiş gibi izlediğini fark ettim. Onu birdenbire tuttu, Pooch'un kucağından sıyrıldı ve dalda sallanmaya başladı. Pooch gözlerine inanamıyormuş gibi bebeğin arkasından baktı. Yüzünü dehşet içinde buruşturdu. Çılgına dönmüş gibi ağaçtan aşağı indi. Sonra hiç korkmayan ve muhtemelen salıncaktan oldukça zevk alan bebeği yakaladı ve ona sımsıkı sarıldı. Yüzündeki endişeli ifade azalarak kayboldu.

Ergenlikten yaklaşık bir yıl sonra, dişinin cinsel şişliği giderek büyür ancak henüz tam olarak bir yetişkininkine denk değildir. Bu aşamada olgun erkekler dişiye ilgi göstermez fakat erkek bebekler bu pembeliğe ilgi gösterir ve devamlı ergen dişinin üzerine binmeye teşebbüs ederler. Bu aşamada genç dişi minik taliplerinden gördüğü ilgiden genellikle hoşnuttur ve eğilerek kendini sergilemekten çekinmez. Bir seferinde genç bir dişi, Flint bir başkasıyla çiftleşirken onu çekip almış, ilgiyi kendine çekmek için önünde çömelmişti.

Sonunda, genellikle on yaşındayken bir dişinin olgun erkekleri çeken bir şişlik geliştirdiği gün gelir. Pooch'un ilk yetişkin pembeliğini gösterdiği günü çok iyi hatırlıyorum. Yetişkin erkeklerden biri, sonra bir diğeri saçları diken diken bir şekilde ona yaklaşarak ellerindeki dalları sallamış, bir o yana bir bu yana sallanarak dikkatini çekmeye çalışmışlardı. Kur yapma jestlerinin neredeyse tamamı aynı zamanda tehdit gösterilerine benzerlik gösterir. O gün Pooch sürekli kaçsa da erkekler ısrarla takip ederek tehdit gösterileri yapmaya başlamışlardı. Sonunda Pooch dönüp onlara doğru koştu, kalçasını kaldırarak çömeldi ve erkekler onun üzerinde gelip giderken çığlıklar atmaya başladı. Cinsel ilişkiden sonra da hâlâ çığlıklar atarak etrafta koşuyordu. İlk günkü korkusu ve şaşkınlığı açıktı. İkinci gün biraz sakinleşmişti. Bir erkek ona yaklaştığında yine çığlık atmasına rağmen çok daha az korkmuş görünüyordu.

Fifi'nin cinsel gelişimi, Pooch'tan ve bugüne kadar izlediğimiz diğer genç dişilerden de farklıydı. Fifi neredeyse bir nemfomanyağın şempanze toplumundaki eşdeğeriydi. Yetişkin şişliğini geliştirmeden yaklaşık altı ay önce Fifi, olgun kadınların cinsel davranışlarına inanılmaz bir ilgi göstermeye başladı. Pembeleştiklerinde Pooch'un, Gigi'nin ya da diğer dişilerden birinin peşine düşerdi. Böylelikle çiftleştiklerinde çok yakınlarında olurdu. Fifi çiftleşme anında ya dişinin sırtına atlayarak kendi küçük kalçasını elinden geldiğince erkeğe yaklaştırdı ya da çiftin arkasından koşup onlar çiftleşirken kalçasını erkeğinkine bastırdı.

Fifi sonunda şişliğini tamamen geliştirdiğinde Pooch'un aksine hiçbir korku belirtisi göstermedi. Herhangi bir erkeğin kendisine olan cinsel ilgisine anında karşılık veriyordu. İlk pembelik dönemi bittiğinde Fifi buna inanmak istemedi. Şişliğini kaybettiği ilk sabah, Mike'a doğru koşup önünde eğilerek kalçasını gösterdiğini ve çiftleşmek istediğini gördük. Birkaç dakika hareketsiz kaldı ve Mike'ın neden tepki vermediğini kontrol etmek istercesine omzunun üzerinden ona baktı. Mike'a doğru birkaç santim geri gitti, hâlâ ona bakıyordu. Sonra Mike ona doğru uzanarak kalçasını biraz tımarladı ve uzaklaştı. Fifi doğrulurken hayretle arkasına bakmaya devam ediyordu. Bir süre sonra Evered kampa geldi, Fifi ona doğru koştu ve bir kez de ondan rica etti. Tekrar tekrar yaklaşmasına rağmen Evered her seferinde uzaklaştı. Evered sonunda tekrar geri çekilirken başka yöne baktığı için Fifi onun dengesini bozdu. Artık onu kendinden uzaklaştırmak için son bir hamle yaptığında neredeyse devriliyordu.

Fifi takip eden iki gün boyunca yine bu şekilde kendini sunmaya devam etti. Sonunda artık çekici olmadığı gerçeğine boyun eğdi. Bir sonraki pembeleşme döneminde bu defa kay-

bolmayacağından emin olmak ister gibi bir elini pembeliğinin üzerine koyarak onu korumaya çalışmasını gülerek izledik.

Sonraki yıl Fifi, cinsel ilişki için derin bir arzusu olduğunu kanıtladı. Kampın ya da vadinin muz almaya gelen şempanzeleri gören yerlerinde takılmaya başladı. Bir erkek gelirse hemen koşarak çiftleşme isteğini belli ediyordu. Yetişkin erkekler, kızına annesi kadar ilgi göstermiyor olsalar da genellikle Fifi'nin davetini yanıtsız bırakmıyorlardı.

Fifi'nin, kardeşleriyle çiftleşmekten kesinlikle kaçınması dikkatimizi çekti. Şişliği oluşmadan önce hiç itiraz etmezken şimdi minik Flint'in yaklaşmasına bile izin vermiyordu. Faben ve Figan birkaç kez kız kardeşleriyle çiftleşirken görülse de bundan sonra kardeşler arasında cinsel ilişkiye nadiren şahit olduk.

Flo ve Fifi'nin aynı anda pembeleştiği karmaşık bir dönem oldu. Erkekler sekiz gün boyunca bir hayli yorgun bir dönem geçirdiler. Yirmi erkekten oluşan büyük bir grup halinde geziyorlardı. Flo'nun her çiftleşmesinde Fifi ve Flint hemen koşuyor, erkeğin yüzünü iterek müdahale ediyor ve sonunda Fifi, erkekle kendisi çiftleşmeye başlıyordu. Fifi çiftleştiğindeyse Flo ve Flint müdahale ediyor ve genelde bu, Flo'nun erkekle çiftleşmesiyle son buluyordu. Üstelik etrafta Flint'in dışında devamlı müdahale eden başka yavrular da vardı; bazen çiftler araya giren şempanze yığınının altında neredeyse görünmez oluyorlardı. Erişkin şempanzelerin çiftleşme seansına müdahale etmesiyse nadiren görülürdü.

Bu yoğun çiftleşme döneminde ne Faben'i ne de Figan'ı, her biri en az bir kez Flo'yla çiftleşen grubun üyeleri olmalarına rağmen hiçbir zaman anneleriyle çiftleşmeye çalışırken görmememiz dikkate değer. Evered de annesi Olly'nin pembeleştiği dönemlerde ona hiç hamle yapmamıştı.

Ergenlik boyunca gelişimlerini gözlemlediğimiz dişilerden hiçbiri şişkinlik geliştirmelerinin ilk iki yılında yavrulamadılar. Esaret altındaki şempanzeler için de aynı durum geçerliydi. Buna sebep olan fizyolojik sebepleri henüz anlamış değiliz ancak bu kesinlikle bir avantaj olarak kabul edilebilir çünkü on yaşında henüz sosyal ve fiziksel gelişimini tamamlamamış dişi bir şempanze için, bir bebeğin yükü olmadan baş etmesi gereken birçok şey vardır.

15

YETİŞKİN İLİŞKİLERİ

İnsan topluluklarında, gençliğin sivilcelerinin ve beceriksizliğinin yerini kendine güvenen kadına veya erkeğe bıraktığı kesin bir nokta yoktur. Değişim kademeli olarak birkaç aylık bir süre içinde gerçekleşir. Bir gün gelir ebeveynler, çocuklarının artık bir çocuk olmadığını anlar ve şaşırırlar. Şempanzelerde de durum aynıdır.

1966 yazında sıcak bir gündü. Yaşlı anne Marina ve çocuklarını izlerken bir an Pepe'nin gerçekten de muhteşem yetişkin bir erkeğe dönüştüğünü, artık bir ergen olmadığını fark ettim. Yeraltındaki bir arı yuvasının ağzını genişletmek için kısa kalın bir çubuğu iki eliyle ileri geri iterken tüylerinin altındaki kasların gerginliğini görebiliyordum. Etrafında iki kadın oturuyordu: yaşlı annesi Marina ve kardeşi genç dişi Miff. Üçü de etraflarında vızıldayan çileden çıkmış arı sürüsüne duyarsız görünüyordu ancak ailenin bebeği küçük Merlin, diğerleri bal ve kurtçuk için yuvaya baskın yapmaya başladığında biraz uzaktaki bir ağaca koşmuştu.

Birkaç dakika sonra Pepe, sopasını bir kenara bıraktı. Marina eliyle uzanıp bal peteğinden bir parça bal çekerken bekledi. Sonra uzandı, annesinin ikram ettiği bal peteklerini aldı. Miff

ikramların hiçbirini almaya cesaret edemedi ama diğer ikisi yemek yerken, yüzünü Pepe'nin yüzüne yaklaştırarak onu çok yakından izledi.

On beş dakika sonra Pepe boşalan arı yuvasından uzaklaştı. Marina peşinden gitmeden önce yuvayı bir kez daha yokladı. Son olarak Miff elini deliğe soktu ve tatlı toprağa bulanan parmaklarını yaladı. Ardından o da kardeşini büyük bir ağacın gölgesine kadar takip etti. Merlin de dinlendiği daldan atladı ve ailesinin geri kalanına katılmak için ağaçların arasından ilerledi.

Pepe, Marina'yı tımarlamaya başladı. Miff sarmaşık yapraklarıyla beslenmek için bir ağaca tırmandı. Merlin de annesi ve erkek kardeşinin üzerinde ileri geri sallanarak tek eliyle Pepe'nin kafasına vurdu. Biraz sonra yere düştü. Kardeşinin omzuna iniş yaptı ve neşeli suratıyla Pepe'nin elini tuttu. Aylak Pepe, kardeşini gıdıklarken diğer eliyle Marina'yı tımar etmeye devam etti. Cesaretlenen Merlin, Pepe'nin omuzlarındaki tüyleri çekiştirerek, ona sürtünüp itip kakarak Pepe ile annesi arasında daha da ısrarcı olmaya başladı.

Oradan geçen sıradan bir gözlemci, iki küçük çocuk anne ve babadan oluşan tipik bir aile gördüğünü düşünebilir. Bu şempanzeleri birkaç yıldır izlediğimiz için Pepe'nin onun oğlu olduğunu biliyorduk. Şempanze topluluklarında aile yalnızca bir anne ve yavrularının bir kısmını veya tamamını içerir. Baba, çocuğun oluşmasına yaptığı katkı dışında, onun gelişiminde herhangi bir rol oynamaz. Ayrıca ne bizim ne de şempanzelerin gruptaki hangi erkeğin hangi çocuğun babası olduğu konusunda fikri vardır.

Erkeğin ailevi sorumluluklardan bu şekilde dışlanması, belki de insan ve şempanze toplumları arasındaki en büyük farklardan biridir çünkü çoğu insan ailesi, babayı, yalnızca dölleyen değil, aynı zamanda ailenin koruyucusu ve aileye yiyecek, toprak, para

sağlayan olarak görür. Kuşkusuz günümüzde, kadınların eşitlik talep ettiği, özgür ilişkilerin yaşandığı ve bekâr anneler olarak yaşayabildiği bölgeler var ama dünyayı bir bütün olarak düşünürsek bu yalnızca küçük bir kültürel çevrede yaşanabiliyor.

Elbette insan aileleri yapısal olarak geniş bir çeşitliliğe sahip. Kadın, erkek ve çocuktan oluşan en küçük yapı iki ya iki yüz kadını, sayısız akrabalık ve evlilik ilişkilerini içerecek şekilde genişler. Şempanze ailelerinin torunları da içerecek şekilde genişleyip genişlemediğini bilmiyoruz ama emin olduğumuz bir şey var ki, erkek çocuğun "eşini" ya da çocuklarını ya da kız çocuğun "kocasını" kapsamıyor.

İnsan ve şempanze ailesi arasındaki bu temel farka rağmen bazı erkek insan davranışları, şempanzelerdeki erkek davranışına oldukça benzer. Batı'da birçok erkek, ailelerinin geçiminden sorumlu olsalar bile vakitlerinin çoğunu ailelerinden uzakta, genellikle başka erkeklerle birlikte geçirirler. Batı dünyasındaki kulüpler ve bekârlığa veda partilerinden ilkel toplumlardaki kabul törenlerine ve asker gruplarına kadar erkeklerden oluşan gruplar birçok kültürde popülerdir. Çoğu erkek, kadınların yakın arkadaşlıklarından şikâyetçi olsalar da genelde kadınlardan uzaklaşmak ve erkeklerin içinde rahatlamak için aynı seviyede isteklidir. Şempanze erkekleri de aynı şeyi hissediyor gibi görünüyor. Çiftleşme dönemindeki dişiler ortalıkta olduğunda onların etrafında kümelenseler de genelde erkeklerden oluşan gruplar halinde dolaşırlar ve dişileri ya da yavruları tımar etmektense birbirlerini tımar etmeye daha yatkındırlar.

Bununla beraber, şempanzeleri gözlemlerken eşcinsel ilişki olarak kabul edilebilecek bir durumla karşılaşmadık. Bir erkek gergin olduğu anlarda diğerinin üzerine çıkabilir, beline sarılabilir, hatta pelvisinin üzerinde ileri geri hareket edebilir ama penetrasyon gerçekleşmez. Ayrıca erkek bireylerin bir diğerini ya da

kendini cinsel organına dokunarak sakinleştirdiği de görülür. Bu davranışlarla ilgili öğrenecek daha çok şeyimiz olmasına rağmen bir eşcinsel davranıştan söz etmek kesinlikle doğru olmaz. Erkek şempanze bu hareketi genelde stres anlarında yapar ve aynı davranışı aynı durumlarda dişilere de gösterir. Örneğin, Figan ani endişe anlarında genelde kendi testislerine dokunur.

Peki, insanların arasında gelişen normal heteroseksüel ilişkiler ve şempanzeler arasındaki bu tür ilişkiler hakkında ne biliyoruz? İki tür arasındaki bariz fark, erkeklerin ve kadınların hem fiziksel hem de ruhsal uzun süreli tekeşli ilişkiler kurabilmeleri ve sürdürebilmeleri gerçeğinde yatmaktadır ve bu tür bir bağ şempanzelerde henüz bilinmemektedir. Bununla birlikte, tekeşlilik erkekler ve kadınlar arasında bulunan tek ilişki türü olmaktan çok uzaktır. Aslında dünyanın her yerindeki erkekler rastgele ilişki yaşama eğilimindedir. Bazı kültürlerde bu kabul edilebilir bir durumdur ve erkeklerin birden fazla eşi olmasına izin verilir. Hatta buna izin verilmesi beklenir. Tekeşliliğin kural olduğu diğer toplumlardaysa evli olmayan ve hatta evli erkeklerin de yasak aşk, tek gecelik ilişkiler yaşadığı veya genelevlere gittiği kabul edilen bir gerçektir. Pek çok genç kız da şans verilirse rastgele cinsel davranış sergilemeye yatkındır. Aslında, gerçek aşk olarak düşündüğümüz şey olan, sevgilinin hem vücudunu hem de zihnini saran, zamanla yumuşayan ve yaşama ahengi getiren, başka bir partnere olan ihtiyacı ortadan kaldıran duygu, insan türüne atfedebileceğimiz en nadir heteroseksüel ilişki biçimidir.

Erkek ve dişi şempanzeler arasındaki cinsel ilişkiler, bugün İngiltere ve Amerika'daki birçok genç insan arasında gözlemlenebilen ilişkilere büyük ölçüde benzer. Başka bir deyişle, şempanzeler gerçekten de önüne gelenle yatabilirler ama bu, dişinin kendisine kur yapan her erkeği kabul edeceği anlamına gelmez.

Fifi'den biraz daha büyük genç bir dişi, saldırgan erkek Humphrey'nin teşebbüslerine belirgin bir şekilde itiraz etti. Gigi, çiftleşme dönemine girdiğinde genelde bütün erkeklerin ilgisini çekiyordu. Neredeyse Flo kadar çekiciydi ama Humphrey'ye dayanamamıştı. Diğer tüm erkekler tatmin olduğunda Humphrey saçları havaya dikerek Gigi'ye bakıyor, dalları sallıyor, omuzlarını kamburlaştırıyor, ayağını yere vurarak dikkatli bir şekilde ona doğru ilerliyordu. Gigi anında bir çığlık atıyor ve ondan uzaklaşıyordu. Humphrey zaman zaman onun peşine düşse ya da oturduğu ağaçtan aşağı düşürmeye çalıştıysa da fiilen tecavüze yeltendiğini hiç görmedik. Yine de sabretti ve istediğini aldı. Her pembeleştiğinde Gigi'ye kur yapmaya devam etti. Israrı sonunda ödüllendirildi. İki yıl sonra Gigi, Humphrey'yi herkese tercih eder hale gelmişti.

Fifi, Gigi'den korktuğu kadar Humphrey'den korkmamasına ve ona kur yapmaya başladığında sakince uzaklaşmasına rağmen o da Humphrey'den kaçındı. Bir keresinde Fifi'nin bir ağacın etrafında en az on beş kez dörtnala yürüdüğünü ve Humphrey'nin tüm tüyleri diken diken olmuş şekilde onu takip ettiğini gördük. Onu kolaylıkla yakalayabilirdi ama o, çılgın bir hüsran gösterisine girişti. Devasa kayalar fırlattı, ayaklarını yere vurdu ve olay yerinden uzaklaştı. Benzer şekilde, bazı dişiler de bazı erkeklerden uzak durur.

Bazen bir erkek şempanze isteksiz bir dişiyi, onunla artık ilgilenmeyene veya kadın kaçmayı başarana kadar seyahatlerinde kendisine eşlik etmesi için zorlar. Bu erkeksi güç gösterisi ilk günlerde besleme alanına bir dizi "yeni" dişinin getirilmesine yol açtı. Hugo ve ben bir keresinde J.B.'yi yokuştan aşağı koşarken gördük, arkasında da üç yaşındaki bebeğiyle yaşlı annelerden biri bize doğru sinirli sinirli bakıyordu. Daha önce kampa hiç gelmemişti; bu yüzden çadırlardan birine saklandık. J.B. bir an etrafını

kolaçan etti ve dişinin onu takip etmeyi bıraktığını gördü. Ayağa kalkarak bir fidanı yakaladı ve sallamaya başladı; ta ki dişi homurdanarak gelip onun önüne uzanana kadar devam etti. Bebek, bu olaylar sırasında bir ağaca tırmanıp orada bekledi.

J.B. tekrar yola koyuldu ancak birkaç adım sonra yeni kurulan çadırlarımızdan korkarak bir kez daha durdu. J.B. arkasına baktığında dişi kaçmak için bir hamle yaptı, iri erkek hızla peşinden koşturdu, sırtına atladı ve ayaklarıyla yere vurarak saldırdı. Dişi yüksek sesle çığlık atarak kaçtı ama kısa bir süre koşabildi. J.B. uzanıp tekrar tekrar kafasına vurana kadar boyun eğdi. Bir kez daha yoluna devam etti. Bu sefer birkaç metreliğine tekrar takip etti. J.B. yine bir fidanı salladı. Sonunda onu besleme alanına kadar takip etti. Şaşırtıcı bir şekilde (çünkü J.B. normalde yemeğine sahip çıkardı), dişinin muzlarından büyük bir pay almasına izin verdi.

Hikâyenin en tuhaf yanı, bu dişinin hiçbir cinsel şişkinlik belirtisi göstermemesi gerçeğinde yatmaktadır. J.B. üç gün boyunca onu kampa kadar kendisine eşlik etmesi için zorladı ve sonra onsuz ortaya çıktı. On iki gün kadar sonra aynı dişiyi tamamen pembe bir halde bir grup erkek taliple birlikte gördüğümde J.B., ona diğer dişilerden daha fazla ilgi göstermedi. Bu tür olaylar nadiren yaşanmaz ama bazı erkekler yalnızca cinsel açıdan çekici kadınları kendilerini takip etmeye zorlar.

Leakeyve Mr. Worzle sürekli olarak farklı dişileri günlerce kendilerine eşlik etmeye zorladı. Uzun bir süre ikisi de hiçbir şişkinlik belirtisi olmadığı halde gergin Olly'yle takıldılar. Üçünün birlikte olduğunuysa hiç görmedik; ya biriyle ya diğeriyle birlikteydi.

Fifi yaklaşık bir yıldır düzenli olarak pembeleşmeye başladığında ve yetişkin erkeklerin çoğu onunla ilk günlerden daha az ilgilendiklerinde Leakey, onu seçti. Fifi'nin de bu yaşlı erkeği takip etmeye hiç de isteksiz olmadığı belliydi. Kaçmak istedi-

ğinde Leakey'in dikkati başka bir yerdeyken sinsice uzaklaşır ama Leakey'in sinirlenmesine fırsat vermek istemiyormuş gibi fark edildiği anda hemen geri dönerdi.

Hiç unutamayacağımız bir gün var. O zamanlar Leakey dişilerle çok tuhaf bir şekilde ilgileniyordu. Onları sürekli kendisine eşlik etmeleri için zorluyordu. O gün son kurbanını henüz kaçırmış, kampta muzlarını yiyordu ki Fifi geldi. Pembeydi. Birdenbire muzlar unutulmuştu ve Leakey tüylerini dikti, dalları sallamaya başladı. Fifi, ona doğru koşup önünde eğildi. Çiftleştiler, sonra da oturup tımarlanmaya başladılar. Leakey aniden başını kaldırdığında Olly'nin geldiğini gördü. Hemen yine bütün tüylerini dikti ve ona doğru bir dal sallamaya başladı. Olly hemen geldi ve Leakey onu da tımarlamaya başladı. Fifi masum masum yavaşça yürüyerek oradan uzaklaşırken Leakey onu fark etti. Fifi hemen itaatkâr seslerle geri döndü. Sonra, Leakey bu sefer iki dişinin de kendisini takip etmesini talep etti ama başarılı olamadı. Bu sefer ikisine de sırayla birer dal salladı ve gelmelerini emretti.

Gerginlik, Leakey pes etmiş görünene kadar bu şekilde devam etti. Fifi itaatkâr bir şekilde ona yaklaşırken bile saldırdı ve onu yerde defalarca yuvarladı. Bunun üzerine Olly sessizce kaçtı ve kısa süre sonra gözden kayboldu. Saldırı sona erdiğinde Leakey çabalamaktan nefes nefese, tüyleri diken dikendi. Fifi ise yere çömelmiş, pes etmeden çığlık atıyordu.

Leakey, Olly'nin gittiğini fark edince yokuş yukarı doğru koşarak her yeri kolaçan etti. Açıklığın diğer tarafına koşup oraya da baktı. Bu arada Fifi de kaçtı. Aramaktan vazgeçip sonunda biraz muz yemeye karar verdiğinde Leakey'in saçları on dakika veya daha uzun bir süre boyunca düzelmedi.

İriyarı Rodolf'un Flo'yla ilişkisi daha önce anlattığımız gibi oldukça farklıydı. Rodolf, Flo'ya karşı, Leakey ve diğerlerinin

kendi seçtikleri kadınlarla olan ilişkilerini karakterize eden saldırgan davranışların hiçbirini göstermedi. Rodolf nereye gidersе gitsin Flo'yu takip etti. İncindiğinde veya üzüldüğünde teselli bulmak için hep ona döndü. Ayrıca Rodolf, şişliği indikten sonra bile iki hafta boyunca Flo ve ailesinin yanında kaldı.

Şempanze fizyolojisi farklı olsaydı ne tür heteroseksüel ilişkilerin gelişebileceği konusunda tahmin yürüterek bir sonuca varmak imkânsızdır. Örneğin; Flo, Rodolf'a sürekli cinsel tatmin sunabilseydi şempanze dişisinin üreme döngüsü insan döngüsüyle aynı olsaydı? Dişi şempanzelerin evrimi hamile ya da emziren anne değillerse erkeklere ayda yalnızca on gün cinsel ilişki şansı sunacak şekilde ilerlemiştir. Bu da daha yaşlı dişilerin beş yıla varan uzun süreler cinsel aktiviteden mahrum kalabilecekleri anlamına geliyor. Sınırlı cinsel fırsatın yanı sıra evrim onları çoğu zaman vücutları için hantallaşma anlamına gelen şişliklere mahkûm etmiştir.

Çoğu zaman, aşırı büyük bir şişliğe sahip bir dişinin konumunu tekrar tekrar ayarlamasını, bir dalda veya sert kayada rahat etmeye çalışmasını izlerken insanları bu tür bir periyodik durumdan koruduğu için evrime teşekkür ettim. Gerçi korse üreticileri ve tasarımcıları bu durumdan muhtemelen çok memnun olurdu. Peki, neden dişi şempanzeye bu kadar yüklenilmişti? Bazen yanıtlar gayet basittir. Bir gün barış içinde birbirlerini tımarlayan Goliath ve David Graybeard'la oturuyordum. Goliath birdenbire gözlerini vadiye dikti ve saniyeler sonra David de aynı şeyi yaptı. Ben bile kısa süre sonra sık yapraklı bir ağaçta parıldayan büyük pembe bir çiçeğe benzeyen şeyi çıplak gözümle fark ettim. Her iki erkek de yola çıkmış, çalıların arasında hızla ilerlemeye başlamışlardı bile. Onlara ayak uyduramayacağımı biliyordum; bu yüzden olduğum yerde kaldım ve zamanla hem Goliath hem de David'in ağaca çıkıp dişiyle çiftleşmesini izledim.

Böyle durumlarda hiç şüphesiz şişlik bir sinyal görevi görüyordu ve mensuplarının devamlı kendi başlarına uzaklaştığı, dişilerin bile bazen tek başına gezdiği bu toplulukta sinyallerin önemi büyüktü. Özellikle tüm dişi bireylerin Fifi kadar cesur olmadığını düşünürsek daha da önemliydi. Örnek verecek olursak; Olly bazen pembe günlerinde erkeklerden saklanırdı ama yine de bu teoride bir sorun olduğunu kabul etmeliyiz. Dişi şempanzeler, taliplerine sinyal vermek için göze çarpan pembe kalçalar geliştirdiyse neden herkesin birbirini görebilecek kadar yakın mesafede yaşadığı babunların dişi bireyleri en az şempanzeler kadar belirgin pembeleşiyor? Elbette bununla ilgili tartışılabilecek birçok argüman var ama hiçbiri şempanzelere, babunlara ve cinsel şişkinlik gösteren birkaç başka maymun türüne aynı şekilde uygulanamayacağı için tartışmak anlamlı olmaz. Hatta konuyu daha da karmaşıklaştırmak istersek, şempanzelerden bile daha geniş alanlara yayılarak yaşayan orangutanların cinsel şişlik belirtisi göstermemesinden de bahsedebiliriz. Şişkinliklerin sebebi şimdilik, hatta belki de sonsuza kadar bir sır olarak kalmak zorunda.

Genç dişi şempanzeler, bebekleri olsa bile yaşlı dişilerden daha sık çiftleşme dönemine girerler. Örneğin; Flo ve Olly, Flint ve Gilka doğduktan sonra beş yıl boyunca çiftleşme dönemine girmediler. Hamileliklerinin ilk döneminde de herhangi bir şişlik geliştirmediler. Buna karşın, daha genç dişilerde bebekleri on üç aylık olduğunda şişlikler oluşmaya başladı ve genç dişilerde, yaşlılara kıyasla daha sık tek bir partner tercih etme davranışını gözlemledik. Bunun tersi de geçerliydi.

Figan, Pooch'a altı aydan uzun süre sadık kaldı. Tabii ki bununla diğer dişilerle ilgilenmediğini kastetmiyoruz ama Pooch her pembeleştiğinde ikisi birlikte uzaklaştılar. Bildiğimiz kadarıyla bu süre boyunca ikisi baş başaydı; bu da Pooch'un başka erkeklerle karşılaşmadığı anlamına geliyordu.

Bir defasında, Pooch'un şişkinliğinin üçüncü gününde ikisini birlikte uzaklaşırken görüp takip ettim. Kamptan çeyrek mil kadar uzaklaştıktan sonra bir ağaca tırmandılar ve bir saatten fazla birbirlerini tımarladılar. Sonra inip yola devam ettiler, biraz beslendikten sonra başka bir ağaca tırmanarak birbirine çok yakın iki yuva yaptılar. Tüm bu süre boyunca çiftleştiklerini hiç görmedim. Ertesi sabah şafak sökerken ağacın yanına geldiğimde beslenmek için huzurlu bir gezintiye çıkmadan önce bir kez çiftleştiler.

Altı gün sonra Pooch şişliği azalmış bir halde beslenme alanına geri döndü. Yarım saat sonra Figan da aynı yoldan geldi ama bunun ardından kendi yollarına gittiler. "Balayına" benzeyen bu seyahatlerden asla birlikte dönmediklerini fark ettim. İlişkilerini gizlemek istiyor gibiydiler! Ayrı ayrı dönmelerinin nedeni muhtemelen Pooch'un şişliğinin daha yoldayken azalması ve Figan artık onunla ilgilenmediği için yavaş yavaş ayrılmış olmasıydı.

Bu ilişkinin nasıl olgunlaşacağını hiçbir zaman bilemeyeceğiz çünkü maalesef Pooch on üç yaşındayken öldü. Sonra Figan, Melissa'yla aynı şekilde yola çıktı. Ormanda birlikte dolaştılar. Goblin de onlara eşlik diyordu. Tımarlanmak ve birbirine eşlik etmek dışında gerçek çiftleşmeye çok az şahit olduk. İlginç bir şekilde Faben de Melissa'yla bu şekilde dolaşıyordu. Melissa ve Goblin bir süre zamanlarının büyük kısmını önce bir kardeşle, sonra diğeriyle geçirdiler.

Ne var ki, bu ilişkilerin insan ilişkilerinin silik öncüleri olması ihtimali bulunsa da şempanzelerin birbirlerine, insanın alametifarikası olan şefkat, koruyuculuk, hoşgörüyle –yani en gerçek ve derin anlamıyla sevgi– karşılaştırılabilecek duygular geliştirmiş olabileceklerini tasavvur edemiyorum. Şempanzeler genellikle birbirlerinin duygularına karşı bir saygısızlık göste-

rirler. Bu da onlarla aramızdaki en büyük farkı kanıtlar nitelikte olabilir. Erkek ve dişi şempanze için, zihinleri bir yana, birbirlerinin bedenleri hakkında herhangi bir farkındalık söz konusu değildir. Bir dişinin partnerinden en büyük beklentisi kısa bir flört gösterisi, en fazla yarım dakika süren bir cinsel ilişki, bazen de sonrasındaki sosyal tımar seansıdır. İnsan sevgisinin romantizmi, gizemi ve sonsuz neşesi onlara göre değildir.

Şempanzeleri ilk kez incelemeye başladığımda geceleri bir erkekle bir dişinin birlikte yatıp yatmadığını merak ederdim. Bir akşam genç bir dişinin, yuvasının çevresinden sarkan küçük, yapraklı ince dallara dikkatlice sokuluşunu izledim. Sonra uzandı. Hava, onu neredeyse elli metre uzakta yatarken görebileceğim kadar aydınlıktı. Birkaç dakika sonra doğruldu ve sonra beni şaşırtarak yuvasından ayrıldı, ağaca tırmandı ve Mr. McGregor'ın yuvasının kenarında belirdi. Yaşlı adam oturup onu tımar etmeye başladı ancak beş dakika sonra adam arkasını dönüp uzandı. Dişi de kendi yatağına gitmek üzere oradan ayrıldı. Yatağına yerleştiğinde hava neredeyse zifiri karanlıktı ama az sonra ay yükselecekti.

Kampa gitmek için dağdan aşağı inerken, daha sonra geri dönüp geceyi şempanzelerle geçirmeye karar verdim. Akşam yemeğimi yedim, o günkü notlarımı yazdım ve saat on bir civarı tekrar yola çıktım. Dolunayın altında dağlar ve vadiler çok sessizdi. Gecenin serinliğinde her zaman yokuşun tepesine koşarak çıkabileceğimi düşünürdüm. Zirve'ye ulaştığımda, nöbete başlamadan önce biraz kahve içmeye karar verdim. Birkaç dal toplayarak küçük bir ateş yaktım. Çaydanlığımı ateşin üzerindeki zincire astım. Kahvemi alıp vadimize bakan kayalık bir tüneğe çıktım. Altımda, ormanı kaplayan sayısız yapraktan oluşan örtü, palmiye yapraklarının pürüzsüz parlak yeşili üzerinde ışıldıyordu. Aşağıda bir yerlerde bir babun iki kez bağırıp sustu. Arkamdaysa ormanın karanlığı çok yakındı, ağaçların

arasından süzülen bir leopar, nemli çalılıklarda gezinen bir bufalo sürüsü hayal etmek işten bile değildi.

Etrafımdaki güzelliğe hayran kalarak kahvemi yavaş içtim. Ay ışığı o kadar parlaktı ki sadece en parlak yıldızlar görülebiliyordu. Havadaki gri sis, dağların doruklarını çevreleyerek aşağıdaki vadiye doğru dökülüyordu. Aşk için mükemmel bir geceydi. Daha önce şempanzeleri izlediğim yere inip dürbünümle baktığımda iki şempanzenin hâlâ ayrı yerlerde olduğunu gördüm. Mr. McGregor sırtüstü yatıyordu. Dişi yan yatmıştı, yüzü bana dönük değildi ve açık pembe şişkinliğinin soluk parıltısını zar zor seçebiliyordum.

Saat dört civarında ay, gölün uzak ucundaki Kongo dağlarının arkasından battı ve gökyüzünü aydınlatan parıltısı da giderek söndü. Gece bir anda tamamen değişti; mürekkep siyahı, etrafta çatırdayan dallar ve tuhaf hışırtılarla neredeyse uğursuz. Bir saat kadar sonra vadideki babun sürüsü yüksek sesle bağırmaya başladı, şempanzeler de birkaç dakika sonra onlara katıldı. Vadide sinsice dolaşan bir leopar olabileceğini düşündüm ve battaniyeme iyice sarıldım. Gece artık pek de romantik değildi ama Hugo'nun erkekliğini biraz daha yakınımda hissetmek hiç fena olmazdı.

Sonunda şafağın grisi gökyüzünden süzüldü ve her günkü dünya ortaya çıkmaya başladı. Şempanzelerin ağacında hiçbir hareket yoktu. Hava aydınlanınca dişinin ve Mr. McGregor'ın hâlâ kendi yuvalarında olduklarını gördüm. Saat altı buçukta yaşlı erkek döndü, doğruldu ve aniden yuvasından çıkarak dişinin yatağına fırladı. Dişi, derin uykusundan aniden uyandığı için yuvasından çığlık çığlığa aşağı atladı. Mr. McGregor dalları çılgınca sallayarak yere indi ve onun peşinden koştu. Aceleci talibi peşinde koşarken dişinin çığlığı yavaşça azaldı. Dün gece için pek romantik bir son sayılmazdı ama o sabah uyandığında

yaşlı McGregor dişinin hâlâ aklında olduğunu kanıtlamıştı.

Birkaç yıl sonra, Figan ve Melissa'yı birlikte geziye çıktıklarında takip ettik. Hava kararmadan kısa süre önce Figan bir şeyler çiğneyerek oturduğu dalda hareket etti. Sonra Melissa'nın yuvasına doğru gitti. Yapraklardan ilerleyişini seçemiyordum ama genelde yuva yaparken çıkan yaprak hışırtılarını duyamıyorduk. Sabah şempanzeler gittikten sonra kaç tane yuva olduğunu belirlemek için görebileceğimiz her noktadan ağacı inceledik. Dallar ve palmiye yaprakları çok sık olduğu için bir şeyi gözden kaçırmamız oldukça olasıydı ancak hiçbirimiz birden fazla yuva göremedik. Sonra hepimiz aynı şeyi gördük: Melissa'nın önceki akşam yatağını yaptığı yerde tek bir yuva vardı. Figan ve Melissa, onlara eşlik etmesi için küçük Goblin'i de alıp birlikte kıvrılıp uyumuş olabilirler miydi?

16

BABUNLAR ve YAŞLANMA

Figan gölgede oturup kendini tımarlarken on kadar diğer şempanze de kampın çeşitli yerlerinde ya dinleniyor ya da tımarlanıyordu. Yetişkin bir erkek babun da kamptaydı, güçlü dişleriyle palmiye yemişlerini kırıyordu. Ergen bir babun da kamptaki palmiye ağaçlarından birindeki olgunlaşmış meyvelerle besleniyordu.

Figan ayağa kalkıp ağaca doğru yürümeye başladığında yürüyüşündeki bir tuhaflık, duruşundaki bir gerginlik Mike'ın dikkatle ona doğru bakmasına neden oldu. Figan, yavru babuna bir bakış attı ve gayet yavaş bir şekilde ağacın gövdesine tırmanmaya başladı. Ağaçta ilerlerken babun yüzünde korkulu bir gülümsemeyle ona baktı, dişlerini göstererek tiz çığlıklar atmaya başladı. Sonra hemen komşu ağaca atladı. Figan ağacın tepesine ulaştığında bir an duraksadı ve yine ağır hareketlerle babunun peşinden gitti. Artık daha yüksek çığlıklar atan babun ilk çıktığı ağaca geri döndü. Figan takip etti. İki kez daha, yavaş hareketlerle bir ağaçtan diğerine avının peşinden ayrılmadı. Sonra aniden babuna doğru bir hamle yaptı, babun büyük bir sıçrayışla yaklaşık altı metre alçaktaki bir ağaca kondu.

Yerdeki şempanzeler bütün bu süre boyunca dikkatle kovalamacayı izlediler. Birçoğu tüyleri diken diken bir şekilde yukarıya bakıyorlardı. Düşman, çığlık atarak bu sefer yere zıpladı.

Mike da aşağı atladı ve onu takip etti. Bu sırada yerdeki erkek babun da Mike'ı kovalamaya başlayınca, diğerleri de ortalıkta dolandığı için kurban kaçmış oldu.

Dört yıl önce, Figan genç bir delikanlıyken Hugo'yla birlikte büyük bir incir ağacında başka bir yavru babuna doğru sürünüdüğünü izlemiştik. Anlayabildiğimiz kadarıyla, bu avı başlatan Rodolf'tu; ağaca doğru yürümüş ve ayakta durmuştu, saçları hafifçe diken dikendi. Babuna bakmış olabilirdi ama biz fark etmemiştik. Yine de bir yerden bir işaret almış gibi, yerde huzur içinde dinlenip tımarlanan şempanzeler ayağa kalktılar ve hedefteki kurban için kaçış yolu görevi görebilecek ağaçların yakınına korumalar gibi yerleştiler. Grubun ergenlik çağındaki en genç erkeği olan Figan da babunun yanına yaklaşmıştı.

O olayda da av kaçmıştı. Babun sürüsü çağrısına yanıt vermiş, olay yerine yaklaşık yüz metre uzaktan koşarak gelmişlerdi. Sonra şempanzeler ve babunlar şiddetli bir çatışmaya çıkmıştı. Birbirlerinin üzerine atlayıp yüksek sesle bağırmalarına rağmen görebildiğimiz kadarıyla her iki tarafın üyelerine herhangi bir fiziksel zarar verilmemiş ve ilk etaptaki kovalanan genç babun kargaşayı fırsat bilip kaçmıştı.

Gombe Çayı'nda çalışmaya başladığımdan bu yana geçen on yıl boyunca yabandomuzu, çalı domuzu ve babun yavrularıyla beslenen şempanzelerin yanı sıra, hem genç hem de küçük yetişkin kırmızı kolobus maymunlarını, kızılkuyruk maymunlarını ve mavi maymunları av olarak kaydettik ve bölgede şempanzelerin Afrikalı bebekleri gerçekten öldürdüklerine dair iki kayıt vardı. Muhtemelen bebekleri av olarak ele geçirmişlerdi çünkü şempanzelerin elinden kurtarılan bir bebeğin uzuvları kısmen yenmişti. Neyse ki bu olaylar henüz Gombe Çayı'na ayak basmamdan önce, yani ben şempanzeleri "evcilleştirmeden" önce gerçekleşmişti.

Pek çok insan, bir şempanzenin insan yavrusunu yiyebileceğini duyduğunda dehşete düşer fakat sonuçta, *şempanzeler için* insanlar, babunlardan çok da farklı olmayan başka bir primat türüdür. Şempanzelerin yaşam alanlarındaki birçok bölgede insanlar tarafından lezzetli ve özel bir et olarak görüldüğü gerçeğini düşünmek de aynı derecede dehşet verici olmalı değil mi?

Yakın zamana kadar, şempanzeleri oldukça sık et yerken görmemize rağmen nasıl avlandıklarını nadiren gözlemleyebiliyorduk. Yine de son iki yılda, Gombe'de daha fazla insanın çalışması ve şempanzelerin insan gözlemcilere karşı hoşgörülü olması nedeniyle avlanma biçimleri hakkında pek çok şey öğrenmeyi başardık. Örneğin, bazen avlanma davranışının neredeyse tesadüfi olduğunu gördük. Şempanze dolaşırken bir yavru çalı domuzuna rastlar, onu yakalar ve öldürür. Diğer durumlarda, avlanma çok daha kasıtlı, amaca yönelik bir etkinlik gibi görünür ve genellikle böyle zamanlarda bir şempanze grubunun farklı bireyleri oldukça dikkat çekici bir işbirliği gösterirler. Örneğin, şempanzeler kendilerini ağaçların dibine yerleştirip köşeye sıkıştırılmış avın ormana kaçış yolunu kapatabilirler.

Ben şahsen bir av hayvanının gerçekten öldürüldüğünü yalnızca iki olayda gördüm: Bir kez, Hugo'yla birlikte kırmızı bir kolobus maymununun yakalanıp parçalara ayrıldığını izlediğimiz gün ve bu olaydan dört yıl sonra yavru bir babunun kampın dışında avlandığı gün. İkinci olay çok daha görkemliydi.

Olay bir sabah Rodolf, Mr. McGregor, Humphrey ve ergenlik çağındaki bir erkek muzlarla ilgilenirken kamptan bir babun sürüsü geçince gerçekleşti. Rodolf birdenbire ayağa kalktı, sırayla bütün binaların arkasına koşturdu. Hepsi, Figan'ın hedefindeki palmiye ağacına gittiği gibi aynı sessiz, kararlı, neredeyse sinsi adımlarla yürüdüler. Takip ettim ama avlanma anını gözlemlemek için çok geç kalmıştım. Binanın arkasından yü-

rürken bir babunun ani çığlığını duydum. Birkaç saniye sonra erkek babunların kükremeleri, şempanzelerin çığlıkları geldi. Görebilmek için son birkaç metreyi koşarken, Rodolf'un dimdik ayakta durduğunu ve yavru bir babunun vücudunu bir bacağından tutarak hayvanın başını kayalara çarptığını gördüm. Bunun gerçek öldürücü darbe olup olmadığını anlayamadım. Rodolf, onu bir elinde taşıyarak hızla yokuş yukarı çıkarken kurban kesinlikle ölmüştü.

Diğer şempanzeler hâlâ çığlık atıyor ve onu takip ediyordu. Birkaç yetişkin erkek babun, Rodolf'a saldırıp kükreyerek onu taciz etmeye devam etti. Bu sadece birkaç dakika sürdü. Ardından, şaşırtıcı bir şekilde pes ettiler. Kısa süre sonra çalıların arasından dört şempanze belirdi ve uzun bir ağacın yüksek dallarına tırmandılar. Rodolf da ağaca yerleşmişti, avının yumuşak karnını ve kasıklarını parçalayarak beslenmeye başladı.

Vadideki diğer şempanzeler, avla ve öldür anlamına gelen yüksek sesli çığlık ve çağrıların cazibesine kapılarak kısa süre sonra ağaçta belirdiler ve bir grup yüksek rütbeli erkek Rodolf'un çevresine toplanarak avından pay almak için yalvardılar. Et için yalvaran şempanzeleri sık sık gözlemledim. Genellikle elinde büyük bir avı olan bir erkek, grubun en azından bir kısmıyla eti paylaşır. Rodolf ise tam tersine o günkü avını inanılmaz bir kıskançlıkla korudu. Mike yalvarırcasına avucunu uzattığında Rodolf onu itti. Goliath elini ağzına götürüp Rodolf'un çiğnediği bir tomar et ve yaprak için yalvarınca Rodolf ona da sırtını döndü. J.B. dikkatlice leşi ellediğinde Rodolf tehditkârca havladı, kolunu kaldırdı ve eti şöyle bir silkeledi. Yaşlı Mr. McGregor da uzandı ve sarkan bir bağırsak parçasının ucunu çekinerek tuttu. Şans eseri metrelerce bağırsak, yalvaran ellerine düştü, bir kısmı da kel kafasını ve omuzlarını süslüyordu. Rodolf aşağı baktı ve kaybetmek üzere olduğu yemeğini

kendine doğru çekti. Bağırsaklar koptu ve McGregor elindeki payıyla ağacın uzak bir yerine gitti. Bir grup dişi ve genç hemen bu sefer ondan birkaç parça dilenmek için toplandı.

Şempanzeler genelde yavaş yavaş et yerler. Daha uzun süre tat alabilmek için her lokmalarına biraz yaprak ekleyerek uzun uzun çiğnerler. Sonuç olarak, Rodolf o gün dokuz saat boyunca neredeyse tüm leşi kendine sakladı. Ara sıra ağzından çıkardığı yapraklı bir et lokmasını yalvaran birine veriyor ya da erkeklerden biri iskeletten bir parça koparmayı başarıp hemen uzaklaşıyorlardı. Bazen küçük parçalar düştüğünde çocuklar ağacın altında toplanıp yerde arama yapıyorlardı. Hatta çocukların biraz kan tadı alabilmek için avın öldürüldüğü ağacı yaladığını da birçok kez gördüm.

O zamanlar, Mike'ın hükümdarlığının üçüncü yılında, Rodolf artık onu ilk tanıdığımızda olduğu gibi çok yüksek rütbeli bir erkek değildi. O halde, normalde Mike, ona yaklaştığında kesinlikle teslim olan Rudolf onun elini itmeye nasıl cüret etti? Normalde kendisinden yüksek rütbeye sahip Goliath ve J.B.'yi tehdit etmeye nasıl cesaret ederdi? Daha da şaşırtıcı olanı, bu yüksek rütbeli erkekler neden Rodolf'tan avının en azından bir kısmını kapmadılar? Bu türden bariz tutarsızlıkları daha önce et yeme olayları sırasında görmüştüm ve şempanzelerin bir ahlaki değer anlayışının başlangıçlarını gösterip göstermediğini merak ederdim. Rodolf, babunu öldürmüştü ve et Rodolf'a aitti. Bu davranışla ilgili daha ciddi bir değerlendirme, işin içinde oldukça farklı bir şeyin olabileceğinden şüphelenmeme yol açtı.

Ödül muz olsaydı Mike tereddüt etmeden Rodolf'a saldırırdı ancak Rodolf meyveleri bir kutudan kendisi için almış olsaydı, muz da et kadar meşru bir şekilde onun malı olurdu. O halde, bu durum işgalcilere karşı bölgesini koruyan bir hayvanın, bölgesi işgal edildiğinde, dışarıda olabileceğinden daha

korumacı olmasına benzetilebilirdi. Et çok sevilen, değerli bir gıda maddesidir. Böyle bir ödüle sahip olan yetişkin bir erkek, onun için savaşmaya daha istekli hale gelebilir ve bu nedenle muz gibi günlük olarak elde edebildiği bir meyveye sahip olduğu ana kıyasla üstlerine karşı daha agresif olabilir. Bu teorimi destekleyen şekilde, şempanzelerin muzla ilk tanıştıkları günlerde meyveler için nadiren kavga ettiklerini de eklemeliyim.

Peki, daha baskın erkeklerdeki saldırganlık eksikliği ne oluyordu? Muhtemelen, normalde astlarıyla iletişimlerini düzenleyen endişe sinyallerini anlayamadıklarında ve bunların yerine agresif sinyallerle karşılaştıklarında, her zamanki kendinden emin ayrıcalıklı davranışlarını ortaya çıkarmakta zorlanıyorlardı.

Bu durum cinsel davranış için de geçerli olabilir; yetişkin erkeklerin normalde çekici bir dişiyle çiftleşme ayrıcalığı için mücadele etmeyerek sıralarını beklemelerinin nedeni bu olabilir. O anda dişiyle çiftleşmek üzere olan erkek de kendi hakkı için mücadele etmeye hazır olabilir ve insanın ahlaki değer yargısının bu tür temel davranış kalıplarının sonucu olarak ortaya çıkmış olması muhtemeldir.

Altta yatan sebepler ne olursa olsun, Rodolf ve diğer şempanzelerin etlerini normalde kendilerinden üstün olan şempanzelerden koruyabildiğini birçok kez gözlemledik. Böyle zamanlarda, inanılmaz bir hüsrana uğrayan yüksek rütbeli erkekler genelde öfkelerini daha da düşük seviyedeki bireylere yöneltirler; bu nedenle et tüketilirken ilk etapta dişiler, yavrular ve daha düşük rütbeli erkekler herhangi bir teşebbüste bulunurlarsa şiddetli bir şekilde kovalanırlar.

İlk günlerde, şempanzelerin bana karşı daha saldırgan olduğu anlar yine böyle bir zaman dilimindeydi. Bir gün, Rodolf avının hepsini kendine saklarken, J.B. birkaç muz kapmak için aceleyle kampa gitti. Bu yaklaşık iki yüz metrelik bir yolculuk-

tu. Döndüğünde, yokluğunda benim de leşten bir pay aldığımı düşünmüş olmalıydı. Sık çalılıkların arasından et yiyenlere doğru koşarken birden beni fark etti, durdu ve baktı. Saçları yavaşça dikleşmeye başladı. Yüksek bir bağırtıyla bana doğru aniden hücum etti. Etraftaki sarmaşıklar çok sık olduğu için yolundan çekilmeye bile fırsat bulamadım. Yarım metreden daha yakınıma gelip bana sertçe vurduğunda galiba gözlerimi kapattım. Önce kazağımı, sonra sırt çantamı aldı ve ikisini de dikkatle kokladı. Onları yere bıraktıktan sonra arkasını döndü. Şansını gerçek avdan pay almak için denemek üzere uzaklaştı.

Daha kötü bir gün daha yaşadık. Hugo ve ben bir ağaçtaki büyük bir şempanze grubunu izliyorduk. Mike bir babun öldürmüştü. Yemeğini J.B. ve diğer birkaç kişiyle gerçekten paylaşıyordu ama yetişkin erkeklerden beşi küçük artıklardan fazlasını almayı başaramamıştı. Bu erkekler, yollarına çıkan astlarını kovalayarak ağacın arasından görünmeye devam ettiler. En hüsrana uğramış gibi görünen David Graybeard'dı. Kısa süre sonra Mike ağaçtan indi ve yerdeki bitkilerle beslenmek için oturdu. Tabii diğer şempanzeler de onu takip etti. Hugo ve ben neler olup bittiğini izlemek için biraz daha yaklaşırken sessizce hareket etme hatasına düştük. Aniden görüş alanlarına girdiğimizde grubumuza görece yeni gelen genç dişilerden biri korkarak oradan uzaklaştı. Bu, diğerlerini ürküttü ve ufak çapta bir izdiham çıktı. Sonra şempanzeler bunun yanlış alarm olduğunu anladılar ve birkaç dakika bize ters ters baktıktan sonra hüsrana uğramış beş erkek kollarını sallayarak ve yüksek, şiddetli tehditler savurarak bize doğru hücum ettiler. David hariç hepsi bize ulaşmadan hemen önce durdu.

Daha önce belirttiğim gibi, David Graybeard yeterince tahrik olduğunda son derece tehlikeli bir şempanze olabiliyordu ve o gün kesinlikle tahrik olmuştu. Hugo ve ben aynı anda arkamızı dönüp kaçmaya başladık. Etrafa bakındık, David hâlâ pe-

şimizdeydi. Arkada kalıp beni korumaya çalışırken bir yandan da ekipmanıyla boğuşan Hugo maalesef epey sivri dikenlere takıldı. O, kurtulmak için mücadele ederken David hâlâ koşuyordu ve artık birkaç metre yakına gelmişti. Son anda durdu, bir kez daha bağırarak kolunu kaldırdı ve diğer şempanzelere doğru koşmaya başladı.

Bu olay, bir şempanzeden son anda kurtulduğumuz en önemli olay olma özelliğini koruyordu. David nazik mizacına rağmen insanlardan hiç korkmadığından bizim için en tehlikeli şempanzeydi. Birçok kişi Hugo'yla benim kaçmamıza şaşırmıştı ama aslında bu şaşırtıcı değildi çünkü düşük rütbeli bir şempanzenin yapabileceği en itaatkâr davranış üstünün yolundan çekilmesi, yani kaçmasıdır. Eğer baskın birey sinirliyken eğilmek, çömelmek ya da elini uzatmak gibi bir itaat jesti gösterirse saldırıya uğraması muhtemeldir ama kurban kaçarsa baskın birey genelde onu takip etmez.

Şu anda şempanzeler hem insanlara karşı daha fazla tolerans gösteriyor hem de onların av etleriyle ilgilenmediğini anlamışa benziyorlar çünkü Gombe'deki et yeme seansları sırasında araştırmacılara artık pek saldırmıyorlar.

Avlanma davranışı şempanzelerdeki işbirliği çabasının başlangıcını kanıtladığı için önemlidir. Bu aynı zamanda insan avcı topluluklarının da ortak özelliğidir. Et tüketimi de benzer şekilde büyüleyicidir çünkü genelde avın sahibi eti diğer bireylerle paylaşmaya isteklidir. Bu, vahşi doğada insan olmayan herhangi bir primat türü için daha önce hiç kaydedilmemiştir. Şempanzelerin, etlerinden parçalar koparıp onları dilenen diğerlerine verdiklerini çoğu kez gözlemledik. Bu olaylardan biri özellikle dikkat çekiciydi.

Bizi olay yerine çeken şey, şempanze ve babunların çığlığıydı. Vardığımızda Goliath'ı yeni öldürülmüş bir babun yavrusu-

nun cesediyle bulduk. Yaşlı Mr. Worzle da ağaca çıkmış, bir pay almak için yalvarıyor, bir yandan da bebek gibi sızlanıyordu. Goliath birkaç dakikada bir ayağa kalkıp yerini değiştirdi ama Worzle ağlayarak onu takip etti. Goliath durduğunda tekrar yalvarmak için uzanıyordu. Goliath elini en az onuncu kez iterken Worzle aniden bir bebeğe yakışır bir öfke nöbeti geçirdi, kendini daldan geriye doğru fırlattı, çığlıklar atarak çevredeki bitkilere çarptı. En sonunda, Goliath avın derisini ve kaslarını yırttı, bizi şaşırtarak kurbanı ikiye böldü. Tüm arka bacağı Mr. Worzle'a verdi. Avının tadını çıkarmak istiyordu ve bu çığlıklara ve kargaşaya daha fazla dayanamamış gibiydi. Flo geldiğinde Goliath, avını onunla da paylaştı.

Mike en tepedeki pozisyonunu iyice sağlamlaştırdıktan sonra tebaasıyla ilişkilerinde daha hoşgörülü ve iyi huylu hale geldi. Elinde bir leş varsa en azından bazı parçalarını genellikle diğer erkeklerle paylaşırdı. Bir keresinde Mike'ın elinde bir babunun artıkları varken, Rodolf'la birlikte iskeletin iki ucunu birlikte çiğnediklerine şahit oldum. Sonra Mike kendi tarafını çekmeye başladı ama Rodolf'un parçasını almak istemediğini, sadece iskeleti ikiye bölüp payını almak istediği izlenimine kapıldım. Rodolf'un gücünden hiç bu kadar etkilenmemiştim. Mike ne kadar güçlü çekerse çeksin, Rudolf asla yerinden kıpırdamıyordu. Mike'ın çekiştirmesine bu kadar kuvvetle karşı koyan gövdesi pekâlâ bir kaya da olabilirdi. Mike çekiştirmeye devam ederken Rodolf eğildi ve iskelet ikiye ayrılana kadar deriyi kemirdi, kafa kısmı Mike'ın tarafında kaldı.

Sanırım beyin çok özel bir lezzetti. Mike genelde avın kafasını kendine alırdı. Onu birçok kez omurganın kafatasına bağlandığı foramen magnum[4] kemiğini ayırıp kalan kemikleri

4 Kafatası altındaki büyük delik. (e.n.)

dişleriyle kemirirken izlerdim. Yeterince açtığında yamuk işaretparmağıyla beyni çıkarıp alırdı. Şempanzeler bazen beyni ön kemikleri çıkararak da açarlardı.

Başka bir sefer David, Mike'a beyin için yalvarırken Mike tıpkı bir annenin çocuğunun dikkatini hedeften ayırmak isterken yaptığı gibi onu gıdıklamaya başladı. Birkaç dakika sonra iki yetişkin erkek birbirlerini kahkahalar için gıdıklıyordu ve bu işe yaradı. David gıdıklanmaya daha fazla dayanamayınca uzaklaştı. Mike da rahatça beyin yemeye devam etti.

Sadece bir olayda Mike'ın, içinde beyin olan değerli kafayı başka bir erkeğe kaptırdığına şahit olduk. Akşam olmuştu ve Mike'ın karnı oldukça toktu. Batan güneşin son parlak ışınları orman örtüsüne nüfuz ederken Mike, kurbanı olan yavru babunun başını kaldırdı ve tüylerini düzeltmeye başladı. Korkunç bir görüntüydü çünkü bir göz çukuru boştu ve diğerinden göz optik sinirinden aşağı sarkıyordu. Tam o sırada çalılıklarda bir hışırtı duyuldu ve J.B. hızla koşarak ortaya çıktı, kafayı kaptı ve çalılıkların içinde gözden kayboldu. Anlaşılan Mike, umursamayacak kadar toktu çünkü arkadaşının peşinden gitmedi. J.B. yakındaki bir ağaca tırmandı, bir yuva yaptı ve karanlık çökene kadar yatağında beyin ve yaprak yiyerek oturdu.

Şempanzeler bazen avlarını tesadüfen yakalarlar. Örneğin, uzun çimenlerin arasına gizlenmiş bir geyik yavrusuna rastladıklarında avlanabilirler. Bazen de kasıtlı olarak avlanmaya çıkabilirler. Humphrey'nin kırmızı bir kolobus maymununun derisiyle kampa geldiği zamanı hatırlıyorum. Giderken ödülünü hâlâ elinde tutuyordu. Yaklaşık bir saat sonra yaşlı McGregor ile Humphrey aynı yönden geldi. Bir önceki payını almış olsa da olmasa da kesinlikle canı et istiyordu. Yaklaşık on beş dakika sonra gözlerini vadiye dikti. Bakışlarını takip ettiğimizde küçük bir kızıl kolobus maymunu grubu gördük. McGregor hemen o

hızlı, sessiz, kararlı yürüyüşüyle yola koyuldu ve kamptaki diğer şempanzeler de onu izledi. Teleskobumuzu çıkardık ve neler olacağını görmek için bekledik.

Dallar şiddetle sallanıyordu. Maymunlar homurdanmaya başladı ve yaşlı McGregor'ın yanı sıra birkaç başka şempanze ve birkaç kolobusun ağaçların arasında sıçradığını gördük. Çığlık atarak yere doğru sıçrayan küçük bir şempanzeyi kovalayan bir kolobus gördüm. Sonra McGregor'ın tek bir erkek kolobus tarafından kovalanarak yokuştan aşağı koştuğunu gördük. Bu, bir hayvan yeterince öfkelendiğinde gerçekte olduğundan çok daha korkunç olabileceğini gösteriyordu. McGregor dönüp saldırsaydı durum o maymun için çok daha kötü olabilirdi.

Bu gözlem, erkek kırmızı kolobustan birkaç kat daha ağır, ayrıca çok daha agresif olan babunların neden yavruları şempanzeler tarafından avlanırken onları yeterince iyi koruyamadıklarını daha da şaşırtıcı kılıyor. Babunlar, şempanzelerin avlanmaya geldiğini anladıklarında onların üzerine atılıp kükrerler ve bir kargaşa çıkarırlar ama böyle bir olayın sonunda bir şempanzenin yaralandığına hiç şahit olmadık. Bir gün yine av sırasında erkek bir babun Mike'ın sırtına atladı ve av devam ederken birkaç dakika orada kaldı ama sonrasında Mike'a bir zarar gelmiş gibi görünmüyordu. Şempanzelerin kollarında çığlık atan yavru bir babun varken bile erkek babunlar saldırmaz. Bu da araştırmamızın devamını zorlaştıran çözülmemiş sorunlardan biriydi.

Aslında Gombe Çayı'ndaki şempanzelerin ve babunların ilişkileri bir bütün olarak oldukça karmaşık ve büyüleyici. Çalışmamın ilk günlerinde, genellikle birlikte oynayan yavrular dışında iki türün bireylerinin çoğunlukla birbirlerini görmezden gelme eğiliminde olduklarını gördüm. Bazen yetişkin şempanzeler ve babunlar sadece birkaç şempanze varsa, aynı ağaçta oldukça ba-

rışçıl bir şekilde beslenirler ama birçok babun aynı anda ağacın dallarına tırmanırsa huzursuz olup kaçarlar. Ayrıca iki türün grupları arasında bir dizi saldırgan olaya da şahit oldum. Bugünkü bilgilerimizin ışığında bunların, şempanzelerin genç babunları avlama girişimleri olduğundan şüpheleniyorum.

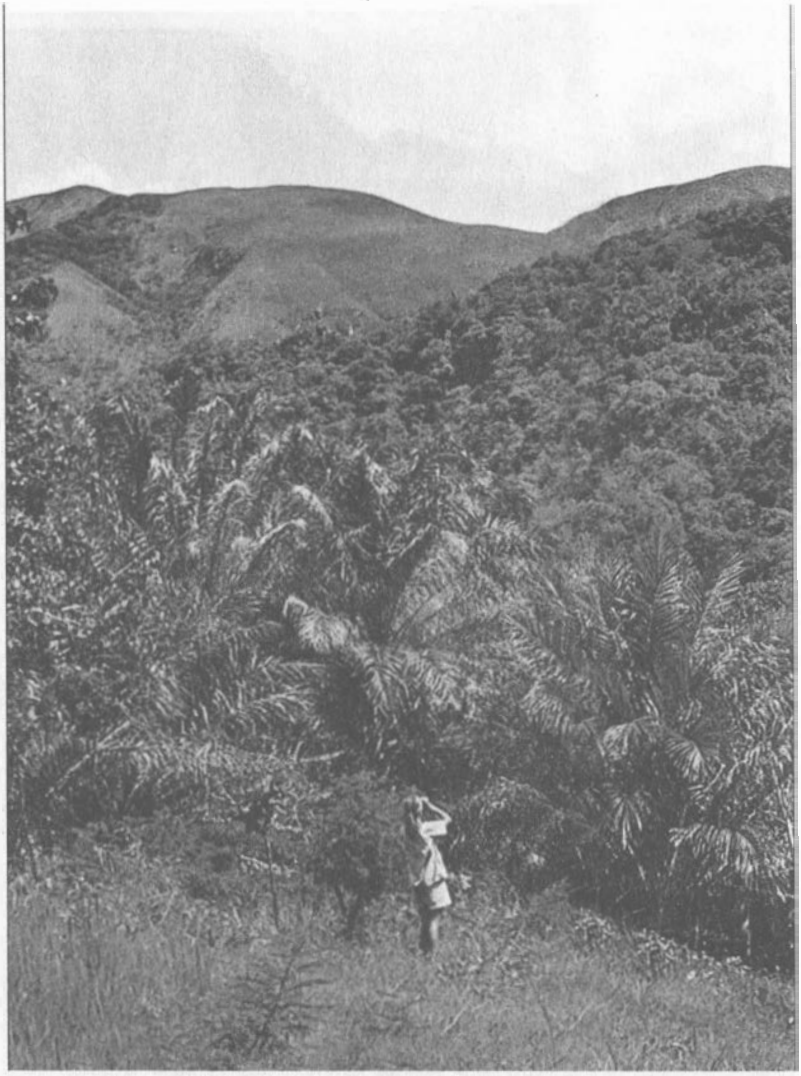
Besleme alanımızın kurulduğu 1963 yılından bu yana, şempanzeler ve babunlar arasındaki etkileşimlerin sıklığı arttı. En zor yıllarda, yani beslenme sığınağını inşa etmeden hemen önce, her iki türün bireyleri de saatlerce kamp çevresinde kalıyorlardı. Başlangıçta babunlar, şempanzelere bugün olduğundan daha fazla saygı gösteriyor gibiydiler. Bunun aslında basitçe, babunların o zamanlar insanlardan daha çok korkmasından kaynaklandığını düşünüyorum; bu yüzden sadece birkaçı kamp düzlüğüne kadar gelmeyi başarabiliyordu. Ayrıca gözlerine ayna tutarak cesaretlerini kırmaya çalıştığımız için çekingen davranıyor olabilirlerdi ama bir şempanzenin zıplayarak ve kollarını sallayarak savurduğu tehdidin etkili olma olasılığı daha yüksekti. Bununla birlikte, o günlerde bile bazı erkek babunlar oldukça saldırgandı ve şempanzelerin çoğunu korkutabiliyorlardı.

İlerleyen zamanlarda, öğrenciler davranışlarını incelemek için babunları takip etmeye başlayınca insanlardan eskisi kadar çekinmemeye ve kamp alanımızı daha da kalabalık bir şekilde işgal etmeye başladılar. Muhtemelen o zaman daha agresif oldukları için şempanzelerden daha fazla saygı görüyorlardı. Şempanzelerin ve babunların birçok kavgasına şahit olsak da herhangi ciddi bir yaralanma gözlemlemedik. Çoğu zaman muz için yapılan kavgalar tehdit ve blöften ibaretti. Babunlar kükrer, ağızlarını kocaman açarak öne doğru atılır, düşmana vururmuş gibi yapardı. Şempanzeler de kollarını sallayarak sıçrar, bir yandan da *waa* sesiyle bağırır ya da çığlık atardı.

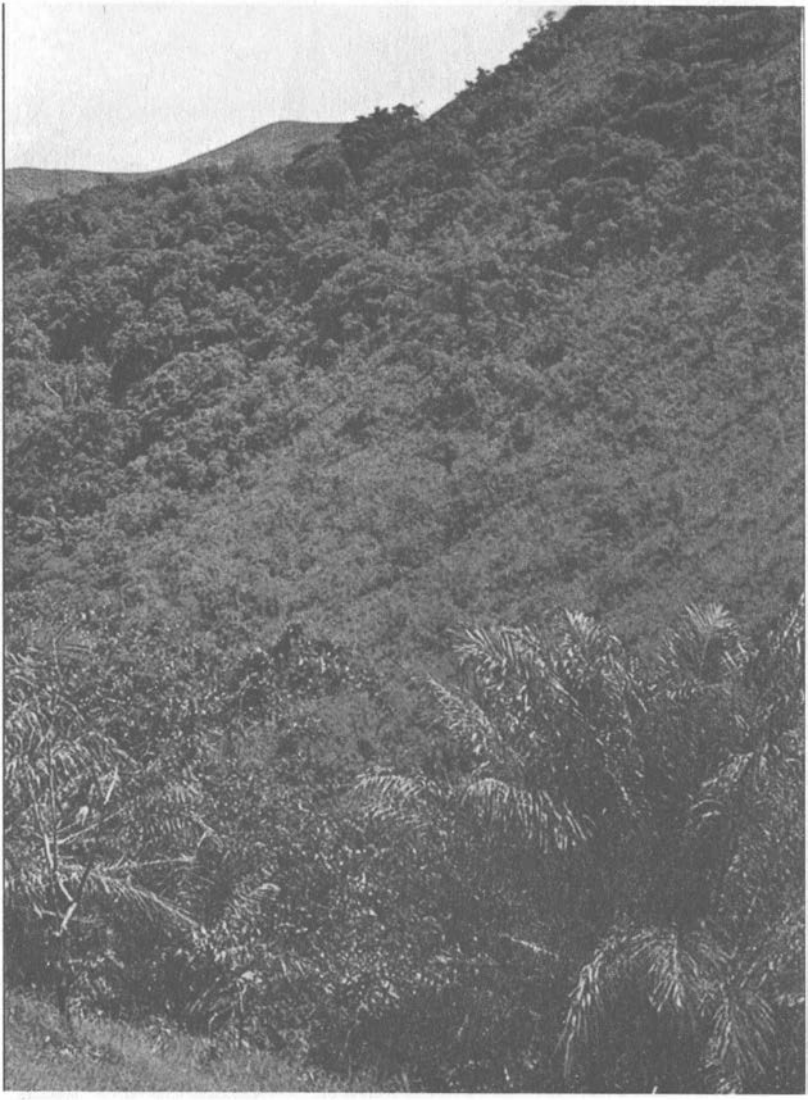
Buna benzer agresif kavgaların kazananı olmak genelde savaşan tarafların kişisel özelliklerine bağlıdır. Şempanzeler hangi babunu blöfleriyle kaçırabileceklerini, hangilerinin yoldan çekilmeyeceğini, dolayısıyla bunlara bulaşmamaları gerektiğini hemen öğrendiler. Babunlar da aynı şekilde dişi ya da genç şempanzelerin kolay lokma olduğunu ya da David Graybeard gibi bazı erkeklerin muzlarından kolayca vazgeçebileceğini ama Goliath ve Mike gibilerinin daha sert rakipleri olduğunu fark ettiler. Babunlar da belki de insana benzeyen gözleri sebebiyle yaşlı Bay Worzle'a saygı duyuyordu ama esasında bu, Worzle'ın genelde korkusuz ve kararlı olmasından kaynaklanıyordu. Ayrıca babunlar yaklaştığında onlara taş ve değişik nesneler attığını gördüğümüz ilk şempanzeydi. Bazen etrafta daha uygun bir cephane yoksa bir avuç dolusu yaprak ya da düşmanın tam istediği gibi bir sürü muz atsa da zamanla daha seçici hale gelerek büyük taşlar atmaya başladı.

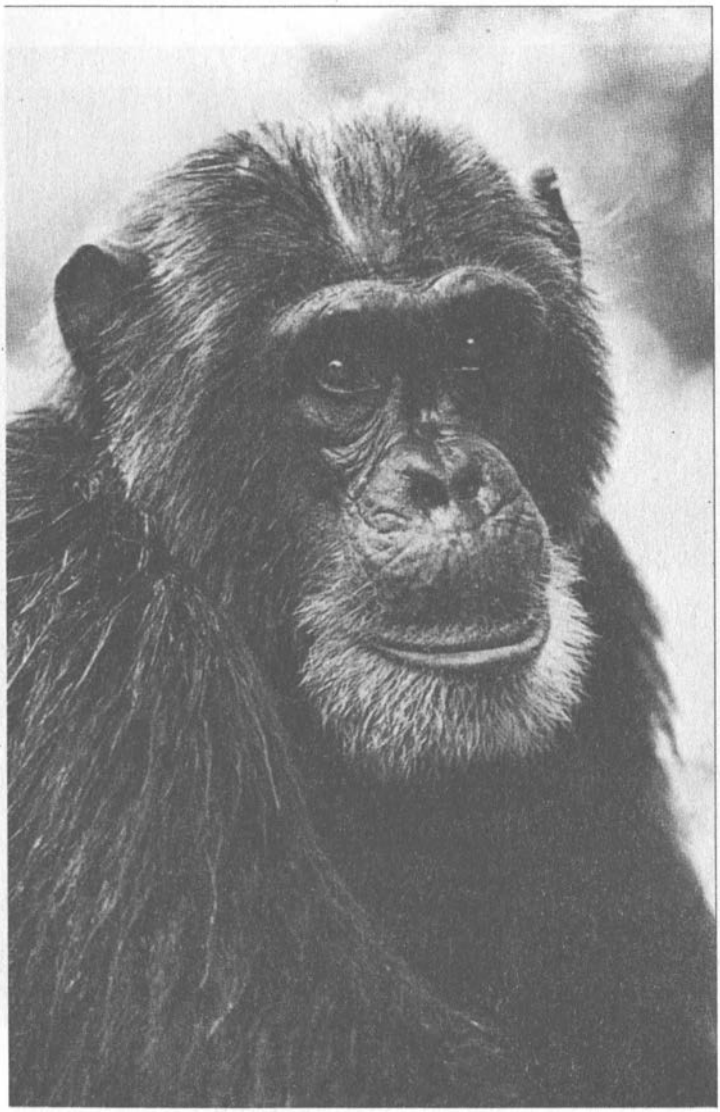

Şempanzeler bir ağaçta dinleniyor. *Telif: National Geographic Vakfı*

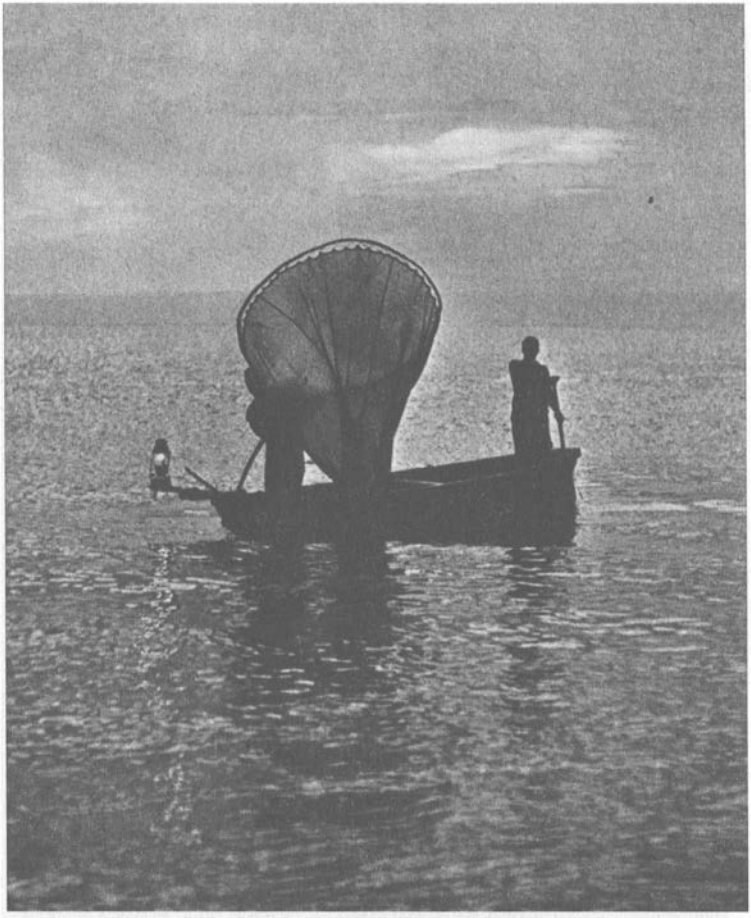

Şempanzeleri aradığımız geniş ve engebeli ülke.
Telif: National Geographic Vakfı

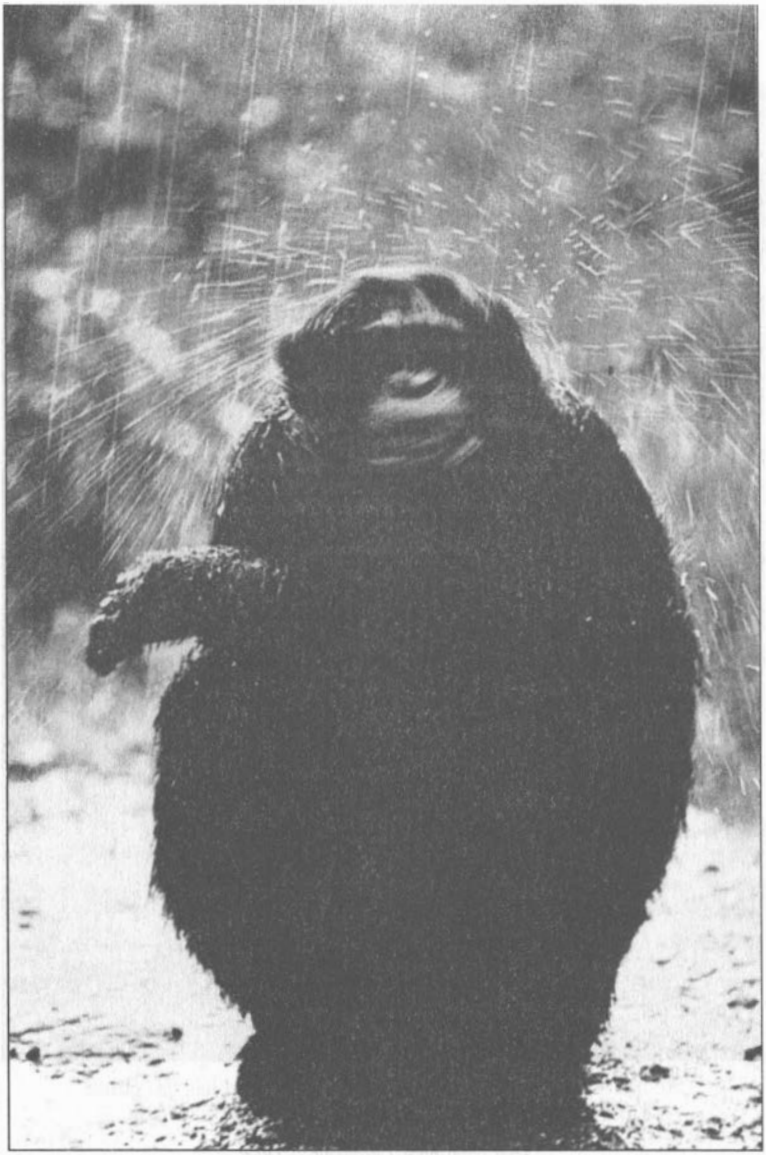
David Graybeard. *Telif: National Geographic Vakfı*

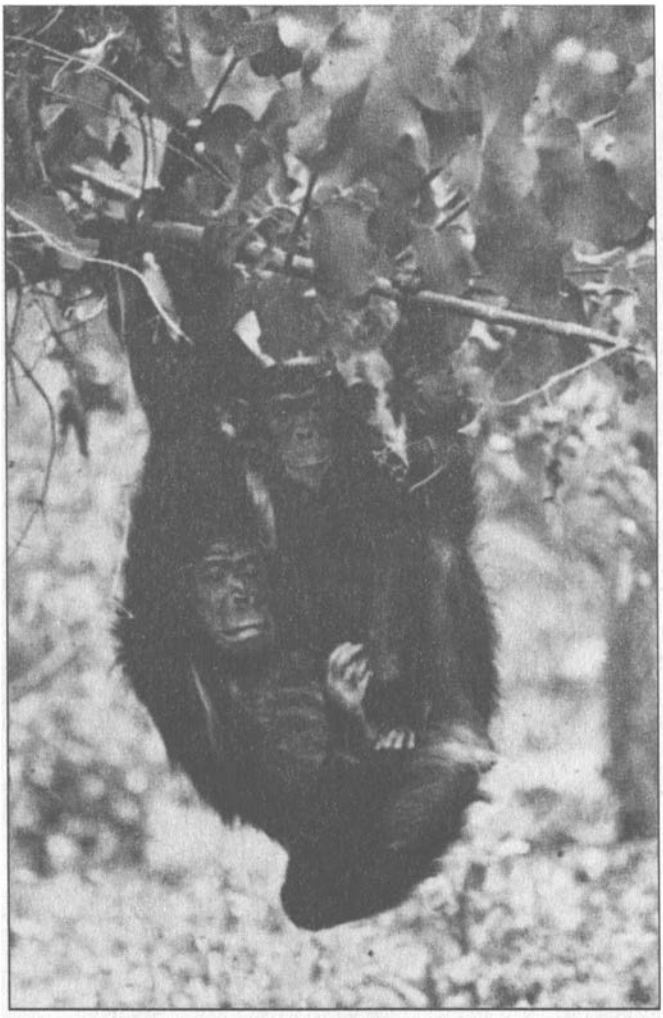
Balıkçılar ışıklarla *dagaa*ları teknelerine çekmeye çalışıyor.
Telif: National Geographic Vakfı

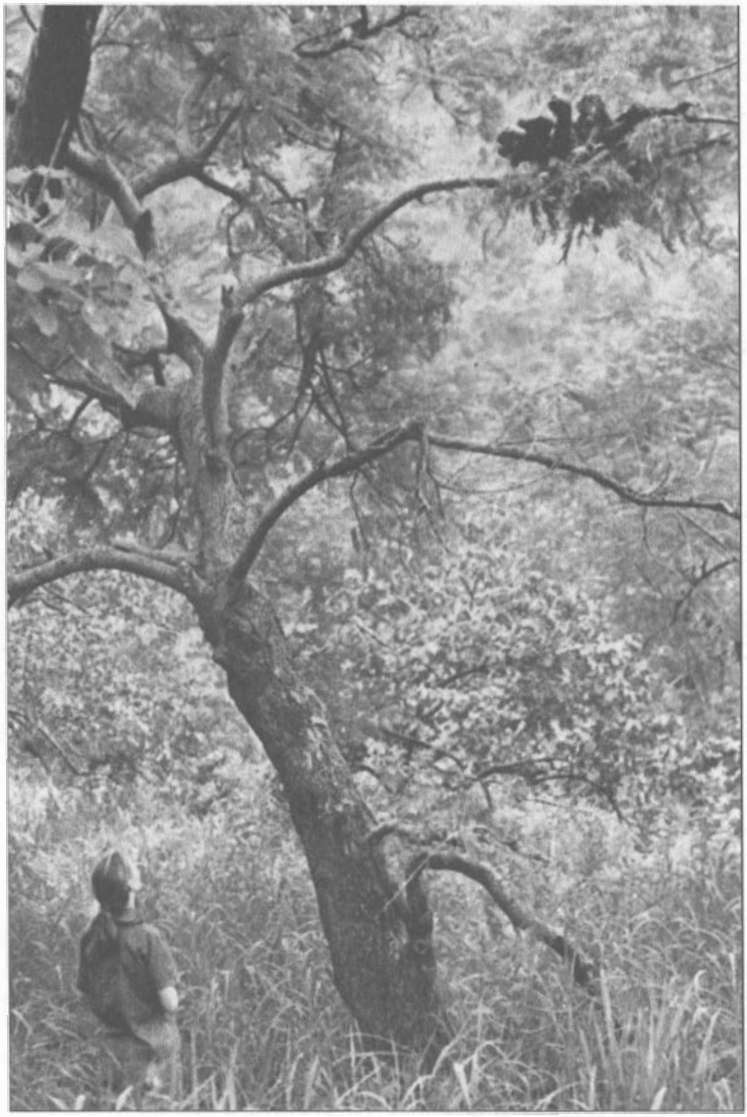
Tanganyika gölünün üzerinde etkileyici bir fırtına.
Telif: National Geographic Vakfı

Şempanzeler kendilerini yağmurdan korumazlar.
Telif: National Geographic Vakfı

Flint doğmadan önce Gilka ve Fifi sık sık birlikte oynarlardı.
Telif: National Geographic Vakfı

Flo ve Flint gündüz yuvalarında. Yuvalar genelde yerden 10 metre yüksektedir. *Telif: National Geographic Vakfı*

Sekiz aylık Flint, Flo'nun sırtında kendini güvende hissediyor.
Telif: National Geographic Vakfı

Yetim Merlin bodur kaldı ve gittikçe nevrotikleşti.
Telif: National Geographic Vakfı

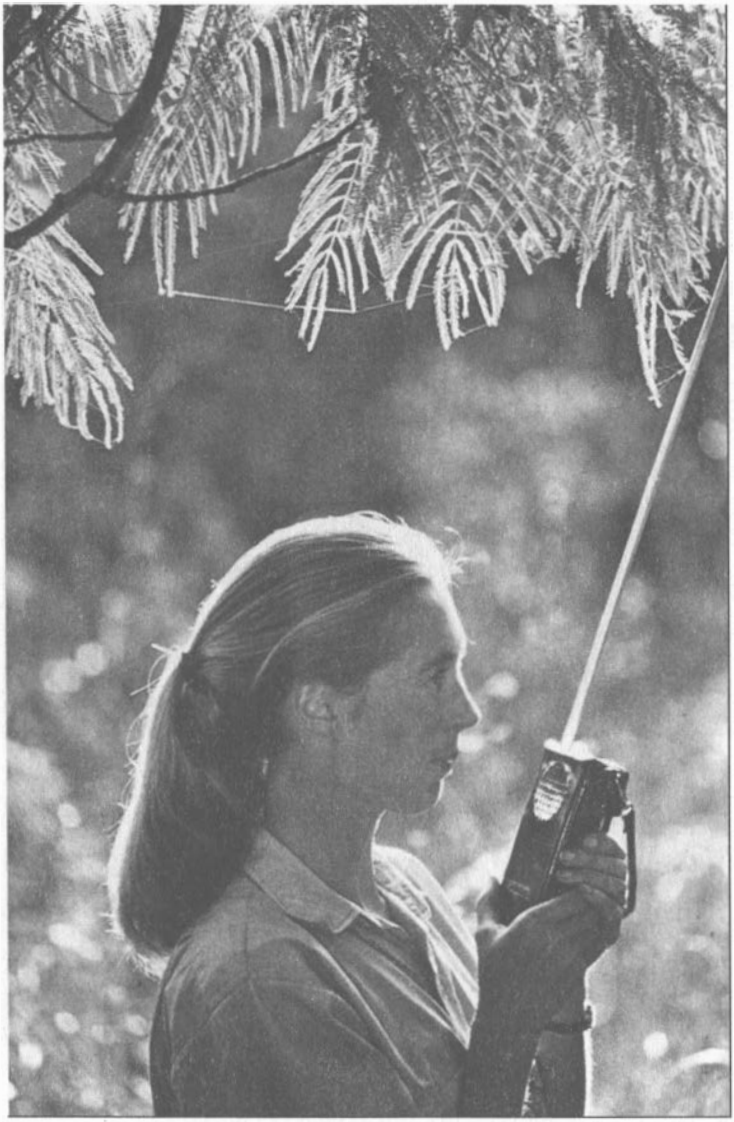
Humphrey ve iki diğer erkek, başka şempanzelerin geldiğini görüp bağırırken. *Telif: National Geographic Vakfı*

Hugo'da nazik bir ruhu tanıdım. *Telif: National Geographic Vakfı*

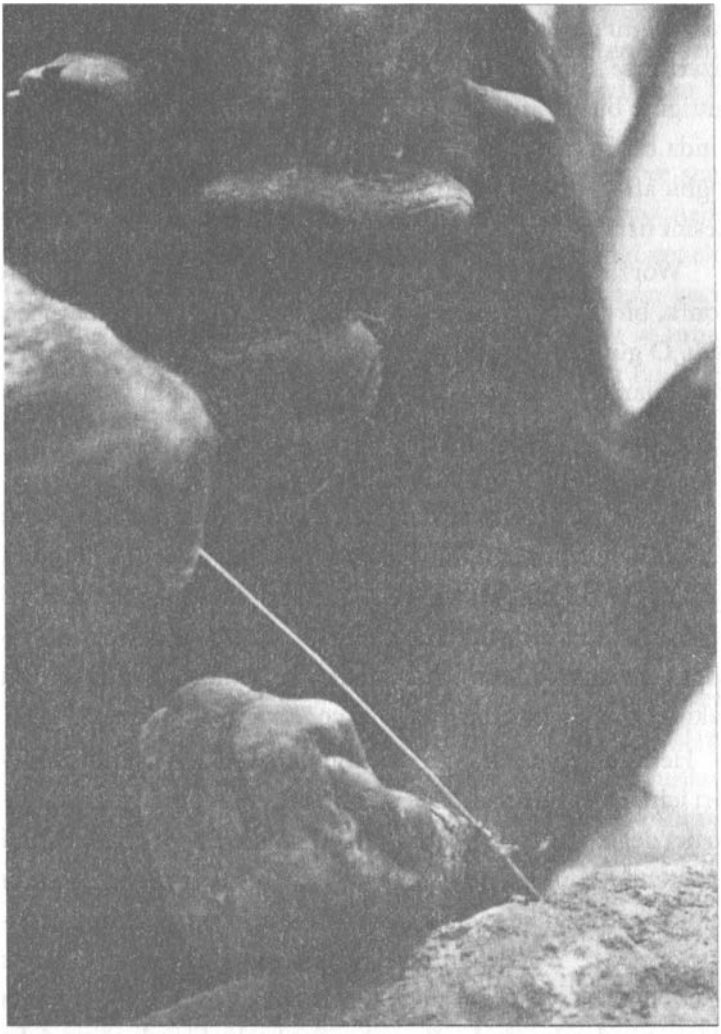
Sonunda varlığıma alışıyorlar. *Telif: National Geographic Vakfı*

Hugo'yla telsizle iletişim kurabiliyorduk.
Telif: National Geographic Vakfı

Hugo, Flint bir ergenle oynarken kahkahasını kaydediyor. Flo umursamadan yatıyor. *Telif: National Geographic Vakfı*

Flo, termit yakalamak için alet kullanıyor.
Telif: National Geographic Vakfı

Worzle'ın bir babuna taş attığını ilk gördüğümüzde şaşırmadık çünkü şempanzelerin daha önce sinirlenip bir şeyler fırlattığını görmüştük. Rodolf, Hugo'nun kampı ilk ziyaretinde üzerimize koca bir kaya yuvarlamıştı. Görünüşe göre, nereye gittiğine bile bakmadan Goliath'ı takip etmişti. Bir anda karşısında bizim de içinde olduğumuz çadırı fark edince boğuk bir çığlık atarak ayağa kalktı ve çalılığa doğru koşmadan önce füzesini fırlattı.

Worzle'ı babunlara taş atarken görmemizden kısa bir süre sonra, birkaç diğer erkek şempanze de aynı şeyi yapmaya başladı. O günlerde neredeyse bütün erkek şempanzeler nesneleri silah olarak kullanmaya başlamıştı ama genelde büyükçe taşlar seçmelerine rağmen babunlar çok yakınlarında değilse onları vuramıyorlardı.

Muzları dağıttığımız zamanlar dışında, kampta ve besleme alanında bu iki türün ilişkilerinin genelde barışçıl olduğunu, birbirlerine oldukça hoşgörülü davrandıklarını belirtmem gerekir. Hatta muz dağıtımı sırasındaki kargaşa ve agresif davranışlar yatıştıktan sonra babunların ve şempanzelerin birlikte sakince oturup beslenmeleri bizi çoğu kez şaşırtmıştı.

Hem şempanzeler hem de babunlar zekâlarıyla ünlü oldukları için bu iki türün birbirleriyle iletişim kurabilmesi çok da şaşırtıcı değil. Örneğin, bir gün dişi bir babun Bay Worzle'ı hafifçe ürküterek yanından geçti. Worzle kolunu kaldırdı, tehditkâr bir şekilde hafifçe uludu, dişi hemen çömelerek ona itaatini gösterdi. Sonra Mr. Worzle elini dişinin kalçasına uzatarak dokundu ve özrünü onayladı. Dişinin duruşu rahatladı ve çok yakında bir yere giderek oturdu. Buna benzer başka birçok olaya daha şahit olduk.

Flint yaklaşık sekiz aylıkken çiftleşme döneminde olan babunlara doğru sık sık hamle yaptı. Şaşırtıcı bir şekilde dişiler

de çoğu zaman tıpkı dişi bir şempanzenin yapacağı gibi eğilerek kendilerini yavruya sundular. Hatta bazıları Flint'in pembe şişliklerine dokunmasına izin verdiler. İlerleyen günlerde öğrendik ki bu, Goblin'in ve babunlara yaklaşan diğer erkek şempanze yavrularının da başına gelmişti. Tabii bazı babunlar bu konuda biraz daha anlayışlıydı.

Özellikle Job olarak bilinen yaşlı erkek bir babun ve şempanzelerimiz arasındaki ilişki ilgi çekiciydi. Belki yaşı nedeniyle, belki de başka bir nedenle, hayattan bezmiş gibi genelde bir ağaç gövdesine yaslanarak saatlerce kampta zaman geçirmeyi alışkanlık edinmişti. Bir gün Fifi'ye yaklaştığını ve tımarlanmak isteğini işaret ettiğini görünce şaşırdık. Fifi bu isteğe karşılık verdiğinde daha da şaşırdık. Fifi birkaç dakika babunu tımarladıktan sonra o da kendi sırtını gösterdi ancak Job karşılık vermedi. Kısa bir süre sonra Fifi uzaklaşmadan önce birkaç dakika daha babunu tımarladı. İlerleyen günlerde Job'un genç şempanzelere gidip duruşuyla onlara kendisini tımar etmeleri için yalvardığını, şempanzelerin de ona yanıt verdiğini daha sık görür olduk.

Başka bir olayda, Figan niyetinin oyun olduğunu gösterir şekilde hafifçe kasılarak yaşlı erkek babunun yanına gitti. Uzandı ve Job'un çenesinin altını hafifçe dürttü. Yaşlı babun bunların hiçbirine tepki vermeyince şaşkınlık içinde oturdu. Sonra taktik değiştirdi. Altını Job'un alnına dayayarak vücudunu sarstı. Bu hareketten sonra Job daha fazla dayanamadı ve yaşlı dişlerini göstererek Figan'ı tehdit etti. Figan çok umursamış görünmese de birkaç dakika sonra uzaklaştı. Job'la oynamaya çalışan, ona yumruk atan ve onu gıdıklayan iki ergen erkek şempanze daha gördük ama hiçbiri onu oyun oynamaya ikna edemedi.

Bütün bu arkadaşça etkileşimlere, genç şempanzelerin babunlarla oynamasına defalarca şahit olmuştuk ancak 13.

Bölüm'de anlattığım Gilka ve bebek babun Goblina arasındaki dostluğa benzer bir olaya bir daha rastlamadık. Flint'le sıkça oynayan çok neşeli genç bir babun, hatta Fifi yaklaşık altı yaşındayken bir süre onunla oynayan genç erişkin bir babun bile olmuştu ama bu ilişkiler birkaç haftadan fazla sürmedi ve taraflar sadece tesadüfen karşılaştıklarında oynadılar. Öte yandan, Gilka ve Goblina'nın dostluğu yaklaşık bir yıl sürdü ve bu ikili kesinlikle birbirleriyle buluşarak zaman geçiriyordu.

Bir gün, şempanze ve babun çığlıkları Hugo'yla ikimizi uzun bir ağaca yönlendirdiğinde, yeni öldürülmüş bebek bir babunu tutan iki yetişkin erkek şempanze gördük. İkisini izlemeye o kadar dalmıştık ki şempanzelere doğru koşan ve yüksek sesle bağıran anne babunu dikkate almadık. Babunun kim olduğunu gördüğümüzde izlemeye daha fazla dayanamadık. Bu, Goblina'ydı. Şempanzeler ilk yavrusunu öldürmüştü.

Yaklaşık yarım saat sonra Goblina cinayet mahallinde kalan erkek bir babunla birlikte uzaklaştı. Daha sonra, yine aynı babunla geri döndü ve şempanzelere bakarak yokuşun tepesine oturdu. Arada bir, imdat çığlığı olduğunu düşündüğümüz bir tonda homurduyordu. On dakika kadar aynı yerde kaldı ve bir kez daha uzaklaştı. Şempanzelerin bölgede kaldığı dört saat boyunca üç kez daha tek başına geldi. Üç saat sonra da yine tek başına bir kez daha suç mahalline geldi. Birkaç dakika arayla derin derin uludu.

Bir yıl sonra Gilka'nın eski oyun arkadaşının ikinci bir bebeği oldu. Neyse ki bu bebek güzelce büyüyüp gelişti, sırası geldiğinde o da genç şempanzelerle birçok kez oynadı. Bu bebeğin, Gilka'nın kardeşine mükemmel bir oyun arkadaşı olmasını bekliyorduk ama Gilka'nın kardeşinin kaderi Goblina'nın ilk bebeğinden bile daha kötüydü.

17

ÖLÜM

Olly'nin yeni bebeği hastalandığında dört haftalıktı. Doğumunu duyduğumda heyecanlanmıştım. Ablası Gilka, Fifi'nin Flint'e hayran olduğu gibi kardeşine hayran olacak mıydı? Olly buna nasıl tepki verirdi? Bebek doğduğunda Gombe'de olmamama rağmen bir ay sonra, bir akşam Olly onu tek eliyle destekleyerek kampa getirdiğinde oradaydım. Olly'nin her ani hareketinde sanki acı çekiyormuşçasına yüksek sesle ciyaklıyor ve annesine tutunuyordu. Önce elleri, sonra ayakları Olly'nin karnından kaydığında aşağı doğru sallanıyordu.

Olly muzlarını yerken kızı Gilka da annesini tımarlıyordu. Bunu yaparken özellikle küçük kardeşinin ellerinin olduğu kısımlara özen gösteriyordu. Olly her zamankinin aksine Gilka'nın elini itmiyor, bebeğin başını ve sırtını okşamasına izin veriyordu.

Ertesi sabah bebek çok hasta görünüyordu. Elleri ve ayakları cansızmış gibi aşağı sarkmıştı ve annesi her hareket ettiğinde acı bir çığlık atıyordu. Olly, bebeği ezmemek için bacaklarını dikkatlice yerleştirerek oturduğunda Gilka annesinin yanına gitti, oturdu ve bebeğe baktı ama bu kez bebeğe dokunmaya çalışmadı.

Olly iki muz yedikten sonra vadiye doğru harekete geçti. Gilka ve ben de onu takip ettik. Olly her seferinde yalnızca birkaç metre ilerliyor, sonra bebeğin çığlıkları yüzünden endişeleniyor ve onu kucağına alıp oturuyordu. Bebek sustuğunda Olly yürümeye devam etti ama bebek tekrar oturması için bir ses daha çıkardı. Olly, yarım saatten uzun bir sürede sadece yüz metre ilerledikten sonra bir ağaca tırmandı. Dala otururken, bebeğinin cansız kollarını ve bacaklarını yeniden dikkatlice kucağına yerleştirdi. Annesini takip eden Gilka küçük kardeşine baktı, ardından anne-kız birbirlerini tımarlamaya başladılar. Bebek çığlık atmayı bıraktı. Olly de arada bir başını okşamak dışında ona daha fazla ilgi göstermedi.

Orada on beş dakika kadar kaldıktan sonra öyle bir yağmur başladı ki şempanzeleri neredeyse göremiyordum. Otuz dakika kadar süren fırtınada bebek ya ölmüş ya da bilincini tamamen kaybetmiş olmalıydı. Olly ağaçtan indiğinde bebeğin başı da kolları ve bacakları gibi cansız görünüyordu.

Olly'nin bebeğine olan davranışının ani değişimi beni çok şaşırttı. Daha önce genç ve tecrübesiz bir annenin ölü bebeğini nasıl taşıdığını, ölümünden birkaç gün sonra bebeği nasıl hâlâ göğsüne bastırarak gezdiğini izlemiştim ancak Olly, bebeği bir elinde taşıyarak umursamaz bir tavırla ağaçtan indi ve bebeğin cansız vücudunu omzuna aldı. Öldüğünü biliyor gibiydi. Belki de bebek artık hareket etmediği ve ağlamadığı için annelik içgüdüleri kaybolmuştu.

Ertesi gün Olly omzunda bebeğin cansız bedeniyle kampa geldi. Gilka da arkasındaydı. Oturduğunda bebeğin cesedi bazen yere düşüyordu. Olly zaman zaman cesedi kasığına doğru bastırıyordu, ayağa kalktığındaysa kolundan ya da bacağından tutarak taşıyordu. Korkunç bir manzaraydı. Birkaç dişi şempanze ve babun da ara sıra bu görüntüye bakmaya gitti. Olly hepsini görmezden geldi.

Sonunda Olly kamptan ayrıldı. Gilka'yla ben de peşindeydik. Sersemlemiş görünüyordu; etrafa hiç bakmadan ormanın içinden geçen dar patikada, dağın yamacında bir yere ulaşana kadar, ceset boynuna asılmış şekilde ağır adımlarla ilerledi. Ardından oturdu. Ölü bebek yanında yere yığıldı ve Olly ara sıra bakmak dışında cesedi görmezden geldi. Sadece boşluğa bakarak oturdu, hızla toplanan sinek sürüsünü savuşturmak dışında sonraki yarım saat boyunca neredeyse hiç hareket etmedi.

Nihayet Gilka'ya kardeşiyle oynamak için bir fırsat doğmuştu. Bunu izlemek kolay değildi. Ceset kokmaya başlamıştı bile. Yüzü ve göbeği yeşile dönmüştü, gözleri fal taşı gibi açık ileriye bakıyordu. Gilka, annesinin yüzüne defalarca bakarak cesedi kendine doğru yavaşça çekti. Dikkatlice okşadı, elini çenesinin altına koyarak gıdıklamaya bile çalıştı. Olly yeniden doğum yaptığında Gilka için çok sevinmiştik ama Gilka galiba gerçekten talihsizdi. Az sonra, annesine bir kez daha hızlı bir bakış atan Gilka, kardeşinin cansız bedenini dikkatle kaldırıp göğsüne bastırdı. Olly ancak o zaman biraz kendine geldi, bebeği kaptı ve bir kez daha yere bıraktı.

Yaşlı dişi yoluna devam ettiğinde aynı yönden kampa geri dönüyordu. İki muz yedi, boşluğa bakarak oturdu ve vadide dolaşmaya çıktı.

Üç saat daha bu küçük aileyi takip ettim. Her on dakikada bir Olly oturdu ya da uzandı ve Gilka daha önce olduğu gibi kardeşinin ölü bedenini tımarladı ya da onunla oynamaya çalıştı. Sonunda Olly varlığımdan rahatsız oldu ve omzunun üzerinden bana bakarak hızla yürümeye başladı. Sık bir çalılığa yöneldi. Peşinden bir süre devam etsem de vazgeçmeye karar verdim. Aslında sarmaşıklardan kurtulduğum için mutluydum çünkü Olly'nin geçtiği yerlerdeki sıcak ve nemli havada ağır bir ölüm kokusu vardı ve bütün dallar sineklerle doluydu.

Ertesi gün öğleden sonra Olly ve Gilka yanlarında ceset olmadan kampa geldiler. Olly sonunda onu vadide bir yerlerde terk etmiş olmalıydı.

O günlerde Olly'nin bebeğinin şempanze grubumuza bulaşan korkunç felç hastalığın ilk kurbanı olduğunu bilseydik aileyi asla takip etmezdim çünkü o sırada kendi bebeğim yoldaydı fakat bundan hiç şüphelenmemiştik çünkü bir sonraki kurbanlar iki hafta daha ortaya çıkmadı. Daha sonra Kigoma bölgesindeki Afrika nüfusu arasında kötü bir çocuk felci salgını olduğunu keşfettik. Şempanzeler, insanlardaki her bulaşıcı hastalığa karşı duyarlı olduklarından ve çocuk felcine yakalandıkları bilindiğinden, şempanzelerimizi etkileyen salgının aslında çocuk felci olduğu neredeyse kesin görünüyor. Kurbanlardan ikisini beslenme alanımızın on mil güneyindeki bir köye kadar takip ettik. Burası parkın hemen dışında ama şempanzelerin görüldüğü bir vadiydi. Muhtemelen ilk şempanze çocuk felcine orada yakalanmıştı ve hastalık oradan kuzeye yayılarak grubumuzdakileri etkiledi.

Hastalığın çocuk felci olduğunu anladığımızda paniğe kapıldık çünkü ben, Hugo ve araştırma görevlimiz Alice Ford çocuk felci aşımızı tamamlamamıştık. Telsiz telefonla Nairobi'ye ulaşarak Louis'le konuştuk. Bize, Afrikalı personelimize ve şempanzelere yetecek miktarda aşıyı getirmek için Nairobi'ye inen bir uçak ayarladı. Salgının şempanzeleri nasıl etkileyebileceğinden emin değildik ve en azından sağlıklı olanları aşılayarak salgını durdurmaya çalışmanın mantıklı olduğunu düşündük.

Nairobi'deki Pfizer Laboratuvarı bize ağızdan alınan bir aşı sağladı, biz de aşıyı muzlarla birlikte şempanzelere verdik. Her bireyin üç ay boyunca ayda bir kez üç damla aşı alması gerekiyordu. Birçoğu aşının tadı kötü olmasına karşın aşıyı damlattığımız meyveyi tereddüt etmeden aldı ama birkaçı tükürdü. Bu ağzının

tadını bilen bireyler için üç damlayı, üç ayrı muza damlatarak vermek zorunda kaldık. Aşısını alan yüksek rütbeli bir bireyin o anda aşıladığımız şempanzenin muzunu kapıp ikinci kez aşılanmaması için etrafta olmadığından da emin olmalıydık.

Galiba bu birkaç ay en zor zamanlarımızdı. Ne zaman bir şempanze beslenme alanına gelmeyi bıraksa ya onu bir daha göremeyeceğimizden ya da daha kötüsü sakat bir şekilde ortaya çıkıp çıkmayacağından endişeleniyorduk. Grubumuzdaki 15 şempanze hastalıktan etkilendi ve bunlardan altısı hayatını kaybetti. Hastalardan bazıları şanslıydı, ufak sakatlıklarla hayatta kaldılar. Gilka bir elini kısmen kullanabiliyordu, Melissa da boynundan ve omuzlarından etkilenmişti. Heybetli genç erkekler Pepe ve Figan, kısa süre ortadan kaybolduktan sonra kollarını hiç kullanamaz bir halde geri döndüler. Ergen bir erkek uzun süre yok oldu, ardından bütün uzuvlarındaki hareket kabiliyetini kaybetmişti ve sürünerek kampa geldi. Sadece ağzıyla ulaşabildiği besinleri yiyebiliyordu, ölü gözleriyle tüylü bir iskeletten başka bir şey değildi. Onu vurmak zorunda kaldık. Hepimizin sevgilisi şişman ve hareketli J.B. gibi başka kurbanlar da vardı ancak bizi uykusuz gecelerde en çok rahatsız eden Mr. McGregor'ın hastalıkla korkunç savaşıydı.

Hugo akşamın ilerleyen saatlerinde Flo, Fifi ve Flint'in kampın altındaki çalılığa doğru temkinli bir şekilde ilerlediğini, uzun çimlerin arasında dikilerek sert bakışlarla endişeli sesler çıkardıklarını fark etti. Neler olduğunu görmek için aceleyle aşağı indik. Önce sinekleri gördük. Çalılıktaki bütün yapraklar ve dallar öfkeyle vızıldayan mavi yeşil sineklerle doluydu. Yaklaşırken orada bir ceset bulmayı bekliyorduk ama bu, Mr. McGregor'dı ve hâlâ hayattaydı. Yerde oturmuş, başının üzerindeki küçük mor meyveleri alıp ağzına atıyordu. Başka bir dala uzanmaya çalıştığında durumun dehşetini fark ettik. Alçak bir dalı tuttu ve kendini dala doğru çekti. Cansız bacakları da onu

takip etti. Pozisyonunu tekrar değiştirmek istediğinde iki elini kalçasına koyarak kendini geriye doğru çekti.

Flo ve ailesi kısa süre sonra gitti ama biz karanlık çökene kadar orada kaldık. Mr. McGregor'ın sadece güçlü kollarını kullanarak kendini alçak dallı bir ağaca çekmesini hayretle izledik. Kendini oldukça yükseğe çekerek küçük bir yuva yapmayı başardı. Tırmanırken sinek sürüsünün nedenini anladık. Mesanesinin sfinkter kasını kullanamıyordu ve daha yüksek bir dala ulaşmak için çabaladığında felçli kalçalarından aşağı idrar fışkırıyordu. Ayrıca poposu ıslanmıştı ve kanıyordu. Kampa dönmek için ne kadar çabalamış olabileceğini anladık. Ertesi sabah onun izini sürdük. Alçak bitki örtüsüyle kaplı dar geçit bizi yokuş aşağı dereye doğru yaklaşık elli metre götürdü, sonra bunun iki katı daha dağın yamacını onun izini kaybedene dek yürüdük.

Sonraki on gün, on yıl gibi geçen bir kâbustu. Felçli bacaklarında minik bir titreşim, bir hayat belirtisi görmeyi umuyorduk ama ayak parmakları bile hareket etmedi. Bu süre boyunca beslenme alanının civarından hiç ayrılmadı. Sabahları saat on bire, hatta bazen daha geç saate kadar yuvasından çıkmıyordu. Yavaşça yere iner, yarım saat kadar oturup etrafa bakar ve bazen de tımarlanırdı. Sonra kendini birkaç metre sürükleyerek bir yiyecek alıp beslenirdi.

Hareket etmenin başka bir yolunu bulduğunu keşfettik. Kafasının üzerinde beceriksiz birkaç takla atarak ilerliyordu. Bunu ilk gördüğümüzde sevindik çünkü kalça kaslarından bazıları hâlâ çalışıyor gibiydi ama sonra vücudunu ve cansız bacaklarını yerden kaldırmasını sağlayan şeyin güçlü kolları olduğunu anladık. Sadece etrafta elleriyle kavrayabileceği güçlü çalılar ya da ağaç kökleri olduğunda hareket edebiliyordu.

Normalde dört buçukta yatağına geri dönerdi ve tüm hastalığı boyunca ikisi bir ağaçta olmak üzere yalnızca üç farklı yuva

kullandı. Hastalığının ilk zamanlarında üç farklı ağaca tırmanmayı deneyip engelinin müsaade etmemesini izledik. Kendini alçak dallara çekmeye çabalasa da her seferinde bin bir zahmetle tekrar yere inmek zorunda kalıyordu.

Elbette ona yardım etmeye çalıştık. İlk başta çok yaklaşırsak endişeleniyor, bir kolunu kaldırarak ya da tiz bir şekilde havlayarak bizi tehdit ediyordu ama iki gün geçmeden yardım etmeye çalıştığımızı hissetti. Artık uzanıyor, hatta bir süngerden ağzına su damlatmama bile izin veriyordu. Yapraklardan küçük bir sepet yaparak içini muz, hurma yemişi, bulabildiğimiz yabani meyvelerle doldurduk ve bir sopa yardımıyla yuvasının ağzına bıraktık. Sabahları yuvadan çıktığında yuvayı temizledik çünkü dışkılamak için hareket edemiyordu.

Mr. McGregor'ın dev sinek sürülerinden rahatsız olduğunu anlayarak onu her ziyaret ettiğimizde sinek ilacıyla etrafı ilaçlayarak binlerce sinek öldürdük. Yaşlı şempanze önce bundan çok korktu ama amacımızı anlayınca memnuniyetle karşıladı.

Bu üzücü olayla ilgili en trajik şeylerden biri, şempanzelerin felçli erkeğe tepkisiydi. Başlangıçta, bu durumun tuhaflığından kesinlikle korkmuşlardı. Diğer çocuk felci kurbanlarından bazıları ilk kez kampta göründüklerinde de aynı şeyi fark etmiştik. Örneğin, Pepe beslenme alanına giden bayırı tırmanırken, işe yaramayan kolunu arkasına alıp çömeldiğinde o sırada kampta olan şempanze grubu ona bir anlığına bakıp sonra yüzlerinde koca bir endişe sırıtışıyla birbirlerini okşayarak ve kucaklayarak kendilerini güvenceye almaya çalıştılar. Korkulan şeyin kendisi olduğu hakkında hiçbir fikri olmayan Pepe arkasındaki patikaya bakmak için defalarca dönüp arkadaşlarını neyin bu kadar korkuttuğunu anlamaya çalışırken o da korkuyla sırıtıyordu. Sonunda diğer şempanzeler sakinleşti ama ara sıra bakmalarına rağmen hiçbiri yanına yaklaşmadı ve o da bir kez

daha tek başına ayaklarını sürüyerek uzaklaştı. Diğer şempanzeler, Pepe'ye zamanla alıştı ve çok geçmeden bacaklarındaki kaslar, tıpkı Faben'de olduğu gibi, dik yürümesini sağlayacak kadar güçlü hale geldi.

McGregor'ın durumu daha kötüydü. Sadece hareket güçlüğü değil; idrar kokusu, kanayan poposu ve etrafında devamlı vızıldayan sinek sürüsü de vardı. Kampa dönüşünün ilk sabahında, besleme alanının aşağısındaki uzun çimlikte otururken yetişkin erkekler saçlarını havaya dikerek yaklaştılar ve tehdit gösterileri yapmaya başladılar. Goliath korkudan yüzü buruşmuş, sırtına vurulurken kaçmak ya da kendini savunmak için çok güçsüz olan, sadece korkuyla sinen McGregor'a tam anlamıyla saldırdı. Başka bir yetişkin erkek elinde koca bir dalla gelip tehdit gösterisine başladığında Hugo ve ben onun önünde durduk. Neyse ki bu şempanze kenara çekildi.

İki ya da üç gün sonra diğerleri McGregor'ın tuhaf görünümüne ve grotesk hareketlerine alıştıysa da ondan uzak durdular. Benim açımdan hiç şüphesiz bu on gün içinde en acı verici zaman o öğleden sonraydı. Sekiz şempanzeden oluşan bir grup, McGregor'ın yuvasında yattığı yerden yaklaşık altmış metre ötedeki bir ağaçta toplanmış, birbirlerini tımarlıyorlardı. Hasta erkek arada bir hafifçe homurdanarak onlara baktı. Karşılıklı tımarlama normalde bir şempanzenin zamanının büyük bir kısmını alır ve yaşlı erkek, hastalığından bu yana bu önemli sosyal temastan büyük ölçüde mahrum kalmıştı.

Sonunda yuvasından çıkıp yere indi ve diğerlerine katılmak için uzun yolculuğuna başladı. Nihayet ağaca vardığında bir süre gölgede dinlendi, ardından son çabasını göstererek birbirini tımar eden iki erkeğe ulaşana kadar kendini kaldırdı. Bir memnuniyet homurtusuyla selam vermek için elini onlara doğru uzattığında hiç dokunmadan ikisi de hızla uzaklaştılar ve ar-

kalarına bakmadan ağacın uzak tarafında tımarlanmaya başladılar. Tam iki dakika boyunca, bizim McGregor kıpırdamadan oturdu ve arkalarından baktı. Sonra yine bin bir zahmetle kendini yere indirdi. Onu orada tek başına otururken izlediğimde bir anda gözlerime bir perde indi. Ağaçtaki şempanzelere baktım ve sanırım o andan önce ya da sonra bir şempanzeden nefret etmeye hiç bu kadar yaklaşmamıştım.

Birkaç yıldır Hugo'yla saldırgan erkek Humphrey'in, Mr. McGregor'ın küçük kardeşi olduğunu düşünüyorduk. İkisi sık sık birlikte seyahat ediyor, Humphrey diğerleri tarafından tehdit edildiğinde McGregor onun yardımına koşuyordu. Mr. McGregor'ın hayatının son günlerinde ikisinin kardeş olduğuna tamamen ikna olduk. Humphrey'nin o zamanki davranışı aile bağından başka bir bağla açıklanamazdı.

Tüm bu zaman boyunca Humphrey, yaşlı erkekten yüz metreden fazla uzaklaşmadı. Gerçi o bile McGregor'ı hiç tımar etmedi. Humphrey bazen beslenmek için vadiden gidiyordu ama bir saat kadar sonra felçli arkadaşının yanında dinlenmek ya da kendini tımarlamak için geri dönüyordu. Kampa dönüşünün ilk gününde McGregor yüksek bir ağaca tırmanabildi ve orada yuva yaptı. Goliath aniden tehdit gösterileri yapmaya başladı, dalları giderek artan bir hızla sallıyor, yaşlı erkeğin kafasına ve sırtına vuruyordu. McGregor'ın çığlıkları yükseldi, sallanan dallara sıkıca sarılmıştı. Sonra çaresizlik içinde dallara çarparak ağaçtan aşağı indi ve sürünerek uzaklaşmaya çalıştı. Goliath'a karşı her zaman sinirli olan Humphrey ağaca sıçradı, kendisinden çok daha yüksek rütbeli olan bu erkeği çılgınca tehdit etmeye başladı ve ona saldırdı. Gördüklerime inanmakta zorluk çekiyordum.

Bir gün Mr. McGregor, yemek yiyen çok sayıda şempanzeye katılmak için otuz metrelik oldukça dik bir yokuşu çıkarak kendini beslenme alanına doğru sürüklemeyi başardı. En azından

bir süreliğine tekrar grubun bir parçası olması için ona koca bir kutu muz verdik. Diğerleri vadiden uzaklaştığında McGregor takip etmeye çalıştı fakat ister karnının üzerinde sürüklensin, ister geriye doğru çekilsin, ister zahmetle takla atsın, yeterince hızlı hareket edemiyordu ve grubun geri kalanı çok geçmeden gözden kayboldu.

Yaklaşık beş dakika sonra Humphrey'nin geri geldiğini gördük. Birkaç dakika durup McGregor'ın sürünmesini izledi, sonra dönüp tekrar diğer şempanzelerin peşinden gitti. Bir kez daha geri geldi ve yaşlı erkeği beklemeye başladı. Bu sefer, isteksiz bir dişiyi onu takip etmeye zorlamak istercesine McGregor'a doğru birkaç dal salladı. Sonunda Humphrey, büyük grubu takip etmekten vazgeçti ve yuvasını McGregor'ın yakınına, gözlem alanının hemen altına inşa etti.

Onuncu akşam, akşam yemeğini götürmek için indiğimizde Mr. McGregor yuvasında değildi, onu çimenlerde otururken de göremedik. Kısa bir aramadan sonra onu bulduğumuzda bir şekilde, bir kolunun çıktığını anladık. Ertesi sabah eski dostumuzu vurmamız gerektiğini biliyorduk. Bunu başından beri biliyorduk ama yine de bir mucize olmasını umarak beklemiştik. Bir süre yanında kaldım ve alacakaranlık çökerken üzerindeki ağaca bakmaya başladı. Yuva yapmak istediğini anladım; bu yüzden biraz çalı çırpı kesip ona götürdüm. Hemen uzandı, bir eliyle ve çenesiyle ince dalları sıkıştırarak rahat bir yastık yaptı.

Aynı gece yine onu görmeye gittim. Sesimi duyunca gözlerini kapatarak birkaç metre ileride sırtını bana dönerek uyumaya devam etti. Bu, onun bize ne kadar güvendiğini kanıtlıyordu. Ertesi sabah en sevdiği yemek olan yumurtayı yiyerek keyifle homurdanırken onu daha mutlu çayırlara gönderdik.

Şempanzelerin hiçbirinin onun cansız bedenini görmesine izin vermedik ve Humphrey eski dostuyla bir daha asla kar-

şılaşmayacağını bilmeden onunla uzun bir süre vakit geçirdi. Yaklaşık altı ay boyunca, McGregor'ın hayatının son günlerini geçirdiği yere dönüp durdu ve bir ağaca oturup etrafa baktı, bekledi, dinledi. Bu süre zarfında diğer şempanzelerle birlikte uzak bir vadiye gittiklerinde nadiren onlara katıldı. Bazen onlara katılıp kısa bir yol kat etti, ancak genellikle birkaç saat içinde geri geldi ve vadiye bakarak oturdu, bekledi; kendi sesine benzeyen ve şimdi sonsuza dek kesilen o boğuk sesi duymak, McGregor'ı tekrar görmek için.

18

ANNE ve BEBEK

Beş yaşındaki Merlin çocuk felci salgınının ilk kurbanları arasındaydı. En sevdiğimiz şakacı ve yaramaz gençlerden biri olmasına rağmen öldüğünde neredeyse sevindik çünkü hastalık onu bir deri bir kemik bırakmış, uyuşuk ve suratsız bir şempanze enkazına dönüşmüştü ama hikâyeyi en başından anlatmalıyım.

Merlin yaklaşık üç yaşındayken hâlâ emiyor, yaşlı annesi Marina'nın sırtında geziyor ve geceleri onunla uyuyorken ikisi de beslenme alanını ziyaret etmeyi bıraktı. Merlin'in altı yaşındaki kız kardeşi Miff düzenli olarak gelmeye devam etti. Daha önce hep annesi ve kardeşiyle geldiği için Marina ve Merlin'in öldüğünü düşündük. Yaklaşık üç ay sonra Merlin en büyük ağabeyi on üç yaşındaki Pepe'yle birlikte kampa geri döndü. Zayıf görünüyordu, karnı sertleşmişti ve gözleri uzun süredir uyumamış gibi kocamandı. Kim bilir annesine ne olmuştu ya da ne kadar önce ölmüştü. Ölmüş olmalıydı çünkü onu bir daha hiç görmedik.

Merlin döndüğünde beslenme alanında bulunan şempanzeler sanırım onu uzun süredir görmemişlerdi çünkü hemen selamladılar, bebeği kucakladılar ve öpüp okşadılar. Biraz muz yedi ve sonra ağabeyinin yanına kıvrılarak oturdu. O sabah

ilerleyen saatlerde Miff geldi. Hemen Merlin'e koştu, kardeşler birbirlerini temizlemeye başladılar. Merlin, Miff'i yalnızca kısa bir süre tımar etti ama Miff, onu on beş dakikadan fazla özenle tımar etti. Miff gitmeye hazır olduğunda omzunun üzerinden Merlin'e baktı ve çocuğunu bekleyen bir anne gibi yola devam etmeden önce onun kendisini takip etmesini bekledi.

O andan itibaren Miff küçük erkek kardeşini tamamen evlat edindi. Bir yerden bir yere giderken onu hep bekledi, geceleri yuvasına gelmesine izin verdi, onu bir annenin yapacağı gibi sürekli tımar etti. Döndükten sonraki ilk birkaç gün sırtına binmesine bile izin verdi ancak sonraki günlerde bebek sırtına atladığında onu itti. Zayıf ama uzun bacaklı bir dişiydi ve muhtemelen Miff, onun için çok ağırdı. Pepe, kardeşleriyle annesi hayattayken geçirdiğinden daha fazla zaman geçiriyordu çünkü Miff, annesi yerine onu takip etmeye başlamıştı. Pepe de sosyal heyecan anlarında Merlin'in yardımına koşuyordu.

Zamanla, haftalar geçtikçe Merlin daha da zayıfladı, avurtları çöktü, saçları cansız ve mat bir hale geldi. Giderek uyuşuklaşıyor, diğer gençlerle daha az oynuyordu. Davranışları başka yönlerden de değişmeye başladı.

Bir gün, bir grup şempanze orman yolundan geldiğinde Merlin ve Miff birlikte tımarlanıyordu. Miff birden ayağa kalktı, Humphrey geldiklerini haber veren gösterisini yaparken aniden bir ağacın yarısına kadar tırmandı. Yakındaki diğer iki dişi de hemen yoldan çekildi ancak Merlin teslim olur gibi nefes nefese homurdanarak Humphrey'ye doğru hızla ilerlemeye başladı. Halihazırda tehdit gösterisine başlayan Humphrey, doğruca Merlin'e koştu, onu bir kolundan yakaladı ve yerde birkaç metre sürükledi. İri adam uzaklaşırken Merlin çığlık atarak Miff'i kucaklamak için koştu. Büyüklerinin yaklaşmakta olan saldırganlık belirtilerini anlamayı henüz öğrenememiş küçük bir bebek

gibi davranmıştı fakat daha önce Merlin bu tür sinyallere zamanında ve uygun şekilde yanıt vermeyi biliyordu.

Bu olay Merlin'in sosyal tepkilerinde belirgin bir bozulmanın başlangıcıydı. Gösteri yapan erkeklerden kaçmak yerine onlara doğru koştuğu için defalarca yerde sürüklendi ve dayak yedi. Merlin dört yaşındayken o yaştaki diğer gençlerden çok daha itaatkâr davranıyordu. Kendini sevdirmek için devamlı yetişkinlere yaklaşıyor, arkasını dönüp kalçasını gösteriyor ya da homurdanarak çömeliyor ve onların önüne geçiyordu. Öte yandan, kendi yaş grubundaki bireylere karşı aşırı saldırgandı. Flint oynamak için yaklaştığında Merlin'in çömelip her zamanki gibi mi davranacağını yoksa arkadaşını kaçırana dek öfkeli bir şekilde mi saldıracağını tahmin edemezdik. Oyuncu tarafını giderek kaybederken yetişkinleri okşama sıklığı arttı. Genellikle kendi yaşıtlarından çok ablasını tımar ediyordu.

Annesinin ölümünden bir yıl sonra Merlin'in davranışları iyice tuhaflaştı. Bazen bir yarasa gibi baş aşağı sallanır, bir dalı ayaklarından tutar ve her seferinde birkaç dakika neredeyse hareketsiz kalırdı. Kollarını dizlerinin etrafına sararak kamburlaşır, uzaklara bakıyormuş gibi görünen iri açık gözleriyle sallanarak otururdu ve kendini tımarlamak için çok zaman harcardı. Bu sırada saçlarını art arda yolar, çiğneyip yere atardı.

En ilginç gözlemlerden biri, Merlin'in termit mevsiminde alet kullanma davranışıyla ilgiliydi. Onu iki yaşında bir çocukken, yaşlı dişilerin yakınlarında saatlerce oynarken sık sık izlemiştim. Arada bir Merlin, annesini dikkatle gözlemlemeye giderdi ve bir keresinde ince bir dal alarak bir insan bebeğinin kaşık kullanmasına benzer bir şekilde termit yığınının yüzeyini dürtüklediğini gördüm.

Ertesi yıl, annesi ölmeden hemen önce, alet kullanma yeteneği geliştiyse de işlevsel olmaktan uzaktı, üç yaşındaki bir

çocuk seviyesindeydi. Yetişkinlerin kullandığı uzun saplara kıyasla küçük, iki santimetrelik dallar seçiyor ve minik aletlerini beceriksizce yönlendirerek bir şekilde termit geçitlerine itiyor ama anında dışarı çekiyordu; böylece termit yakalamış olsa bile bu ani hareketi termitleri düşürüyordu. Bir keresinde kalın bir saman parçasını, geri alamayacağı kadar küçük bir deliğe soktu.

Ne yazık ki bir sonraki termit mevsiminde Gombe Çayı'nda değildim ve Merlin'in alet kullanma davranışını kaydedemedik. Ertesi yıl, beş yaşındayken onu birkaç kez izledim. Normalde bir genç bu yaşta hem aletleri seçmekte hem de kullanmakta yetkindir. İki yıl önce onu izlediğimden beri Merlin'in tekniğinin neredeyse hiç gelişmediğini görünce şaşırdım. Çoğunlukla hâlâ küçük aletleri seçiyordu, makul uzunlukta bir alet seçse de alet ya gevşek ya da eğikti. Aletlerini bir yetişkinin özeniyle çekmek yerine deliklerden hızla çıkarıyordu; özellikle de Miff'in hevesli bir termit avcısı olmasını ve Merlin'in onu saatler boyunca izlediğini düşünürsek.

Davranışı yalnızca bir açıdan olgunlaşmıştı. İki-üç yaşındaki şempanze yavruları nadiren bir işte birkaç dakikadan fazla zaman harcarlar. Bir diğer kısa girişimde bulunmadan önce uzaklaşır ve bir süre etrafta oynarlar. Ne var ki Merlin, beş yaşından büyük bir şempanzenin konsantrasyonuyla çalışıyordu. Bir keresinde kırk beş dakika kesintisiz olarak oturarak çalıştı. Bu süre zarfında sadece bir termit yakaladı ve bu, bir deliği büyütmeye çalışırken parmağının ucuna yapışan böcekti.

Merlin artık o kadar zayıflamıştı ki kemikleri sayılıyordu. Tüyleri sadece matlaşmamıştı, kendi kendini temizlerken yavaşça çektiği için bacaklarında ve kollarında kelleşmeler vardı. Diğer gençler oynarken sürekli bitkin düşmüş gibi, çoğu kez yerde dümdüz uzanıyordu. Flint'ten çok daha küçük görünüyordu.

Kısa yağmurların başlamasından hemen önce, tekrar oynamaya başladığı için iyileşmeye başlayıp başlamadığını merak ettik. Flint, Goblin ve Pom'la oynadığı oyunlardan bazıları oldukça yoğundu ama oyun arkadaşlarından biri kabalaştığı anda Merlin ya boyun eğmek için ciyaklayarak çömeldi ya da dönüp agresif bir şekilde onlara vurdu. Bu gelişmeye rağmen yağmurlar başladığında hepimiz onun altı ay soğuk ve yağışlı koşullarda hayatta kalamayacağını düşünüyorduk. En ufak bir sağanakta titremeye başladı ve çoğu zaman elleri, ayakları ve yüzü soğuktan mosmordu. Dolayısıyla çocuk felci onun acılarına son verdiğinde bir bakıma rahatladık.

Tanıdığımız tek yetim Merlin değildi. Başka üç bebek de annelerini kaybetti ve Merlin gibi ikisi büyük kardeşleri tarafından evlat edinildi. Beatle, Merlin'in annesini kaybettiği yaşta annesini kaybetti ama Beatle'ın kız kardeşi Miff'ten iki ya da üç yaş büyüktü ve çok daha güçlü bir dişiydi. İri yapılıydı. Beatle sadece ablasıyla dolaşmakla ve geceleri onunla yatmakla kalmadı, aynı zamanda onun geniş sırtında dolaşmasına da izin verildi.

Beatle da Merlin gibi depresyon belirtileri gösterdi. O da oldukça zayıfladı, daha az oynadı ama Merlin'in davranışının daha da kötüleşmeye başladığı sıralarda Beatle başladı. Altı yaşındayken Beatle, o yaştaki normal bir çocuk gibi davrandı. Tek fark, Merlin gibi hâlâ ablasına son derece bağımlı olmasıydı. Ne yazık ki bu iki kız kardeş kampı sürekli ziyaret etmediler, bir süre sonra aylarca ortadan kayboldular. Sonra büyük kardeş birkaç kez tek başına ortaya çıktı. Beatle'ın hayatta kalıp kalmadığını bilmiyoruz.

Sorema bir bakıma en trajik yetimdi çünkü annesi öldüğünde henüz bir yaşını yeni doldurmuştu. Hareket etmek, korunmak ve en önemlisi beslenmek için neredeyse tamamen ona bağımlıydı. Katı yiyecekler, yavru bir şempanzenin beslenme-

sinde iki yaşını geçene kadar önemli bir rol oynamaz. Sorema, annesini kaybettikten sonra iki hafta boyunca yedi yaşındaki erkek kardeşi Sniff tarafından her yere götürüldü. Genç erkeğin küçük kız kardeşiyle birlikte hareket ettiğini, bir eliyle onu göğsüne bastırdığını, kucaklayıp tımarladığını görmek dokunaklı bir manzaraydı. Kamptayken Sorema birkaç muz yedi ama ihtiyacı olan süttü ve her geçen gün daha da zayıflıyor, gözleri yuvalarına daha çok çöküyordu. Sonra bir sabah, Sniff onun ölü bedenini kucaklayarak besleme alanına geldi.

Yetim bir bebeğin, annesiz bebeğe süt ve yeterli sosyal koruma sağlayabilecek, kendi çocuğu olan deneyimli bir kadın yerine büyük kardeşi tarafından evlat edinilmesi garip görünüyor. Cindy'nin annesi öldüğünde üç yaşındaki çocuğun, özellikle de bu iki dişinin kardeş olduğunu düşündüğümüzden, annesinin arkadaşı olan yetişkin dişiyle birlikte hareket etmesini bekliyorduk fakat böyle olmadı. Cindy hiçbir zaman annesinin arkadaşıyla görülmedi; ya tek başına hareket etti ya da karşılaştığı bir grubu takip etti. Annesinin ölümünün hemen ardından depresyon belirtileri gösterdi, iki ay sonra besleme alanını ziyaret etmeyi bıraktı ve bir daha hiç görülmedi.

Üç yaşında bir şempanze annesini kaybettiğinde neden bu kadar bunalıma giriyor? Anne sütüne hâlâ kısmen bağımlı olsa da iki veya üç saatte bir yalnızca birkaç dakika emiyor. Ayrıca bir yetişkinle aynı katı yiyecekleri yiyebiliyor. Bu sorunun cevabını henüz bilmiyoruz ama Merlin ve Beatle'ın anneleri öldükten sonra gösterdikleri davranış farklılıklarına bakarsak bir ipucumuz var. Bu yavruların ikisi de benzer yaşta annelerinden ve meme güvencesinden mahrum kalmışlardı. Her ikisi de başlangıçta kademeli olarak artan depresyon belirtileri gösterdi. Sonrasında Merlin'in durumu gerilerken Beatle'ın durumu düzeldi. Beatle, annesinin ölümünden sonra başka bir şempanzenin sırtında yaşamaya devam edebildi. Bu kayıp dünyasını

altüst etmişti, kardeşi onu almadan birkaç metre bile ilerlese çığlık atıyor, homurdanıyor ve arkasından koşuyordu. Bununla birlikte ablasının sırtına bindiğinde bir sorun anında ne yapacağını bilen, onu doğru zamanda bir ağaca güvenli bir şekilde taşıyıp hızlı koşabilen yetişkin bir şempanzeyle tekrar temasa geçmiş oluyordu. Merlin'inse Marina'nın ölümünden sonra sığınacak bir yeri kalmamıştı. Miff sürekli yanında olan bir arkadaştan fazlası değildi. Kargaşa anlarında kardeşinin işine yaramıyordu. Dolayısıyla Merlin'in sorununun temelinin psikolojik olması daha muhtemel görünüyor. Fiziksel halinin giderek kötüleşmesinin, besin eksikliğinden ziyade sosyal güvensizlikten kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz. Ölmeden önce sanki çok yavaş bir şekilde zihninin iyileşiyor gibi görünmesi ve neşelenmesiyle de destekleniyordu ama elbette o sırada her şey için çok geç olmuştu.

Bir gün, yetim bir şempanzenin yetişkinliğe kadar olan gelişimini inceleyebilirsek çok şey öğrenebiliriz. Zaman, annenin ölümünün açtığı yarayı sarabilecek mi? Erken travmatik deneyiminin bir sonucu olarak hangi anormallikler devam edecek? Yanıtlar yetim kalmış ya da sosyal açıdan yoksun insan çocukları üzerinde çalışan araştırmacılar için yararlı olabilir çünkü şempanze toplumu belirli davranış kuralları dayatmasına rağmen en ilkel insan toplumundan bile çok daha azını dayatmaktadır. Bir insanın inanılmaz otokontrol yeteneği vardır ve kabul edilen davranış normlarını hayatının erken dönemlerinde öğrenir. Bu, zihinsel olarak dengesiz olmadığı sürece en azından toplum içinde, kabul edilemez bir şekilde davranmak zorunda kalabileceği herhangi bir eğilimi kontrol edebildiği anlamına gelir. Oysaki bir şempanze "aptal gibi görünme" korkusuyla engellenmez.

Erken bir travmatik deneyimin bir insanın sonraki yetişkin yaşamına etkisi hakkında çok şey öğrenebiliriz ancak bir insan davranışı yalnızca çok daha karmaşık olmakla kalmaz, aynı

zamanda yetişkin bir insan üzerinde tutarlı, düzenli gözlemler yapmak da daha zordur; bu nedenle yetim bir şempanzenin birbirini takip eden yıllardaki basit davranışlarını gerçekten anlamak, yetim insanların karşılaştığı bazı sorunları daha iyi anlamamız açısından paha biçilemez bir fırsat olabilir.

En azından, annesinin ona karşı tutumundaki bir değişiklik nedeniyle davranışları ciddi biçimde bozulan belirli bir şempanzeyi kapsamlı bir şekilde inceleyebileceğimizi umuyoruz. Bu, diğer bazı koşullarla birlikte, yavruda yetimlerin davranışlarını karakterize eden belirtilere benzer belirtiler oluşturdu. Flint'ten bahsediyorum.

Flo doğumundan sonra ilk kez pembeleştiğinde Flint beş yaşından biraz daha küçüktü. Bu vesileyle, Flint'in gelişinin habercisi olan beş haftalık şişkinlik maratonunun aksine Flo, Flint'in emmesine yalnızca dört veya beş gün hiç izin vermedi. Flo, onu savuşturdu ve her denediğinde onunla oyun oynadı ancak şişliği indiğinde, daha sonra keşfettiğimiz gibi hamile olmasına rağmen tekrar emzirmeye başladı. Ayrıca Flint geceleri Flo'yla uyumaya ve çoğunlukla onun sırtında dolaşmaya devam etti.

Flint'in uzayan bebekliği muhtemelen Flo'nun yaşından dolayı bu inatçı yavruyla artık savaşacak gücünün olmamasından kaynaklanıyordu çünkü aslında üç yaşındayken onu sütten kesmek için süreci yavaş yavaş başlatmıştı. Flint, en başından beri memeye ulaşmakta dikkate değer bir ısrar göstermişti; Flo'nun nazik sızlanmalarına hemen teslim olmadığı durumlarda Flint korkunç öfke nöbetleri geçiriyor, kendini yere fırlatıyor, kollarını sallıyor, yokuştan aşağı koşarak Flo'ya bir an baktıktan sonra çığlıklar atıyordu. Flo uzaklaşan çığlıkları takip etmiş oğlunu rahatlatmak ve emzirmek için peşinden koşmuştu. Flint yaşlandıkça annesi reddettiğinde onu dövmeye ve ısırmaya alışmıştı. Flo bu şiddetli olaylardan sonra her zaman pes etmiş ve sonunda yavrusunun emmesine izin vermişti.

Flo altı aylık hamileyken sütü birdenbire kesilmiş gibiydi. Memeden mahrum kalan Flint, beş yıl önce Fifi'nin sütten kesildiği döneme damgasını vuran bebeksi davranış aşamasından geçiyordu. Sürekli annesine sarılıyor, kendisinden sadece birkaç metre önde hareket etse bile sızlanıyor, sık sık onu itiyordu. Flo, diğer yavrularından birini tımar ederken dikkatini hemen ona çevirmezse ağlıyordu.

Hamileliğinin son aylarında yaşlı Flo için gerçekten üzüldük. Kurak mevsimin zirvesiydi ve bunaltıcı derecede sıcaktı. Dağ yollarında ağırdan ilerlerken, aşırı derecede şişmiş karnındaki yeni bebeğin yanı sıra, kırılgan yaşlı vücuduna komik bir şekilde tünemiş Flint'in yarı yetişkin erkek bedenini desteklemek zorunda kaldı. Flo'nun bir başka bebeğin doğumundan sağ çıkamayacağından korkuyordum. Her birkaç metrede bir dinlenmek için dururdu ve gözleri genellikle boş boş uzaklara bakardı. Ayrıca Flint, yaşlı annesine karşı resmen bir zorbaydı. Birkaç dakika oturduktan sonra devam etmek, meyve ağaçlarına ulaşmak için can atıyordu. Flint hemen onun üzerine tırmanır, annesi ayağa kalkıp bir kez daha ağır ağır ilerleyene kadar ısrarla annesinin sırtını iter, daha yüksek sesle inlerdi. Bazen eliyle itmesine tepki vermezse onu gerçekten tekmelerdi. Bunları yapmadığında da kendini tımarlaması için rahatsız ediyor, inliyor ve onu görmezden gelirse ellerini çekiştiriyordu.

Yeni bebek Flame'i sabahın erken saatlerinde gördük. Flo sanırım mehtaplı gecede yeni bir yuvaya taşınmış, hatta yerde doğum yapmak için aşağı inmişti çünkü şafak vakti bir önceki akşam yaptığı yuvada bulamamıştık. Flame yeni doğmuş bir bebekken bile çirkin küçük Goblin'in aksine güzeldi. Buğulu bebek gözlerini solgun yüzünde maviye çalıyordu ama tüylerinin seyrekliğine şaşırdık; göğsü, karnı, kollarının ve bacaklarının içi tamamen pembe ve keldi.

O sabah Flo'yu Flint'le birlikte bir eliyle Flame'i ve bebeğin hâlâ bağlı olduğu plasentasını destekleyerek dolaşırken izledik. Flint'in örnek niteliğinde davranışları bizi biraz şaşırttı. Sonraki birkaç hafta boyunca da böyle devam etti. Tımarlaması için Flo'yu rahatsız etmeyi bıraktı ve artık onun sırtına binmeye çalışmıyordu. Flame'e dokunmak için devamlı yukarıya çıkıyordu ama Flo elini nazikçe ittiğinde ısrar etmiyordu.

Küçük kardeşiyle iletişim kurma girişimleri defalarca engellendikten sonra, Flint'in kasıtlı olarak küçük bir dal koparıp Flame'e dokunmak için uzanışını asla unutmayacağım. Ardından dalı geri çekti ve ucunu dikkatlice kokladı. Bunu ilk kez Flame daha bir günlük bile değilken yaptı, daha sonra aynı hareketi birkaç kez daha gördük. Dalı yeni bebek hakkında bilgi edinme girişimine yardımcı olması için bir araç olarak kullanıyordu.

Flame hızla sağlıklı, uyanık ve biraz erken gelişmiş bir bebeğe dönüştü ancak Flint örnek davranışlarından bir süre sonra kız kardeşinin doğumundan önceki bağımlı, yapışkan ve sinir bozucu çocuğa dönüş belirtileri göstermeye başladı. Aile hareket halindeyken yine Flo'nun sırtına tırmanmayı talep etti. Aniden ürktüğü zamanlarda birkaç kez annesinin karnına sığındı, annesinin yanı sıra Flame'in de minik vücudunu kucakladı. Ayrıca Flo, Flame'le ortak yataklarına tırmanmasına hemen izin vermezse korkunç öfke nöbetleri geçiriyordu.

Haftalar geçtikçe Flint'in davranışları giderek yetim bir çocuğa benzemeye başladı; diğer gençlerin oyun davetlerini reddetmeye başladı, tımarlanmak için daha uzun süre harcadı ve gözle görülür derecede uyuşuk hale geldi. Yeni bir kız kardeşi veya erkek kardeşi kıskanan bazı insan çocuklarının aksine, Flame'e zarar verme eğilimi göstermedi. Gerçekten de Flame üç aylıkken ve Flo, onu daha az sahiplenmeye başlayınca hem Flint hem de Fifi zamanlarının çoğunu Flame'le oynayarak, onu

tımarlayarak ve kucaklayarak geçirdiler. Bazen ikisi, Flame'i ormanda sırayla taşırken Flo oldukça rahat bir şekilde arkalarında ilerliyordu.

Flame altı aylıkken Flo, yaşlı William'a bulaşan ve her yağmur mevsiminde şempanzeleri etkileyen grip benzeri hastalığa yakalandı. Altı gün boyunca Flo, Flint ve Flame kayıptı ve Araştırma Merkezi'ndeki tüm öğrenciler onları aramak için arama kuvvetleri oluşturdu. Sonunda bulunduğunda Flo o kadar hastaydı ki neredeyse hareket edemiyordu ve Flame yok olmuştu. Flo yemek yiyemediği ve ıslak zeminden ağaçlara tırmanamadığı için öleceğini düşündük. Şaşırtıcı bir şekilde, bu dayanıklı yaşlı kadın sağlığına ve gücüne yeniden kavuştu.

O günden sonra, aslında hiç de hasta olmayan Flint'in davranışları değişmeye başladı. Günler geçtikçe uyuşukluğu geçti ve bir kez daha eski oyun arkadaşlarıyla Flame'in doğumundan önceki günlerde olduğu gibi taklalar atarak oynamaya başladı. Her şeye rağmen çocuksu davranışlarından vazgeçmedi. Flo'ya bağımlılık söz konusu olduğundaysa Flint her zamankinden daha yapışkan hale geldi. Dudaklarını sürekli Flo'nun göğüs uçlarına götürdüğü için yeniden emmeye başlayabileceğini düşündük ancak hastalığı sırasında annesinin sütünün kesildiği anlaşıldı. Emzirme hariç Flint yine Flo'nun bebeği oldu, yemeğini onunla paylaştı; sırtına çıkmasına, hatta bazen karnına yapışmasına izin veriyor, sürekli tımar ediyor ve eskiden olduğu gibi geceleri yatağına kabul ediyordu. Bu durum, Flint altı yaşını geçene dek devam etti. Flint'in yetiştirilme tarzındaki yanlış neydi? Küçük bir bebekken annesinin, kız kardeşinin ve iki ağabeyinin aşırı ilgisi onu "şımartmış" mıydı? Birbirine çok bağlı bu ailenin desteğiyle, aile dışındaki bireylerle ilişkilerinde neredeyse her zaman kendi bildiğini okudu. Flo, Flint'in memeye erişimini engellediğinde öfke nöbetleriyle artık baş edemeyecek kadar yaşlı olduğu için mi oğlunu zamanında sütten

kesmeyi başaramadı?

Flo'nun başarısızlığının nedeni ne olursa olsun, Flint'in çok anormal bir yavru olduğuna şüphe yok. Büyüdükçe kendine özgü özelliklerini yavaş yavaş mı kaybedecek yoksa olgunlaştığında bazı çocuksu davranış izleri mi onu karakterize edecekti? Pek çok soru gibi bu sorunun yanıtı da Gombe Çayı'ndaki araştırmalarımıza devam etmemize bağlıydı.

Yine de bir yavrunun, annesine ne kadar bağlı olduğu bizi daha şimdiden yeterince etkiledi. Üç yaşındaki bir şempanzenin annesini kaybederse öleceği kimin aklına gelirdi? Beş yaşındaki bir yavrunun hâlâ emdiğini ve geceleri annesiyle yattığını kim tahmin edebilirdi? On sekiz yaşlarında sosyal açıdan olgun bir erkeğin, yaşlı annesinin yanında hâlâ uzun saatler geçireceğini kim hayal edebilirdi?

Şimdiye kadar, çoğu vahşi şempanze annenin, yavru yetiştirmede oldukça başarılı olduğu görülüyor. Yine de Flo'nun Flint'i zamanında sütten kesememesi veya Passion'ın yavrusu Pom'a karşı duygusuz tavrı gibi ara sıra yaşanan anne yetersizliklerinin, yavrular için önemli sonuçlar doğurmuş olabileceğini de öğrendik.

1966'da, çocuğuma hamileyken birkaç ay Gombe Çayı'ndaydım. Ertesi yıl da o, küçücük bir bebek olarak benimleydi. Şempanze annelerin bebekleriyle ilgilenmesini yepyeni bir bakış açısıyla izledim. Başından beri Hugo ve ben onların birçok tekniğinden etkilenmiştik ve bunlardan bazılarını, çocuğumuzu yetiştirirken uygulamaya bilinçli olarak karar verdik. Öncelikle, bebeğimize bol bol fiziksel temas, şefkat ve oyun sağlayacaktık. Bir yıl boyunca her istediğinde emdi. Beşiğinde ağlamaya bırakılmadı. Nereye gidersek gidelim onu yanımıza aldık; böylece çevresi sürekli değişse de ailesiyle ilişkisi sabit kaldı. Onu cezalandırdığımızda fiziksel temas yoluyla hemen güvence verdik

ve küçükken, yaramazlık yapmasını engellemeye çalışmak yerine böyle durumlarda dikkatini dağıtmaya çalıştık.

Büyüdükçe elbette şempanze tekniklerini insan sağduyusuyla yumuşatmak daha da gerekli hale geldi. Sonuçta, bir şempanze yavrusuyla değil, bir insanla uğraşıyorduk. Sebebini anlayabileceği yaşa gelene kadar hatalarından dolayı onu cezalandırmamaya çalıştık ve yanımızda tutmaya, ona devamlı fiziksel ve zihinsel güvence vermeye devam ettik.

Onu yetiştirme yöntemimiz başarılı oldu mu? Henüz bilmiyoruz. Bugün sadece dört yaşında, uslu, son derece uyanık ve hareketli. Diğer çocuklarla ve yetişkinlerle iyi anlaşan, nispeten korkusuz ve düşünceli biri olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca birçok arkadaşımızın tahminlerinin aksine, oldukça bağımsız. Onu farklı bir şekilde yetiştirmiş olsaydık yine de kendisi gibi olabilirdi elbette.

19

İNSANIN GÖLGESİNDE

İnsan türünün şaşırtıcı başarısı alet kullanmaya ve yapmaya, mantıksal akıl yürütmeye, dile dayalı sorunları çözme becerisine imkân veren beyninin evrimsel gelişiminin sonucudur. Şempanzenin biyolojik olarak insana benzemesinin en çarpıcı yönlerinden biri, beyninin yapısında yatmaktadır. İlkel muhakeme yeteneğiyle şempanze, günümüzde yaşayan diğer memelilerinkinden çok daha fazla insan zekâsına benzeyen bir zekâ sergiler. Modern şempanzenin beyni muhtemelen milyonlarca yıl önce ilk insansı maymunların davranışlarını yöneten beyinden çok da farklı değildir.

David Graybeard ve Goliath'ın ot saplarını termitler tutmak üzere değiştirdiklerini ilk kez izlediğim o günden önce, tarih öncesi insanın yaptığı aletlerin onu diğer canlılardan ayıran en önemli kriterlerden biri olduğu düşünülüyordu. Tarihöncesi insan da, taş aletleri geliştirmeden önce kuşkusuz sopa ve samanlarla ortalığı karıştırmıştır çünkü amaca yönelik aletler yapması tarihin bu döneminde çok da mümkün değildir.

Çoğu insanın zihnindeki alet-insan ilişkisi nedeniyle, bir nesneyi alet olarak kullanabilen herhangi bir hayvana her zaman özel bir ilgi gösterilmiştir ancak bu yetenek kendi başına

söz konusu canlıda mutlak bir özel zekâya işaret etmez. Galapagos ağaçkakan ispinozunun ağaç kabuğundaki böcekleri araştırmak için kaktüs omurgası kullanması gerçekten büyüleyici bir olgudur fakat bu, bu kuşu aynı amaçla uzun gagasını ve dilini kullanan gerçek bir ağaçkakandan daha zeki yapmaz.

Alet kullanmanın ve yapımının bu haliyle evrimsel önem kazandığı nokta kuşkusuz, bir hayvanın nesneleri kullanma yeteneğini çok çeşitli amaçlara göre uyarlayabildiği, yeni ve aleti kullanmadığı takdirde çözemeyeceği bir sorunu çözmek için bir nesneyi kendiliğinden kullanabildiği zamandır.

Sadece Gombe Çayı'nda şempanzelerin nesneleri pek çok farklı amaç için kullandıklarını gördük. Böcekleri yakalamak ve yemek için sapları ve çubukları kullanırlar. Malzeme uygun değilse değiştirirler. Dudaklarıyla ulaşamadıkları suyu içebilmek için yaprakları kullanırlar; yaprakları önce çiğnerler, böylece emicilikleri artar. Bir şempanze, bir babun kafatasının içindeki son beyin lekelerini temizlemek için benzer bir yaprak sünger kullandı. Vücutlarındaki kiri silmek veya yaraları temizlemek için avuç dolusu yaprak kullandıklarını gördük. Bazen de yeraltı arılarının yuvalarının ağzını büyütmek için kaldıraç olarak çubukları kullanırlar.

Esaret altındayken şempanzeler de genellikle nesneleri alet olarak kullanırlar. Wolfgang Kohler tarafından yoğun bir şekilde incelenen bir grup, kutu kapaklarını açmaya çalışmak ve kökler için zemini kazmak için sopalar kullandı. Gombe Çayı şempanzelerinin termit avlaması gibi, böcekleri yemek için de aletler kullandılar. Kendilerini yapraklarla veya samanla sildiler, taşlarla kaşıdılar ve karınca yuvalarına saman sapladılar. Agresif karşılaşmalar sırasında genellikle silah olarak sopa ve taş kullandılar. Bazen tavukları barınaklarının yakınına çekmek için ekmek kullanıyor ve eğlenmek için kuşları keskin so-

palarla dürtüyorlardı. Şempanzenin alet yapma yeteneği hakkında daha fazla bilgi edinmek için laboratuvar ortamlarında kapsamlı testler yapılmıştır. Sonuçlar, asılı bir mama kabına tırmanmak için en az beş kutuyu üst üste istifleyebildiğini, kafesinin parmaklıklarının dışına yerleştirilmiş yiyeceğe ulaşmak için üç tüpü birbirine ekleyebildiğini ve aynı amaç için bir telin bir kısmını açabildiğini gösterdi. Oysa şimdiye kadar hiçbir şempanze bir aleti diğerini yapmak için kullanmayı başaramadı. Kapsamlı testlerin konusu olan bir şempanze, eğitimli olmasına rağmen dar bir borudan yiyecek almasına yarayacak uygun bir tahta parçasını taştan bir el baltası kullanarak kıramadı. Bunu, malzeme dişleriyle parçalamaya uygun olduğunda yapabiliyordu fakat el baltasını daha sert tahta üzerinde nasıl kullanacağı defalarca gösterilmesine rağmen kullanmaya teşebbüs bile etmedi. Bununla birlikte, bir tür olarak şempanzenin bu eylemi gerçekleştiremeyeceğini söylemeden önce, diğer birçok şempanzenin test edilmesi gerekir. Bazı insanların matematik zekâsı yüksektir, bazılarının değildir.

Şempanzenin sahadaki performansı, deney şartlarındaki yetenekleriyle karşılaştırıldığında şempanzenin zamanla daha sofistike bir alet kültürü geliştirebileceği görülüyor. Ne de olsa ilkel insan, ilk taş aletlerini neredeyse hiç değiştirmeden binlerce yıl kullanmaya devam etti. Sonra birdenbire kıtalarda yaygınlaşan daha incelikli bir taş alet kültürü keşfedildi. Muhtemelen bir taş devri dehası bunu icat etti. Birbirlerini taklit eden arkadaşları da bu yeni tekniği kopyaladılar.

Şempanzenin yaşamaya devam etmesine izin verilirse, o da süper beyinli bir ırk üretebilir ve tamamen yeni bir alet kültürü geliştirebilir çünkü nesneleri maniple etme yeteneği bir şempanzede doğuştan olmasına rağmen Gombe Çayı şempanzelerinin uyguladığı gerçek alet kullanma kalıplarının bebekler tarafından büyüklerinden öğrenildiği neredeyse kesin görü-

nüyor. Bunun çok güzel bir örneğini görmüştük. Bir dişi ishal olduğunda büyük bir avuç yaprak toplayıp poposunu sildi. İki yaşındaki bebeği onu yakından izledi ve ardından iki kez yaprak toplayarak o da kendi temiz poposunu sildi.

Hugo'ya, bana ve kesinlikle insan davranışı ve evrimiyle ilgilenen birçok bilim insanına göre, şempanze davranışının önemli bir yönü, jestlerinin ve mimiklerinin çoğunun insanınkine yakın benzerliğinde yatmaktadır. Yalnızca jestler ve mimikler değil, bunların ortaya çıktığı durumlar da insan davranışına benzer.

Bir şempanze birdenbire korktuğunda korku filmi izleyen bir kızın, arkadaşının elini tutması gibi, yakındaki bir şempanzeye dokunmak veya onu kucaklamak için sıklıkla uzanır. Hem şempanzeler hem de insanlar stresli durumlarda başka bir bireyle fiziksel temas kurarak rahatlamış görünüyorlar. David Graybeard bir kez aynadaki yansımasını gördü. Dehşete kapıldı, o zamanlar sadece üç yaşında olan Fifi'yi yakaladı. Çok küçük bir şempanzeyle böyle bir temas kurmak bile ona güven veriyor gibiydi; yavaş yavaş gevşedi ve yüzündeki korku sırıtışı kayboldu. İnsanlar bazen duygusal kriz anlarında bir köpeği veya başka bir evcil hayvanı kucaklayarak veya okşayarak kendilerini güvende hissedebilirler.

Hem şempanzelerin hem de insanların bir başkasıyla fiziksel temastan aldığı bu rahatlık muhtemelen bebeklik yıllarında, annenin dokunuşunun ya da bedeniyle temasın, korkuları yatıştırmaya ve bebeği sakinleştirmeye hizmet ettiği dönemden kaynaklanmaktadır; bu nedenle çocuk büyüdüğünde ve annesi her zaman yanında olmadığında, ikinci en iyi şeyi arar; bu da başka bir kişiyle yakın fiziksel temastır. Bununla birlikte, annesi etraftaysa bebek olmasa bile onu seçebilir. Bir keresinde Figan sekiz yaşlarındayken Mike tarafından tehdit edilmişti. Yüksek

sesle çığlık attı ve Flo'ya ulaşana kadar yakınlardaki diğer altı veya yedi şempanzeyi aceleyle geçti, sonra elini ona doğru uzattı ve o da elini tuttu. Sakinleşen Figan bir anda bağırmayı kesti. Genç insanlar da çocukluk günleri geçtikten çok sonra bile –tabii aralarında sevgi dolu bir ilişki olması koşuluyla– annelerine kalplerini açmaya devam ederler.

Bazı şempanzeler vardır ki, diğerlerinden çok daha fazla, kendilerini sürekli olarak üstlerine sevdirmeye çalışırlar. Melissa özellikle gençken, yanından her geçişinde aceleyle yetişkin bir erkeğin sırtına ya da başına elini koyardı. Muhtemelen Melissa, kendilerini bu şekilde sevdirmeye çalışan diğer şempanzeler gibi, sosyal bir üstünün varlığından rahatsız olduğundan sürekli olarak fiziksel temas yoluyla güvence aramaktadır. Baskın kişi karşılık olarak ona dokunursa, çok daha iyi hisseder.

Melissa gibi pek çok insan vardır: Aşırı arkadaş canlısı olmaya çalışırken karşısındaki kişiye dokunmak isteyen ve devamlı gülümseyen türden insanlar. Bunlar genellikle herhangi bir nedenle, kendilerinden emin olmayan ve sosyal durumlarda rahat olmayan insanlardır. Peki ya gülümsemek? İnsan gülüşünün nasıl evrimleştiği konusunda pek çok tartışma var. Yine de uzun zaman önce aynı yüz hareketinden türemiş olsalar bile oldukça farklı iki tür gülümsemeye sahip olduğumuz kesin görünüyor. Eğlendiğimizde, biraz gergin ve endişeli olduğumuzda gülümseriz. Bazı insanlar, bir görüşme sırasında gergin olduklarında kendilerine söylenen hemen hemen her şeye bu şekilde gülümserler ve bu, muhtemelen bastırılmış veya korkmuş bir şempanzenin sırıtışıyla yakından ilişkili olabilecek türden bir gülümsemedir.

Şempanzeler büyük bir muz yığını gördükleri an çok sevindiklerinde, tıpkı iki Fransızın iyi bir haber duyduklarında kucaklaşması ya da özel bir ödül aldığında annesine sarılmak için sıçra-

yışı gibi birbirlerini okşar, öper ve kucaklarlar. İnsanların bağırıp zıplamasına ya da gözyaşlarına boğulmasına neden olan o yoğun heyecan ve mutluluk duygularını hepimiz biliriz. Şempanzelerin buna benzer bir şey hissettiklerinde arkadaşlarını kucaklayarak kendilerini sakinleştirmeye çalışmaları şaşırtıcı değildir.

Bir şempanzenin üstü tarafından tehdit edildikten veya saldırıya uğradıktan sonra nasıl bağırarak ve yere çömelerek veya elini uzatarak saldırganı takip edebileceğini anlatmıştım. Aslında üstüne güven verici bir dokunuş için yalvarır. Bazen dokunulana, okşanana, öpülene veya kucaklanana kadar rahatlamaz. Figan böyle bir temas engellendiğinde birkaç kez öfke nöbeti geçirdi, kendini yere fırlattı, saldırganın sonunda bir dokunuşla onu sakinleştirene kadar çığlıkları boğazına düğümlendi. Aynı şekilde davranan, annesi onu azarladıktan sonra evin içinde annesini takip eden, ağlayan, eteğini tutan bir insan çocuğu gördüm; ta ki sonunda anne onu kaldırıp öpene, bağışlamak için kucaklayana kadar bu davranışları sürdü. Bir öpücük, kucaklaşma ya da başka bir sevecenlik jesti, evlilik içi bir anlaşmazlık çözüldüğünde neredeyse kaçınılmaz bir sonuçtur ve birçok kültürde, bir tartışmadan sonra dostluğun yenilenmesini ve karşılıklı bağışlamayı belirtmek için el sıkışılır.

Bununla birlikte, bir insan bir başkasından af dilediğinde veya birini affettiğinde işin içinde ahlaki sorunlar vardır. Şempanze ve insan davranışı arasında paralellikler kurmaya çalışırken güçlüklerle karşılaşıyoruz. Şempanze toplumunda bir ast, bir üstten güvence istediğinde veya yüksek rütbeli bir birey diğerini sakinleştirdiğinde söz konusu olan ilke, saldırgan eylemin doğru veya yanlış olmasıyla hiçbir şekilde ilgili değildir. Saldırıya uğrayan bir erkeğe çok yakın durması dışında herhangi bir nedenle saldırıya uğrayan bir dişinin, erkeğe yaklaşması ve güven verici bir dokunuş için yalvarması bir erkek tarafından dövülmüş dişininkiyle aynıdır.

Yine, rahatlatıcı bir dokunuşun ya da kucaklamanın endişeli şempanze ya da insan üzerindeki etkisi arasında doğrudan bir karşılaştırma yapabilirken maymunun ya da güven verici eylemi yapan insanın jestini yönlendiren motivasyonu araştırırsak mesele karmaşık bir hal alır. İnsanlar bencil olmayan güdülerle hareket etme yeteneğine sahiptir; birisi için gerçekten üzülebilir, teselli etme çabasıyla onun dertlerine ortak olmaya çalışabiliriz. Bu tür tamamen özgecil duygular muhtemelen şempanze toplumunda nadirdir ancak eminim ki bir anne, ailesinin bir üyesinin acı çekmesiyle içtenlikle ilgilenir ve bazen kardeşler de açıkça birbirlerine sempati duyarlar.

Ayrıca insanlar arasında ilgi olarak kabul edilen davranış her zaman özgecil güdülerden kaynaklanmayabilir.

Çoğumuz üzgün, ağlayan bir kişinin yanında huzursuz hissederiz. Özgecil anlamda onun için üzüldüğümüz için değil, davranışları kendimizi iyi hissetme duygumuzu bozduğu için onu sakinleştirmeye mecbur hissederiz. Çömelmiş, çığlık atan bir astın görüntüsü ve özellikle sesi benzer şekilde bir şempanzeyi tedirgin eder; durumu değiştirmenin en etkili yolu, karşı tarafı bir dokunuşla sakinleştirmesidir.

Şempanzelerdeki güven verme davranışıyla ilgili dikkate alınması gereken bir nokta daha vardır. Bu, sosyal tımar davranışının evriminde oynadığı olası roldür. Şempanze ve daha birçok başka hayvan için sosyal bakım, fiziksel temasın en huzurlu, rahatlatıcı ve dostça şeklidir. Bebek şempanzeler, annelerine çok yakın zaman geçirdikleri için asla fiziksel temasa aç kalmazlar. Daha sonra, büyüdükçe annelerinden ayrı diğer gençlerle oynayarak daha çok zaman geçirirler ve oyun tipik olarak oldukça fazla fiziksel temas içerir. Genç olgunlaştıkça giderek daha az oynar. Bunun yanı sıra ya annesi ve kardeşleriyle ya da yaşlandıkça diğer yetişkinlerle sosyal olarak bakım

yapmak için gittikçe daha fazla zaman harcar. Yetişkin bireyler arasındaki bir bakım seansı iki saate kadar sürebilir. Yaşlı Mr. McGregor felçli bacaklarıyla, tımarlanan bir grup erkeğe katılmaya çalışmak için altmış metre süründüğünde, sosyal bakıma duyulan bariz ihtiyaç gözler önüne serilmişti.

Bir şempanze tımarlanmak istediğinde genellikle seçtiği partnere yaklaşır ve onun tam önünde durur, ya başını hafifçe eğerek ona bakar ya da yüzünü başka tarafa çevirir ve böylece kalçasını gösterir. O halde, itaatini belli etmek isterken kullandığı jestler, uysalca kalçasını göstermesi, boyun eğici çömelme, tımar talep etmek için kullanılan duruşlardan türemiş olabilir mi? Eğer öyleyse, o zaman bu şekilde yaklaşan şempanzenin tepkisi, dokunma ya da okşama, aynı şekilde tımarlama modelinden türetilmiş olabilir. Gerçekten de bazı durumlarda baskın bir birey, bir astın boyun eğici duruşuna yanıt olarak elini uzattığında birkaç kısa tımar hareketi gerçekleşir. Böyle bir tepkinin yüzyıllar boyunca ritüelleşmiş olabileceğini varsaymak oldukça mantıklıdır. Bugün şempanze, itaatkâr arkadaşını tımarlamak yerine genellikle sadece sembolik bir şekilde kısaca dokunur.

İki şempanze, bir ayrılıktan sonra birbirlerini selamladığında davranışları genellikle aynı bağlamda iki insanın davranışlarına inanılmaz bir şekilde benzer. Şempanzeler yere eğilebilir veya çömelebilir, el ele tutuşabilir, öpebilir, kucaklayabilir, dokunabilir veya vücudun hemen hemen her yerine, özellikle de baş, yüz ve cinsel organlara dokunabilir. Bir erkek, bir dişiyi veya bir bebeği boynunun altına bastırabilir. Birçok kültürde insanlar bu hareketlerden birini veya birkaçını gösterir. Bir başkasının cinsel organına dokunmak veya tutmak bile bazı toplumlarda selamlaşmadır; aslında bu ritüel İncil'de anlatılır ama tam anlamı yerine sahabenin baldırına elini koymak olarak çevrilmiştir.

İnsan toplumlarında pek çok selamlama davranışı ritüelleşmiştir. Bir arkadaşını selamlarken gülümseyen ya da sokakta bir tanıdığının yanından geçerken başını eğen bir adam, diğerinin üstün bir sosyal statüye sahip olduğunu kastetmez. Yine de baş sallamak kesinlikle boyun eğme, secde gibi sembollerden, gülümseme de sinirli bir sırıtmadan kaynaklanıyor diyemeyiz. Bununla birlikte, çoğu zaman insan selamları, özellikle resmi durumlarda, selamlanan bireyin sosyal statüsünü açıklar.

Şempanzelerin çok çeşitli çağrıları vardır ve bunlar kesin olarak bilgi vermeye hizmet eder. Bir şempanze iyi bir yemek bulduğunda yüksek sesle havlar, civardaki diğer şempanzeler anında yiyecek kaynağının farkına varır ve ona katılmak için hemen gelir. Saldırıya uğrayan bir şempanze çığlık atar ve bu, annesini veya bir arkadaşını uyarabilir, her ikisi de yardımına koşabilir. Endişe verici ve potansiyel olarak tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalan bir şempanze tüyler ürpertici *waaaa*sını bağırır ve diğer şempanzeler yine neler olduğunu görmek için olay yerine koşabilir. Bir vadiye girmek ya da bir yiyecek kaynağına doğru hücum etmek üzere olan bir erkek şempanze ıslık çalar, diğer bireyler grubun başka bir üyesinin gelmekte olduğunu fark eder ve gelenin kim olduğunu anlayabilir. Bizim kulağımız için en klasik şempanze sesi, nefes nefese bir sestir. Bu önemlidir çünkü özellikle *pant-hoot*[5] topluluğun dağınık grupları arasındaki teması sürdürmeye hizmet eden çağrıdır. Şempanzeler kesinlikle gruplarındaki bireyleri tanıyabilir; mesela bir anne, yavrusunun çığlığını bilir. Muhtemelen bir şempanze, tanıdıklarının çoğunun çağrılarını tanıyabilir.

Şempanze çağrıları bazı durumlar ve bireyler hakkında temel bilgileri iletmeye hizmet etse de konuşma diliyle karşılaştırılamaz. İnsan, sözcükler aracılığıyla soyut fikirleri iletebilir; o

5 Şempanzelerin yüksek sesli, yapısal olarak karmaşık bir seslendirmesidir. (e.n.)

sırada orada bulunmak zorunda kalmadan başkalarının deneyimlerinden yararlanabilir; akıllı planlar yapabilir. Yine de duygusal alışverişte bulunduklarında çoğu insan şempanze tipi eski jest iletişimine geri döner; tezahürat, coşkuyla kucaklaşma, el çırpma gibi. Ve bu durumlarda sözcükleri de kullandığımızda onları genellikle bir şempanzenin bağırdığı gibi kullanırız –sadece o anda hissettiğimiz duyguyu iletmek için. Bir sevgili, içini dolduran tutkuyu anlatmak için defalarca, "Seni seviyorum, seni seviyorum!" diye bağırır ama bir yandan da okşar ve sarılır. Şaşırdığımızda, "Vaav" veya "Vay!" gibi anlamsız sözler söyleriz. Kızgın olduğumuzda kendimizi küfürler ve diğer anlamsız kelimelerle anlatırız. Sözcüklerin duygusal düzeydeki bu kullanımı, tıpkı şempanzelerin homurdanmaları ve yuhalamaları gibi hitabetten, edebiyattan, zekice konuşmalardan farklıdır.

Son zamanlarda şempanzenin insanlarla oldukça sofistike bir şekilde iletişim kurabildiği kanıtlanmıştır. Amerika'da genç bir şempanzeyi sağırların onayladığı işaret dilini kullanma konusunda eğiten Allen ve Beatrice (Trixie) Gardner adında iki bilim insanı vardır. Gardner'lar, jest ve mimikler *şempanze* iletişim kalıplarının bu kadar önemli bir yönünü oluşturduğundan şempanzeye işaret dili öğretmenin sesli kelimeleri öğretmeye çalışmaktan daha uygun olabileceğini düşündüler.

Washoe, bebeklikten itibaren devamlı insan arkadaşlarla çevrili olarak büyütüldü. Bu insanlar en başından beri Washoe'yle iletişimdeydi. Ayrıca şempanzenin yanındayken birbirleriyle işaret diliyle iletişim kurdular. Çıkardıkları tek ses kahkaha, şaşkınlık ve Washoe'nin kendi seslerinin taklidi olan şempanze seslerine benzer seslerdi.

Deneyleri inanılmaz derecede başarılı oldu. Beş yaşındaki Washoe, çoğu tek bir kelime yerine kelime kümelerini ifade eden üç yüz elli kadar farklı sembolü anlayabilir ve ayrıca yak-

laşık yüz elli tanesini doğru kullanabilir hale geldi. Gardner'lar Washoe'nin dili baştan savma kullanmasına izin verdiği için eleştirildi çünkü Washoe'ye bazı işaretler, kendi hareketlerinden birine benziyorsa asıl anlamından biraz farklı bir biçimde öğretildi. Bazıları da Washoe küçükken iradesiyle değişti. İlginç bir şekilde, Washoe'nin uyarlamalarının küçük insan çocuklarının kullandıklarıyla tamamen aynı olduğu ortaya çıktı. Başka bir deyişle, sağır ve dilsiz bir çocuğun "bebek konuşmasını" temsil ediyorlardı. Bunların birçoğu Washoe büyüdükçe düzeltildi.

Washoe'yle tanışmadım ama onun performansını gösteren bir film gösterimi izledim ve tuhaftır ki en çok onun yaptığı bir hatadan etkilendim. Bir çuvaldan çıkarılan bir dizi nesneyi birbiri ardına adlandırması istendi. Doğru isimleri çok hızlı bir şekilde işaretlerle anlattı ama zeki bir köpek de örneğin bir kâseyi iki çizikle, bir ayakkabıyı tek çizikle ilişkilendirmeyi öğrenebilir. Öte yandan, Washoe'ye sonra bir fırça gösterildi ve o da tarak işareti yaptı. Bu benim için çok önemliydi. Bu, küçük bir çocuğun yapabileceği türden bir hatadır; bir ayakkabıya terlik, bir tabağa kâse diyebilir ama bir ayakkabıya asla tabak demez.

Belki de Gardner'ların en büyüleyici gözlemlerinden biri, Washoe'ye ilk kez aynaya bakarken işaret dilinde, "Bu kim?" diye sorduklarında o zamana kadar aynalara aşina olan Washoe'nin, "Ben, Washoe" diye karşılık vermesiydi.

Bu, bir bakıma uzun zamandır bildiğimiz bir gerçeğin bilimsel bir kanıtıdır: Şempanzenin "benliğin" ilkel farkındalığına sahip olduğu. Kuşkusuz buna inanmamayı tercih edecek insanlar var çünkü insanın alet yapan tek varlık olduğu şeklindeki eski fikirden bile daha sağlam köklere sahip olan, hayvanlar âleminde yalnızca insanın özbilince sahip olduğu düşüncesidir fakat bu aslında rahatsız edici olmamalıdır. Yakın zamanda, ancak şempanzelerin ve insanların davranış benzerliklerini

gerçekten anlayarak, insanların ve şempanzelerin nasıl *farklılaştığını* anlamlandırabileceğimizi fark ettim ve ancak o zaman, biyolojik ve ruhsal bir sakatlığı inceleyerek insanın benzersizliğinin tam kapsamını gerçekten takdir etmeye başlayabiliriz.

İnsan, şempanzenin yeni yeni aydınlanmaya başlayan farkındalığından oldukça farklı bir şekilde kendisinin farkındadır. Aynada gördüğü bedenin *ona* ait olduğunun, saçlarının ve ayak parmaklarının kendisine ait olduğunun, bir olay olursa korkacağının, sevineceğinin, üzüleceğinin şuurunda değildir sadece. İnsanın Benlik farkındalığı, etten bir bedenin ilkel farkındalığının yerini alır. İnsan, varlığının gizeminin ve etrafındaki dünyanın ve üstündeki kozmosun bir açıklamasını talep eder. Böylece insan yüzyıllardır bir Tanrı'ya tapmış, kendini bilime adamış, mistik kisvesi altında gizem çözmeye çalışmıştır. İnsan, kendisinden başka şeylerle meşgul olmak için neredeyse sonsuz bir kapasiteye sahiptir: Kendini bir amaca feda edebilir, başkasının sevinçlerine veya kederlerine dalabilir, derinden ve bencil olmayan bir şekilde sevebilir. Bir şempanzenin kendisini aynada tanıyabilmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Peki ya bir şempanze, bir katedral orgundan Bach'ın müziğini duyduğunda gözyaşı dökerse?

Bilim insanları uzun süren hakikat arayışlarında insanın, Tanrı'ya ve ruha olan kadim inancı için bir fikir alanı sağlayamadı. Yine de gecenin sessizliğinde ya da tek başına gün doğumunda, bir kez bile olsa "tüm bilinci aşan" bir aydınlanma yaşamamış kim vardır? Ve ruhun ölümsüzlüğüne inanan bizler için hayat aslında ne kadar zengindir. Evet, insan kesinlikle şempanzeyi gölgede bırakıyor. Yine de şempanze, insanın anlaşılması için çok büyük öneme sahip bir yaratıktır. Tıpkı bizim onu gölgede bıraktığımız gibi, şempanze de diğer tüm hayvanları gölgede bırakır. Oldukça karmaşık sorunları çözme yeteneğine sahiptir, çeşitli amaçlar için aletler kullanabilir ve yapabilir, sosyal yapısı ve arkadaşlarıyla iletişim yöntemleri fazlasıyla de-

taylıdır ve öz-farkındalığın başlangıçlarını gösterir. Şempanzenin bundan kırk milyon yıl sonra nasıl olacağını kim bilebilir? Onun yaşamasına izin vermemiz, en azından ona gelişmesi için bir şans vermemiz hepimizin derdi olmalıdır.

20

İNSANIN ACIMASIZLIĞI

Dikenli ok etine saplanırken Flo yalpaladı ve sendeleyerek bir dala tutundu. Flint korku içinde çığlık atarak ona sarıldı ve annesinin yarasındaki kan yavaşça yüzüne aktı. Hareket edemeyen, seslenemeyen Flo'yu izlerken Flint, elini indirdi ve kana inanamıyormuş gibi baktı. Sonra Flo ağır çekimde düştü – aşağı, aşağı, daha aşağı... Flint bir deniz salyangozu gibi, annesinin ölmekte olan vücuduna hâlâ tutunuyordu ve baş döndürücü bir gümbürtüyle birlikte yere çarptılar.

Abanoz suratında beyaz dişleri parıldarken sırıtan insan maskesi yaklaşırken Flo son bir sarsıntıyla düştü ve sonra hareketsiz kaldı. Çığlık atan, direnen, ısıran Flint rutubetli, kötü kokulu çuvalın içine itildi; aşağı, aşağı, daha aşağı. O karanlıkta bile adamın kara gölgesini görebiliyordum...

Yüzümde battaniyeyle soğuk terler içinde uyandım. Kâbus o kadar canlıydı ki tekrar uyuyamadım. Evet, bir kâbustu ancak Batı ve Orta Afrika'nın bazı bölgelerinde devamlı gerçekleşen bir kâbus. Birçok bölgede şempanze eti çok değerli bir yiyecektir ve et pazarında annelerinin dilimlenmiş bedenlerinin yanına bağlanan, besi için satışa sunulan ve protein açlığı çeken Afrikalılar tarafından satın alınıp, beslenip tüketilen bebek şempanzelerin

korkunç hikâyeleri vardır. Ayrıca şempanze bebekleri, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tıbbi araştırma laboratuvarları tarafından büyük talep görüyor ve Tanrı affetsin ki onları da bu şekilde, yani annelerini vurarak yakalıyoruz. Ölümcül yaralar alarak ormanın yoğun üst örtüsünden kaçan anneler öldüğünde, ölüme mahkûm nice bebekler öksüz kalıyorlar. Hem vurularak hem de yere çakılarak hayatta kalan nice bebek, yakalandıktan sonraki ilk birkaç gün içinde paramparça ve kimsesiz bir şekilde ölüyor. Batı'ya götürülen her canlı yavru için ortalama altı yavrunun hayatını kaybettiğini tahmin ediyorum.

Bugün şempanzenin üzerine yayılan bir gölge daha var: Tarım ve ormancılığın yaygınlaşmasıyla şempanzelerin hayatları kadar yaşam alanları da tehdit ediliyor. Tarıma yer açmak için ormanlar kesiliyor ve daha iyi kereste ağaçlarına daha fazla yer bırakmak için yiyecek ağaçları zehirleniyor. Dahası, şempanzeler insanın tüm bulaşıcı hastalıklarına karşı hassas olduğundan popülasyonları yeni insan yerleşimlerinin yakınında olduğu her yerde, maymunlar salgın hastalıklar nedeniyle tehlike altındadır.

Neyse ki, bazı insanlar vahşi doğada şempanzeleri tehdit eden tehlikelerin farkına varıyorlar. Uganda ve Tanzanya'nın ilerici hükümetleri, şempanze popülasyonlarına koruma sağlıyor ve yakın tarihli bir uluslararası koruma toplantısı bu maymunları, korunmaya ihtiyaç duyan, nesli tükenmekte olan türler listesine koymayı kabul etti. Araştırmalar için şempanze kolonileri kurma programları oluşturuluyor. Tabii bu koloniler şempanzelerin esaret altında yaşayıp çoğalacakları bir ortam olacak. Bu amaçla büyük ve başarılı koloniler kurulabilirse, buradan alınarak kullanılan şempanzeler vahşi popülasyonlar üzerindeki sürekli yükü hafifletmeye yardımcı olacak. Şempanze, vahşi doğada yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan birçok türden yalnızca biridir ama sonuçta o, yaşayan en yakın akrabamız ve torunlarımız büyüdüğünde şempanzelerin sadece

hayvanat bahçesinde ve laboratuvarda yaşamaları trajik olurdu. Bu gerçekten ürkütücü bir düşünce çünkü esaret altındaki şempanzelerin çoğu, vahşi doğada gayet iyi tanıdığımız muhteşem yaratıklardan bir hayli farklıdır.

Günümüzde birçok hayvanat bahçesi, eski moda beton ve parmaklıklı hücrelere hapsedilmiş pek çok maymun olmasına rağmen şempanzelerini oldukça geniş kapalı alanlarda, gruplar halinde sergilemeye başlıyor. Bir yaz, hayvanat bahçesinde iki yaşlı şempanze tanıdım; bir erkek ve bir dişi. Çelik bir kapıyla ayrılmış iç ve dış bölümleri olan çok küçük bir kafese yerleştirildiler. O yaz hava çok sıcaktı ve bölme kapısı kapalı olarak dışarıda tutulmalarına rağmen güneş yukarıdayken ve beton dokunulmayacak kadar ısındığında tente yoktu. Şempanzelerin oturacak dalları yoktu, sadece her seferinde birinin oturabileceği çok küçük bir ahşap raf vardı. Hava sıcakken bu rafta oturan hep erkekti. Günde sadece iki kez besleniyorlardı; bir kez sabahın erken saatlerinde ve bir kez de öğleden sonra. Su kaynakları normalde sabah saat ona kadar biterdi ancak yenilenmezdi.

Onları izlerken asmaları, yumuşak zemini, dallardaki sallanmayı, annelerinin bedenine sımsıkı sarılarak ormanda koşmayı unutmuş olmalılar diye düşündüm. Şimdiye kadar muhtemelen tek zevkleri yemekti ama sulu böceklerden, taze etleri avlamaktan zevk alamıyorlardı ve bir daha asla güneşte olgunlaşmış meyveleri yemek için serin bir orman ağacına tırmanamayacaklardı. Ayrıca doğası gereği gün boyunca ara sıra yemek yemeyi seven hayvanlar için öğünler arasındaki aralığın ne kadar olması gerektiğinden haberleri yoktu. Beslenme dışında, birbirlerini veya kendilerini kayıtsızca tımarlamaktan başka yapacak işleri yoktu. Bu ikisi birbirlerinden bir dakika bile kaçamadılar; erkek, erkek arkadaşlığının rahatlığı içinde asla rahatlayamaz ve kadın, erkek toplumundan uzaklaşamazdı.

Böyle bir hayvanat bahçesindeki bir şempanze muhtemelen yıllarca hapiste olan ve kurtulma umudu olmayan bir insana benzer. Şempanzenin biraz daha büyük bir grubun parçası olabileceği ve daha büyük bir beton muhafazaya sahip olabileceği daha iyi bir hayvanat bahçesinde bile şempanze, Gombe Çayı'nda tanıdığımız şempanzeden oldukça farklı bir yaratıktır. Hayvanat bahçesi şempanzesi, son derece uyumlu bir sosyal grupla birlikte çok geniş, yaratıcı bir koruma alanında olmadığı sürece vahşi muadilinin sakin haysiyetine, bakışlarındaki dinginliğe veya bireyselliğe sahip değildir. Tipik olarak, davranışlarında tuhaf klişeler geliştirir. Yürürken bir elini yana doğru hafifçe döndürebilir; her zaman aynı eli, her zaman aynı tarafa döndürür. Kafesinin dar alanında ayaklarını sürüyerek dolaştıktan sonra kapısının demir çerçevesine hep aynı yerden, aynı şekilde, aynı ritimle çarpabilir. Vahşi erkek şempanzenin muhteşem ve etkileyici tehdit gösterisinin acınası bir kalıntısı.

Çoğu insan sadece hayvanat bahçesine veya laboratuvar şempanzesine aşinadır. Bu, hayvan bekçileri veya araştırmacıları gibi şempanzelerle yakından çalışan kişilerin bile bir şempanzenin *gerçekte* ne olduğu hakkında hiçbir fikri veya takdiri olamayacağı anlamına gelir. Belki de bu yüzden pek çok bilimsel laboratuvar, şempanzeleri korkunç koşullarda tutuyor. Şempanzeler çoğunlukla küçük metal parmaklıklı hücrelerde barındırılıyor ve her gün yeni ve genellikle ürkütücü ya da acı verici bazı şeyleri –deneyleri– beklemekten başka yapacak bir şeyleri yok.

Fizyologlar ve biyokimyacılar tarafından yapılan son çalışmalar biyolojik olarak –kromozomların sayısı ve biçimi, kan proteinleri, bağışıklık tepkileri, DNA veya genetik materyal ve benzeri açılardan– şempanzelerin insanlara son derece yakın olduğunu göstermiştir. Bizimle gorillerden daha yakın akrabalar. Şempanzelerle genetik materyalimizin yüzde doksan dokuzunu paylaşıyoruz. Bu benzerlikten dolayı tıp bilimi, çeşitli

insan hastalıklarına çare ve aşı arayışında şempanzelerin canlı bedenlerinden yararlanır.

Elbette şempanzeler ve insanlar arasında davranışsal, psikolojik ve duygusal benzerlikler de vardır. Bu açılardan, benzerlikler o kadar çarpıcıdır ki ciddi bir etik soruyu da gündeme getirir: Bize bu kadar yakın bir hayvanı –üstelik evleri olan Afrika ormanlarında son derece tehlikede olan bir hayvanı– tıpta insan ikamesi olarak kullanmakta haklı mıyız?

Uzun vadede bilim insanlarının, insan hastalıklarını keşfetmenin ve herhangi bir canlı hayvanın kullanımına bağlı olmayan tedavileri ve aşıları test etmenin yollarını bulacağını umuyoruz. Halihazırda bu yönde bir dizi adım atılmıştır ancak alternatifler bulunana kadar tıp bilimi, insan ıstırabına karşı savaşta şempanzeler de dahil olmak üzere hayvanları kullanmaya devam edecek ve ne yazık ki, şempanzelerin kullanıldığı biyomedikal laboratuvarlarının çoğunda koşullar yeterli olmaktan uzaktır; bazı durumlarda koşullar bence suç teşkil ediyor. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde şempanzeler genellikle ayrı ayrı barındırılır; bir şempanze bir kafeste tutulur, standart minimum boyutu yaklaşık bir buçuk metreye bir buçuk metre genişliğinde ve iki metre yüksekliğindedir. Kafes büyüklüğü için federal gereksinimler vücut büyüklüğüne bağlı olduğundan, en aktif olan yavru şempanzeler genellikle en küçük kafeslere kapatılır ve kafesler kasvetli ve sıkıcıdır, şempanzelerin burada yapacak hiçbir şeyleri yok. Bu koşullar, bugün en azılı suçluları hapsettiğimiz koşullardan daha kötü.

Kendi amaçlarımız için şempanzeleri kullanmaya devam edeceksek bu şartları iyileştirmek için mücadele etmemiz gerekiyor. Şempanze, laboratuvarda onur konuğu olmalıdır. Yaşam alanı geniş olmalı; çekici ve lezzetli yiyeceklerle can sıkıntısını giderecek ekipmanlar sağlanmalıdır ve her şeyden önce, refa-

katçilerle birlikte barındırılmalıdır. Bakıcılar sabır, anlayış ve şefkat özelliklerine göre seçilmelidir.

Bazen laboratuvar şempanzelerinin çoğunun durumunu iyileştirmenin tek yolunun, onların bakımından sorumlu olanları Gombe şempanzelerini görmeye götürmek olduğunu düşünüyorum.

21

AİLEYE SONSÖZ

Ağustos 1970

Gombe'deki uzun süreli araştırmamızın sonucu olarak şempanze davranışının ayrıntılı olarak anlaşılması, insanın kendini daha iyi anlamasına yardımcı olacaktı. Hugo ve ben buna ikna olmuştuk. Öte yandan, her yıl çalışmalarımıza devam etmemizin tek nedeni bu değildi; biz bireysel olarak da şempanzelerle ilgileniyoruz. İlk olarak küçük bir bebekken tanıdığımız Fifi'nin, çocuklarına nasıl bakacağını bilmek istiyoruz; Flo'nun büyükanne olmak için hayatta kalıp kalmayacağı ve eğer yaşarsa Fifi'nin bebeğine nasıl tepki vereceğini öğrenmek istiyoruz. Annesi öldüğünde Flint'in başına neler gelecek? Figan bir gün baskın bir erkek olacak mı? Aslında insanı heyecan verici bir romanı sonuna kadar okumaya sevk eden sebeplere benzer nedenlerle şempanzeleri gözlemlemeye devam etmek istiyoruz.

Bu günlerde Gombe'de çok fazla zaman geçiremiyoruz çünkü bizim de bir çocuğumuz var ve daha önce de belirttiğim gibi şempanzelerin küçük insan yavrularını avladıkları biliniyor. Kendi oğlumuz küçük Hugo –Grublin ya da Grub olarak da bilinir– çok küçükken onu bir binanın içinde, gözlem alanında bir beşikte tuttuk. Rodolf, Humphrey ve genç Evered tüyleri di-

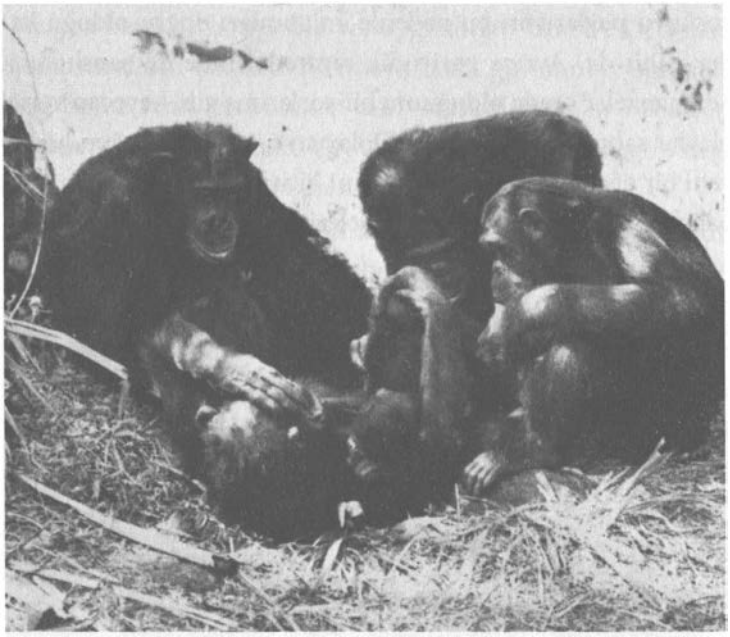
ken diken, ağızları sımsıkı kapalı ve vahşi bir halde pencerelerden içeri bakıp parmaklıkları salladığında şansları olsa Grub'u yakalayacaklarını biliyorduk. Bunun için onları suçlayamazdık; şempanzeler, maymun toplumundan ziyade insan toplumunda büyüdüğü takdirde, şempanze bebeklerine olduğu kadar insanlara karşı da hoşgörülü ve saygılıdırlar. Gombe Deresi'nde şempanzelerin tahammül etmeyi, hatta güvenmeyi öğrendikleri beyaz tenli maymunlar yani yetişkin insanlar bebeklerle ilişkilendirilmez. Rodolf, Grub'u benim değerli bebeğim değil, sadece baştan çıkarıcı bir yemek olarak görüyordu.

Grub büyüdüğünde artık onu bebek beşiğinde tutamazdık. bu yüzden şempanzelerin nadiren gezindiği sahilde büyük bir kafes inşa ettik. Bu kafes çimlerle kaplı prefabrik bir eve bağlı, serin ve havadardı. Hugo ya da ben onunla birlikteyken Grub beyaz kumlu sahilde koşabilir ve ışıltılı gölde yüzebilirdi ancak ikimizin de şempanzelerle işi varsa o zaman Grub, ona bakan iki Afrikalıyla birlikte, güvenli bir yerde kalırdı: orası da kafesti. Grub, Gombe'de çok mutlu. Sürekli olarak herkese buranın dünyadaki en sevdiği yer olduğunu söylüyor. Bu bir şans çünkü yakın gelecekte Hugo ve ben oraya daha kalıcı bir şekilde dönmeyi planlıyoruz. Son birkaç yıldır Hugo, büyük Afrika etoburları üzerine bir çalışma yapıyor; Hugo'nun her zaman şempanze araştırmalarına dahil olması gibi, ben de bir süreliğine onun projesine dahil oldum. Evlendiğimiz andan itibaren Hugo ve ben elimizden geldiğince birlikte çalışacağımıza söz verdik çünkü düşünce tarzımıza göre, hayatta benzer ilgi alanları ve hedefleri olan iki kişi, evliliğin zenginliğinden sonuna kadar yararlanır. Böylece bir süre sırtlanları izledim ve bu deneyim bakış açımı genişletmeme yardımcı oldu, şempanzeleri yeni bir gözle görmemi sağladı ve davranışlarına ilişkin yorumlarıma katkıda bulundu.

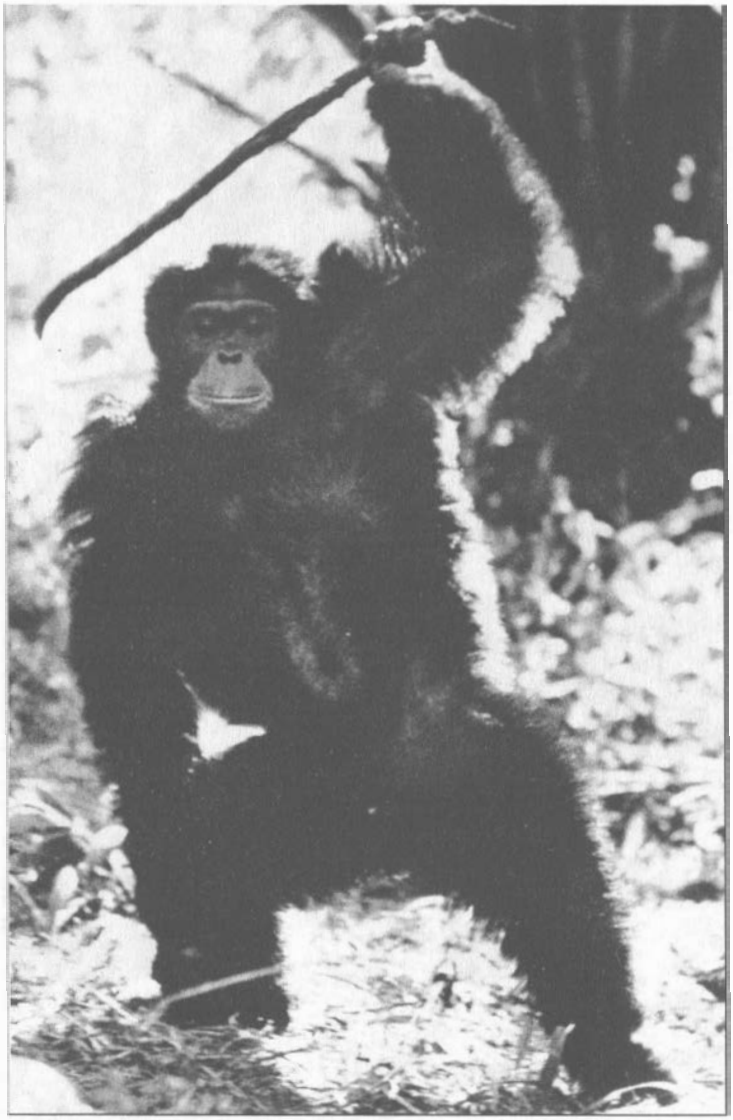
Aylardır Gombe'den ayrı kalmama rağmen tabii ki öğrencilerimiz sayesinde kayıtlarda bir aksaklık olmadı. Bir şeyi duymakla ona gerçekten tanık olmak hiçbir zaman tam olarak aynı şey değildir ama yine de heyecan vericidir ve Gombe Çayı'nda çalışan çoğu insan, bireysel olarak şempanzelere duyduğumuz coşkuyu paylaşıyor; bu nedenle anlatımları doğru olduğu kadar canlı da. Ayrıca periyodik ziyaretlerimde de şanslıydım. Şempanzeler orada olduğumu biliyorlarmış gibi heyecan verici olaylar sahneliyor gibiydiler. Dolayısıyla orada kaldığım her ay yeni bir efsane doğuyor. Hikâyemi bitirmeden önce bu kitapta bahsedilen şempanzelerin hikâyelerini toparlamak istiyorum.

Ergen erkekler genellikle yetişkin tımarlanma seanslarına katılmaktan endişe duyarlar.

Tecrübeli bir anne, diğer şempanzelerin yeni doğan bebeğini incelemesine izin veriyor.

Faben aynada yansımasını görüp bir sopa sallıyor.

Faben muz kutusuna yaklaşan babuna taş attı.

Figan yaşlı babun Job'la oynamaya çalışıyor.

Olio'nun bebeği, çocuk felci salgınının ilk kurbanıydı.

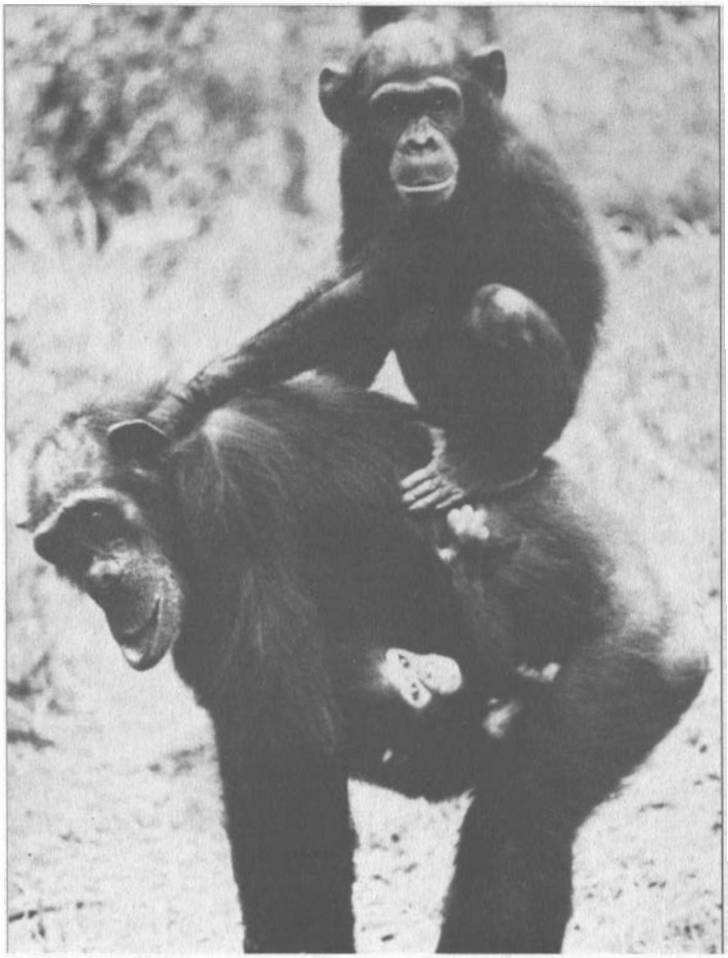
Sniff annelerinin ölümünden sonra kardeşini evlat edindi.

Baskın erkek Mike, Leakey'e bir parça et için yalvarıyor.

Ormanda, Grub'la birlikte.

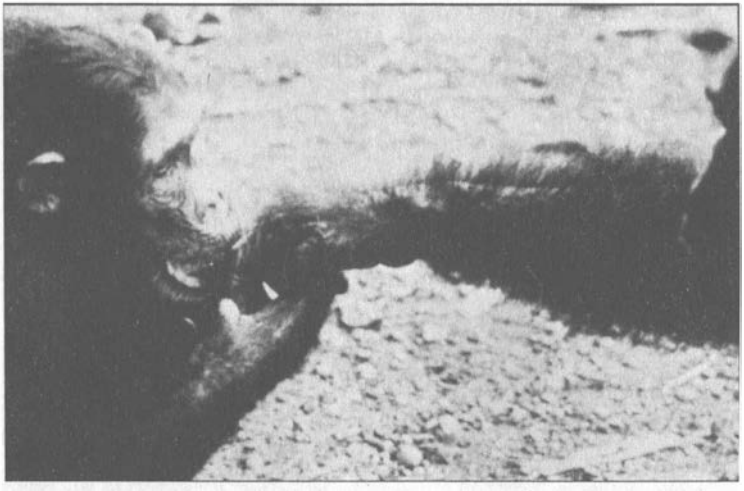
Flo, Flint, ve Flame. *Fotoğraf: Patrick McGinnis*

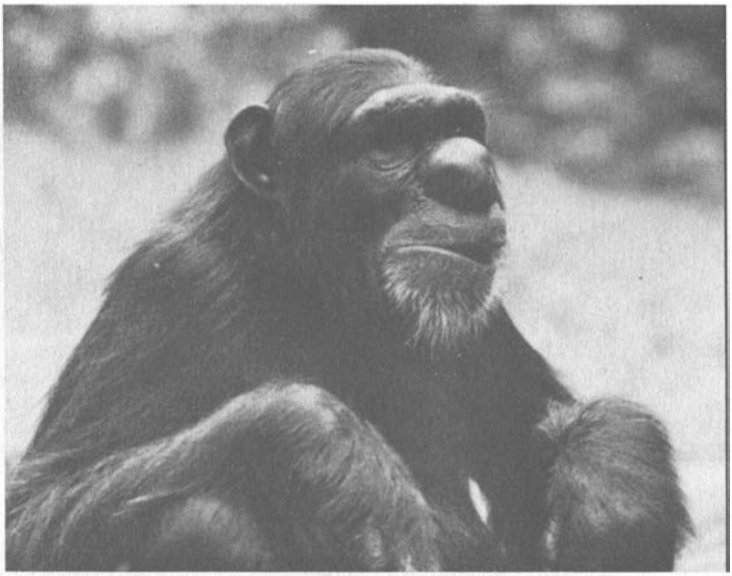
Flo ve Fifi ani bir sesten ürktü.

Fiziksel temas iki el arasında olsa bile güven vericidir.

Melissa itaat ederek J.B.'nin onaylayan elini öpüyor.

Gilka mantar hastalığına yakalandıktan 18 ay sonra.

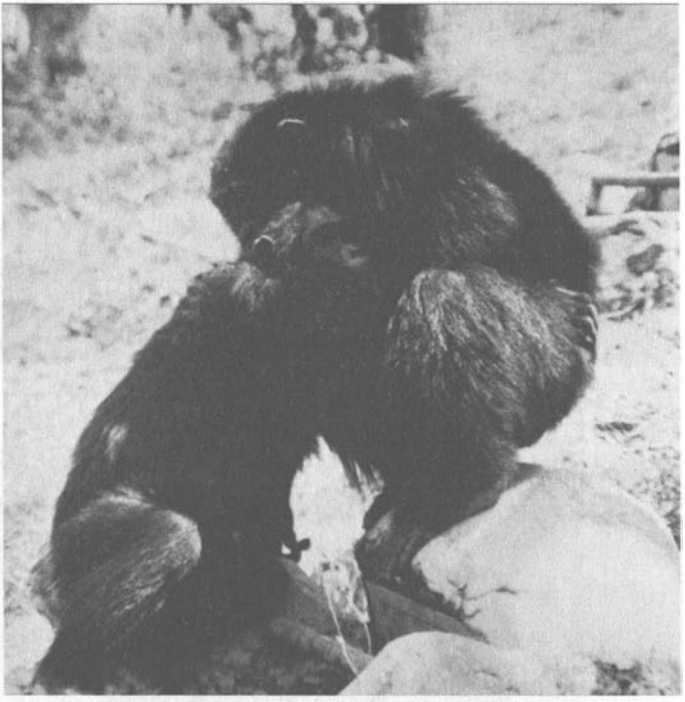

İtaatini gösterirken.

Rodolf bir dişiye önce saldırıyor, sonra onu onaylıyor.

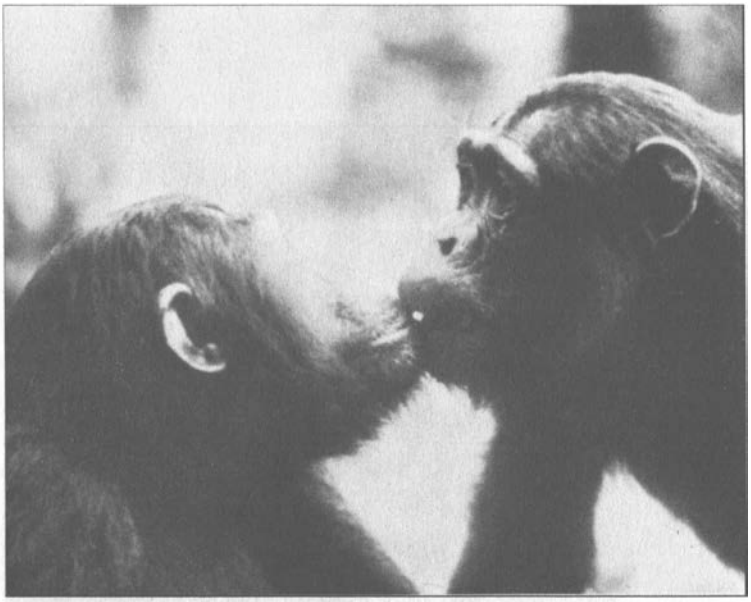

Şempanzeler selamlaşırken sarılıyor.
Fotoğraf: Patrick McGinnis

Flo ve Flame.

Telif: National Geographic Vakfı

Öncelikle Olly ve ailesine ne olduğunu anlatayım. Çocuk felci salgınında yavrusunu kaybettikten tam bir yıl sonra ihtiyar Olly'nin bir bebeği daha oldu. Yavru iki ay erken ve ölü doğdu ve Gilka bir kez daha kardeşsiz kaldı. Olly ortadan kayboldu ve altı ay sonra sonunda onun öldüğünü kabullenmek zorunda kaldık. Sadece yedi yaşındaki Gilka, vaktinin çoğunu kendi başına dolaşarak ve annesiyle yürüdükleri yollarda gezerek geçirdi.

Olly'nin ölümünden kısa bir süre sonra Gilka'nın burnunda tuhaf bir şişlik oluştu. İlk önce canı yanıyor gibiydi çünkü başka bir şempanze onunla oynamak istediğinde aniden geri çekiliyor, gözlerini acı çekiyormuş gibi sımsıkı kapatıyordu. Haftalar geçtikçe şişlik artık acımıyor gibiydi ama büyümeye

devam ediyordu. Gilka artık burnundan nefes alamayana kadar düzenli olarak büyüdü. Şişliği ilk fark etmemizden bir yıl sonra Gilka'nın tüm yüzü korkunç bir şekilde deforme olmuştu, burnu devasa ve yamru yumru bir çıkıntıya dönüşmüştü. Alnının her iki yanında ve ortasında birer tane küçük şişlik daha belirmişti.

Hugo ve ben oldukça uzun bir aradan sonra Gombe ziyaretlerimizden birini yaptığımızda, Gilka'nın görünüşü bizi dehşete düşürdü. Uzun ipeksi saçları, solgun, kalp şeklindeki yüzü ve küçük sivri beyaz sakalıyla en güzel gençlerden biri olan Gilka, cüzzamlı gibi, grotesk bir cüceye benziyordu. Büyümenin kanserli olduğuna ve çok yakında öleceğine ikna olduk.

Durumun fotoğraflarını çeşitli doktor arkadaşlarımıza gösterdik ve uzun tartışmalardan sonra, yapabileceğimiz bir şey olmadığını üzüntüyle anlamamıza rağmen, en azından şişliğin sebebini bulmaya karar verdik. Gilka'yı önce sakinleştirmek, sonra da uyuşturmak için kullanılan yöntemleri burada anlatmamın gereği yok. Tanınmış veterinerler Sue ve Tony Harthoorn ile Profesör Douglas Roy ve Dr. Bradley Nelson'ın yardımıyla Gilka'nın rahatsızlığının bir mantar hastalığı olduğunu keşfettik ve şu anda antibiyotiklerle tedavi ediyoruz. Onu uyuşturup yakalama operasyonumuza rağmen Gilka insanlara olan güvenini kaybetmedi ve öğrencilerimiz dağlarda onu takip etmekte hiç zorluk çekmiyorlar.

Hepimiz tüm kalbimizle Gilka'nın iyileşeceğini umuyoruz. Bir kere, onu çok seviyoruz. Ayrıca o ve Evered, ilişkilerini uzun süredir ayrıntılı olarak inceleyebildiğimiz çok az sayıda kardeşlerden ikisi. Olly'nin ölümünden yaklaşık üç yıl önce iki çocuğu arasında çok az temas olmuştu ancak annelerini kaybettikten sonra iki kardeş çok daha yakın görünüyorlar. Çoğu zaman ikisi birlikte dolaşıyorlar. Dahası, birbirlerini tımar et-

mek için epey zaman harcıyorlar. Oysa Evered'den küçük arkadaşları Gilka'yı neredeyse hiç tımarlamıyor.

Gilka ve Evered arasındaki bu dostluğun yıllarca devam edip etmeyeceğini tahmin edemeyiz. Marina'nın çocukları Pepe ve Miff de annelerinin ölümünü takip eden yıl boyunca sık sık birlikte dolaştı ancak sonra birbirlerinden giderek uzaklaştılar. Ne yazık ki Pepe, küçük kardeşi Merlin'in ölümünden sonra yalnızca bir yıl yaşadı ve Miff, on ila on bir yaşlarındayken bir kızı olana kadar Marina'nın ailesinden hayatta kalan tek kişi olarak kaldı. Bebeğini idare edişine hayran kaldık. İzlediğimiz diğer yeni annelerin hepsi, bebeğinin doğumundan sonra en az birkaç gün boyunca biraz garip ve kararsızdı. Örneğin, Melissa oldukça sersemlemiş görünüyordu ama Miff, bebeğini çok doğal bir şekilde kabul etti; ona yaşlı ve deneyimli Flo'nun son bebeğine gösterdiği ilgiyi gösterdi. Miff'in küçük, öksüz erkek kardeşiyle yaşadığı deneyimin ona bu ekstra özgüveni sağlayıp sağlamadığını tabii ki merak ediyoruz.

Birkaç yıl boyunca, önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, yetişkin erkek çiftleri arasındaki bazı yakın dostlukların arkasında bir kardeş ilişkisinin yattığını bir ihtimal olarak değerlendirdik; bu nedenle özellikle Flo'nun büyük oğulları Faben ve Figan arasındaki ilişkinin gelişimini takip etmek için can atıyorduk. Her ikisi de ergenlik çağındayken çoğu kez birlikte oynarlardı fakat Faben, küçük kardeşine karşı oldukça sert davranma eğilimindeydi. Faben yaklaşık on üç yaşında sosyal açıdan olgun bir erkek olduğunda, Figan'la etkileşimi neredeyse tamamen bıraktı. Hugo ve ben, erkekler arasındaki arkadaşlıklarla ilgili teorimizi sorgulamaya başladık.

Faben'in muhteşem bir fiziği vardı ve olgun bir erkek olarak ilk yılında, genellikle dik bir duruşla yaptığı tehdit gösterileri mükemmeldi. Daha sonra çocuk felcine yakalandı ve sağ kolu-

nu tamamen kullanamaz hale geldi. O zamana kadar, küçük erkek kardeş olarak Figan her zaman Faben'in hâkimiyetindeydi ama statüsünü iyileştirmek için Faben'in sakatlığından neredeyse anında yararlanması, Figan'ın kendine özgü zekâsının tipik bir örneğiydi.

Faben işe yaramayan koluyla ortaya çıktıktan sonraki ilk birkaç gün, Figan ona özel bir ilgi göstermiyor gibiydi. Ardından ağabeyini kasten taciz etmeye başladı. Buna ilk şahit olduğumda Faben bir ağaçta sessizce oturmuş kendini tımarlıyordu. Figan gözlerini ona dikti, yavaşça gelip ağaca tırmandı ve abisinin olduğu dalı çılgınca sallamaya başladı ve o ana kadar çok da umursamayan Faben çığlık atmaya başladı. Faben daha felçli hayata alışamamıştı ve birkaç dakika içinde ağaçtan düşmüştü bile. Sonraki günlerde iki kez daha Figan, aynı şekilde Faben'e gösteride bulundu. Bundan sonra ağabeyin tavrı dikkate değer bir değişikliğe uğradı. Bir dahaki sefere Faben, Figan'ın yaklaştığını görünce, itaatkâr bir şekilde homurdanarak ona doğru koştu. Figan orada öylece oturdu ve ağabeyi önünde çömeldiğinde güven verircesine başını okşadı.

Bu durum bir süre devam etti ama Faben engeline alıştı. Başından itibaren tamamen dik yürüyebilmiş, böylece felçli kolunun yerde sürünmesini engellemişti. Bu insansı yürüyüşte gittikçe uzmanlaştı. Kısa süre sonra yetişkin erkek gruplarına oldukça uzun mesafeler boyunca ayak uydurabildi ve ağaçların arasından sallanırken eski çevikliğini yeniden kazanmaya başladı. Ayrıca hücum gösterileri eski ihtişamını yavaş yavaş geri kazandı. Figan, ağabeyindeki bu fiziksel gelişmeyi fark etmiş olmalı ki, geçici olarak Faben'in yolundan epeyce uzaklaştı. İki yıl sonra, ikisi etkileşime girdiğinde Figan'ın ağabeyine hükmedebildiğine dair hiçbir işaret yoktu.

Figan sosyal olarak olgun bir erkek mertebesine terfi etti-

ğinde ergenliklerinden beri ilk kez iki erkek kardeş arasında artan bir dostluk fark ettik. Sık sık birlikte seyahat ettikleri gözlemlendi ve ikisi arasındaki uzun sosyal tımar seansları olmaya başladı. Belki de teorimizde haklıydık: Belki bu David Graybeard ile Goliath, Mike ile J.B., Mr. McGregor ile Humphrey arasındakine benzer bir dostluğun başlangıcıydı; sürekli devam edecek, bir kardeşin zor zamanlarında diğerine yardım etmesini sağlayacak bir dostluk. Tek yapabileceğimiz bekleyip görmekti.

Sonraki yıl, Figan ile Evered arasındaki ilişki giderek gerginleşti; bu iki genç erkek genellikle gösterilerini birbirlerine yönelttiler ancak bu çatışmaların, o unutulmaz güne kadar fiziksel çatışmayla sonuçlandığı görülmemişti. Olay, Evered'in Figan ve Faben'i birlikte kampta bulmak için tüyleri diken diken gelmesiyle başladı. Evered ona doğru ilerleyince Figan, ağabeyi Faben'in yanına koştu, onu bir an kucakladı ve ardından tekrar Evered'e döndü. Bir dakika sonra iki kardeş birleşerek Evered'e doğru hücum ettiler, yüksek sesle havladılar ve onu kamp açıklığının dışına kadar kovaladılar. Çığlık atan Evered ormanın içinden kaçtı ve uzun bir ağaca sığındı. Kardeşler kampa döndü. Sonraki birkaç dakika boyunca önce Faben, ardından Figan açıklığın karşısında belirmeye, yuhalamaya, dalları sürükleyip sallamaya ve davul çalmaya devam ettiler. Evered'den bir kez oldukça hafif birkaç yuhalama duyuldu.

Kamptan ayrıldıktan yaklaşık yarım saat sonra Evered tekrar açıklığa doğru hareket ettiyse de Faben hemen ona doğru hücum etti. Figan, kardeşine katılmak için koştu ve ikisi, hızla ağacına geri çekilen Evered'in peşinden dümdüz koştu. Bu kez kardeşler onu takip ettiler ve kurbanlarından beş metre kadar uzağa oturdular, tüyleri diken dikendi. Üçü de sessizdi ama Evered korkuyla sırıtarak geri çekildi.

Figan, hafifçe homurdanarak dalında birkaç metre ilerleyen ve sonra tekrar oturan Evered'e doğru ilerledi. Birkaç dakika sonra, hâlâ sessizlik içindeki Faben endişeyle ciyaklayan Evered'e doğru ilerledi, dalının yanından daha da uzaklaştı ve sonra oturdu. Kısa süre sonra Figan alçak sesle homurdanan ama daha fazla geri çekilemeyen Evered'in üzerine de ilerledi. Kardeşler sessiz ve hareketsiz bir şekilde karşısına oturdular.

Üçü ağaca tırmandıktan yaklaşık beş dakika sonra birdenbire, Faben ve Figan yüksek sesli havlamalarla Evered'e doğru atlarken savaş patlak verdi. Çığlık atan Evered kendini komşu bir ağaca fırlattı, kardeşler de hemen arkasından geldi. Kısa bir kovalamacanın ardından Figan, Evered'i ince bir dalın ucundan yakaladı ve ikisi boğuşurken Faben de kavgaya katıldı.

Çığlık çığlığa bir karmaşa içinde nasılsa bir daldan diğerine atlamayı başaran üç genç erkeğin savaşını izlemek inanılmazdı. Bu arada, Flint ağaca tırmanmış ve dövüşten güvenli bir mesafede durarak dalların üzerinde tepinmiş ve tiz, çocuksu *wa-a*larıyla çığlık atıyordu. Flo, aşağıda boğuk sesiyle gösterisini yapıyor, asma dallarını çılgınca silkeliyordu.

Bir anda kavga etmeye devam eden Figan ve Evered birlikte aşağı düştü. Neredeyse havada sürüklenerek yaklaşık on metre aşağıda yoğun bir sarmaşık yığınına çarptılar. Faben anında asıldı ve peşlerinden aşağı atladı. Evered, yüksek sesle çığlık atarak ormanın içine kaçtı. Faben ve Figan, ardından Flo ve Flint, onu biraz takip ettiler ve yüksek sesle yuhalayarak ve dövünerek yürüdüler. Birkaç yüz metre ötede, derenin yanında Evered hâlâ çığlık atıyor ve sızlanıyordu.

Bu karşılaşma sırasında Figan kolunu incitti, parmak boğumlarındaki deriyi sıyırdı ve büyük miktarda saçını kaybetti ama Evered'in durumu en kötüsüydü: Dudağının kenarından yanağına kadar yüzünün bir tarafını ikiye ayırdı. Herkes onun

kalıcı bir şekil bozukluğuyla, yüzünü kız kardeşi Gilka'nınki kadar korkunç bırakacak bir tür iğrenç sırıtışla kalacağından korkuyordu. Oysaki bizi şaşırtacak şekilde, belirgin bir iz kalmadan iyileşti.

Bu arada araştırma ekibimiz erkek egemenliği konusunda büyüleyici yeni bilgiler topluyordu. Yaşlı McGregor'ın ölümünden kısa bir süre sonra, küçük erkek kardeşi olduğu varsayılan Humphrey gerçekten iriyarı bir erkeğe dönüştü ve büyüdükçe daha saldırgan hale geldi. 1968'de Humphrey, tüm kadınları ve ergen erkekleri kendine hayran bıraktı. Humphrey ve Mike bir gruptayken, yeni gelenler genellikle Mike'ı selamlamadan önce Humphrey'ye saygılarını sunmak için acele ederlerdi. Ertesi yıl, Humphrey zamanla yaşlı Rodolf, Leakey ve Goliath üzerinde bile baskın hale geldiyse de yine de Mike'a her zamanki kadar saygı duyuyordu.

Figan özellikle Humphrey'e hayrandı; Mike'a giderek daha az saygı duymaya başladı. Mike bu sonradan görme genç için bir hayli endişelenmeye başladı. Mike oynadığında diğer şempanzeler daha önce olduğu gibi yolundan çekildiler, oldukça sakin bir şekilde oturan Figan dışında hiçbiri yolunda durmazdı. Bu defalarca oldu ve Mike giderek daha fazla tedirgin oldu. Figan yanındayken daha sık hücum gösterisi yapardı; bunların çoğu genç erkeğe yönelikti. Figan'ın oturduğu dalları sallıyordu ama onun sırtı hâlâ kararlı bir şekilde Mike'a dönüktü. Yine de görünen o ki Mike, Figan'a saldırmaya cesaret edemiyordu.

Unutulmaz bir olay vardı. Figan, Mike'ın garip bir şekilde sahiplenici davrandığı pembeleşmiş bir dişiye yaklaşmaya cesaret etmişti. Mike bir ağacın dallarını sallayarak Figan'ı tehdit etmeye başladığında Figan karşılık verdi ve ortaya çıkan kafa karışıklığında her iki erkek de çığlık atarak ağaçtan koştu. Sonra Mike korkuyla sırıtarak Humphrey'yi kucaklamak için acele

etti ve diğer erkekle olan bu temas sonrası affedilmek istedi.

Bundan kısa bir süre sonra, daha önce kimsenin görmediği bir olay meydana geldi. Figan yerine sağlam bir şekilde oturdu. Akabinde Mike görününce Figan bir kez daha yoldan çekildi ve onu hemen itaatkâr hareketlerle selamladı ancak Figan'ın bastırılmasından kısa bir süre sonra, Figan'dan bir yaş büyük olan Evered, Mike'ın üstünlüğüne meydan okumaya başladı; tıpkı Figan'ın ondan önce yaptığı gibi Evered oturdu ve Mike'ın gösterilerini görmezden geldi. Mike, Figan'ın itaatsizliğinden nasıl endişeleniyorsa Evered'in de durmadan yanındaydı. Mike baskın erkek olmaya devam ediyor ama Figan ya da Evered'le tek başına kaldığında huzursuz oluyordu. Mike yalnızca Rodolf veya Leakey gibi eskilerden biri yanındayken, bu iki genç erkeğin huzurunda biraz rahatlamış görünüyordu. Bu, garip bir durumdu. İkisinden biri Mike'la savaşa girer ve ona hükmederse yaşlı erkek artık en üst sıradaki pozisyonunu kaybedecekti ama konumunu gasp eden bir genç olamazdı çünkü hem Figan hem de Evered, Humphrey'ye büyük saygı göstermeye devam ediyordu. Kısa süre sonra her durumda tek bir erkeğin baskın olmadığı bir durumla karşılaşabilirdik. Bir şeyler yoldaydı.

Hugo ve ben, sonunda Figan'ın –muhtemelen Humphrey'ye bir darbe yaptıktan sonra– en üst sırada yer alan erkek olacağından şüpheleniyoruz. Figan sadece Evered'den daha zeki değil, aynı zamanda geniş bir ailenin desteğine de sahip. Faben'in yakınlığı muhtemelen ona her zaman David Graybeard'ın bir zamanlar Goliath'a verdiği güven duygusunu verecektir.

Goliath bu günlerde biraz trajik bir figür. Mike üst sıradaki konumunu gasp ettikten sonraki dört yıl boyunca, Goliath çok baskın bir erkek olarak kaldı. Sonra hastalandı, zayıfladı ve bir grip salgını sırasında eski arkadaşı David Graybeard'ı kaybetti. Bugün Goliath sadece tüm yetişkin erkekler tarafından değil,

ergen erkeklerin çoğu tarafından da yönetiliyor. Tek başına ya da yaşlı Rodolf ya da Leakey'le dolaşarak çok zaman harcıyor.

Yakında Goliath'ın öleceğinden şüpheleniyorum. Hâlâ harika ve sağlıklı olmasına rağmen Flo'nun daha uzun süre hayatta kalması da beklenemez. Bu şempanzeler hakkında o kadar çok şey biliyoruz ki, hayatlarını o kadar çok paylaştık ki, öldüklerinde hep hüzünlü oluyoruz. Benim için elbette en üzücü kayıp David Graybeard. David, varlığımı kabul eden ve ona yaklaşmama izin veren ilk şempanze olmuştu. Bana et yeme ve alet kullanmayla ilgili ilk heyecan verici gözlemlerimi ve böylece araştırmam için daha fazla fon bulunmasını sağlamanın yanı sıra, kampımı ilk ziyaret eden, elimden muzu ilk alan, bir insan elinin kendisine dokunmasına izin veren ilk kişiydi.

Flint'in bize dokunmasına izin vererek, Fifi ve Figan'ı bizimle oynamaya teşvik ederek, Hugo ve benim yaptığımız hataya dikkat çekmek istiyorum. Sadece sonraki araştırmaların geçerliliğini değil, daha da kötüsü Gombe Çayı'nda ayak izlerimizi takip edecek öğrencilerin güvenliğini de tehlikeye attık. Flint ve Figan bazen hâlâ insan gözlemcilerle oyun başlatmaya çalışıyor.

David Graybeard'la erken temasımdan pişman değilim. Tuhaf beyaz bir maymunun kendisine dokunmasına izin veren nazik tavrıyla David bana göre, insanın vahşi, esareti hiç tatmamış bir yaratıkla kurabileceği türden bir ilişkinin zaferini temsil ediyordu. O ilk günlerde birçok günü David'le baş başa geçirdim. Onu ormanda saatlerce takip ettim, oturup beslenirken ya da dinlenirken onu izledim, sarmaşıkların arasından geçerken ona ayak uydurmaya çalıştım. Eminim ki bazen beni bekliyordu –tıpkı Goliath ya da William'ı beklediği gibi– çünkü nefes nefese ve dikenli bir çalı yığınından yırtılmış halde çıktığımda onu çoğu kez oturmuş, bana doğru bakarken buluyordum. Ben görününce ayağa kalkar ve tekrar yoluna devam ederdi.

Bir gün, kristal berraklığında küçük bir su kıyısında onun yanında otururken, yerde olgun bir kırmızı palmiye fıstığı gördüm. Alıp ona uzattım. Başını çevirdi. Elimi yaklaştırdığımda önce elime, sonra bana baktı ve meyveyi aldı. Elimi sıkıca ve nazikçe tuttu. Ben hareketsiz otururken elimi bıraktı, yemişe baktı ve onu yere düşürdü.

O anda onun güven verici mesajını anlamak için herhangi bir bilimsel bilgiye ihtiyaç yoktu. Parmaklarının yumuşak baskısı, benimle zihnim aracılığıyla değil, daha ilkel bir duygusal kanal aracılığıyla konuşuyordu: İnsan ve şempanzenin ayrı evrimi sırasında büyüyen, anlatılmamış, yüzyılların oluşturduğu engel, o birkaç saniye için yıkılmıştı.

Bu, umut edebileceğimin çok ötesinde bir ödüldü.

Ağustos 1987

İnsanın Gölgesinde'yi yazalı on yedi yıl oldu. O zamandan beri şempanzeler ve şempanze davranışları hakkında ne çok şey öğrendik.

Bu kitapta anlatılan şempanzelerin çoğu mutlu avlanma alanlarına gitti. Yaşlı Evered hâlâ ormanlık yamaçlarda dolaşıyor. Gigi hâlâ biraz yıpranmış ve yıllar geçtikçe solmuş pembe şişkinliğini sergiliyor ancak onun iyiliği için rekabet ederek arkasında sıraya giren erkekler yeni, daha genç bir nesil. Yine de çoğu zaman ilk şempanze arkadaşlarımın oğulları ve kızları, annelerinin veya babalarının özelliklerini gösterir. Atlas ormanları boydan boya uzandığı sürece bizim Humphrey'yi asla unutamam. Goblin bazen Mike'a çok benziyor ve Fifi pek çok şekilde –hareketlerinde, tavırlarında ve hepsinden önemlisi davranışında– Flo'nun yaşayan bir aynası.

Flo iki yıl daha yaşadı ve Gombe'de gördüğümüz en yaşlı şempanze oldu. Flint, acı sona kadar ona yine anormal bir şe-

kilde bağımlı kaldı ve sonra onsuz yaşayamadı. Figan, kardeşi Faben tarafından desteklendiği uzun ve şiddetli bir mücadelenin ardından alfa erkek oldu. Bugün Fifi, dört çocuğuyla aile servetini sürdürüyor.

Kötü şans, bebeklerini birer birer kaybeden Gilka'nın peşini bırakmadı ve Evered dışında kimsesinin olmadığı bu dünyadan kendisi de göçtü. Neyse ki Evered birçok bebek yaptı; bu yüzden bugün Gombe'de Olly'nin torunları da var.

Dosyalara bakmak, tarihin sayfalarını çevirmek gibidir. 1970'ten beri Gombe'de çok fazla heyecan ve trajedi yaşandı. Araştırmanın ilk yıllarında asla tahmin edemeyeceğim pek çok olay oldu.

Şempanzeleri ilk tanıdığımda, bir toplumsal grubun erkeklerinin daha küçük bir komşu topluluğun bireylerine karşı giriştiği, erkek ve kadın kurbanların ölümüne yol açan bir dizi vahşi saldırıyı asla hayal edemezdim ya da ergenlik çağındaki kızıyla birlikte kendi topluluğundaki diğer annelerin yeni doğan bebeklerini avlamaya, öldürmeye ve yemeye başlayan yetişkin bir dişinin davranışlarını.

Goblin ile Figan arasındaki gibi, genç bir erkeğin henüz on üç yaşındayken hiyerarşinin zirvesine çıkmasını sağlayan olağanüstü ilişkiyi de hayal edemezdim. Şempanzelerin sosyal yaşamının karmaşık ağını ortaya çıkaran bu ve diğer sayısız hikâye burada anlatabileceğimden çok daha uzun. Kendini işine adamış Tanzanyalı saha personelinden oluşan bir ekiple birlikte kaydettiğim ayrıntılar, şu anda üzerinde çalıştığım bir devam kitabında anlatılacak.

EKLER

A) GELİŞİM AŞAMALARI

Bazı şempanzeler, insanlarda olduğu gibi, diğerlerinden daha hızlı gelişir. Ayrıca, bir şempanzenin annesinin davranışının hiç şüphesiz fiziksel ve sosyal gelişimi üzerinde belirgin bir etkisi vardır; aynı durum insan anneleri için de geçerlidir. Örneğin, bir anne (şempanze ya da insan) çocuğunun ilk yürüme girişimlerine karşı ya anlayışlı ya da kısıtlayıcı olabilir; çocuğunun kendi türünden diğerleriyle ilk temasları konusunda hoşgörülü ya da gergin olabilir. Burada şempanzelerdeki farklı fiziksel veya sosyal gelişmelerin ortaya çıkışı için verilen yaşlar, bunların herhangi bir yavruda gözlemlendiği en erken yaşlardır.

2. ay, yaşamın ikinci ayını ifade eder: yani bebek 4 ila 8 haftalıktır. Benzer şekilde, 3. yıl 24 ila 36 ay arasındaki gençleri ifade eder.

	Gözlemlenen ilk ay
Başparmağını emer.	2
Anne ara sıra ve kısa süreliğine gıdıklayabilir.	2
Nesneye bakar; ona doğru uzanır.	2
Anneden ayrılmak için mücadele eder.	2
Annesine tutunarak dik durur.	2

Kendini annenin vücudunda ileri doğru iter ve çeker.	3
Nesneye doğru uzanır ve kavrar, koordinasyon gösterir.	3
İlk diş	3
Anne sık sık ve daha uzun süre oynar.	3
Gıdıklama sırasında oyuncu bir yüz ifadesi gösterir ve güler.	3
İlk katı gıda parçasını çiğner ve yutar.	4
Oyun oynarken annenin eline uzanır.	5
Annesinin sırtına binmeye başlar [6].	5
İlk adımını atar.	5
Anne-bebek teması kesilir.	5
Fidan veya dallara tırmanır.	5
Kaçırılır (kardeşi tarafından daha 4. ayda.	5
Başka bir şempanzeyi öper.	5
Diğer şempanzeleri tımarlamaya başlar (etkisiz bir biçimde).	7
Yuva yapmaya çalışır.	8
Başka bir şempanze tarafından hafifçe saldırıya uğrar.	8
"Pembe" dişinin üzerine biner ve onu ite.	9
Başka bir yavruya doğru koşar ve saldırır.	16
Başka bir bireye, doğru bağlamda güvence verir.	16
Yetişkin tekniğiyle tımarlamalar yapar.	18

Gözlemlenen ilk yıl

Doğru bağlamda tehdit gösterisi ve yağmur dansı (erken dönem)	3
Başka bir genç bireye saldırır. (erken dönem)	3
Doğru şekilde alet kullanmaya teşebbüs (erken dönem)	3

6 Pom isimli bir yavru, ayağını incittiği için istisnai olarak 8 hafta boyunca yatar pozisyonda annesiyle dolaşmıştı.

Sütten kesilir.	5. yılın sonu
Sütdişleri dökülmeye başlar.	6
Annesinden ayrı kısa süreler dolaşmaya başlar.	6
Ergenliğe erişir.	8 ya da 9 yaş
İlk yavru	11 ya da 12 yaş
Erkek birey sosyal olarak tamamen olgunlaşır.	15

B) YÜZ İFADELERİ ve SESLENİŞLER

SIKIŞTIRILMIŞ DUDAK İFADESİ: Özellikle tehdit gösterileri sırasında ve diğer bir bireye saldırganlık gösteren şempanzelerde görülür.

1. Sıkıştırılmış dudak ifadesi **2. Oyuncu yüz ifadesi**

Şempanzeler, oyuncu yüz ifadesini oyun sırasında kullanır. Oyun şiddetlendiğinde genellikle üstdudak geriye doğru çekilir; böylece ön üst dişler de ortaya çıkar. Oyun ifadesine çoğu zaman bir homurdanma ya da KAHKAHA eşlik eder.

3a ve 3b şempanzelerin seri *PANTHOOT*ları sırasında oluşan iki tipik yüz ifadesini gösteriyor. Bu bağırışlar gittikçe yükselen, duyulabilir nefes alışlarıyla bağlanan bir dizi *hoo* sesinden oluşur ve yine yüksek sesli nefesiyle bağlanan bir *waa* sesiyle sona erer.

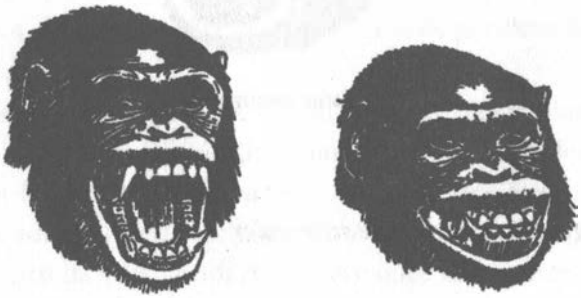
3a) Panthoot'un *hoo* kısmı **3b) Panthoot'un *waa* kısmı**

3a bir *hoo* sırasındaki, 3b ise bir *waa* sırasındaki yüz ifadesini gösteriyor. Panthoot çok çeşitli bağlamlarda, özellikle de şempanzeler bir besin kaynağına ulaştığında, başka bir gruba katıldığında, bir vadiden diğerine geçtiğinde kullanılır. Dağınık şempanze grupları ya da bireyler arasında bir iletişim aracı görevi görürler. Bir ağaçta huzur içinde beslenen bir şempanze grubu bu çağrıyı yaptığında biraz uzaktaki bir gruptan yanıt alabilir. Birbirlerini duyabilecekleri uzaklıkta uyuyan şempanzeler, geceleri birbirleriyle bağırarak iletişim kurarlar.

Sırıtma:

TAM AÇIK SIRITIŞ: [*4a*, üst ve alt ön dişler görünüyor, çene açık) genellikle korkmuş ya da çok heyecanlı bir şempanze tarafından, bir saldırı sırasında ve sonrasında, yüksek rütbeli bir erkek astına yakın durduğunda, bir grup şempanze büyük bir muz yığınıyla karşılaştığında genellikle korkmuş ya da çok heyecanlı anlarda gösterilir. Şempanze biraz daha az korkmuş ya da az heyecanlıysa, üstdudak üst ön dişleri örtecek şekilde hafifçe gevşetilebilir; *bu, düşük açık* sırıtmadır. Tam ve düşük-açık sırıtışlar birbirini hızlı bir şekilde takip edebilir ve neredeyse her zaman bir ÇIĞLIK eşlik eder.

TAM KAPALI SIRITIŞ: (*4b*, üst ve alt ön dişler gösterilir ancak çene *kapalıdır*), muhtemelen açık sırıtışlardan herhangi birini gösteren bir şempanzeden daha az korkmuş veya daha az heyecanlı olan bir şempanzenin ifadesidir. Tam kapalı sırıtış, düşük açık sırıtışla ya da sadece alt ön dişlerin göründüğü düşük kapalı sırıtışla dönüşümlü olabilir. Kapalı sırıtışlara genellikle çığlık ya da iniltiye dönüşen tiz gıcırtı sesleri eşlik eder fakat bazen, düşük rütbeli bir şempanze kapalı bir sırıtış sergilerken sessizce üstüne yaklaşabilir. Eğer insandaki gergin ya da nezaketen gülümsemenin şempanzede bir karşılığı varsa, o da hiç şüphesiz kapalı sırıtmadır.

4a. Tam açık sırıtış **4b. Tam kapalı sırıtış**

SOMURTMA: Çığlıklıklar ve tiz bağırtılar inlemeye dönüşürken –farklı notalarda seri bir şekilde tekrarlanan bir dizi *ooo* sesi– şempanze bu yatay somurtma ifadesini takınır. Bir yavru, saldırıya uğradıktan sonra çığlık atmayı ve ciyaklamayı kesip sızlanmaya da başlayabilir fakat inleme yalnızca çığlık ve ciyaklama sonrası oluşmaz, yumuşak ve tek heceli bir *hoo* iniltisi anne ile yavrusu arasında bir temas çağrısıdır. Kendinden üstün birinden yiyecek, arkadaşının kendisini tımar etmesini isteyen ya da farklı bir şekilde hayal kırıklığına uğrayan şempanze bu

sesi çıkarabilir. Bu yumuşak *hoo* iniltisine her iki dudağın bir araya gelip öne doğru uzandığı bir yüz ifadesi eşlik eder. Hayal kırıklığı giderilmezse, inleme sakinleşene ve dudaklar gittikçe birbirinden ayrılana dek çağrı daha sık ve yüksek sesle tekrarlanır. Surat asma, resim 3a'daki ifadenin neredeyse aynıdır.

5. Yatay somurtma

Diğer yüz ifadeleri ve seslenişler

Şempanzeler değişik bağlamlarda *homurdanır*; bu homurdanmalar tiz ya da pes olabilir. Beslenme homurdanmasında genellikle yüz ifadesinde çok az değişiklik olur ancak dudaklar ve çene hafifçe açılabilir. Homurdanmalar beslenme ve tımarlanma sırasında ya da barışçıl bir grubun birbirleriyle yakın teması sırasında ortaya çıkar. Düşük rütbeli bir şempanzenin selamlaşma sırasında ya da bir tehdit veya saldırıya maruz kaldıktan sonra homurdanması olasıdır. Homurdanma sırasında çene normalde açıktır ve dudaklar dişleri gizleyebilir. Eğer baskın bir şempanze etkileşim sırasında agresif davranırsa homurdanma ciyaklamaya ya da çığlığa dönüşebilir ve şempanze sırıtmaya başlar.

YÜKSEK SESLE HAVLAMA: Genellikle bir grup sosyal etkileşim sırasında heyecanlandığında ortaya çıkar. Aynı anda bazı şempanzeler yüksek sesle nefes alıp verirken diğerleri havlayabilir. Çok yüksek sesli beslenme havlamaları genellikle şempanzeler bir yemek kaynağına ulaştığında ya da yoğun bir şekilde beslenirken ilk birkaç dakika ortaya çıkar. Her havlama sırasında çene hafifçe açılır ve alt ön dişler görünebilir.

Bir şempanze başka bir şempanzeyi (ya da insan da dahil olmak üzere başka bir türü) hafifçe tehdit ettiğinde YUMUŞAK HAVLAMA sesi çıkarır. Bu, sessiz bir öksürüğe oldukça benzer; çeneler hafifçe ayrılmıştır ve dudaklar dişleri örtmektedir.

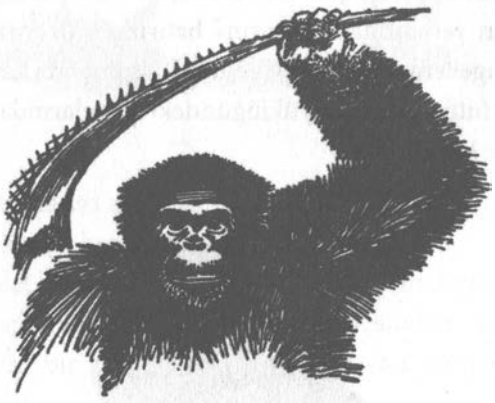
Daha şiddetli bir tehdit sırasındaysa genellikle yüksek sesle *WAA* diye havlar. Yüz ifadesi resim 3b'de görülene bir hayli benzer.

Şempanzenin *WRAAA* çağrısı bence Afrika ormanlarının en vahşi seslerinden biridir. Oldukça yüksek perdeden, uzun ve net bir sestir ve şempanzeler ormanda sıra dışı ya da rahatsız edici bir şeyle karşılaştıklarında çıkarılır. Şempanzeler, bana karşı ilk korkularını atlatmadan önce varlığımı bu şekilde karşılıyorlardı. Bir bufalo sürüsüne ya da ölü bir şempanzeye rastladıklarında da bu sesi çıkarabilirler. Yüz ifadesi yine 3b'de görülene çok yakındır. Benzer durumlarda bazı şempanzeler uzun, yüksek sesli çığlıklar atabilir.

Şempanzeler birbirlerini yoğun bir şekilde tımarlarkense bazen, daha ziyade kahkahaya benzeyen ancak homurtu niteliği taşımayan sesli NEFES ALIP VERMELER duyulur. Bazı erkekler çiftleşme sırasında oldukça yüksek sesli ÇİFTLEŞME NEFESİ çıkarırlar. Bu nefes şekline özel herhangi bir yüz ifadesi eşlik etmez.

C) SİLAH ve ALET KULLANIMI

Şempanze, çevresindeki nesneleri, insanlar hariç olmak üzere herhangi bir hayvandan çok daha büyük ölçüde alet olarak kullanır. Aşağıdaki çizimler:

1) Silah olarak kullanılan sopa.

2) Hedef alarak fırlatma (örnek için bir sonraki sayfaya bakınız).

3) Araştırma çubuğu – şempanze çubuğun ucunu ölü ağaçtaki bir deliğe sokup çıkardıktan sonra koklar. Böcek larvası tespit ederse odunu kırarak açar ve larvayı yer. (Bu tür bir çubuk örneğin ölü bir piton gibi sıra dışı bir nesne üzerinde araştırma yapmak için de kullanılabilir.)

4) Safari karıncalarıyla beslenmek için kullanılan çubuk. Bu karıncaların ısırığı çok acı vericidir ve şempanze, sopasını karıncaların yeraltındaki yuvasına batırırken üzerine tırmanmalarını engellemeye çalışır. Çubuk aynı zamanda karıncaların dallardaki futbol topu büyüklüğündeki yuvalarından beslenmek için de kullanılır.

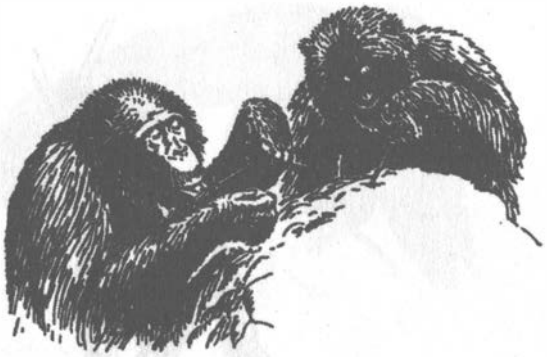

5) Termitleri avlamak için kullanılan çimen sapları (sonraki sayfanın ilk kısmına bakınız).

6) Alet *yapımı* – termit avlamak için uygun bir alet yapmak için yapraklar çimenin gövdesinden sıyırılır. Ayrıca düzgün bir alet yapmak için geniş bir otun köşeleri de sıyırabilirler.

7) Şempanzenin çiğneyerek daha emici hale getirdiği yapraklar, dudaklar yardımıyla ulaşılamayan yağmur suyunu emmek için kullanılır. Bir avuç yaprağın bu şekilde ilk modifikasyonu, ilkel alet yapımının ilk örneğini göstermektedir.

8) Bir babunun kafatasının içindeki beyin kalıntılarını sıyırmak için kullanılan yaprak sünger.

9) Alttaki kanayan yarayı temizlemek için kullanılan yapraklar. Bazen bir şempanze ishal olduğunda yaprakları tuvalet kâğıdı olarak kullanır. Ayrıca bunları çamuru ya da yapışkan yiyecekleri silmek için de kullanabilir.

Gombe Çayı şempanzeleri tarafından alet olarak kullanılan yukarıdaki nesnelere ek olarak, şempanzelerin kalın sopaları yeraltındaki bir arı yuvasının ağzını genişletmek veya gözlem alanındaki muz kutularını açmak için kaldıraç olarak kullandığı gözlemlenmiştir. Bir şempanze, bir dalı kürdan olarak kullanmış, başka biri de bir saman parçasıyla burnunu karıştırmıştır.

D) DİYET

İnsan gibi, şempanze de bir omnivordur[7] ve sebze, böcek ve etle beslenir.

Sebzeler

Gombe Çayı şempanzelerinin besin olarak kullandığı doksandan fazla farklı ağaç ve bitki türü tespit edilmiştir. Şempanzelerin elliden fazla meyve türü ve otuzcan fazla yaprak ve tomurcuk yediği görülmüştür. Ayrıca bazı çiçekleri, tohumları, ağaç kabuklarını ve çekirdekleri de yerler. Zaman zaman ağaç gövdelerindeki reçineyi yalar ya da ölü odun liflerini çiğnerler.

Böcekler

Yıl boyunca aşağıdaki böcek türleri büyük miktarlarda tüketilebilir:

Üç karınca türü (*Oecophylla* spp., *Anomma* spp., *Crematogaster* spp.), 2 termit türü (*Macrotermes* spp., *Pseudacanthotermes* spp.); tanımlanamayan 2 güve türünün tırtılları.

---

7 Hem etçil hem otçul (e.n.)

Bu şempanzeler ayrıca çeşitli kurtçukları da –farklı böceklerin larvaları, yabanarıları, mazı sinekleri– yer. Arı larvaları şempanzeler arı yuvalarına baskın yaptığında balla birlikte yenir.

Kuş yumurtaları ve yavruları

Şempanzeler zaman zaman çok çeşitli kuşların yuvalarından yumurta ya da yavru alır.

Yaban Geyiği

Kırmızı
Kolobus Maymunu

Yabandomuzu

Erkek şempanze bir avın doruk noktasında yavru bir babunu yere çarpıyor.

Et

Gombe Çayı şempanzeleri iyi avcılardır. Kırk ila elli bireyden oluşan bir grubun bir yıl içinde elliden fazla av hayvanı yakaladığı bilinmektedir ve elbette, avların birçoğu da gözlemlenememektedir. En yaygın av hayvanları: Yaban geyiği (*Tragelaphus scriptus*), çalı domuzu (*Potamochoerus porcus*), babun (*Papio anubis*) yavruları ile genç ya da yetişkin kırmızı kolobus maymunlarıdır (*Colobus badius*). Şempanzeler zaman zaman

kızıl kuyruk maymunu da (*Cercopithecus ascanius*) ve mavi maymun (*Cercopithecus mitis*) yakalayabilir.

Mineraller

Şempanzeler bazen bir miktar tuz (sodyum klorür) içeren az miktarda toprak yerler.

ADRES LİSTESİ

Jane Goodall Enstitüsü, 1989 yılında Birleşik Krallık'ta kurulan bir hayır kurumudur. Daha fazla bilgi almak ve katkıda bulunmak için aşağıdaki adreslerle iletişime geçebilirsiniz:

Jane Goodall Enstitüsü (Birleşik Krallık)
15 Clarendon Park Lymington Hants S041 8AX
Tel: 01690 671188
Fax: 01590 670887
E-posta: inf.janegoodall.org.uk

Jane Goodall Enstitüsü (ABD)
Posta Kutusu 14890
Silver Spring
MD 0911-4890
ABD

Jane Goodall Enstitüsü (Kanada)
Posta Kutusu 477
Victoria Station
Westmount
Quebec H3Z2Y6
Kanada

Jane Goodall Enstitüsü (Tanzanya)
Posta Kutusu 727
Dar es Salaam
Tanzanya

Jane Goodall Roots &. Shoots e.V (Almanya)
Herzogstrasse 60
D-80803
Münih, Almanya

Jane Goodall Enstitüsü (Hollanda)
Posta Kutusu 61 7213
ZH Gorssel
Hollanda

Jane Goodall Enstitüsü (Güney Afrika)
Posta Kutusu 52348
Saxonwold
Johannesburg 2132
Güney Afrika Cumhuriyeti

Jane Goodall Enstitüsü (Tayvan)
6F, no. 20, Section 2
Hsin Sheng South Road
Taipei
Tayvan

Uluslararası internet sitemiz: http//www.janegoodall.org

BİBLİYOGRAFYA

OKUMA ÖNERİLERİ

Bu kitabın sadece şempanzelere değil, diğer insan olmayan primatlara ve genel olarak hayvan davranışlarına da ilgi uyandıracağını umuyorum. Hem esaret altındaki hem de vahşi/doğadaki şempanze davranışları hakkında, bilimsel dergilerde yer almış ve çoğunlukla genel okuyucunun kolaylıkla ulaşamayacağı birçok ayrıntılı rapor bulunmaktadır; bu nedenle tamamlayıcı okuma olarak, çoğunlukla kitap formunda erişilebilen, aşırı teknik olmayan ve mevcut bilgilerin büyük bir kısmını özetleyen ve referans veren, özenle seçilmiş birkaç referans öneriyorum. Ne yazık ki, bazı önemli kaynaklar bilimsel dergilerle sınırlıdır ve bu nedenle buraya dahil edilmeleri uygun değildir – özellikle Inuyama'daki Japon Maymun Merkezi üyeleri Dr. S. Azuma, M. Kawabe, T. Nishida, J. Itani, A. Suzuki ve A. Toyoshima'nın makalelerine ve Dr. A. Kortlandt'ın makalelerine atıfta bulunuyorum.

Vahşi Doğadaki Şempanzeler

Lawick-Goodall, Jane van. My *Friends the Wild Chimpanzees.*

Washington: National Geographic Society, 1967.

Reynolds, Vernon. *Budongo: An African Forest and its Chimpanzees.* Garden City, N.Y.: Natural History Press, 1965.

Esaret Altındaki Şempanzeler

Hayes, Catherine. *The Ape in Our House.* New York: Harper & Row, 1951.

Köhler, Wolfgang. *The Mentality of Apes.* New York: Harcourt, Brace, 1925.

Kohts, Nadie. *Infant Ape* and *Human Child* [in Russian), Scientific Memoirs of the Darwin Museum, No. 3 (1935), Moscow.

Yerkes, Robert M. *Chimpanzees: A Laboratory Colony.* New Haven: Yale University Press, 1943.

İnsan ve Şempanze Dışındaki Primatlar

Altmann, Stuart A., ed. *Social* Communication *among Primates.* Chicago: University of Chicago Press, 1967.

DeVore, Irven, ed. *Primate Behaviour.* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965.

Fossey, Dian. *Gorillas in the Mist.* Boston: Houghton Mifflin Company, 1983.

Harrisson, Barbara. *Orang-utan.* London: Collins, 1962.

Jay, Phyllis, ed. *Primates: Studies in Adaptation and Variability.* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968.

Kummer, Hans. *Primate Societies.* Chicago: Aldine Publishing Company, 1971.

Morris, Desmond, ed. *Primate Ethology.* Chicago: Aldine Publishing Company, 1967.

Schaller, George B, *The Year of the Gorilla.* Chicago: University of Chicago Press, 1964.

Hayvan Davranışı Hakkında Genel Kaynaklar

Eibl-Eibesfeldt, Irenaus. *Ethology, The Biology of Behavior.* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970.

Hinde, Robert A. *Animal Behaviour.* New York: McGraw-Hill, 1966.

Lorenz, Konrad. *King Solomon's Ring.* New York: Crowell, 1952.

Marier, Peter R., and William j. Hamilton III. *Mechanisms of Animal Behaviour.* New York: Wiley, 1966.

KAYNAK REFERANSLAR

Aşağıdakiler, bu kitapta atıfta bulunulan olgular için önemli teknik kaynakları temsil etmektedir.

Henry W. Nissen'in gözlemlerinin bir anlatımı için *Comparative Psychology Monographs*'ta (Karşılaştırmalı Psikoloji Monografileri), Cilt 8 (1931), s. 1-22'deki "Şempanze Üzerine Bir Saha Çalışması"na bakınız.

Alet kullanımı Harry Beatty tarafından *Journal of Mammalogy*, Cilt 3a (1951), s. 118'de yer alan Şempanze Davranışı Hakkında Bir Not'ta ve Fred G. Merfield ve H. Miller tarafından *Gorillas Were My Neighbours*'ta (Goriller Komşumdu) (Londra: Longmans, 1956) tartışılmıştır; Wolfgang Köhler, *The Mentality of Apes*'te (Maymunların Zihniyeti) (New York: Harcourt, Brace, 1925) esir şempanze gruplarının alet kullanımı ve yapımıyla ilgili çalışmalarını rapor etmiştir.

19. Bölüm'de bahsettiğim, bir şempanzenin alet yapmak için el baltası kullanmadaki yetersizliğinin ayrıntıları H. F. Khroustov tarafından Moskova'daki Yedinci Uluslararası Antropolojik ve Etolojik Bilimler Kongresi'nde sunulan "Antropoidlerin Uygulama Faaliyetinin Oluşumu ve En Yüksek Sınırı", 1964'te verilmiştir.

Washoe'yle yaşanan deneyimler R. Allen ve Beatrice Gardner tarafından, Bir Şempanzeye İşaret Dili Öğretmek, *Science*, Vol. 165 (1969), s. 664-72'de anlatılmıştır.

Gombe Çayı hikâyesi, Animal Behaviour Monographs'ın 1. Cilt, 3. Kısım (1968), s. 161-311'de yayımlanan *Free-Living*

Chimpanzees in the Gombe Stream Area'da (Gombe Çayı Bölgesinde Serbest Yaşayan Şempanzelerin Davranışları) adlı kendi monografimde çok farklı bir biçimde sunulmuştur.

DİZİN

A

Adet 76
Alet kullanımı 299, 300, 312, 313 356, 385, 369
Anneden 76, 201, 209, 359
Annenin ölümü 303
Araştırmaları 9, 11, 12, 13, 308, 332, 326, 356
Arazi 23, 29, 32, 43
arkadaşlık 175, 177, 178, 218, 241, 350
Av olarak 254

B

Babunlar 19, 82, 111, 185, 194, 196, 197, 198, 217, 247, 253, 254, 256, 260, 263, 264, 265, 282, 283
Babunu tımarlamak 283
Bağımlılık 134, 205, 220, 307
Bal 239, 376
Baskın erkek 126, 170, 173, 206, 258, 355
Bebekler 156, 203, 214, 233, 314, 320
Besleme istasyonu 143, 174, 187, 193
Beslenme 70 147, 148, 150, 187, 192, 194, 198, 232, 248, 264, 288, 289, 290, 291, 293, 297, 366, 367
Beslenme sırasında 233
Beslenmeye 40, 47, 95, 102, 206, 214, 225, 256
Beyin yemeye 262

C-Ç

Cambridge Üniversitesi 1, 15, 17, 20, 100
Cambridge Üniversitesi'nden 1
Çekiç 71
Cesaret 17, 41, 110, 112, 135, 136, 140, 150, 173, 178, 181, 190, 192, 197, 240, 257, 264, 354
Çiftleşme 59, 133, 138, 139, 175, 181, 213, 214, 235, 236, 243, 247, 248, 258, 282, 367
Cinsel 133, 136, 138, 140, 233, 234, 235, 236, 242, 244, 246, 247, 249, 258, 318
Cinsel davranış 235, 242, 258
Çocuk felci salgını 8, 288, 297, 338
Çocukluk 315

D

David 11, 15, 17, 20, 21, 24, 25, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 48, 54, 58, 59, 69, 70, 71, 72, 76, 89, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 145, 146, 148, 162, 167, 173, 174, 176, 178, 179, 187, 188, 190, 191, 192, 201, 207, 232, 246, 259, 260, 262, 265, 269, 311, 314, 352, 355, 356
David Greybeard 70, 71, 98, 102, 103, 107, 109, 130, 167, 207
Depresyon belirtileri 301, 302

Diğer dişilerle 202, 247
Dişiler 90, 133, 134, 146, 151, 164, 174, 179, 180, 181, 182, 191, 202, 210, 213, 224, 232, 233, 235, 237, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 258, 259, 282, 299
Dişilerle ilgilenmediği 247
Dost canlısı 33
Düşük rütbeli 169, 366

E

Ebelik 76
Edna Koning 19, 185
Emmek 140, 158, 204, 216, 304, 307, 371
Ergen 69, 137, 138, 139, 158, 220, 221, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 239, 283, 354, 356
Ergen dişiler 164
Ergen erkekler 227, 233, 333, 354
ergen erkeklerin 230, 231, 356
Ergenlik 69, 213, 216, 227, 228, 230, 233, 234, 254, 255, 350, 358
Esaret altında 1, 68, 237, 312, 326, 327, 381, 382
Eşcinsel 241, 242
Et 18, 20, 70, 73, 107, 113, 186, 225, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 325, 339, 356, 377
Et yeme 20, 73, 107, 255, 257, 260, 356

F

Faben 118, 127, 134, 155, 157, 158, 161, 163, 216, 223, 227, 228, 232, 236, 248, 292, 334, 337, 350, 351, 352, 353, 355, 358
Fifi 59, 69, 93, 94, 115, 116, 117, 118, 122, 128, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 145, 146, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 172, 179, 180, 183, 188, 192, 195, 196, 201, 202, 207, 209, 214, 215, 216, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 232, 233, 235, 236, 243, 244, 245, 247, 273, 283, 284, 285, 289, 305, 306, 314, 331, 342, 356, 357, 358
Figan 55, 69, 94, 117, 118, 125, 134, 135, 142, 146, 150, 151, 152, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 172, 175, 192, 195, 196, 207, 216, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 236, 242, 247, 248, 251, 253, 254, 255, 283, 289, 314, 315, 316, 331, 337, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358
Figan'la 157, 350
Fiziksel temas 112, 171, 308, 314, 314, 315, 317, 343
Fırlatma 90, 369
Flame 305, 306, 307, 341, 347
Flint 116, 117, 118, 119, 123, 127, 145, 146, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 172, 180, 181, 185, 187, 192, 199, 203, 204, 205, 207, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 222, 228, 233, 234, 236, 247, 273, 275, 280, 282, 283, 284, 285, 289, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 308, 325, 331, 341, 353, 356, 357
Flo 21, 59, 60, 69, 93, 94, 101, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 172, 173, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 191, 195, 196, 202, 204, 207, 212, 214, 215, 216,

220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 232, 233, 236, 243, 245, 246, 247, 261, 273, 275, 280, 281, 289, 290, 304, 305, 306, 307, 308, 315, 325, 331, 341, 342, 347, 350, 353, 356, 357
Flo'dan 139, 158, 161, 180, 227

G

Geceleri 30, 45, 79, 86, 87, 93, 249, 297, 298, 301, 304, 307, 308, 364
Gelişim Aşamaları 6, 359
Gelişim 45, 106, 153, 198, 213, 233, 235, 237, 240, 303, 311, 359, 350
Genç erkekler 135, 179, 289
Gençler 42, 65, 90, 138, 216, 297, 299, 300, 349, 359
Gergin davranışlar 135
Goblin 8, 63, 127, 154, 187, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 213, 248, 251, 283, 301, 305, 357, 358
Goblina 217, 218, 284
Goliath 24, 25, 58, 59, 69, 72, 89, 94, 95, 98, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 124, 125, 130, 134, 135, 136, 137, 141, 145, 146, 149, 150, 151, 162, 165, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 189, 190, 191, 192, 201, 202, 230, 231, 246, 256, 257, 260, 261, 265, 282, 292, 293, 311, 352, 354, 355, 356
Gombe Çayı Araştırma Merkezi 17, 185, 194
Gombe Çayı Şempanze Koruma Alanı 23, 35, 185
Gombe şempanzelerinin 8, 10
Görmezden gelmek 137, 216
Guatr 135
Güç 8, 12, 45, 69, 79, 84, 90, 98, 140, 158, 165, 167, 168, 170, 173, 176, 182, 190, 193, 198, 212, 213, 243, 253, 261, 290, 292, 301

H

Hareket 7, 24, 30, 37, 38, 46, 64, 65, 67, 68, 71, 80, 81, 82, 84, 89, 93, 96, 97, 98, 104, 105, 106, 109, 111, 112, 138, 140, 149, 151, 157, 159, 161, 170, 171, 175, 178, 194, 201, 205, 212, 213, 215, 219, 228, 229, 232, 235, 241, 250, 251, 253, 259, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 294, 299, 301, 302, 305, 306, 307, 317, 325, 352, 353, 355, 357
Haşlanmış yumurta 189
Hastalık 45, 46, 288, 289, 297, 326, 329
Hayal kırıklığı 41, 103, 105, 153, 192, 365, 366
Heyecan 13, 36, 39, 41, 47, 65, 69, 70, 71, 72, 86, 90, 102, 104, 106, 111, 112, 133, 138, 140, 144, 148, 153, 155, 160, 161, 165, 169, 187, 192, 194, 205, 209, 210, 228, 285, 298, 316, 331, 333, 356, 358, 364, 365
Hiyerarşi 135, 167, 179, 232
Hugo van Lawick 2, 12
Humphrey 138, 243, 255, 262, 276, 293, 294, 298, 331, 352, 354, 355, 357

I-İ

İçmek 47, 249
İhtiyaç 16, 31, 318, 326, 357
İletişim 13, 38, 147, 159, 162, 203,

206, 221, 229, 230, 280, 282, 306, 320, 322, 258, 364, 379
İlk adımı 160, 185, 360
İnsana güven 192
İnsan gözlemcilere karşı 255
İnsanlarda 133, 147, 180, 181, 192, 196, 260, 264, 359
İşbirliği 15, 17, 111, 255, 260
İttifaklarla 8

J

Judy 18, 99, 100, 108, 110

K

Kampa ziyaretimize 79
Kigoma 16, 21, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 45, 77, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 99, 100, 130, 151, 170, 288
Kigoma'da 33, 37, 86, 100, 151, 170
Kişilik 174, 201
kıskançlık 180, 256
Kızgınlık döneminde 139
Korku 18, 25, 32, 36, 45, 47, 67, 85, 89, 97, 98, 169, 173, 174, 180, 183, 207, 208, 209, 220, 227, 228, 229, 233, 234, 235, 253, 262, 263, 265, 286, 288, 289, 291, 292, 303, 304, 305, 306, 309, 314, 325, 326, 328, 349, 352, 354
Kris Pirozynski 18, 144, 187
Kur yapma 128, 137, 214, 232, 234, 243

L

Leakey 15, 16, 25, 26, 27, 61, 73, 128, 138, 141, 176, 177, 178, 188, 229, 232, 244, 245, 339, 354, 355, 356
Leighton Wilkie 16, 29

M

Marina 221, 223, 224, 227, 229, 239, 240, 297, 303, 350
Melissa 63, 153, 154, 181, 182, 187, 191, 201, 202, 204, 207, 208, 209, 212, 213, 248, 251, 289, 315, 343, 350
Merlin 221, 239, 240, 276, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 350
Miff 221, 223, 224, 239, 240, 297, 298, 300, 301, 303, 350
Mike 8, 61, 98, 124, 126, 138, 141, 146, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 179, 182, 196, 201, 202, 206, 207, 208, 209, 228, 230, 235, 253, 254, 256, 257, 259, 261, 262, 263, 265, 314, 339, 352, 354, 355, 357
Mike ve tenekeleri 168
Mr. McGregor 68, 138, 141, 162, 181, 182, 188, 189, 249, 250, 255, 256, 289, 290, 291, 293, 294, 318, 352
Mr. Worzle 176, 177, 178, 188, 228, 244, 261, 282
müdahale 76, 127, 135, 137, 162, 214, 236
Muz kutularını açmak 372

N

National Geographic Vakfı 1, 73, 99, 106, 111, 119, 122, 126, 144, 186, 191, 192, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 280, 281, 348
Noel yemeği 113

O

Öfke nöbeti 261, 304, 306, 307, 316
Olly 69, 128, 135, 136, 152, 179, 180, 209, 210, 215, 216, 217,

218, 219, 220, 221, 222, 227, 228, 236, 244, 245, 247, 285, 286, 287, 288, 348, 349, 358
Ölüm 21, 81, 85, 286, 287, 299, 302, 303, 322, 326, 338, 348, 349, 350, 354, 358
Önemi 107, 223, 247
Öpmek 157
Oyun 8, 65, 135, 155, 161, 162, 165, 186, 206, 207, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 223, 224, 283, 284, 301, 304, 306, 307, 308, 317, 356, 360, 363

P

Paspaslamaya 164
Passion 203, 204, 205, 212, 308
Pepe 229, 232, 239, 240, 289, 291, 292, 297, 298, 350
Pfizer Laboratuvarları 18
Plasenta 75, 76, 153, 154, 201, 202
Pom 203, 204, 205, 212, 301, 308, 360
Pooch 182, 183, 214, 233, 234, 235, 247, 248

R

Rahatsız olmaları 147
Rodolf 60, 138, 139, 140, 141, 142, 167, 168, 181, 182, 188, 201, 208, 210, 232, 245, 246, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 282, 331, 332, 345, 354, 355, 356

S-Ş

Saldırgan davranışların 246
Saldırganlık 13, 20, 98, 105, 258, 298, 363
Saldırı 19
Sallanması 31, 222, 234
Sarılmak 159, 315
Selamlama 13, 162, 175, 201, 203, 319, 354
Şempanzeler 46, 69, 82, 101, 147, 177, 178, 187, 190, 197, 211, 218, 230, 241, 242, 247, 258, 260, 264, 317, 359, 363
Şempanzelerin korunması 1
Silahlar 25
Silmek 312, 372
Sıklıkla 186, 198, 314
Sıtma 12, 45, 103
Sonia Ivey 19, 187
Sosyal bağlantıları 9

T

Tehdit gösterileri 167, 169, 170, 179, 202, 207, 208, 230, 234, 292, 293, 298, 350, 363
Tek başına 20, 29, 46, 104, 112, 151, 177, 204, 208, 222, 231, 232, 247, 284, 292, 293, 301, 302, 322, 355 356,
Termit avına 215, 217, 221, 312
Tımar 24, 65, 106, 123, 140, 142, 146, 149, 156, 157, 158, 160, 161, 168, 171, 177, 180, 181, 182, 185, 202, 207, 209, 210, 221, 222, 231, 232, 233, 240, 241, 245, 249, 253, 283, 286, 292, 293, 298, 299, 305, 307, 317, 318, 349, 352, 360, 365
Tolerans 214, 260

U-Ü

Üreme davranışı 20

V

Vanne Goodall 29

W

Wilbert 18, 44, 78, 85
Wilkie Vakfı 28

William 59, 69, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 130, 131, 135, 190, 307, 356, 383

Y

Yaban geyiği 376, 377
Yaban Hayatı 1, 16
Yağmur dansı 55, 91, 360
Yalnızlık 231
Yalvarma 77, 107, 136, 181, 261, 316
Yavrular 134, 159, 161, 179, 181, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 218, 227, 236, 240, 241, 254, 258, 263, 283 300, 302, 308, 331, 376, 377
Yeni bebek 305
Yeni gelenler 65, 354
Yetimler 304
Yetişkin erkekler 42, 135, 136, 137, 138, 139, 151, 162, 167, 188, 190, 194, 209, 213, 214, 224, 230, 231, 233, 244, 258, 259, 292, 355
Yoldaşlarım 18
Yuva 291
Yuva yapma 205, 211, 219, 290, 294, 360

Z

Zekâ 8, 9, 25, 30, 169, 173, 196, 282, 233,312, 311, 313, 351
Ziyaretçiler 130, 146, 187, 193